

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
MƏHƏMMƏD FÜZULİ adına ƏLYAZMALAR İNSTİTUTU

VÜSALƏ MUSALI

MƏTNLƏRİN NƏŞRƏ
HAZIRLANMASI PROBLEMLƏRİ

«Elm və təhsil»

BAKI – 2012

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu elmi şurasının 6 aprel 2012-ci il 3 sayılı iclasının qərarı ilə nəşr edilir.

Elmi redaktoru:

Nəsim GÖYÜŞOV
filologiya elmləri doktoru,

Rəyçi:

Knyaz ASLAN
pedaqoji elmlər namizədi,
dosent

Korrektor:

Ülkər SƏMƏDOVA

Musalı (Səmədova) Vüsalə Azər qızı. Mətnlərin nəşrə hazırlanması problemləri. – Bakı, “Elm və təhsil”, 2012, 261 s.

Monoqrafiyada elmi, elmi-kütləvi, klassik ədəbiyyatın nəşrə hazırlanması və redaktəsi məsələlərindən bəhs olunmuşdur. Dövri nəşrlərin tipoloji əlamətləri və növləri şərh olunmuş, elmi jurnalların növlərindən, məqsəd və oxucu təyinatından asılı olaraq növ və janrlarından, elmi jurnalların nəşri tarixindən və mərhələlərindən bəhs edilmiş, nəşrə hazırlanma və redaktə xüsusiyyətləri, gizli rəyçilərə göndərilmə və s. problemləri işıqlandırılmış, Azərbaycanda nəşr olunan elmi jurnalların, Azərbaycanlı müəlliflərin elmi məqalələrinin Thomson reystrində öz əksini tapması, ölkəmizdəki elmi jurnalların bu agentliyin impact factorunu alması məsələləri və qarşıda duran vəzifələr araşdırılmışdır.

© AMEA Əlyazmalar İnstitutu

Böyük itkilər insanları dərinləşdirir.

Nitşe

*Qısa ömrünə üç müdrik insan ömrünü sığdırma-
ğı bacarmış, şərəfli, ləyaqətli bir həyat sürmüş,
qohumları, dostları arasında böyük hörmət
qazanmış, ailəmizin qüruru, iftixarı, fəxri olan,
mənəvi borcunu heç bir zaman ödəyə bilməyəcə-
yim çox hörmətli qayınatam*

*Hacı Seyfulla Ağacan oğlu Musayevin əziz
xatirəsinə sonsuz ehtiramla ithaf edirəm.*

ÖN SÖZ

İnsanların duyğularını, düşüncələrini, mədəniyyətlərini və biliklərini başqa nəsilərə çatdırmaq üçün istifadə etdikləri ən mühüm vasitə yazı olmuşdur. Yazı ixtira olunmamışdan öncə insanlar, şəkil və simvollardan istifadə etmişlər. Daha sonra kağızın kəşfi və əlyazma kitablarının meydana gəlməsi insan cəmiyyətinin mədəni tərəqqisinə öz dəyərli töhfəsini vermişdir.

Bütün orta əsrlər boyu Azərbaycanda kitab sənətkarlığı insanın ictimai fəaliyyətinin ən sayılan, möhtəşəm saray emalatxanalarından tutmuş məktəb, mədrəsələrdə hər yerdə yüksək qiymətləndirilən mötəbər və nüfuzlu bir sahəsi hesab edilmişdir. Yüzlər ərzində Azərbaycan elmi və mədəniyyəti, o cümlədən kitab mədəniyyəti öz himayədarı olan Azərbaycan aristokratiyasının – şahlıq, xanlıq və bəyzadəlik dünyasının vəsaiti ilə çiçəklənmiş, Müsəlman Şərqiinin ümumi mədəniyyətinin zینətləndirilməsinə xidmət etmişdir. Ölkənin iri şəhərlərində yaradılmış kitab emalatxanalarında və zəngin kitabxanalarda dünyanın ən böyük elm və mədəniyyət korifeylərinin əsərləri köçürülərək tirajlanır və yayılırdı¹.

¹ Adilov M. Azərbaycan paleoqrafiyası. Bakı, 2010, s.180.

Orta əsrlərdə Şərq aləmində kitaba böyük dəyər verilirdi. Bu baxımdan XVI əsr Osmanlı şairi və təzkiyəçisi Lətifinin kitab haqqında yazdığı bir qəzəl xüsusilə diqqəti cəlb edir:

“Hər dəm əhli-dillərin yanında yarıdır kitab,
Munisi-ovqatı, yarı-qəmküsarıdır kitab.

Nitəkim əyləncəsidür malu-cahı cahilün,
Əhli-irfanun da mali-bi-şümarıdır kitab.

Yeg durur bin kani-zərdən əhli-fəzlə bir vərəq,
Cahil almaz bir pula, netsün, nə karıdır kitab?!

Kənzi-la-yəfnaya irər, padişahi-vəqt olur,
Hər kimün gəncinəvü-gəncinədarıdır kitab.

Gəl bəru, ey zülmət içrə abi-heyvan istəyən,
Bu səvad içrə o eynün çeşməsarıdır kitab.

Qönçəvəş diltəng olanun könlün açar gül gibi,
San güli-sədbərgi-fəslə-novbaharıdır kitab.

Ol kişi buldı cahan içində yarı-bi-xələl,
Ey Lətifi, hər kimün yanında yarıdır kitab”².

Taxta qələblərlə kitab çapı (ksiloqrafiya) VII əsrdə Çində meydana gəlmiş və bu çap üsulu yaponlar, koreyalılar və uyğur türkləri arasında da yayılmışdır. Minlərcə simvoldan ibarət Çin yazısı üçün bu cür çap olduqca yararlı idi. Ksiloqrafik çapda hər hansı bir mətnin bir səhifəsi ağac qələbinə güzgü görüntüsü şəklində qazıldıqdan sonra qələb üzərinə mürəkkəb gəzdirilib, kağıza basılaraq çap edilirdi. Bir müddət sonra ksiloqrafik çap metodunun Şərqi Türkünstan üzərindən İslam dünyasına keçdiyinin şahidi oluruq. Belə ki, Misiri idarə etmiş Fatimilər sülaləsinin hakimiyyəti

² Latifi. Tezkiretüş-şuara ve tabsiratün-nuzama (inceleme – metin). Hazırlayan: R.Canım. Ankara, 2000, s.86.

dövründə (909-1171) “Quran”dan bəzi ayələri ehtiva edən dua kitabçaları taxta qəliblər vasitəsilə çap edilmişdir. Eyni zamanda, Əndəlüs hökmdarı olan Əbdürrəhman ən-Nəsrin (912-961) öz vəlilərinə çap olunmuş əmrnamələr göndərdiyi məlumdur³.

1040-cı illərdə çinli Pi Şeng (990-1051) hər heroqlif üçün ayrıca qəlib düzəldərək, mütəhərrik (hərəkət edən literlərlə) kitab çapı metodunu icad etmişdir. Bu üsul çoxsaylı heroqliflərə malik Çin yazısı üçün effektiv olmasa da, Pi Şengın icadından dörd əsr sonra Avropada uğurla tətbiq olunmağa başladı. Məhz 1440-cı illərdə Almaniyada İohann Qutenberqin (1400-1468) ilk mətbəəni açması ilə kitab nəşri tarixində yeni dövr başladı. Mütəhərrik kitab çapı Avropada istifadə edilən əlifbalar üçün daha münasib idi. Çünki hərflərin sayı olduqca azdır, hər hərflər üçün ayrıca qəlib düzəldilir, hərflər ayrı-ayrı tökülür və bunlardan sözlər, cümlələr, səhifələr və mətnlər düzülürdü. Beləliklə, kitab çapına dair ilk təşəbbüslər və təcrübələr Çindən başlayaraq bir sıra Şərqi ölkələrində sınaqdan keçirilsə də, mətbəə işi Avropada özünə yeni həyat tapdı və sürətli inkişaf yoluna qədəm qoydu.

Azərbaycanda ilk mətbəələr XIX əsrdə yaradılsa da, nəşriyyat işi XX əsrdən inkişaf etməyə başlamışdır. Azərbaycanda ilk mətbəənin qurulması XIX əsrin birinci rübünə təsadüf etmişdir. Qacarlar sülaləsindən olan Fətəli şahın böyük oğlu, vəliəhdi və Azərbaycan hakimi Abbas mirzənin (öl. 1833) himayəsi ilə Təbrizdə ilk mətbəə yaradılmışdır. Lakin bu mətbəənin qurulma tarixi ilə bağlı fikir ayrılığı mövcuddur. Belə ki, mövcud ədəbiyyatda bu hadisənin 1812-ci, 1817-ci və 1818-19-cu illərdə baş verməsi haqqında fikirlər səsləndirilmişdir⁴.

³ Orlin Sabev (Orhan Salih). İbrahim Mütefferika ya da ilk Osmanlı matbaa serüveni (1726-1746). İstanbul, 2006, s.18.

⁴ Mirəhmədov Ə. Bir neçə söz // Azərbaycan kitabı (bibliografya). Üç cildə. I c. Tərtib edən: Ə.Y.Əliyev. Bakı, 1963, s.XXX; Zəkəiyev İ., İsmayılov R., Əliyeva Z. Azərbaycanda nəşriyyat işi. Bakı, 2000, s.52; Zərinəzadə H. Fars di-

H.H.Zərinəzadə Azərbaycanda ilk mətbəənin qurulması haqqında “Kavə” jurnalının 1921-ci ildə buraxılmış 5-cı sayından (səh.12-13) sitat gətirir: «Fətəli şahın şahlığı dövründə ilk mətbəə Təbrizdə quruldu. Bu barədə Hotem-Şindler yazır: “1818-ci ildə təbrizli Ağa Zeynalabidin adlı bir adam tipografiya, yəni şrift ilə çap etmə mətbəəsinin azacıq alət-vəsaitini Təbrizə gətirərək, Azərbaycanın o zamankı hökmdarı olan canişin Abbas mirzənin himayəsi altında kiçik bir mətbəənin əsasını qoydu...”... Doktor Kotton deyir ki, “1822-ci ildə Mirzə Cəfər adlı bir gənc ilk qurşun mətbəəsinə bu şəhərdə (Təbrizdə) iş saldı, çap edilmiş ilk kitab isə “Gülüstən” idi... Təxminən 1825-ci ildə canişin Abbas mirzə təbrizli Mirzə Cəfəri Moskvaya göndərdi ki, bir daş mətbəə gətirsin və o sənəti də öyrənsin. O, Təbrizə bir dəzgah gətirərək, onu iş saldı»⁵.

Yeri gəlmişkən, bəzi müəlliflər⁶ “çap” sözünün hind mənşəli olduğunu irəli sürsələr də, H.H.Zərinəzadə bu sözün Azərbaycan dilindən fars dilinə keçdiyini ehtimal etmişdir. Belə ki, monqol hökmdarı Keyxatu xan dövründə Təbrizdə “çav” adlanan çap olunmuş kağız pullar dövriyyəyə buraxılmışdı. Alimin fikrincə, “çav” termini “çap” sözünün qədim formasıdır: “Təbrizdə “çav”ın çalınması və Azərbaycan dilində “çalınmaq” felinin, başqa mənalarla yanaşı olaraq, bir də pul çalmaq mənası daşması “çav” ilə “çalmağ”ın əlaqədar olduğu ehtimalını da doğrurur. Ola bilər ki, bu mənada olan “çalmaq” sözü “çav”dan əmələ gəlmiş və əslində “çavlamaq” imiş”⁷. Dilimizdə bir də “çapmaq” sözünün mövcudluğunu xatırlamağın heç də yersiz olmayacağı qənaətindəyik.

lində Azərbaycan sözləri. Bakı, 1962, s.261; Xəlilov A. İlk Azərbaycan kitabı. Bakı, 1995, s.16.

⁵ Zərinəzadə H. Fars dilində Azərbaycan sözləri. Bakı, 1962, s.261-262.

⁶ Müin M. Fərhəngi-farsi. I c. Tehran, 1342, s.1262-1263.

⁷ Zərinəzadə H. Fars dilində Azərbaycan sözləri. Bakı, 1962, s.271-273.

Bibliograf alim A.Xəlilov yazır ki, Abbas mirzənin təhsil almaq üçün İngiltərəyə göndərdiyi Mirzə Saleh Şirazi orada çapçılıq işini öyrənmiş və 1819-cu ildə Təbrizə qayıtdığı zaman özü ilə bir çap dəzgahı da gətirmişdir. Eyni ildə Azərbaycan alimi Mirzə Zeynalabidin Təbrizi də mətbəəçilik fəaliyyətinə başlamışdır. Elə həmin il Təbrizdə görkəmli Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin doğma dildə yazdığı “Leyli və Məcnun” poeması nəşr edilmişdir⁸. Çox keçmədən İran Azərbaycanının bəzi digər şəhərlərində (Urmiya, Ərdəbil və s.) də mətbəələr yaradıldı⁹.

Şimali Azərbaycanda ilk mətbəə 1830-cu illərdə Şuşada əcnəbi missionerlər tərəfindən xristianlığın təbliği məqsədi ilə təsis edilmişdir¹⁰.

Tanınmış Azərbaycan şairi, rəssamı, xəttat və musiqişünası olan Mir Möhsün Nəvvab (1833-1918) da Şuşadakı evində mətbəə təşkil etmişdir. O, litoqrafiya mətbəəsi açmağa müvəffəq olmuş, hətta burada özünün bir neçə əsərini çap etmişdir.

XIX əsrin son rübündə Azərbaycanda kitab çapı işinin inkişafında Ünsizadə qardaşlarının Tiflisdə və Şamaxıda fəaliyyət göstərən mətbəəsinin böyük rolu olmuşdur. XX əsrin əvvəllərində isə Azərbaycanda ən böyük mətbəə Orucov qardaşlarının Bakıda qurulan və o zamanın şəraitinə görə texniki cəhətdən mükəmməl olan müəssisəsi idi. Əgər 1889-cu ildə Bakıda 5 mətbəə və 1 tipolitoqrafiya var idisə, 1900-cü ildə mətbəələrin sayı 16-ya çatmışdı¹¹. Artıq 1908-ci ildə Bakıda otuz mətbəə və litoqrafiya fəaliyyət göstərirdi.

⁸ Xəlilov A. İlk Azərbaycan kitabı. Bakı, 1995, s. 16-17.

⁹ Mirəhmədov Ə. Bir neçə söz // Azərbaycan kitabı (bibliografiya). Üç cildə. I c. Tərtib edən: Ə.Y.Əliyev. Bakı, 1963, s.XXX.

¹⁰ Daha ətraflı bax: Şahmərəsi P.Z. Qarabağnamə: əz ədvari-kohən ta doureyi-müasir. Tehran, 1389, s.250-252.

¹¹ Mirəhmədov Ə. Bir neçə söz // Azərbaycan kitabı (bibliografiya). Üç cildə. I c. Tərtib edən: Ə.Y.Əliyev. Bakı, 1963, s.XXXXIX.

Sovet hakimiyyəti illərində respublikamızda nəşriyyatçılıq sahəsində bir sıra yeniliklər meydana gəldi. 1922-ci ildə “Bakı Fəhləsi Nəşriyyatı”, 1924-cü ildə isə “Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı” yaradıldı. 1925-ci ildə “Bakı Fəhləsi” və Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı “Azərnəşr” adı altında birləşdirildi. 1960-80-ci illərdə Bakıda böyük poliqrafiya müəssisələri – kitab kombinatı və “Kommunist” nəşriyyatı üçün yeni binalar tikilib istifadəyə verildi, “Elm”, “Maarif”, “Gənclik”, “İşıq”, “Yazıçı” nəşriyyatları yaradıldı¹².

XX əsrin 20-ci illərindən başlayaraq, demək olar ki, 70 il ərzində kitab sənayesi ilk növbədə kommunist ideologiyasına xidmət etmişdir. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu dövrdə nəşriyyat sektoru heç də tək-cə mənfəi yönləri ilə yadda qalmamışdır. Z.Əliyeva sovet dövründə kitab nəşrini təhlil edərkən yazır: “Bu dövrdə respublikamızda poliqrafiya sənayesi xeyli inkişaf etmiş, kitabların bədii tərtibatı xeyli yaxşılaşmış, nəşriyyat və poliqrafiya sahəsində peşəkarlar ordusu yetişmişdi. Buna görə də 70 illik kitab mədəniyyəti dövrünə birmənalı yanaşmaq olmaz”¹³.

Azərbaycanda XX əsrin 80-cı illərinin sonuna qədər nəşriyyat və poliqrafiya işi bütövlükdə dövlətin əlində cəmlənmişdi və onun tərəfindən tənzimlənirdi. R.İsmayılov XX əsrin sonunda Azərbaycanda nəşriyyat işini təhlil edərkən yazır ki, 80-cı illərin sonunda ilk özəl kooperativ nəşriyyatlar yaranmışdı. Heç bir uzunmüddətli nəşr planı tutmayan, sadəcə olaraq “bazara işləyən” bu nəşriyyatlar oxucunun nəbzini tez bir zamanda tutdular və dövlət nəşriyyatlarından fərqli olaraq, onun yeni informasiyaya olan ehtiyacını çevik şəkildə ödəməyə başladılar. 90-cı illərin ortalarından kitab nəşri sahəsində durğunluq başladı. 80-cı illərin sonu – 90-cı illərin əvvəllərində ilkin kapital və təcrübə əldə etmiş, kiçik də ol-

¹² ASE, VII c., s.235-236.

¹³ Azərbaycanda nəşriyyat işi. – Bakı: Yeni nəsəl, 2000, s. 75.

sa öz poliqrafiya və nəşriyyat bazasını yaratmış özəl nəşriyyatlar yeni duruma uyğunlaşmalı oldular¹⁴.

Hal-hazırda respublikamızda “Elm”, “Təhsil”, “Azərbaycan Milli Ensiklopediyası” Elmi Mərkəzi, “Azərbaycan”, “Aspoliqraf”, “Elm və təhsil”, “Nurlan”, “Şərq-Qərb”, “Nafta-Press”, “Adiloğlu”, “Altun kitab”, “Çaşıoğlu”, “Beşik”, “Tutu” və başqa nəşriyyatlar fəaliyyət göstərməkdədir.

Azərbaycanda kitab nəşri vəziyyətini nəzərdən keçirdikdə üç səciyyəvi xüsusiyyət diqqəti cəlb edir. Belə ki, bəzi kitabların nəşri dövlət tərəfindən maliyyələşdirilir. Buraya AMEA institutlarında həyata keçirilən tədqiqatlar, ibtidai sinif dərslikləri, görkəmli şəxsiyyətlərin və tarixi hadisələrin yubileyləri ilə bağlı nəşrlər daxildir. Bir çox kitablar müəlliflərin öz vəsaitləri hesabına çap olunur. Bu cür kitablar əksəriyyət təşkil edir. Bir qisim kitablar isə sponsorların, eləcə də xarici şirkət və səfirliklərin vəsaiti hesabına nəşr edilir.

İnkişaf etmiş ölkələrin kitab bazarında naşir kitabın nəşrinə başlamazdan öncə ehtimal olunan qiymət və tiraj ilə bağlı marketing araşdırmaları aparır, kitab satışı şirkətlərindən sifariş yığır və beləliklə, öz kommersiya riskini minimuma endirir.

Azərbaycanda kitab nəşri "Nəşriyyat işi haqqında" qanunla və bir sıra digər qanunların müvafiq maddələri ilə tənzimlənir. İstənilən şəxs "Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq nəşriyyat açə bilər. Nəşriyyat-poliqrafiya fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün lisenziya almaq lazımdır.

Sovet dövründə kitab yayımı vahid sistemə malik idi. Keçmiş Mətbuat və İnformasiya Nazirliyinin "Azərkitab" Kitab Ticarəti İdarəsi şəhər yerlərində, "Azərıtifaq"ın "Kəndkoopkitab" Kitab Ticarəti İdarəsi isə kənd yerlərində kitab satışı ilə məşğul olurdu. Kitabxana Kollektoru respublikadakı kitabxanaları kitabla

¹⁴ Azərbaycanca nəşriyyat işi. – Bakı: Yeni nəsəl, 2000, s. 78.

təmin edirdi. Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə bu sistem iflasa uğradı. "Azərkitab"ın mağazalarının əksəriyyəti özəlləşdirildi və öz profilini dəyişdi.

Hazırda kitab yayımı ilə ya nəşriyyatlar, ya da kitab müəllifləri özləri məşğul olurlar. Nəşriyyatların, çox az qisminin öz mağazası var.

Hal-hazırda marketinq və reklam işi ilə "Kitab Klubu" məşğul olur. "Kitab Klubu" 2003-cü ildə yaradılmışdır. Klubun məqsədi Azərbaycanda nəşriyyat işinin səmərəli qurulması və kitab bazarının normal qaydalar üzrə işləməsinə yardım göstərməkdir. Birinci növbədə kitab bazarının vəziyyəti öyrənilməli, bu barədə məlumatları nəşirlərə və müəlliflərə, yeni nəşr olunmuş və olunaçaq kitablar haqqında informasiyanı isə potensial oxuculara çatdırılmalıdır. Bunu həyata keçirmək üçün kitab bazarının öyrənilməsi məqsədilə sorğular aparılmalı, yeni kitab kataloqları buraxılmalı və yayılmalı, kitab sərgiləri təşkil edilməli, yeni kitabların təqdimatı, müzakirəsi, müəlliflərlə görüşlər keçirilməli, müəlliflərə kitabın tərtibatı və çapında yardım göstərilməli, yeni kitabların satışı üçün sifarişlər toplanılmalı, kitab işi üzrə mütəxəssislərin və müəlliflərin iştirakı ilə vaxtaşırı görüşlər, seminarlar, konfranslar keçirilməli, ölkələrin kitab klubları və kitabxanaları ilə kitab mübadiləsi, kitabxana və oxu zalı xidməti göstərilməlidir¹⁵.

Azərbaycanda oxucu kütləsini şərti olaraq üç qrupa ayırmaq olar:

- Həm kiril, həm də latın qrafikasında sərbəst oxuya bilənlər. Bunların xüsusi çəkisi azdır və buraya hər cür yaş qrupundan oxucu daxildir;
- Yalnız kiril əlifbasında sərbəst oxuyanlar. Bu qrupa nisbətən yaşlı nəslin nümayəndələri aiddir.

¹⁵ <http://www.kitabklubu.org/>

- Yalnız latın qrafikasında sərbəst oxuyanlar. Bu qrupa isə bu gün müxtəlif təhsil müəssisələrində təhsil alan bütün gənc oxucular daxildir¹⁶.

Müstəqillik dövründə Azərbaycanda kitab nəşri sahəsində inkişaf və müəyyən nailiyyətlər müşahidə edilir. Belə ki, nəşriyyat-poliqrafiya fəaliyyəti sahəsində özəl sektor xeyli möhkəmlənib və onun işində hiss ediləcək canlanma yaranıb. 90-cı illərin əvvəllərində fəaliyyətə başlayan özəl mətbəələrin çoxu bu gün xeyli təkmilləşdirilmiş poliqrafiya bazasına malikdirlər. Belə ki, özəl mətbəələr, bəzi hallarda öz məhsuldarlığına, maddi-texniki və kadr bazasına görə dövlət nəşriyyatlarını üstələyirlər¹⁷. Hazırda Azərbaycanda özünün kiçik poliqrafiya bazası olan yüzdən çox müəssisə vardır. Poliqrafiya avadanlıqlarının keyfiyyəti nəşriyyatlar arasında rəqabətin mühüm amilinə çevrilir, bu səbəbdən yerli nəşriyyatlar tez-tez xarici mətbəələrə müraciət edirlər¹⁸.

Redaktə nəşriyyat işinin ən mühüm mərhələlərindəndir. Redaktə latın sözü olub, «düzəldilmiş, qaydaya salınmış» mənasını ifadə edir. Müxtəlif növ nəşrlərin redaktor hazırlığı çətin, çoxaspektli prosesdir. Belə ki, hər şeydən öncə redaktor kitab bazarını öyrənir, oxucu tələbatını və sorğuları araşdırır, nəşrin repertuarını, problem-tematik və növ-tipoloji tərkibini müəyyən edir, təkrar nəşr üçün əsas ola biləcək kitabları üzə çıxarır. Bundan başqa, redaktor gələcək kitabın konsepsiyasını tərtib edir, gələcək nəşrin modelini işləyir, nəşrin aparatının və onun ayrı-ayrı elementlərinin hazırlanmasını təmin edir, bədii redaktorla birlikdə kitabın tərtibatına və illüstrasiyaların verilməsinə ümumi yanaşmanı müəyyən edir.

¹⁶ <http://mct.gov.az/?/az/culturehistory/693/211>

¹⁷ bax: <http://www.indigo.az/az>; <http://www.eastwest.az/>; <http://altun-kitab.com/>

¹⁸ <http://mct.gov.az/?/az/culturehistory/693/211>

Redaktənin tarixini nəzərdən keçirsək görürük ki, bu sənətin Şərqdə qədim bir ənənəsi mövcud olmuşdur. Hafiz Şirazinin aşağıdakı beytinə nəzər salaq:

“Yad bad anke be eslah-e şoma mişod rast
Nəzm-e hər qouhər-e nasofte ke Hafez-ra bud”¹⁹.

(Sizin düzəlişlərin sayəsində Hafizin şeirlərindəki
Deşilməmiş gövhərlərin düzəldiyini heç vaxt unutmamam).

Burada Hafizin müraciət etdiyi şəxs onun şeirlərinin redaktorundan başqa bir kəs deyil. «Redaktə» sözündən diksinən və redaktorun işinə istehza ilə baxıb onun əhəmiyyətini kiçildən bəzi mühafizəkar ədiblərin əksinə olaraq, klassiklər ədəbi redaktəyə xüsusi diqqət yetirmişlər. Buna əmin olmaq üçün Şəms Qeys Razinin «əl-Möcmə»dəki sözlərinə nəzər salaq:

«... [Şair] gərək ilk dəfə söylədiyi və yazdığına arxayın olmasın və onu bir neçə dəfə söz bilicilərinə, savadlı və səmimi dostlarına göstərib qüsurlar və məziyyətləri barədə onların fikirlərini eşitməyincə, onlar onun şeirinin düzgünlüyünü, vəzninin məqbul olduğunu, qafiyəsinin doğruluğunu, ifadələrinin gözəlliyini və mənalarının incəliyini təsdiq etməyincə, həmin şeiri camaat içərisinə çıxarmasın... Və əgər bir hünər sahibi şeiri anlamaqda və düzgün qiymətləndirməkdə şöhrət və nüfuz qazanıbsa, onun şeirləri barədə dediklərini qəbul etsin və hər dediyinə qəti dəlil göstərməsini və aydın izah verməsini tələb etməsin, çünki bir çox şeyləri zövqlə duymaq olur, lakin ifadə etmək mümkün olmur»²⁰.

Redaktənin nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğunu göstərmək üçün bir nümunəyə nəzər salaq. Məşhur ingilis şairi T.S.Eliot 1921-ci ildə bir neçə həftə istirahət etmək üçün Lozannaya getmiş, o sakit guşədə XX əsrin ən gözəl və eyni zamanda ən bədbin əsər-

¹⁹ Fərruxfal R. Ədəbi mətnlərin redaktəsi / fars dilindən çevirən M.Məhəmmədi.
<http://kultaz.com/2008/01/22/rza-ferruxfal-edebi-metnlerin-redaktesi/>

²⁰ Yenə orada.

lərindən biri olan «İtirilmiş torpaq» poemasını yazmışdı. Əksər Qərb tənqidçiləri bu poemanı şah əsər sayır və onun barəsində yazdıqları şərh və təhlillərdə əsərin çox mürəkkəb və mükəmməl bir struktura malik olduğunu qeyd edirlər. Onlar həmçinin «İtirilmiş torpaq»ın oxucuya çatana qədər (yəni 1922-ci ildə ilk dəfə çap olunmazdan qabaq) ciddi və əsaslı redaktəyə məruz qalmış əsərlərin bir nümunəsi olduğunu göstərirlər. Deyirlər, bu poema əslində 800 misra imiş və Eliot səfərdən qayıtdıqdan sonra onu öz rəyini bildirmək üçün dostu Ezra Paunda vermişdi. Paund əsərin təqribən 400 misrasını, yəni yarısını lazımsız saymış və heç bir mərhəmət göstərmədən artıq misralar kimi onların üstündən xətt çəkmişdi. Eliot, çox güman ki, bütün ixtisarlarla razı deyilmiş, lakin bununla belə tələbkər söz sərrafının rəyi ilə hesablaşaraq, düzəliş və qısaltmaların hamısını qəbul etmiş, hətta poemanı sevgi və sayğı dolu sözlərlə Paunda ithaf etmişdi²¹.

Redaktə nəşri nəzərdə tutulmuş əsərin düzgün qiymətləndirilməsi, müəllifə öz əsərinin forma və məzmununu təkmilləşdirməkdə köməklik göstərilməsi məqsədilə əsərin tənqidi surətdə təhlil olunması, nöqsanlardan təmizlənərək nəşrə hazırlanmasıdır.

Bunlardan əlavə, redaktor nəşrin reklam kampaniyasının proqramını işləyib hazırlayır. Redaktorun kompleks vəzifə və funksiyaları təşkilati idarəetmədən ədəbi yaradıcılığa qədər müxtəlif növ işlərin həyata keçirilməsini tələb edir. Ona görə də redaktorun professional hazırlıqlı olması tələb olunur. Bunun üçün redaktor xüsusi redaktor orientasiyasının mahiyyətini, əsasını təşkil edən fənləri bilməlidir. Bu fənlər redaktor fəaliyyətinin müvafiq, uyğun aspektlərini əhatə edir. Bunların arasında redaktənin təşkili məsələsini, müxtəlif növ, tip və janrlarda olan nəşrlərin hazırlanmasının ayrı-ayrı mərhələlərində redaktor işinin forma və metodlarını və s. qeyd etmək olar.

²¹ Fərruxfal R. Ədəbi mətnlərin redaktəsi / fars dilindən çevirən M.Məhəmmədi. <http://kultaz.com/2008/01/22/rza-ferruxfal-edebi-metnlerin-redaktesi/>

Redaktənin nəzəri və təcrübi məsələlərinə dair rus tədqiqatçılarının çox sayda araşdırmaları işıq üzü görmüşdür²². Azərbaycanda bu problemlə bağlı ilk dərslik T.Rüstəmov tərəfindən hazırlanmışdır²³. Daha sonra Prof. İ.Vəliyevin redaktənin əsaslarına həsr olunmuş bir-birindən dəyərli dərslik, dərs vəsaiti və məqalələri çap olunmuşdur²⁴. Bu kitablarda redaktə işi və onun əsasları, kitabın başlıca inkişaf meyilləri, redaktənin əsas prinsipləri, redaksiya-nəşriyyat proseslərində redaktorun rolu, redaktor təhlilinin məzmunu, strukturu, mətndə fakt materialı və onun redaktəsi, dil və üslub üzərində iş, ədəbi-bədii əsərlərin redaktəsi, uşaq kitablarının redaktəsi və digər önəmli məsələlər öyrənilmişdir.

Hazırkı kitabda elmi, elmi-kütləvi, klassik, uşaq ədəbiyyatının və dövrü nəşrlərin redaktə məsələlərindən bəhs olunmuşdur. Monoqrafiyada elmi kitabların növ və tipləri haqqında məlumat verilmiş, elmi kitabların nəşrə hazırlanma xüsusiyyətləri öyrənilmişdir. Klassik ədəbiyyatın nəşri məsələləri, növləri, elmi-tənqidi mətnlərin hazırlanması və digər problemlər tədqiqat obyektinə çevrilmişdir.

Dövrü nəşrlərin tipoloji əlamətləri və növləri şərh olunmuş, elmi jurnalların növlərindən, məqsəd və oxucu təyinatından asılı olaraq növ və janrlarından, elmi jurnalların nəşri tarixindən və mərhələlərindən bəhs edilmiş, nəşrə hazırlanma və redaktə xüsusiyyətləri, mərhələləri, gizli rəyçilərə göndərilmə və s. problemləri işıqlandırılmış, Azərbaycanda nəşr olunan elmi jurnalların, Azərbaycanlı müəlliflərin elmi məqalələrinin Thomson reyestrində öz əksini tapması, ölkəmizdəki elmi jurnalların bu agentliyin impact factorunu alması məsələləri və qarşıda duran vəzifələr araşdırılmışdır.

²² bax: kitabın sonundakı ədəbiyyat.

²³ Rüstəmov T. Ədəbi redaktə nəzəriyyəsi və təcrübəsi. Bakı: 1981, 165s.

²⁴ Vəliyev İ. Ədəbi-bədii və uşaq kitablarının redaktəsi. Bakı: 2002, 200 s.; Vəliyev İ. Redaktənin əsasları. Bakı: 2009, 399 s. və b.

Sonda, redaktə sənətinin incəliklərini, nəzəriyyə və təcrübəsini öyrəndiyim hörmətli müəllimim prof. İsmayıl Vəliyevə, AMEA Əlyazmalar İnstitutunun çox dəyərli kollektivinə və “Mətnlərin nəşrə hazırlanması şöbəsi”nin müdiri f.e.d. Nəsim Göyüşova dərin minnətdarlığımı bildirirəm. Qiymətli məsləhətlərinə görə Anadolu Universiteti “Basım və yayım” bölümünün müdiri prof.dr. Halil İbrahim Gürcana təşəkkürümü bildirirəm. Əlyazmalar İnstitutunun mərhum direktoru f.e.d. M.Adilovu dərin ehtiramla yad edirəm.

Vüsalə Musalı
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
tezkiresinas@gmail.com

I FƏSİL NƏŞRLƏRİN NÖV-TİPOLOJİ TƏRKİBİ VƏ TƏSNİFATI

Nəşrin konsepsiyası və ümumi modeli

Bütövlükdə nəşriyyat prosesini 4 mərhələyə ayırırlar:

1. Hazırlıq mərhələsi – planlaşdırmadan əlyazmanın nəşriyyata qəbuluna qədər;
2. Redaksiya mərhələsi – əlyazmanın qəbulundan istehsalata təhvil verilməsinə qədər;
3. İstehsalat mərhələsi – kitabın çapı;
4. Kitabın yayımı və təbliği²⁵.

Redaksiya- nəşriyyat mərhələləri demək olar ki, profilindən və növündən asılı olmayaraq bütün nəşriyyatlar üçün eynidir. Yalnız ədəbiyyatın növünə görə redaktənin xüsusiyyətləri fərqli olur.

Nəşr - yayılmaq üçün nəzərdə tutulmuş, müəyyən informasiyaları əhatə edən, redaksiya-nəşriyyat düzəlişlərindən keçmiş, texniki vasitələrin köməyi ilə sayı çoxaldılan, poliqrafik cəhətdən tərtib olunmuş, buraxılış məlumatlarını əhatə edən nəşriyyat məhsuludur.

Müasir nəşrlərin yalnız poliqrafik tərtibatına diqqət yetiril-məməlidir. Kitabda məzmunlu əsasın mövcud olması vacib şərtlərdəndir. Bundan sonra önəmli nüans olaraq əsərin redaksiya-nəşriyyat işlənməsi qeyd olunur.

Kitab nəşri kifayət qədər çətin və sistemli yaradıcılıq işi tələb edir. Ona qarşılıqlı əlaqə və bir-birindən asılı olan elementlərin yekunu, məcmusu kimi baxmaq lazımdır. Nəşrin əsasını əsər və məlumat aparatı təşkil edir. Əsərin ən önəmli tərəfi məzmunlu, dolğun çalarlı elementlərdən təşkil olunmuş, əsərin məzmun və janrından, ədəbiyyatın növündən asılı olaraq müxtəlif struktura

²⁵ Vəliyev İ. Redaktənin əsasları. Bakı: Günəş, 2009. s. 81.

malik ola bilən mətndir. Əsərdə mətnlə yanaşı mətndən kənar elementlər – illüstrasiya, cədvəl, formul, diaqramlar da yer ala bilər.

Kitabın aparatı nəşri digərlərindən fərqləndirmək, məzmunu tez və problemsiz müəyyən etmək, mətni tamamilə oxumadan lazımı informasiyanı tapmaq, nəşrin mövzusunə uyğun əlavə məlumat əldə etmək üçün lazımdır. *Nəşrin aparatına* buraxılış məlumatları, annotasiya və ya referat (elmi nəşrlərdə), mündəricat (içindəkilər), bibliografik elementlər, müxtəlif xarakterli göstəricilər (indeks), şərhlər, qeydlər daxildir. Aparatın tərkibi və onun dolğunluğu nəşrin növü ilə müəyyən olunur.

Beləliklə, nəşrə bütövlükdə çətin, ancaq yaxşı təşkil olunmuş informasiya sistemi kimi baxmaq olar.

Kitabın nəşrə hazırlanmasında redaktorla bərabər *korrektor, kompüter operatorları, texniki redaktorlar, rəssam və dizaynerlər, poliqrafçılar* və başqa mütəxəssislər iştirak edir. Redaktor bütün iş boyu professional metoddan – redaktor analizindən istifadə edir. Belə ki, o, oxucu tələbatını təhlil edir və qiymətləndirir, əsər sifariş verəcək müəlliflər axtarır və s.

Nəşri hazırlamağa başlamadan öncə redaktor iki suala cavab tapmalıdır. Birincisi, hazırkı kitabı nəşr etmək lazımdır mı? İkinci, əgər lazımdırsa, o, necə olmalıdır? Əgər kitab plana salınsa belə yenə bu suallara cavab tapmaq lazımdır²⁶.

Plan-prospekt nəşriyyat işində müəllifin çap olunacaq gələcək əsərinin adı, mövzusu və qısa icmalını əhatə edən sənəddir.

Redaktor öz nəşriyyatının profilinə uyğun olan kitabların çapı və kitab ticarəti haqqında məlumatlı olmalıdır. Bunun üçün müasir şəraitdə müxtəlif mənbələr (kataloq və internet resursları) mövcuddur. Əgər konkret nəşr üçün ortaya sual çıxıbsa, redaktor yenidən kitab axınını, kitab bazarını, oxucu tələbatını öyrənir.

²⁶ Антонова С. и др. Редакторская подготовка изданий: Учебник. – Москва, Издательство МГУП., 2002, 468 с.
<http://www.hi-edu.ru/e-books2/xbook082/01/index.html>

Toplanmış informasiya müəllif əsərinin ideyası, planı ilə müqayisə edilir və beləliklə, *nəşrin ideyası* yaranır. Bundan əlavə, gələcək nəşrin tipoloji cəhətləri də nəzərə alınmalıdır: oxucu auditoriyası, informasiyanın xarakteri və təyinatı.

Redaktor topladığı ilkin informasiyalarla nəşrin konsepsiyasını işləmək və formalaşdırmaq imkanı əldə edir. Konsepsiya vasitəsi ilə redaktorun nəşr üzərində yaradıcı işi müəyyən olunur:

- plan-prospektin işlənməsi;
- nümunə üçün gələcək əsərdən fraqmentin yazılması;
- müəllif orijinalının qiymətləndirilməsi və onun təkmilləşdirilməsi;
- konsepsiyanın işlənməsi – əsərin illüstrasiyalaşdırılması və kitabın tərtibatı;
- nəşrin modelinin hazırlanması;
- nəşr elementlərinin sistemləşdirilməsi;
- nəşriyyat orijinalının formalaşdırılması;
- tirajın təyin edilməsi mərhələsində və çap zamanı kontrol-analitik iş²⁷.

Hər bir müəllif orijinalı özünəməxsus keyfiyyətlərə, xüsusiyyətlərə malikdir.

Nəşrin konsepsiyasının işlənməsi redaktor tərəfindən həyata keçirilən əsas yaradıcı işdir. *Konsepsiya yaratmaq* nəşrin modelini formalaşdırmaq üçün əsas və layihə hazırlamaqdır. Konsepsiya nəşrin redaktor hazırlığının bütün prosesi üçün metodoloji əsasdır. Onun əsasında əsərin spesifikasiyası nəzərə alınaraq nəşrin modeli hazırlanır.

Nəşrin ümumi, ən mühüm modeli özündə nəşrin mahiyyətini açmaq üçün vacib olan ümumiləşdirilmiş cəhətləri cəmləşdirməlidir. Buraya aşağıdakıları aid etmək olar:

²⁷ Антонова С. и др. Редакторская подготовка изданий: Учебник. - Москва, Издательство МГУП., 2002, 468 с.
<http://www.hi-edu.ru/e-books2/xbook082/01/index.html>

- funksional təyinat;
- oxucu ünvanı;
- informasiyanın xarakteri və konstruksiyası.

Əlbəttə ki, təcrübədə konkret nəşrin xarakteristikası yalnız qeyd olunanlarla məhdudlaşmır və bunu redaktə zamanı hər bir nəşr üçün ayrılıqda nəzərə almalıdır.

Nəşr üzərində işə müəllif orijinalının redaktə edilməsi ilə başlamaq lazımdır. Nəşrin mahiyyəti, məzmunu təkcə əsərin məzmunu ilə müəyyən olunmur, ona nəşri təşkil edən elementlərin məcmusu da təsir edir.

Nəşrin strukturunun və tərtibatının formalaşdırılmasının ümumi mənası ondan ibarətdir ki, nəşr daxili və xarici baxımdan özünün funksional təyinatına, oxucu auditoriyasına, informasiyanın xarakterinə və istifadə şərtlərinə cavab verən bütöv, tam əsər şəklinə salınsın.

Türkiyəli tədqiqatçı Sezai Coşkun ədəbiyyat sosiologiyasının əsərin müəllifinin qələmindən çıxdığı andan etibarən keçdiyi yolu öyrəndiyini və müəllif, əsər, nəşriyyat və oxucunun ədəbi hadisəni yaratdığını qeyd edir. S.Coşkun bunun üçün 4 metod (üsul) təqdim edir:

1. müəllifin araşdırılması;
2. əsərin araşdırılması;
3. nəşriyyatın araşdırılması;
4. oxucunun müəyyən olunması.

Gələcək əsərin müəllifi araşdırılarkən iki məsələ ön plana çıxarılır: “zaman içində müəllif”, “cəmiyyət içərisində müəllif”. Bu cəhətlər müəllifin sosial ünsür olaraq qavranılması üçün zəruridir.

Əsər araşdırılarkən:

1. kitabın xüsusiyyətlərinin – cildi, həcmi, şrift ölçüsü, kağızının keyfiyyəti dəyərləndirilməli;
2. müəllifin işlədiyi mövzu dairəsindəki ədəbiyyatla əlaqəsi müəyyən edilməli;
3. əsərin hansı oxucu kütləsinə yönəldiyi aydınlaşdırılmalı;

4. əsərdəki sosial məsələlər təsbit olunmalı;
5. sosial hadisələrə müəllifin mövqeyi müəyyən edilməli;
6. əsərdə bəhs olunan sosial mövzu və fikirlərin ictimai həyatda əksi və yol açacağı mübahisələr öyrənilməlidir.

S. Coşkun kitabın nəşri və yayılması mərhələsinin əsərin cəmiyyətdə qəbulunda böyük təsirə malik olduğunu vurğulayır və burada tanınmış türkiyəli yazıçı Ayşe Kulinin fikirlərini də örnək gətirir. Belə ki, yazıçının “Adı Aylin” adlı kitabı cəmiyyətdə nüfuz qazanmış bir nəşriyyatda çap olunduğu üçün çox satılmışdır²⁸.

Nəşrlərin sistemləşdirilməsi

Kitabşünaslıqda əsas tipoloji kateqoriyalardan biri də nəşr növləri hesab olunur. QOST – 7.60-90 nəşr növlərinə görə qrup formalaşdırmaq üçün aşağıdakılar standartlaşdırılmışdır:

- məqsəd təyinatı
- informasiyanın analitik işlənmə dərəcəsi
- informasiyanın təbiəti və xarakteri
- maddi konstruksiya
- həcmi
- əsas mətnin düzümü
- dövrilik
- struktur²⁹.

Adı sadalananlar arasında elələrini seçmək lazımdır ki, bütün nəşrlər üçün ümumilik təşkil etsin. Bu məqsəd təyinatıdır. Hansı ki, mahiyyətcə nəşrin funksional rolunu və informasiyanın xarakterini cəmləmiş şəkildə əks etdirir. Bu və ya digər cəhətlər nəşrin

²⁸ Coşkun S. Edebiyat sosiolojisi araşdırmaları üçün bir yöntem denemesi / Edebiyat sosiolojisi. – Ankara, Neşe yayınları, 2004, s. 195.

²⁹ Антонова С. и др. Редакторская подготовка изданий: Учебник. - Москва, Издательство МГУП., 2002.

<http://www.hi-edu.ru/e-books2/xbook082/01/index.html>

həcmi, informasiyanın əlamətləri və s. asılı olmayaraq nəşri xarakterizə edir.

QOST 7.60-90 standartına görə, nəşrlər aşağıdakı növlərə ayrılır:

Məqsəd təyinatına görə	Rəsmi, elmi, elmi-kütləvi, istehsalat-praktik, normativ istehsalat-praktik, tədris, siyasi-kütləvi, soruq-məlumat, reklam, ədəbi-bədii nəşrlər
İnformasiyanın analitik işlənmə dərəcəsinə görə	İnformativ, bibliografik, referativ və icmal nəşrləri
İnformasiyanın işarəvi xüsusiyyətlərinə görə	Mətnli, not, kartoqrafik, izonəşrlər
Material konstruksiyasına görə	Kitab, jurnal, vərəqə, qəzet, buklet, plakat, açıqca, oyuncaq kitab
Həcminə görə	Kitab, broşura, vərəqə
Əsas mətnin tərtibinə görə	Mononəşrlər, toplular
Dövriliyinə görə	Dövri olmayan, seriyalı, dövri, ardı davam edən nəşrlər
Strukturuna görə	Seriyalı, bir cildli, çox cildli, seçilmiş əsərlər, əsərlər toplusu, monoqrafiya, avtoreferat, preprint, konfrans tezisləri, konfrans materialları, elmi əsərlər toplusu, təlimat, standart, preyskurant, əyani vəsait, dərslik, dərs vəsaiti, tədris-metodik vəsait, proqram, lüğət, ensiklopediya, danışıq kitabçası, bələdçi, kataloq, albom, atlas, afişa, elmi-bədii nəşrlər, almanax, antologiya, dövri nəşrlər

Ədəbiyyat

Coşkun S. Edebiyat sosiolojisi araşdırmaları için bir yöntem dene-mesi / Edebiyat sosiolojisi. – Ankara, Nece yayınları, 2004.

Rüstəmov T. Ədəbi redaktənin nəzəriyyə və təcrübəsi. Bakı, 1981, 165 s.

Umudlu İ. Kitab nəşri bu gün. Bakı, 2004, 322 s.

Антонова С. и др. Редакторская подготовка изданий: Учебник. - Москва, Издательство МГУП., 2002, 468 с.

Антонова С., Соловьев В. Редактирование. Общий курс. - Москва: Издательство МГУП, 1999, 256 с.

ГОСТ 7.60-90. «Издания. Основные виды. Термины и определения». Типология изданий, М., 1990.

Редактирование отдельных видов литературы / Под ред. Н. Сикорского. – Москва: Книга, 1987.

II FƏSİL ELMİ NƏŞRLƏR: MAHİYYƏTİ, TİPOLOJİ ƏLAMƏTLƏRİ VƏ NÖVLƏRİ

Nəşriyyat işinin nəzəriyyə və təcrübəsində elmi nəşr dedikdə nəzəri və eksperimental tədqiqatların nəticələrini əhatə edən əsərlər nəzərdə tutulur. Bütövlükdə elmi əsərlərin məzmununu elm təşkil edir. Elmi nəşrlərin məqsəd təyinatı funksional xüsusiyyətinin məcmusu ilə xarakterizə olunur. Elmi nəşrlərin əsas funksiyalarından biri də elmi dərkətmənin nəticələrinin möhkəmləndirilməsidir. Elmi işin nəticələri rəsmiləşməyibsə, o, tamamlanmış hesab olunmur. Elmi kitab alimlər, tədqiqatçılar arasında effektiv qarşılıqlı informasiya vermə və ünsiyyət vasitəsi hesab olunur. Elmi kitab tədqiqatçıların, tələbələrin, mütaliə obyektidir. Elmi kitabın oxucu auditoriyasının müxtəlifliyi onun nəşrə hazırlanmasına təsir göstərməməlidir. Belə ki, oxucu elmi kitabı öz elmi imkanlarını nəzərə alaraq mənimsəməlidir.

Müasir dövrdə elmi nəşrlərin konkret növ sırası müəyyən edilmişdir. İnformasiyanın xarakterinə görə elmi nəşrlər *monoqrafiya*, *dissertasiya avtoreferatları*, *elmi konfrans (simpozium) məruzələrinin tezisləri*, *konfrans materialları*, *elmi əsərlər məcmuasına* ayrılır.

Monoqrafiya (fran. monographie) bir problemin həllinə həsr olunmuş, bir və ya bir neçə müəllif tərəfindən hazırlanmış elmi nəşrdir. Məzmununa görə monoqrafiya fundamental elmi əsər hesab olunur. Monoqrafiya elmi profilli mütəxəssislər, pedaqoqlar, elmi və tətbiqi sahələrlə məşğul olan tədqiqatçılar üçün nəzərdə tutulur.

Elmi əsərlər toplusu tədqiqat, araşdırma materiallarını əhatə edən əsərlərdən təşkil olunmuş elmi nəşrdir. Elmi əsərlər toplusundakı əsərlərin janr tərkibi müxtəlif olur. Buraya məqalə, refe-

rat, tezis, bildiriş daxildir. Onları məzmunun elmi xarakter daşması birləşdirir. Buradakı əsərlərdə tematik cəhətdən bir-biri ilə bağlı olan tamamlanmış tədqiqat nəticələri, ilkin nəticələr, eləcə də diskussiya materialları yer ala bilər. Bu əsərlərin oxucu dairəsi monoqrafiyaya nisbətən genişdir və elmi nəşrlərin əsas oxucu kateqoriyalarını əhatə edir. Bunlara misal olaraq AMEA Məruzələrinə, AMEA Xəbərləri, Bakı Universitetinin Xəbərlərini göstərmək olar.

Elmi əsərlər toplusu birdəfəlik, ardı davam edən, müəllifli (1 müəllifli), kollektiv və yubileylərə həsr olunur. Ardı davam edən toplular daha geniş yayılmışdır. Bunlar müxtəlif adlar altında işıq üzü görürlər (Elmi əsərlər, xəbərlər, materiallar və s.).

Dissertasiya avtoreferatı elmi dərəcə almaq üçün iddiaçı tərəfindən yazılmış dissertasiyanın qısa məzmununun əhatə edən referatdır. Avtoreferat müdafiəyə təqdim olunmuş işlə ilkin tanışlıq üçün nəzərdə tutulur, dissertasiyanın yazılması zamanı əldə edilmiş nəticələri əhatə edir və əlyazması hüququnda olur. Avtoreferatın üz qabığında dissertasiyanı müdafiəyə qəbul edən dissertasiya şurasının olduğu təşkilatın adı, iddiaçının adı atasının adı və soyadı, ixtisasın şifri və adı, şəhərin adı və il göstərilməlidir (Əlavə 5). Üz qabığının arxasında isə dissertasiyanın yerinə yetirildiyi təşkilatın adı, elmi rəhbərin adı, rəsmi opponentlər, aparıcı təşkilatın adı qeyd olunur, müdafiənin hansı tarixdə, hansı şurada keçiriləcəyi və avtoreferatın göndərildiyi tarix yazılır. AAK əsasnaməsinə görə, doktorluq dissertasiyasının avtoreferatı iki çap vərəqi (32 səhifə), namizədlik dissertasiyasının avtoreferatı isə bir çap vərəqi (16 səhifə) həcmində, A5 formatda (210x148 mm), 11 şrift olmalıdır³⁰.

³⁰ Alimlik dərəcələrinin və elmi adların verilməsi qaydaları haqqında əsasnamə. Bakı, 2003, s. 51.

Avtoreferat məhdud tirajla nəşr olunur və Ali Attestasiya Komissiyasının müəyyən etdiyi siyahı ilə müəyyən müəssisələrə və mütəxəssislərə göndərilir.

Elmi konfrans məruzələrinin tezisləri toplu şəkildə çap olunan elmi nəşrdir. Referat, məruzə annotasiyaları və s. materialları əhatə edir və konfransa qədər çap olunur. Tezisin məzmununu məruzədə irəli sürülmüş fikir və ideyalar təşkil edir. Tezisin məqsədi konfrans iştirakçılarını məruzələrin tematikası və əsas məzmunu ilə tanış etməkdir. Tezislər əsasən əvvəlcədən konfrans iştirakçılarına göndərilir və ya konfransda paylaşılır.

Konfrans materialları birdəfəlik topludur. Konfransın nəticələrini əhatə edir və məruzələr, çıxışlar, konfrans qərarları əsasında nəşr olunur (Əlavə 17, 18, 19, 20). Konfrans materiallarının çap olunmasında məqsəd informasiyanın yayılması və gələcək tədqiqatlara köməkdir.

Strukturundan asılı olaraq, elmi nəşrlər aşağıdakı növlərə ayrılır: seriya (seriyalı nəşrlər), bircildli nəşrlər, çoxcildli nəşrlər, əsərlər toplusu, seçilmiş əsərlər.

Hazırlıq mərhələsində redaktor işinin metodları

Elmi nəşrlərin tematikası elmin özü kimi müxtəlifdir. Elmi kitabın repertuarının formalaşdırılmasına aşağıdakılar təsir göstərir:

Nəşrin mahiyyəti, təbiəti – müəllif orijinalının plan işinin nəticəsi və ya nəşriyyatın sifarişi, yaxud müəllifin öz istəyi ilə hazırlanması ilə şərtlənir;

Oxucu mühitindəki vəziyyət (elmi kommunikasiya sisteminə);

Kitabın istifadə mühitində, eləcə də satışda mövcudluğu;

Maliyə, iqtisadi və maddi imkan və şərait³¹.

Elmi kitabın nəşriyyat repertuarı obyektiv və subyektiv faktorlarla şərtlənir. Belə ki, elmi kitab elmin məhsuludur, elmi dərk etmə vasitəsidir və elmin inkişafı üçün vacibdir.

Hazırlıq mərhələsində redaktor tərəfindən yerinə yetirilmiş təşkilati-marketing işinin nəticələri tematik planın əsasını təşkil edir. Tematik planlaşdırma elmi kitab nəşri sistemində nəşriyyat işinin ümumi prinsipləri, kitab nəşrinin bazar münasibətləri ilə xarakterizə olunan müasir şərtləri, elmi kitabın xüsusiyyətləri və eləcə də sosial rolu ilə müəyyən olunur.

Tematik plan elmi kommunikasiyanın inkişafında və formalaşdırılmasında böyük əhəmiyyəti olan proqramdır. Plan vasitəsi ilə məzmun, istiqamət, həcm və nəşriyyatın müvəqqəti iş göstəriciləri, elmi kitabın yaradılmasında iştirak edən müəllif, redaktor, rəssam və s. nəşriyyat mütəxəssis heyəti müəyyən olunur.

Elmi əsər üzərində redaktor işi

Elmi əsərdə elmi kommunikasiya elementi kimi araşdırmanın predmeti, məqsədi, vəzifələri, onun xarakteri, metodu və nəticəsi əksini tapmalıdır. Elmi əsərin əhəmiyyətinin və janr spesifikasiyasının nəzərə alınması elmi əsərin redaktor hazırlığının vacib şərtlərindən hesab olunur. Elmi kitab nəşri praktikasında redaktor monoqrafiya, elmi məqalə, məruzə, məruzə tezisi, resenziya kimi janrlarla işləyir.

Monoqrafiya nüfuzlu elmi əsər janrına aiddir. Monoqrafiyada hər hansı elmi problem geniş və aydın şəkildə araşdırılır və elmi problemi, vəzifələri, sualları əks etdirir. Müəllifin şəxsiyyəti və

³¹ Антонова С. и др. Редакторская подготовка изданий: Учебник. - Москва, Издательство МГУП., 2002, 468 с.
<http://www.hi-edu.ru/e-books2/xbook082/01/index.html>

elmi nüfuzu da monoqrafiyanın elmi-kommunikativ əhəmiyyətinə təsir edir və onu əsərin redaktəsində nəzərə almamaq olmaz.

Elmi məqalə janrının özünəməxsus xüsusiyyətləri var və onlar bir neçə növə ayrılır. Bunlardan əsası *analitik məqalədir*. Bu zaman müəyyən elmi metodun işlənməsi ilə ilkin informasiya əsasında araşdırma aparılmalıdır. Məqalə kiçik həcmli əsərdir (1 müəllif vərəqi həcminə qədər). Məqalənin məqsəd təyinatı elmi sualları açıqlayan faktların hərtərəfli analizidir. Məqalədə qarşılıqlı əlaqə, qarşılıqlı asılılıq və faktların əhəmiyyəti, dəlil gətirilmiş faktlar və əsaslandırılmış nəzəri ümumiləşdirmələr, məntiqi nəticələr və praktik məsləhətlər əhatə olunur. Məqalə dövrü və ardı davam edən nəşrlərdə çap oluna bilər. Prinsipcə məqalə kiçik həcmli monoqrafiya kimi hazırlanır. Məqalə bibliografik siyahı və bibliografik sitatlarla təmin olunur.

Nəşrin konsepsiyasının reallaşdırılması, əsərin müəllif orijinalın qiymətləndirilməsi analizindən başlayaraq redaktor tərəfindən həyata keçirilir. Müəllif orijinalının qiymətləndirilməsi zamanı ümumelmi məlumat dərkətmə və təhlil olunan əsərin aid olduğu sahədəki elmi vəziyyəti və oxucuların informasiya-kommunikativ sorğularının öyrənilməsi tələb olunur. Müəllif orijinalının düzgün və hərtərəfli qiymətləndirilməsi üçün redaktorun elmi rəyçi və məsləhətçilərin köməyinə əsaslanması vacibdir.

Redaktor mövzu aktuallığının və onun seçilməsinin nə ilə əsaslandırıldığına diqqət yetirməlidir. Redaktor mövzunun aktuallığını qiymətləndirərkən plan-prospektdə nəzərdə tutulmuş sualların müəllif orijinalında dəqiq və dolğun əks olunmasını müəyyən etməlidir. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, plan-prospektin tutulmasından, əsərin yazılmasına qədər müəyyən zaman keçir və əsərdə bəzi dəyişikliklər də ola bilər.

Müəllif orijinalının qiymətləndirilməsinin ilkin analizi mərhələsində redaktor yenidən hazırkı nəşrin işıqlandırılan mövzudakı ədəbiyyat çeşidində hansı yeri tutduğunu aydınlaşdırmalıdır. Buna görə həmin mövzuda nə zaman və hansı kitabların nəşr olunması,

hansılardan satışda mövcudluğu, hansılardan nəşrə hazırlandığı məlum olmalıdır .

Mövzunun işlənməsi analiz edilərkən elmi əsərin spesifikasiyası nəzərə alınaraq, redaktənin nəzəriyyə və təcrübəsində tətbiq edilən ümumi kriteriyalardan istifadə edilməlidir. Redaktor nəşr üzərində işləmək üçün materialının elmiliyini, həqiqiliyini, etibarlılığını, inandırıcılığını, dolğunluğunu, əsərin strukturunu, onun quruluşunun məntiqini, dil-stilistik keyfiyyətlərini qiymətləndirməlidir. Konkret elmi əsərin redaktə metoduna onun janr xüsusiyyətləri, müasir elmin müxtəlif sahələrə ayrılması və s. təsir göstərir. Spesifik xüsusiyyətləri baxımından əsərin müxtəlif elm sahələrinə görə redaktəsi fərqləndirilir: təbiət, ictimai, texniki.

Elmi əsərin məzmununun əsasını *faktlar* təşkil edir. Fakt sözü latınca “edilmiş”, “baş vermiş” mənasını ifadə edir. Fakt materialına xüsusi adlar, tarixlər, coğrafi adlar, rəqəmlər, faktlar (görülmüş işlər, baş vermiş hadisələr və s. haqqında məlumat), sitatlar daxildir³². Elmi fakt obyektiv faktın insan beynindəki inikasıdır. Elmi faktlar nəzəri mühakimələrin əsasını təşkil edir. Faktlar tədqiqatın nəticələrini əsaslandırır, alınmış nəticələrin elmi əhəmiyyətini və onun yeniliyini şərtləndirir. Faktlar analiz edilərkən nəzərə alınmalıdır ki, həqiqi elm gerçək, dəqiq faktların əsasında mövcuddur və inkişaf edir. Redaktor nəticə və konsepsiyalar üçün əsas götürülən faktların bunlara verilən metodoloji tələblərə nə dərəcədə uyğun olduğunu və müəllifin istifadə etdiyi hər cür faktların dəqiqliyini və dürüstlüyünü yoxlamalıdır³³.

Redaktə zamanı elmi əsərin məzmun və forma vahidliyinin həmahəngliyini təmin etmək üçün onun struktur analizi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Əsərin strukturu üzərində iş, onun mükəmməlləşdirilməsi redaktə prosesində kifayət qədər vacib və məsuliyyətli işdir. Bu proses əsəri dərinləndirən dərk etməyi tələb edir. Əsərin

³² Rüstəmov T. Ədəbi redaktə nəzəriyyəsi və təcrübəsi. Bakı, 1981, s. 71.

³³ Мильчин А. Методика редактирования текста. Москва, 1980, s. 169.

strukturu üçün əsas tələb odur ki, material dəqiq plan üzrə şərh və izah edilsin. Belə ki, elmi əsərin strukturu tədqiqatın məqsədinə necə nail olunduğunu aydın göstərmək imkanını təmin etməlidir.

Bu nöqteyi-nəzərdən elmi nəşrlərin əsasını təşkil edən monoqrafiya, məqalə, məruzə kimi elmi əsərləri strukturuna görə üç hissəyə ayırmaq olar: *giriş*, *əsas* və *nəticə*. Qeyd olunanlardan hər biri məqsəd, tərtib və məzmun dolğunluğuna malikdir.

Girişdə əsasən mövzunun aktuallığı, tədqiqatın məqsədi, tədqiq tarixi, elmi-metodoloji əsası, mənbələri, əhəmiyyəti, və s. əsaslandırılır.

Əsas hissədə problemin öyrənilməsi, tədqiq tarixi, tədqiqat prosesi və bu kimi elmi məsələlər əksini tapır. Əsas hissə informasiya analizi və sintez əsasında yeni elmi biliklərin formalaşdırılmasına xidmət edir. Kitabın mətni *hissə*, *bölmə*, *fəsil* və *paraqraflara* ayrılmalıdır. Başlığın önündə nömrə, hərf işarəsi, cins göstəricilərinin qoyulması iki məqsəd daşıyır:

1. Oxucu üçün müxtəlif pilləli başlıqları kəskin şəkildə hüddudlamaq və bir pillənin rubrikasını aydın müəyyənləşdirmək. Oxucu başlıqlara aid nömrə, hərf və cins işarələrinin köməyi ilə bu və ya başlığın hansı pilləyə aid olduğunu asanlıqla müəyyənləşdirir.

2. Mətdə istənilən hissəni, başlığı tapmağı asanlaşdırmaq (başlığın sözlərini təkrar etmədən yalnız onun nömrəsini, yaxud hərf və ya şriftin cins işarəsini göstərmək yetər)³⁴.

Nəticədə tədqiqatın məntiqinə uyğun nəticələr çıxarılır, tövsiyələr verilir, gələcək tədqiqatlar üçün istiqamət göstərilir.

Əsərin strukturu analiz edilərkən əsərdə məsələlərin dəqiq qoyuluşu, oxucu ünvanının nəzərə alınıb-alınmadığı, tədqiqatın nəticələrinin necə bölündüyünə fikir vermək lazımdır. Belə ki, struktur məzmununun oxucuya tez, dəqiq, asan çatdırılmasını təmin etməlidir.

³⁴ Vəliyev İ. Redaktənin əsasları. – Bakı: 2009, s. 294.

Əsərin müəllif orijinalı redaktor tərəfindən analiz edilərkən onun müxtəlif hissələrinin əhəmiyyəti, mənası və onlar arasındakı əlaqə qiymətləndirilməlidir. Əmin olmaq lazımdır ki, mətn ikinci dərəcəli materiallarla yüklənməyib. Əsas tələblərdən biri də odur ki, material dəqiq plan əsasında ifadə olunsun. İfadə planının bütünlükdə və ayrı-ayrı hissələrinin qiymətləndirilməsi redaktordan tələb olunur. Elmi əsərin giriş, əsas hissə və nəticə kimi bölmələrə ayrılması ilə kifayətlənmək olmaz. Ən azından əsas mətnin fəsillərə, bölmələrə, paraqraflara, abzaslara bölünməsinin nə dərəcədə məntiqli olduğunu müəyyən etmək lazımdır. *Rubrika sistemi* elmi əsərin daxili strukturunun əyani forması hesab olunur. Müəllif tərəfindən tərtib olunmuş rubrikasiyanı analiz etmədən qəbul etmək olmaz. Ola bilər ki, müəllifin təqdim etdiyi mündəricatda əsərin məzmunu tam əks olunmasın. Ona görə də redaktor müəllif orijinalını oxuyaraq öz planını tərtib etməlidir. Beləliklə, demək olar ki, elmi əsərin strukturu məzmun və ifadə məntiqli ilə sıx bağlıdır.

Əsərin əsasını mətn təşkil edir və əsas informasiya daşıyıcısı olan *mündəricat* da ona bağlıdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, mətn müfəssəllik, tamlıq, sistemlilik, bağlılıq kimi cəhətlərə malik olmalıdır.

Redaktə zamanı müxtəlif şərh metodlarının istifadəsinin məqsəduyğunluğunu qiymətləndirilməlidir. Şərh əsasən xüsusi-dən ümumiyə – induktiv mühakimə, nəticə metodu, və ya ümumi-dən xüsusiyə – deduktiv mühakimə metodu ilə aparılır³⁵.

Şərh metodu tədqiqatın predmetinin təbiəti, informasiyanın xarakteri və oxucu ünvanı ilə müəyyən olunur. Elmi əsərlərdə məntiqli və tarixi ifadə metodlarından istifadə edilir. Birinci müəllif mühakiməsinin, düşüncəsinin inkişafını, gedişini izləməyə, elmi tədqiqatın modelini yaratmağa, bu və ya digər obyektə hərtərəf-

³⁵ Антонова С. и др. Редакторская подготовка изданий: Учебник. – Москва: 2002, 468 с.
<http://www.hi-edu.ru/e-books2/xbook082/01/index.html>

li nəzərdən keçirməyə imkan verir. Şərh tədqiqatın ayrı-ayrı hissələrinin və strukturunun tam tədqiqi, elementlər və onların qarşılıqlı təsirinin yekunu, səbəb və nəticəsinin göstərilməsi əsasında qurulur.

Məntiqi metod materialın ardıcıl məna fraqmentlərinə ayrılmasını nəzərdə tutur. Məntiqi metod adətən predmet və ya hadisənin xüsusiyyətləri hərtərəfli analiz olunan əsərlərdə tez-tez istifadə olunur. Bu metod yüksək informativliyi ilə fərqlənir.

Tarixi şərh metodu hadisələrin inkişaf prosesini və ya onların xronoloji ardıcılığını göstərməyə imkan verir. Bu metod öyrənilən hadisənin ardıcıl, mərhələ-mərhələ, səbəb və nəticə əlaqələrini üzə çıxarmaqla, hərtərəfli analizi ilə inkişafını əks etdirəcək əsərlər üçün effektivdir. Tarixi metod inkişafdadır və onun qavranılması çətin deyil.

Qalxma metodu mücərrəddən konkretə elmi anlayışın dərin analizi əsasında öyrənilən predmet və ya hadisə haqqında konkret biliyi sintez etməyə imkan verir. Sintez həmişə sadə abstraksiyadan başlayır və müxtəlif sintezlərin vəhdətində mövcud olan elmi anlayışları cəmləşdirir.

Spiral metodu təhlil olunan elmi əsərdəki predmetin və ya hadisənin əlamətlərinin tədricən inkişafını şərtləndirir. O, tək-cəmi materialın strukturunu əks etdirmir, eləcə də oxucu məntiqinin inkişafına məqsədyönlü təsir göstərməyə imkan yaradır.

İfadə edilmiş fikirlərin çatdırılması üçün terminlərin istifadəsi böyük məna kəsb edir. Məzmunun şərhinin dəqiqliyi üçün optimal variant *elmi terminlərin* verilməsidir. Münasib terminlərin seçilməsi hesabına və başqa dil vasitələrinin (leksik, qrammatik, sintaktik) fikrin çatdırılmasının uyğunluğuna və eynimənalılığına nail olmaq mümkündür. Elmi əsərlərin nəşrə hazırlanması zamanı terminlərin analizi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Əsas odur ki, terminlərin yanlış istifadəsinə imkan verilməsin və dəqiq, eynimənalı terminlərdən istifadə olunsun. Şübhəsiz ki, bir əsər dairəsində terminin çoxmənalılığını oxucu üçün ciddi əngəl, maneə ola bilər. Elmi

əsərdə terminoloji yanlışlıqlar yalnız çoxmənalılıqla məhdudlaşmır. Elmi əsərlərdə məzmunu əks etdirən bütün məlumat vasitələrindən (mətn, formul, cədvəl, illüstrasiya) və ədəbi janrların bütün elementlərindən (məlumat-analitik, bədii-publisistik) istifadə olunur. Əlbəttə ki, elmi əsərin ifadə etmə üslubunun redaktor qiymətləndirməsi elmi kommunikasiyanın, müəllifin norma və standartlarına, gələcək nəşrin janr və növ xüsusiyyətlərinə olan münasibəti əsasında formalaşdırılır. Elmi nəticənin dolğunluğunun əsası kimi bütün fikir və mülahizələrdə də inandırıcılıq və obyektivlik qiymətləndirilməlidir.

Elmi kitabların məlumat aparatının hazırlanması

Hər bir elmi kitabın ayrılmaz tərkib hissəsi onun *məlumat aparatı*dır. Onun əhəmiyyəti və vacibliyi, oxucunu kitabın məzmunu ilə tanış etməsində və ondan istifadəni asanlaşdırmasında, lazımi informasiyanın tez və xətasız tapılmasını təmin etməsindədir. Aparat kitabı digər informasiya mənbələri ilə bağlayan zəncirdir və həmin kitabın elmi-kommunikasiya sistemindəki yerini göstərir. İnformasiya axtarışı məsələlərinin həllində, elmi mənbə axını içərisində lazımi kitabları tapmaqda və onun məzmunu haqqında məlumat almaqda *kitab aparatının* böyük rolu vardır. Akademik S.Vavilov yazırdı: «Müasir insan kitabxana Himalayları qarşısında qızılaxtaran kimi dayanmışdır. O, qum kütləsinin içərisindən qızıl dənəcikləri tapmalıdır»³⁶.

Standarta görə məlumat aparatı müəllif əsərinin orijinalının mətninə daxildir. Praktikaya nəzər yetirsək görərik ki, müəllif aparatı hazırlamağa kifayət qədər vaxt ayırmır. Bu işi uzun və zəhmətli iş hesab edərək, onun hazırlanmasına etinasız yanaşır. Bu iş

³⁶ Антонова С. и др. Редакторская подготовка изданий: Учебник. – Москва: 2002, 468 с.
<http://www.hi-edu.ru/e-books2/xbook082/01/index.html>

həm də müəyyən ixtisas hazırlığı tələb edir və ən əsası kitabın qiymətinin qalxmasına gətirib çıxarır.

Nəşrin aparatının təmin və təchiz edilməsi məsuliyyəti redaktorun üzərinə düşür. Redaktor işə başlayarkən aparatın tərtibi ilə bağlı bütün faktorları nəzərə almalıdır. Çünki aparat kitab mədəniyyətinin əsas elementlərindəndir. Redaktor əsərin janr xüsusiyyətlərini, nəşrin növünü, informasiyanın xarakterini, nəşrin aid olduğu sahəni, kitab nəşrində formalaşmış ənənəni, standartları, tələbləri, elmi kommunikasiya və informasiya axtarışında aparatın rolunu nəzərə almalıdır.

Aparat elementlərindən hesab olunan *buraxılış məlumatları* demək olar ki, bütün nəşrlərdə verilir. Buraxılış məlumatları QOST-7.4-95 və nəşriyyat ənənələrinə uyğun olaraq tərtib olunur. Elmi kitablarda titul vərəqinin arxa tərəfində aid olduğu sahədən asılı olaraq *referat* və ya *annotasiya* verilir. *Referat* (əsərin qısa şərh, tədqiqatın predmeti, məqsədi, əsas nəticələri, elmi informasiyanın əhəmiyyəti) texniki və təbiət elmlərinə dair kitablarda yer alır. *Annotasiya* isə ictimai elmlərə dair kitabların elementlərindəndir. Burada əsərin qısaca məzmunu verilir. Bəzən annotasiya cildin arxa tərəfində yer alır (Əlavə 7).

Elmi kitablarda bibliografik aparata *bibliografik siyahı* və *bibliografik istinadlar* aid edilir. Elmi kitab bibliografik aparatsız nəşr oluna bilməz. Bu, onunla izah olunur ki, hər bir elmi kitab daha əvvəl aparılmış tədqiqatlar və müasir araşdırmalara əsaslanır və onlar əsasında öyrənilir. Tədqiqatçı araşdırma prosesində mənbələri, ədəbiyyat siyahısını hazırlamalı, elmi etikaya uyğun olaraq iş prosesində istifadə etdiyi kitablara istinadlar verməlidir. Hər hansı bir müəllifin əsərindən, fikrindən istifadə edib ona istinad verməmək plagiat faktı hesab olunur. F.e.d. N.Göyüşov bu problemi aşağıdakı kimi izah edir: “Klassik nəzəriyyəçilərə görə, söz sənətinin əsasında gözəl mənalər və motivlər dayanır. Ona görə də məzmunlar eyni, onların ifadə şəkilləri müxtəlifdir. Forma mənə ilə söz arasında orta mövqedə dayanır. Söz sənətində kompozisiyanın

yeni biçimdə verilməsi, məzmun və motivlərin yeni bədii anlamla ifadəsi orijinaldan zəifdirsə, bu, uyğunsuzluq sayılır. Başqalarının işlətdiyi məzmun və motivləri, təzad, təcnis, təşbih və eyhamları birbaşa işlətmək *plagiat* adlanır. Hər hansı motivi nəqletmə yolu ilə öz adına işlətmək, müxtəlif motivləri bir-birinə calamaqla orijinal söz kimi qələmə vermək cəhdi də yolverilməzdir³⁷.

Əsas plagiat növləri bunlardır:

- başqasının sözünə sahib çıxmaq;
- başqasından alınan məna və sözün yerdəyişməsi, mənanın genişlənməsi;
- nəsr və ya nəzmin məzmununu başqasından alıb, yeni ibarələrlə, yeni qəlibdə vermək və s³⁸.

Türkiyədə 2011-ci ildə işıq üzü görmüş “Akademik yazım ihlalleri” adlı çox dəyərli monoqrafiyada hər hansı bir əsərə doğru istinad vermə, plagiat məsələsi üzərində ciddi durulmuş və təhlillər aparılmışdır³⁹.

Elmi nəşrlərdə demək olar ki, bütün növ biblioqrafik istinad növlərindən istifadə olunur (Əlavə 8, 10). Elmi iş tamamlanan zaman və onun nəticələri tərtib edilərkən mənbələrin, ədəbiyyatın siyahısı tutulur. Bu zaman biblioqrafik təsvir qaydalarına riayət olunması vacib şərtlərdəndir. Təsvir zamanı diqqətsizlik, laqeyidlik, qeyri-dəqiqlik yanlışlıqlara və natamam informasiyaya gətirib çıxarır. Bu cür istinadlarla və siyahılarla redaktor da işləyə bilməz.

³⁷ Göyüşov N. Milli sənətin nəzəri təhlilinə giriş. Bakı: Nurlan, 2006, s. 237-238.

³⁸ Yenə orada. s. 238.

³⁹ Demirel İ. H., Erol B., Saraç C. Akademik yazım ihlalleri. – Ankara: TÜBİTAK, ULAKBİM, 2011, s. 58.

Daha ətraflı bax: Hexham İ. Academic Plagiarism Defined. Department of Religious Studies University of Calgary, 2005, 12 s.

<http://people.ucalgary.ca/~hexham/content/articles/plague-of-plagiarism>.

html; The Chicago Manual of Style. Chicago, Chicago University Press, 2003, (first edition 1949).

Bibliografik siyahıların müəllif variantı qiymətləndirilərkən oxucunun istinad verilən mənbəni dəqiq müəyyən edə biləcəyi və onun haqqında lazımi məlumatları ala biləcəyi nəzərə alınmalıdır. Bibliografik istinad və ya siyahı kitabda elə yerləşdirilməlidir ki, oxucu onu asan və rahat görsün, mütaliə prosesini kəsməsin və axtarışa vaxt sərf etməsin. Eləcə də, istinadların texniki tərtibat qaydaları nəzərə alınmalıdır. Texniki tərtibat qaydalarını nəzərə alsaq, istinadların kodla verilməsi – yəni ədəbiyyatın mətnin sonundakı bibliografik siyahıya uyğun nömrəsinin və ya müəllifin soyadının və istinad olunan səhifənin nömrəsinin göstərilməsi məqsəddəyüdür. Bir cəhəti də nəzərə almaq lazımdır ki, bu variant texniki tərtibat baxımından uğurlu olsa da, mütaliə prosesində oxucuya böyük çətinlik yaradır. Bu zaman oxucu mənbəni axtarmaq üçün mütaliə prosesini dayandırır⁴⁰.

Elmi kitablarda ayrı-ayrı nəşrlərə tətbiq edilən *mətnin sonu* bibliografik siyahılar da verilə bilər. Bu xarakterli bibliografik istinadlara elmi əsərlər toplusunda, monoqrafiyaların ayrı-ayrı fəsillərinin sonunda rast gəlmək mümkündür. Bibliografiyanın bu şəkildə verilməsi hallarına az-az təsadüf olunur.

Mətn sonunda verilən bibliografiyalardan biri də mono nəşrlərin sonunda verilən bibliografik siyahılardır və onlar “kitab sonu siyahı” adlandırılır.

Fəslin sonunda və nəşrin sonunda verilən bibliografik siyahılar *informativ*, *tövsiyə edici*, *şəxsi*, *əlavə* xarakteri daşıya bilər və müvafiq başlıqlar altında tərtib olunurlar: «İstifadə olunmuş ədəbiyyatın bibliografik siyahısı», «Tövsiyə olunan ədəbiyyatın bibliografik siyahısı», «Əlavə mənbələrin bibliografik siyahısı», «Akademik B.Nəbiyevin elmi əsərlərinin siyahısı» və s.

⁴⁰ Антонова С. и др. Редакторская подготовка изданий: Учебник. – Москва: 2002, 468 с.
<http://www.hi-edu.ru/e-books2/xbook082/01/index.html>

Bibliografiq siyahını əsasən *əlifba prinsipi* və ya *sitatın verilmə ardıcılığı* ilə göstərilər və nömrələyirlər.

Bibliografik siyahıların redaktə edilməsində əsas məqsəd ondan ibarətdir ki, təsvirin dəqiqliyinə nail olunsun və siyahıda ədəbiyyatın tez və xətasız tapılmasının rahatlığı təmin edilsin.

Elmi nəşrlərdə elə elementlər vardır ki, oxucunu kitabın daxilinə aparır, onun məzmununu açır, və digər bu xarakterli kitablar arasındakı yerini göstərir. Bu elementlərə *müqəddimə* və *giriş məqaləsi* daxildir. Müqəddimə kitabın müəllifi, redaktor, nəşir və ya elmi əsər məcmuələrində tərtibçilər tərəfindən yazıla bilər. Müqəddimə nəşrin spesifikasiyasını açmalıdır.

Elmi topluların müqəddiməsində toplunu təşkil edən məqalələrin spesifikasiyası verilir, onun formalaşdırılması prinsiplərindən bəhs olunur, müəlliflər haqqında məlumat öz əksini tapır⁴¹.

Elmi konfrans materiallarını, topluları *müqəddiməsiz* təsvir etmək mümkün deyil. Bu materialların müqəddiməsində konfrans haqqında, onun tematikası barədə ümumi məlumat verilir, bu çərçivədə keçirilən tədbirlər, iştirakçıları, baxılan, müzakirə olunan və irəli sürülən problemlər, onların müzakirəsinin gedişatı, əsas nəticələr, plan, proqram işıqlandırılır.

Monoqrafiyanın müqəddiməsi problemin xarakteristikasını, araşdırma məqsədini, tədqiqatın metodunun xüsusiyyətlərini, tədqiqatın nəzəri-empirik bazası və şərtlərini, müəllifin konsepsiyasının özünəməxsusluğunu və s. əhatə edir. Kollektiv monoqrafiyalarda müqəddimə müəlliflərin hər birinin elmi səviyyəsi haqqında məlumatı işıqlandırır.

Giriş məqaləsi (ön söz) kitab aparatının elementi kimi müqəddimə ilə yanaşı və ya ondan asılı olmayaraq verilə bilər. Müqəddimə kimi giriş məqaləsi də əsas materialla bağlıdır. Giriş mə-

⁴¹ Антонова С. и др. Редакторская подготовка изданий: Учебник. – Москва: 2002, 468 с.
<http://www.hi-edu.ru/e-books2/xbook082/01/index.html>

qaləsi tədqiqatçının yaradıcılığını işıqlandırır, onun elmdəki yolunu, problemlərin elmi dəyərini açan elmi sualları əhatə edir. Bəzi giriş məqalələrini tanınmış alimin elmi nəşrə tematik bağlı olan məqaləsi əvəz edir. Giriş məqaləsi rolunu oynayan bu cür məqalələr elmi monoqrafiyalarla yanaşı, elmi əsər toplularında da verilə bilər.

Kitabın əsas ideyasını açıb göstərməklə oxucunu mətn üzərində düzgün işləməyə istiqamətləndirən vacib məlumatlardan ibarət ön sözü və ya ona yaxın materialların çox vaxt əsas mətnin şrifti ilə “*müəllifdən*” başlığı altında yığılıb, ondan heç nə ilə fərqlənməməsi, əslində, düzgün deyil. Ön sözün əsas mətndən seçilməsi üçün bir neçə variant təklif olunur:

- əsas mətnlə eyni şriftlə, ancaq bir-birindən azca aralı yığmaq;
- eyni ölçülü şriftlə, lakin kursiv qarnituru ilə yığmaq (kiçik həcmli “ön söz” üçün məqbul olan);
- nisbətən ensiz ölçüylə səhifələmək;
- nisbətən kiçik ölçülü şriftlə yığmaq⁴².

Bəzi hallarda elmi nəşrlərdə *son söz* də yer alır. *Son söz* adətən tərcümə nəşrlərində və ya tarixi tematika işlərinə aid edilir. *Son sözdə* elmi problemin müasir anlamı, tədqiqat predmetinin öyrənilməsində müəllifin rolu, alimlərin konsepsiya və yanaşmaları yer alır.

Elmi kitabların soraq-məlumat aparatına daxil olan elementlərdən biri də qeyd və şərhlərdir (Əlavə 1). Elmi əsərdə *qeyd* və *şərhlər* üzərində işdə redaktor işinin metodik özəllikləri var. Aparatın bu elementindən elmi kitablarda daha çox istifadə olunur. Onlar arasındakı fərq ondan ibarətdir ki, *qeydlər* sorğu-məlumat xarakteri daşıyır, mənbəyə istinad verilir və ya xarici dildəki mətnin tərcüməsi, əlavə faktlar öz əksini tapır. *Şərhlərdə* isə mətnin müəyyən hissəsinin, ifadənin, terminin izahı verilir, şərhçi və ya

⁴² Ələsgərova İ. Kitabın bədii və texniki tərtibatı. – Bakı: 2010, s. 98.

redaktorun fikri yer alır. Şərh və qeydlərlə müşayiət olunan mətn-də, şərh və qeydlərin sayı, təfsilat dərəcəsi konkret nəşrdən, informasiyanın xarakterindən, təhlil, müzakirə predmetindən, oxucu təyinatından asılıdır. Kitabda şərh və qeydlərin verilməsinin vacibliyinə diqqət yetirilməli və onların bilavasitə əsas mətnlə bağlı olmağına fikir verilməli və dəqiqliyi, etibarlılığı, müxtəsərliyi ilə fərqlənməlidir. Bu elementlərin tərtibində müəyyən sistemə riayət etmək lazımdır. Bu şərtlərə şərh və qeydlərin yerləşdirilməsi, istinad verilməsi və müxtəlif şriftlərdən istifadə də aiddir⁴³.

Bəzən, mətndə (əsasən tarixi kitablarda və klassik mətnlərdə) qeyd və şərhlər çox ehtiyac duyulur. Bu hallarda əsas mətnin 10-15%-i qeyd və şərhlərə ayrılır. Məsələn, klassik tarixi mənbələrin nəşri zamanı qeyd və şərhlərə çox yer verilir. Cəhd etmək lazımdır ki, onların ümumi həcmi 5%-i ötməsin. Çoxcildli əsərlərdə bir cildin qeyd və şərhləri digər cildə verilməməlidir. Oxucuların istifadəsini asanlaşdırmaq üçün müəllif qeydlərini, eləcə də xarici dildəki sözlərin tərcüməsini mətnin altında istinad kimi vermək məqsədəuyğundur. Bəzi hallarda tərcümələr xarici sözlərin göstəricisi kimi də tərtib oluna bilər.

Elmi nəşrlərdə əksərən *predmet, ad, terminoloji və coğrafi* göstəricilər verilir⁴⁴. Göstərici oxucuya istiqamət verir, kitabdan istifadəni və informasiya axtarışını asanlaşdırır (Əlavə 6).

Elmi nəşrlərin hazırlanması zamanı göstəricinin növü, onun tərkibi, strukturunun əsaslandırılması, onun formalaşdırılması üzərində iş kimi seçimlər ortaya çıxır. Adətən elmi kitablarda predmet və ad göstəricilərindən daha çox istifadə olunur. Göstəricilər ayrı-ayrılıqda və qarışıq verilə bilər. Göstəricilər əlifba sırası ilə tərtib

⁴³ Антонова С. и др. Редакторская подготовка изданий: Учебник. – Москва: 2002, 468 с.

<http://www.hi-edu.ru/e-books2/xbook082/01/index.html>

⁴⁴ Bax: Baydur G. Kitap sonu indeksleri // Türk kütüphaneciliği dergisi, 1988, N 2, s. 61-68.

olunur. Sistemətik predmet göstəricisi əsərlər toplusunda və çox-cildli əsərlərdə verilir.

Predmet göstəricisinin məqsədi nəşrin əsas məzmunu haqqında məlumat verməkdir. Göstərici üçün söz, ifadə seçilməsi çətin və vacib məsələlərdəndir. Bəzən hansı ifadələri əsas rubrika, hansıların alt rubrika şəklində verilməsi çətinliyi ortaya çıxır. Əsas prinsip ondan ibarətdir ki, rubrika əsas ifadələri əks etdirsən, alt rubrikalar da isə predmetin cəhətlərini (xüsusiyyətlərini, detallarını və s.) əhatə etsin. Göstəricidən istifadəni asanlaşdırmaq üçün hər bir rubrika 25-30 səhifədən artıq istinad verilməməlidir. Məsələn:

Azərbaycan 3, 6, 8, 9,10,
12, 14, 45, 46,
47, 57, 78, 89

Əgər istinadlar bu rəqəmi keçərsə, o zaman alt rubrikalardan istifadə olunur. Alt rubrikalar adətən kursivlə fərqləndirilir. Məsələn:

Azərbaycan 3, 6, 8, 9,10,
12, 14, 45, 46,
47, 57, 78, 89
ədəbiyyat 44, 54, 79, 88,
100, 102, 109
tarix 13, 17, 19, 23,
28, 33, 45, 46

Bundan əlavə, fikir vermək lazımdır ki, göstəriciyə çoxsaylı ifadələrin daxil edilməsi onun həcminə təsir etməsin. Tövsiyə edilən həcm nəşrin həcmnin 5 %-ni təşkil edir.

Kitab üzərində bütün işlər tamamlandıqdan və əsər nəşrə tam hazır vəziyyətə gətirildikdən sonra göstəricinin hazırlanmasına başlamaq olar. Kitaba hər hansı bir əlavə edilərsə və ya səhifə nömrələrində sürüşmə olarsa, bu zaman hazırlanmış göstərici tam yararsız olacaq. Bundan sonra kitabın mətni əvvəldən sona qədər nəzərdən keçirilir, əsərdəki əsər, yer və şəxs adları seçilir, əlifba sırası ilə düzülür və hər birinin qarşısında səhifəsi yazılır.

Elmi kitablarda cədvəl, illüstrasiya, diaqram və s. siyahısının verilməsi məqsəduyğundur. Bu oxucuların nəşrin ayrı-ayrı elementlərindən istifadəsinə imkan verir. Təbiət elmlərinə dair nəşrlərdə predmet göstəricisi ilə yanaşı, coğrafi adlar, bitkilər, tibbi preparatlar; ictimai elmlərdə isə tarixi hadisələrə, abidələrə göstərici verilir.

Göstərici hazırlanan zaman dil normalarına da fikir vermək lazımdır. Göstəricidə daxili məntiqi əlaqələr təmin olunmalı, sözlərin, terminlərin, predmetlərin yazılışı dəqiq və adlıq halda verilməlidir.

Azərbaycanda nəşr olunan kitabların çox az bir qisminə göstəriciyə rast gəlirik. Çünki müəlliflər bu çətinliyin altına girmək istəməirlər. İnkişaf etmiş ölkələrdə nəşr olunan elmi ədəbiyyata nəzər salsaq görərik ki, bu kitabların böyük bir qisminin göstəricisi vardır.

Hal-hazırda isə kompüterlərdəki proqramlar vasitəsilə asanlıqla göstərici hazırlamaq mümkündür⁴⁵.

Mündəricat və içindəkilər spesifik göstərici hesab olunur. “Mündəricatın əsas vəzifəsi lazım olan bölməni tapmaqda oxucuya yardım etmək, onda kitabın quruluşu, işıqlandırılan mövzuların ardıcılığı haqqında təsəvvür yaratmaqdır”⁴⁶. Mündəricat fəsilələrə, paraqraflara, yarımparaqraflara bölünən əsərlərdə, içindəkilər isə müxtəlif xarakterli materialları əhatə edən məcmuələrdə, jurnallarda istifadə olunur⁴⁷. Mündəricatda yer alan altrubrikalar nisbətən kiçik şriftlə verilməlidir. Mətndəki struktur hissələrinin adlarının mündəricatla uyğun olub-olmadığına fikir vermək lazımdır. Mündəricatda mətndəki bütün rubrikalar öz əksini tapmalıdır. İçindəkilərdə isə topluya daxil olan məqalələrin və müəlliflərinin

⁴⁵ Bax: Bozuyula M. Bilgisayar yardımı ilə kitab sonu indeksi hazırlanması. Pamukkale Üniversitesi, Fen Bilimleri Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011, 79 s.

⁴⁶ Ələsgərova İ. Kitabın bədii və texniki tərtibatı. – Bakı: 2010, s. 121.

⁴⁷ Бельчиков И. Основы технического редактирования советской книги. - Москва: 1958, с. 88.

soyadları, adları verilir. Kitabda yerləşmə yerinə gəlincə, axtarışı asanlaşdırmaq məqsədi ilə mündəricatın kitabın əvvəlində yer alması məqsədəuyğundur. “Mündəricatı axırda yerləşdirməyin texnoloji cəhətdən üstünlüyü ondadır ki, çap vərəqinə uyğun gəlməyən səhifələrin sayını tənzimləmək, yəni onları bir az sıxmaq və ya tamamilə ləğv etmək olar. Kiçik həcmli nəşrlərdə yer az qaldıqda mündəricatı titul və ya üz qabığının arxasında da vermək olar”⁴⁸.

Elmi nəşrlərdə *kolontitulların* verilməsi də məqsədəuyğundur. Kolontitul (fransızca colone-sütun, tituls-başlıq) səhifə başlığı olub, hər səhifənin mətni üstündə verilən məlumatdır⁴⁹. Kolontitulda müəllifin adı, soyadı, kitabın adı verilir. Bəzən isə kitabın və fəslin sərəlvhəsinin verilməsi hallarına da təsadüf edirik. Daimi - yəni bütün kitab boyu eyni şəkildə verilən kolontitulları “ölü”, dəyişən – hər fəslə, paraqrafa görə dəyişənləri isə “diri” kolontitul adlandırırlar⁵⁰. Kolontitulların kitab boyu dəyişməsi, oxucuya istədiyi bölməni asanlıqla tapmağa kömək edir⁵¹. Elmi əsərlərdə kolontitulun şrifti mətndən kiçik olmalı və ya kursivlə verilməlidir. Kompüter vasitəsilə kolontitulların müxtəlif növlərini vermək mümkündür. Bu həm də kitabın estetik baxımdan gözəl görünməsinə xidmət edir (Əlavə 3).

Əlavələr də elmi nəşrlərin aparatına daxildir. Burada da tədqiqatı həyata keçirmək üçün vacib olan müxtəlif növ əlavələr və ya işçi material verilir. Onların arasında eksperimentlərin nəticələrini, anketləri, normativ sənədləri, arxiv materiallarını sadalaya bilərik. Təbii ki, əlavələr nəticələrin dəqiqliyini, inandırıcılığını, tamlığını təsdiq etmək lazım olan zaman verilir. Əlavələr mətnlə istinadlar vasitəsi ilə bağlı olmalıdır.

⁴⁸ Ələsgərova İ. Kitabın bədii və texniki tərtibatı. Bakı, 2010, s. 123.

⁴⁹ ASE, 1981, c. 5, s. 445.

⁵⁰ Axundov B., İmaməliyev R., Mahmudov M. Nəşriyyat-poliqrafiya və jurnalistika terminlərinin izahlı lüğəti. – Bakı: 2009, s. 84.

⁵¹ Ələsgərova İ. Kitabın bədii və texniki tərtibatı. – Bakı: 2010, s. 120.

Bəzi müəlliflər kitablarının əvvəlində “epiqlaf” və ya “ithaf” verirlər. *İthaf* – elmi, bədii əsərlərin başlanğıcında verilib, əsərin kimin şərəfinə və ya hansı münasibətlə yazıldığını göstərən qeyddir. İthaf konkret şəxsə müraciət şəklinə ola bilər (Əlavə 2).

Kitabın beynəlxalq standart nömrəsi (ISBN ing. International Standard Book Number) - hər hansı nəşriyyatın çap etdiyi kitabın beynəlxalq standart eyniliyini müəyyən edən nömrədir. ISBN kitabları beynəlxalq miqyasda kodlaşdırmaq üçün hər kitaba çap olunduğu bölgə və nəşriyyatı nəzərə alaraq verilən nömrədir. Müəyyən bir kitab adı, müəllifin adı və yalnız ona aid olan ISBN kodu vasitəsilə xarakterizə olunur. Kitabın sadəcə ISBN kodunu bilməklə onu tapmaq və almaq mümkündür.

Hal-hazırda 13 rəqəmli ISBN kodundan istifadə edilir. Hər ISBN kodu soldan sağa oxunuşda beş hissədən ibarətdir: kitab sənayesini xarakterizə edən rəqəm, müəyyən dil ətrafında cəmləşmiş ölkələr qrupunu xarakterizə edən rəqəm, konkret nəşriyyata aid edilən rəqəm, konkret kitaba aid edilən rəqəm (kitab identifikasiyası) və yoxlama rəqəmi. Misal: ISBN 978-9952-20-046-1 (qruplar arasında defis qoyulur və ya məsafə buraxılır).

Azərbaycan Respublikasının ISBN agentliyi Xəzər Universiteti Nəşriyyatıdır. Bütün nəşriyyatlar nəşrə hazırladıqları kitablar üçün ISBN kodunu ölkənin ISBN agentliyindən almalıdırlar⁵².

Kitabın siqnal nüsxəsi çıxdıqdan sonra tapılan yanlışlar düzəliş vərəqində yer almalıdır⁵³. Düzəliş vərəqəsinin forması aşağıdakı kimidir.

Düzəliş

Səhifə	Sətir	Gedib	Olmalıdır

⁵² <http://www.isbn-international.org/>

⁵³ Vəliyev İ. Redaktənin əsasları. Bakı, 2009, s. 126.

Azərbaycanda elmi ədəbiyyatın nəşri məsələləri

Azərbaycanda nəşr olunan elmi ədəbiyyatı nəzərdən keçirsək görürük ki, bu kitabların böyük bir qismi əsasən “Elm”, “Nurlan”, “Elm və təhsil”, “Nafta Press” nəşriyyatında işıq üzü görmüşlər.

“Elm” respublikamızda elmi ədəbiyyat nəşr edən ixtisaslaşmış nəşriyyat kimi 1945-ci ildə təsis olunmuşdur⁵⁴. 1997-ci ildə nəşriyyat yenidən təşkil olunaraq MEA “Elm Redaksiya-nəşriyyat və Poliqrafiya Mərkəzi” adlanmağa başlamışdır.

İ.Umudlu elmi və elmi-kütləvi ədəbiyyat nəşrində olan tendensiyaları təhlil edərkən yazır: “Azərbaycanın elm potensialının çox böyük bir qismi Milli Elmlər Akademiyasında cəmləşdiyindən elmi və elmi-kütləvi ədəbiyyatın, sahə ədəbiyyatının nəşri burada maliyyələşdirilir və qurumun tərkibindəki “Elm” nəşriyyatında işıq üzü görürdü”⁵⁵. Amma 1990-ci illərdən sonra nəşriyyatın çap etdiyi kitabların sayı azalmışdır. 2000-ci illərdə yenidən artım müşahidə olunmaqdadır.

Hal-hazırda "Elm" nəşriyyatı bir çox müsabiqələrdə iştirak edir. Akademiyaların Beynəlxalq Assosiasiyasının kitab nəşri üzrə Şurası 2010-cu il noyabrın 25-də Moskvada ən yaxşı elmi nəşrlər layihəsi üzrə “Elmi kitab” adlı beynəlxalq müsabiqə keçirilmişdir. Müsabiqədə AMEA “Elm” nəşriyyatı da iştirak etmiş və “İctimai elmlər” nominasiyası üzrə M.Seyidbəylinin “Rusiyada Azərbaycan faktoru: formalaşması və inkişafının xüsusiyyətləri, istiqamətləri” kitabının hazırlanması və nəşrinə görə qalib elan edilmişdir. “Elm” nəşriyyatının direktoru Ş.Alışanlı xarici ölkələrin elmi istiqamətli nəşriyyatları ilə əməkdaşlıq etdiklərini qeyd edir: “Ötən il AMEA-nın müxbir üzvü X. Hüseynovun fundamental monoqrafiyasını “Nauka” nəşriyyatı ilə birgə nəşr etmişik. Akademiyaların Beynəlxalq Assosiasiyasının təşkil etdiyi elmi konfrans və sərgi-

⁵⁴ ASE, c. IV, s. 44.

⁵⁵ Umudlu İ. Kitab nəşri bu gün. Bakı: 2004, s. 33.

lərə “Elm” nəşriyyatı ardıcıl şəkildə qatılır, respublikamızda aparılan elmi tədqiqatların əyaniləşdiyi nəşrləri beynəlxalq miqyasa çıxartmaqda mövcud imkanlardan yararlanır”⁵⁶.

“Nurlan” nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsi 1994-cü ildə filoloq alim prof. N.Məmmədli tərəfindən yaradılmışdır. Universal nəşriyyat kimi fəaliyyət göstərsə də, əsas çap məhsulunu elmi ədəbiyyat təşkil edir. 2000-ci illərdə nəşr olunmuş elmi ədəbiyyatın böyük bir qismi bu nəşriyyatın payına düşür.

"Elm və təhsil" nəşriyyatı 2006-cu ildə yaradılmışdır. Nəşriyyat elmi, bədii ədəbiyyatların buraxılışı ilə də məşğul olur.

“Nafta-press” nəşriyyatı 1997-ci ildə AMEA Geologiya İnstitutu tərəfindən yaradılmışdır. Bu nəşriyyatın da əsas çap məhsulunu elmi ədəbiyyat təşkil edir.

İ.Umudlu elmi ədəbiyyat nəşrində tendensiyalardan bəhs edərkən qeyd edir ki, say və həcm artımının qarşılığında keyfiyyət aşağıdır. Yəni, bir sıra müəlliflərin elmi kitab adı ilə buraxdıqları kitablar adi elmi tələblərə cavab vermir, bu baxımdan onların çoxu “elmi əsər” adlandırılı bilməz... Elmi əsərlərin nəşrinə keçmişin ciddi yanaşma tərzii bu gün yalnız AMEA-nın öz vəsaiti ilə çap olunan kitablara tətbiq olunur, yəni əvvəllərdəki kimi olmasa da, hər halda AMEA sistemində kitabların səviyyəsinə müəyyən bir nəzarət var⁵⁷.

Azərbaycanda son illərdə çıxan elmi ədəbiyyatı nəzərdən keçirdikdə məlum olur ki, bu kitabların əksəriyyəti müəlliflərin özləri tərəfindən nəşr olunur. Monoqrafiyaların böyük bir hissəsi bu kitablara qarşı qoyulan tələb və standartlara cavab vermir. Çünki bu əsərlər ya namizədlik, ya da doktorluq dissertasiyalarının əsasında hazırlanır. Müəlliflər əlyazmanı redaktə və korrektura mərhələlərindən keçirmədən, sadəcə kitab formatına salmaqla kifayətlənərək nəşriyyata təqdim edirlər. Nəticədə monoqrafiyalar elmi

⁵⁶ 525-ci qəzet, www.525.az/view.php?lang=az&menu

⁵⁷ Umudlu İ. Kitab nəşri bu gün. - Bakı: 2004, s. 35-36.

aparatsız və bəsit şəkildə nəşr olunur. Qeyd edək ki, monoqrafiya və dissertasiyaların nəşrə hazırlanmasında, elmi aparatının tərtibində fərqlər çoxdur.

Ədəbiyyat

Baydur G. Kitap sonu indeksleri // Türk kütüphaneciliği dergisi, 1988, N 2, s. 61-68.

Bozuyula M. Bilgisayar yardımı ile kitap sonu indeksi hazırlanması. Pamukkale Üniversitesi, Fen Bilimleri Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011, 79 s.

Demirel İ. H., Erol B., Saraç C. Akademik yazım ihlalleri. – Ankara: TÜBİTAK, ULAKBİM, 2011, s. 58.

Ələsgərova İ. Kitabın bədii və texniki tərtibatı. Bakı, 2010, 184 s.

Göyüşov N. Milli sənətin nəzəri təhlilinə giriş. Bakı: Nurlan, 2006.

Musalı V. Elmi nəşrlər: mahiyyəti, tipoloji əlamətləri və redaktə prinsipləri // Dil və ədəbiyyat (beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal), Bakı, 2008, № 6 (66), s. 277-281.

Vəliyev İ. Redaktənin əsasları. – Bakı: Günəş, 2009, 399 s.

Антонова С. и др. Редакторская подготовка изданий: Учебник. – М.: Издательство МГУП., 2002, 468 с.

Антонова С., Соловьев В. Редактирование. Общий курс. – М.: Издательство МГУП, 1999, 256 с.

Научная литература. Язык. Стилль. Жанры. М.: 1985.

Редактирование отдельных видов литературы / Под ред. Н. Сикорского. – Москва: Книга, 1987.

III FƏSİL ELMI-KÜTLƏVİ NƏŞRLƏR

Elmi-kütləvi nəşrlərin tipoloji xarakteristikası və redaktə xüsusiyyətləri

Elmi biliklərin populyarlaşdırılmasının müxtəlif üsulları vardır. Buraya kino, televiziya, radio, dövrü nəşrlər aiddir. Əsas rol isə kitab və jurnallara məxsusdur. Geniş mənada elmi-kütləvi nəşr nəzəri və ya eksperimental tədqiqatları əhatə edir, elmi, texniki nəticələrin yayılması məqsədi ilə hazırlanır və geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulur⁵⁸.

Elmin məhsuldar qüvvəyə çevrilməsi, sürətli inkişafı və şaxələnməsi, sosial xarakteri elmi-kütləvi ədəbiyyata geniş oxucu kütləsinin diqqətini artırır. Elmi-kütləvi ədəbiyyata fundamental və tətbiqi elmlərin əsaslarından, aktual problemlərindən, elm xadimlərinin həyatından, səyahətlərindən bəhs edən müxtəlif janrlı əsərlər daxildir⁵⁹. Elmi-kütləvi əsərlərdə qabaqcıl elmi nailiyyətlər anlaşılıqlı formada təbliğ edilir.

Elmi-kütləvi nəşrlərin predmetinə elm və elmi tədqiqata daxil olan hər bir problem aiddir:

- Elmi tədqiqatın nəticələri;
- Tədqiqat aparılan elm sahəsi;
- Tədqiqatın obyekt;

Elmi problemin, tədqiqatın məqsədi və metodu, tədqiqatın aparılma şəraiti, tədqiqatın əsasını təşkil edən faktlar, qanun, hipotez, kəşflər və s.

⁵⁸ Антонова С. и др. Редакторская подготовка изданий: Учебник. - Москва, 2002, 468 с.

<http://www.hi-edu.ru/e-books2/xbook082/01/index.html>

⁵⁹ ASE, с. IV, s. 48.

Elmi-kütləvi nəşrlərin tematikası çox geniş ola bilər. O, cəmiyyətin tələbatı, oxucuların sorğu və marağı ilə müəyyən olunur. Elmi-kütləvi nəşrlərin təyinatı texnikanın, mədəniyyətin tətbiqi sahələrinin, elmin əsas yeniliklərinin geniş oxucular arasında yayılması və təbliğindən ibarətdir. Oxucuda elmi dünya görüşünün formalaşdırılması elmi-kütləvi kitabların məqsədlərinə daxildir.

Funksional cəhətlərinə gəlinə, onlar müxtəlifdir. Bu kitabların əsas funksiyası elmi biliklərin yayılması və təbliğidir.

Elmi-kütləvi kitablara qoyulan tələblər aşağıdakılardan ibarətdir:

- müasir elmin vəziyyətini əks etdirən yeni tədqiqatların, kəşflərin işıqlandırılması;
- kəşflərin üzə çıxarılma prosesi və hansı şərtlər altında həyata keçirilməsi;
- şərhin son dərəcə aydınlığı, məntiqliyi və maraqlılığı;
- nəticələrin dəqiqliyi və kütləviliyi⁶⁰.

Elmi-kütləvi kitabların qruplar üzrə oxucularının bölgüsü çox çətinidir. Bu kitabların oxucu auditoriyası şagirddən alimə qədər müxtəlif oxucu qruplarını əhatə edir. Ancaq elmi-kütləvi kitabların oxucusunun qeyri mütəxəssislər olması qəbul olunmuşdur. Yəni söhbət kitabın mövzusunun aid olduğu sahənin mütəxəssisi olmayan oxuculardan gedir.

Kütləvi kitabların oxucularını hər hansı qruplara müxtəlif şərtlərlə bölmək olar. Elmi, texniki, mədəni inkişafı izləyən ümumi hazırlıqlı oxucular və ali təhsilli oxucular. Elmi-kütləvi kitablarda bu oxucular kainat, məişət, din və s. haqqında suallara cavab axtarırlar.

Digər bir qrup orta təhsilli oxucuları təşkil edir ki, onlar kainat haqqında ümumi təsəvvürə malikdirlər və yeni məlumat-

⁶⁰ Антонова С и др. Редакторская подготовка изданий: Учебник. – Москва, 2002.

<http://www.hi-edu.ru/e-books2/xbook082/01/index.html>

larla maraqlanırlar. Onlar üçün elmi-kütləvi kitablar praktik sualların həllində qiymətli mənbə rolunu oynayır.

Oxucuların geniş hissəsini isə məktəb şagirdlərindən tutmuş universitet tələbələrinə kimi oxucu qrupu təşkil edir. Bu qrupa təhsil və yaş səviyyəsinə görə yanaşmaq lazımdır. Eləcə də, psixoloji hazırlığı nəzərə almaq gərəkdir.

Elmi-kütləvi kitabın oxucu tələbatı marketing tədqiqatı ilə üzə çıxarılır. Elmi-kütləvi kitabın oxucu auditoriyasını iki hissəyə ayırmaq olar:

- ✓ kütləvi oxucular – qeyri ixtisas;
- ✓ yaxın sahə mütəxəssisləri.

Kitabşünaslıqda elmi-kütləvi kitabların təsnifatına birmənalı baxış mövcud deyil. Elmi-kütləvi kitabı nəşrə hazırlayarkən redaktor nəzərə almalıdır ki, bugünkü oxucu müxtəlif vasitələrlə informasiya alır və yüksək bilik səviyyəsinə malikdir. Sözügedən kitabları nəşrə hazırlayarkən redaktorun qarşısında iki vəzifə durur:

- məzmunun elmi olmasını qiymətləndirmək;
- kütləviləşməni təmin edən üsul.

Elmi-kütləvi əsərin məzmunu üzərində redaktor işi iki planlı xarakter daşıyır:

1. məzmunun elmiliyini yoxlamaq;
2. onun kütləvililiyini təmin edən əksətdirmənin mövcudluğu⁶¹.

Belə ki, kitabda istifadə olunan şərh metodları elmi prinsiplərə cavab verməlidir. Redaktor məzmunun nəyin hesabına aydınlaşdığını görməlidir. Digər tərəfdən əsərin çətin materialla yüklənmədiyindən əmin olmalıdır. Onu da unutmaq olmaz ki, elmi-kütləvi əsərdə sadələşmə gerçəkliyin təhrifinin səbəbi hesab olunur

⁶¹ Антонова С и др. Редакторская подготовка изданий: Учебник. – Москва, 2002.

<http://www.hi-edu.ru/e-books2/xbook082/01/index.html>

və oxucunun çaşmasına gətirib çıxarır. Sadəlik elmi məlumatın məzmun və xarakterinin müəllif şərhinin göstəricisidir.

Elmi-kütləvi kitabda fakt materialı verərkən optimal nöqteyi-nəzərdən yanaşmaq lazımdır. Faktların çox verilməsi məzmunu xələl gətirir, oxucunun diqqəti yayınır, əsas mətndən uzaqlaşır. Yaxşı olar ki, elmi-kütləvi kitablarda az sayda əsas faktlar yer alsın.

Elmi-kütləvi kitablarda materialın ənənəvi şərhlərindən istifadə olunur: *təsviri*, *təhkiyə* və *problem-analitik*. Bunlardan hər hansı birinin seçilməsi elmi-kütləvi kitabın məzmun xüsusiyyətləri, oxucu ünvanı və ən əsası müəllifin yaradıcı imkanlarından asılıdır.

Kitabın kütləvi oxucu üçün hazırlanmasında əsas şərtlərdən biri də sadəlikdir. Sadəlikdən danışırkən auditoriyanın hazırlığını, təhsil və yaş səviyyəsini nəzərə almaq lazımdır.

Sadəliyə iki vasitə ilə çatmaq mümkündür:

1. şərhin məntiqiliyi (ardıcillığı);
2. konkretlik.

Elmi-kütləvi kitablarda şərh müxtəlif vasitələrlə çatdırılır: vaxtın dəqiqliyi, hadisənin yeri, məlumatın mənbəyi. Mücərrəd fikirlər faktik məlumatlar (rəqəm, cədvəl, qrafik, şəkil, formul, sxem) vasitəsi ilə sübut olunmalıdır.

Kitabın populyarlaşdırılması təcrübəsində mətnə terminlərin daxil edilməsi yolları formalaşdırılmışdır:

- a) termini verərkən tanınmış alimdən sitat gətirilməsi;
- b) yeni söz haqqında məlumat verərkən müəllif geniş açıqlama vermir, yalnız ən xarakterik cəhətləri yazır;
- c) hər hansı sözün sözarası dırnaq içində bir və ya iki sözlə ifadəsi;
- d) geniş yayılmamış terminlərin mötərizədə verilməsi;
- e) müəllifin hər hansı hadisə haqqında birdən məlumat verməməsi, oxucunu onu xatırlamağa məcbur etməsi;

f) elmi məfhumun məzmununu açarkən müəllif tərəfindən ümumi qəbul edilmiş bütün əlamətlərin verilməsi⁶².

Əsas odur ki, terminin istifadəsi əsaslandırılınsın və məzmunun dərk olunmasını çətinləşdirməsin. Bu məsələlərin həllində son sözü redaktor deyir.

Elmi kitabların struktur və kompozisiyasında əsas rolu müxtəlif növ *illüstrativ materiallar* oynayır. Xarakterinə görə onları *elmi anlaşımlı* (qrafik, sxem) və *sənədli* (foto) kimi növlərə ayrılırlar.

Elmi-kütləvi kitablarda illüstrasiyaların xarakteri nəşrin təyinatı və oxucu ünvanına cavab verməlidir. Elmi-kütləvi kitablarda əsasən *qrafiklərdən* istifadə olunur. Cədvəllərdən fərqli olaraq, qrafiklər elmi tədqiqatın nəticələrini daha informativ təqdim edir. Ancaq kitabda qrafiklərin sayının çox olması da məqsədəuyğun deyil. Hər bir müəllif əvvəlcədən fikirləşməlidir ki, hansı illüstrasiyalar kütləvi oxucuya hər hansı elmi fikirləri izah edə bilər. İllüstrasiyaların sayı, onların seçimi və verilməsi nəşrin növü, janrı və məzmunundan asılıdır. Bioqrafik materiallar adətən sənədli illüstrasiyalarla (fotolar, fotosurətlər, sənədli illüstrasiya) müşayiət olunur.

İ.Umudlu elmi-kütləvi ədəbiyyat nəşrindəki tendensiyaları təhlil edərkən yazır: "...hələ sovet dönməndə Azərbaycanda elmi-kütləvi ədəbiyyatın o qədər də geniş çap olunmadığı bəllidir. Bu ondan irəli gəlirdi ki, bu iş müəllifdən xüsusi peşəkarlıq tələb etdiyindən heç də hər görkəmli alim elmi-kütləvi əsər yazmağı bacarmırdı...Dövlət bu kateqoriyadan olan ədəbiyyata xüsusi önəm verir, müəllifləri həvəsləndirmək üçün hər il prestijli mükafatlar təsis edirdi"⁶³.

⁶² Антонова С и др. Редакторская подготовка изданий: Учебник. – Москва, 2002.

<http://www.hi-edu.ru/e-books2/xbook082/01/index.html>

⁶³ Umudlu İ. Kitab nəşri bu gün. - Bakı, 2004, s. 36.

Ədəbiyyat

Umudlu İ. Kitab nəşri bu gün. – Bakı, 2004, 322 s.

Vəliyev İ. Redaktənin əsasları. – Bakı: Günəş, 2009, 399 s.

Vəliyev İ. Ədəbi-bədii və uşaq kitablarının redaktəsi. – Bakı: 2002, 200 s.

Антонова С и др. Редакторская подготовка изданий: Учебник. – М.: Издательство МГУП, 2002, 468 с.

Миьчин А. Методика и техника редактирования текста. - М.: Книга, 1972, 320 с.

Ребров М. Грани популяризации науки или пути к читателю. М.: Наука, 1981.

Редактирование отдельных видов литературы / Под ред. Н. Сикорского. – Москва: Книга, 1987.

IV FƏSİL KLASSİK ƏSƏRLƏRİN NƏŞRƏ HAZIRLANMASI VƏ REDAKTƏSİ

Klassik ədəbiyyatın nəşri mürəkkəb bir proses, dərin zəhmət və spesifik bilik, təcrübə tələb edən bir işdir. Çağdaş əsərlərin nəşri ilə müqayisədə klassiklərin ədəbi irsinin çapa hazırlanmasında elə çətinliklər meydana çıxır ki, onun aradan qaldırılması ya çox çətinliklə başa gəlir, ya da heç mümkün olmur. Klassik irsin nəşri sahəsində qazanılmış təcrübələri ümumiləşdirərək, klassik şair və yazıçılarımızın yeni nəşrlərini bu sahədəki ən sərfəli prinsiplərə uyğun hazırlamaq gərəkdir⁶⁴.

Azərbaycan əlyazma kitabı dünyəvidir, onun bizə çatdırdığı informasiya həyatidir, gerçəkdir, təqdim etdiyi onlarla, bəlkə də, yüzlərlə müəllif təkcə Azərbaycan deyil, yalnız müsəlman aləmi deyil, bütün dünyada elm və mədəniyyətin zənginləşməsində və yayılmasında əvəzsiz rol oynamışlar. Bu baxımdan Şərqlə o cümlədən Azərbaycan əlyazma kitabının dünyada misli-bərabəri yoxdur⁶⁵.

Mətnşünas hər hansı bir əsərin yaranma tarixini və onların mətninin düzgün olub-olmadığını tədqiq edib öyrənir, bu mətnləri elmi-tənqidi üsulla tərtib edib çapa hazırlayır, müxtəlif nəşrləri zəruri izahlar və qeydlərlə təmin edir. Bütün bu işlərin ədəbiyyatşünaslıq, dilçilik, poetika, kitab nəşri və s. sahələr üçün böyük əhəmiyyəti vardır.

Ədəbiyyatşünaslığın köməkçi hissəsi olan mətnşünaslıq, eyni zamanda ədəbiyyat tarixi və ədəbiyyat nəzəriyyəsi qolları ilə sıx bağlı olub, onlar üçün məxəz rolunu oynayır⁶⁶.

Müəllif öz əsəri üzərində işləyəndən sonra mətnin son variantını hazırlayıb, oxucuya bitkin şəkildə təqdim etməklə işini

⁶⁴ Vəliyev İ. Ədəbi-bədii və uşaq kitablarının redaktəsi. - Bakı: 2002, s. 109.

⁶⁵ Adilov M. Azərbaycan paleoqrafiyası. - Bakı: 2010, s. 200.

⁶⁶ Mirəhmədov Ə. Ədəbiyyatşünaslıq. Ensiklopedik lüğət. - Bakı: 1998, s.132.

bitirir. Mətnşünas isə son variantla birlikdə mətnin yaradıcılıq prosesində hansı mərhələlər keçdiyini, onun hansı qaralamaları, planları, əlavə və silinmiş yerləri olduğunu da öyrənir. Bəzən mətnşünas hər hansı bir əsəri nəşrə hazırlayarkən həmin əsərin qaralama variantı ilə üzü ağardılmış variantını kontaminasiya* yolu ilə birləşdirib, vahid, mükəmməl mətn yaratmış olur.

Qədim abidələrin mətni öyrənilərkən təkcə onların müəllif tərəfindən necə, nə zaman, hansı şəraitdə yaradıldığı deyil, həmçinin sonralar hansı dəyişikliklərə məruz qaldığı da tədqiq edilib müəyyənləşdirilməlidir. Bir çox hallarda mətnşünas qədim abidənin bir neçə əlyazmasının müqayisəsi yolu ilə elmi-tənqidi mətnini tərtib edir.

Mətnşünaslıq nəzəriyyəsinə nəzər salsaq görərik ki, bu sahədə Rusiya alimlərinin (S.Reyser, L.Superanskaya, E.Proxorov) gördükləri işlər diqqətəlayiqdir. Mətnşünaslığın elmi-nəzəri və əməli problemlərinin həlli akademik D.Lixaçovun fəaliyyəti və əsərləri ilə bağlıdır. D.Lixaçov digər xarici ölkələrdə mətnşünaslıq elminin acınacaqlı vəziyyətinin bir sıra ümumi səbəbləri olduğunu yazır. Belə ki, mətnşünaslıq, mətn nəşrinin praktiki məsələlərilə boğulmuşdur. Bu da nəzəriyyənin inkişafına mənfi təsir etmişdir⁶⁷.

Türkiyədə isə dəyərli layihə həyata keçirilmişdir. Belə ki, Mədəniyyət Nazirliyi tərəfindən “Türkiye yazmaları” adlı sayt hazırlanmışdır. Burada əlyazma kitablar haqqında dəyərli tədqiqatlar yer almış və Türkiyə kitabxanalarında mühafizə olunan əlyazmaların böyük bir qisminin mətni verilmişdir⁶⁸.

* Bir ədəbi əsərin süjetinə və surətlər sisteminə aid müəyyən ünsürün, ya ünsürlərin başqa əsərə nüfuz etməsi.

⁶⁷ Bax: Şərifli K. Mətnşünaslığın nəzəri əsasları. - Bakı: 2011, s.6.

⁶⁸ Bax: Ünver N., Kaya D. Yazma kitablar.

http://www.yazmalar.gov.tr/elyazmaciligimiz_tr.php

Azərbaycan alimləri mətnşünaslığın bu və ya digər məsələləri ilə bağlı müxtəlif elmi və elmi-kütləvi nəşrlərdə çıxış etmişlər⁶⁹.

Mətnşünaslığın tarixini qədim dövr, orta çağlar, XIX əsr - XX əsrin əvvəlləri və nəhayət XX əsrin ortalarından günümüzdək olan mərhələlərə görə şərh etmək olar. Məhz bu bölgülərin ümumi kontekstində Azərbaycan mətnşünaslarından Xətib Təbrizi, Əbdülfəni Nuxəvi Xalisəqarızadə, Mirzə Kazım bəy, Salman Mümtaz, Əziz Mirəhmədov, Cahangir Qəhrəmanov, Şamil Cəmşidov, Azadə Musabəyli, Kamandar Şərifli və b. xatırlanmalıdır⁷⁰.

Uzun əsrlərdən bəri zəngin elmi ənənələr yaratmış Azərbaycan mətnşünaslığı haqqında yalnız Azərbaycanda deyil, eyni zamanda dünya şərqşünaslığında da indiyədək heç bir monoqrafik tədqiqat aparılmamışdır. Prof. K.Şəriflinin “Azərbaycan mətnşünaslığının təşəkkülü və inkişafı”, “Mətnşünaslıq” və “Mətnşünaslığın nəzəri əsasları” adlı əsərləri işıq üzü gördükdən sonra bu elmin tarixi köklərinə, inkişaf yollarına, metod və prinsiplərinə aydınlıq gətirilmişdir. Prof. A.Musayevanın “Mətnşünaslığın nəzəri və təcrübi əsasları” adlı dərsləri də bu baxımdan dəyərlidir.

Azərbaycan əlyazma kitabı elmi və tərtibat baxımından rəngarəng olduğu kimi, paleoqrafik xüsusiyyətləri baxımından da çox zəngindir. Əlyazmaların paleoqrafik xüsusiyyətlərinin araşdırılması bir tərəfdən Azərbaycan kitab və yazı mədəniyyətinin inkişaf mərhələlərini öyrənmək baxımından, digər tərəfdən isə klassik Azərbaycan mətnşünaslığının qaynaqlarını işıqlandırmaq baxımın-

⁶⁹ Əlizadə Ə. Azərbaycan mətnşünaslığının inkişafı tarixindən // Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Xəbərləri (Ədəbiyyat, dil və incəsənət seriyası), 1970, N 2, s. 8; Məhərrəmov T. Tənqidi mətn tərtibində vahid üsul yaradılması // Azərbaycan SSR EA Xəbərləri (Ədəbiyyat, dil və incəsənət seriyası), 1974, N 2; Mirəhmədov Ə. Azərbaycan mətnşünaslığının vəziyyəti və inkişaf perspektivləri // Azərbaycan mətnşünaslığı məsələləri. - Bakı: 1979, s. 4-32;

⁷⁰ Musayeva A. Mətnşünaslığın nəzəri və təcrübi əsasları. - Bakı: 2007, s. 4.

dan böyük elmi əhəmiyyət kəsb edir⁷¹. Mətnşünaslıq tədqiqatları başlıca olaraq paleoqrafiyanın yardımı ilə aparılır.

Azərbaycan paleoqrafiyasının bu və ya digər məsələlərini mərhum əlyazmaşünas alim Prof. Məmməd Adilov araşdırmış və onun bu sahədəki tədqiqatları dörd kitabda öz əksini tapmışdır. Bu monoqrafik tədqiqatlarda Azərbaycan yazıları, əlyazma kitabı, yazı materialları, fəliqranlar və digər problemlər araşdırılmışdır⁷².

Klassik əsərlər üzərində mətnşünaslıq tədqiqatı

Orta əsrlərin bir çox ədəbi əsərləri dövrümüzə əlyazma şəklində çatmışdır. Əlyazma adətən əsər müəllifinin özü, yaxud həmin əsərin üzünü köçürən xəttat, katib tərəfindən yazılırdı. Köçürülmüş əsər *nüsxə* adlanır. Müəllifin öz xətti ilə yazılmış mətninə *avtoqraf* deyilir. Avtoqrafın bir növü də orta əsrlərdə *müsvəddə* adlanan qaralama nüsxəsidir. Əsərin yazılma tarixini öyrənməkdə bunun da ciddi əhəmiyyəti var⁷³. Əlyazmanın orijinalından köçürülmüş və tamamilə onun mətnini əks etdirən mətn əlyazma surətidir. Mətnin redaksiyası – müəllifə və ya hər hansı başqa şəxsə aid mətnin müəyyən məqsədlə yenidən işlənməsidir. Yenidən işlənmənin məqsədi məzmun, bədii forma və üslubun dolğunlaşdırılması, hansısa faktların əsərdən çıxarılması, dəyişdirilməsi və s. ola bilər⁷⁴.

⁷¹ Şərifli K. Mətnşünaslığın nəzəri əsasları. - Bakı: 2011, s. 83.

⁷² Adilov M., Məmmədbağiroğlu Ə. Azərbaycan əlyazmalarında fəliqranlar. - Bakı: 2001, 56 s.; Adilov M. Azərbaycan paleoqrafiyası və tarixi orfoqrafiya məsələləri. - Bakı: 2002, 199 s.; Adilov M. Türk mətninin transfoneliterasiya problemləri. - Bakı: 2003, 118.; Adilov M. Azərbaycan paleoqrafiyası. - Bakı: 2010, 223 s.

⁷³ Mirəhmədov Ə. Ədəbiyyatşünaslıq. Ensiklopedik lüğət. - Bakı: 1998, s. 10.

⁷⁴ Лихачев Д. Текстология (краткий очерк). - Москва: 1964, с. 13.

Bizə gəlib çatmış bütün mətnlərin əsası olan mətn *arxetip* adlanır. Əsərin arxetipinin müəllif mətni olması vacib deyil⁷⁵.

Əlyazma nüsxəsində nəzər alınması vacib olan cəhətləri aşağıdakı kimi sıralamaq mümkündür:

Məlum olan yeganə nüsxə, nadir nüsxə, qədim nüsxə, müəllif xətti (avtoqraf), müəllifin söyləyərək yazdığı nüsxə, müəllifə oxunaraq yoxlanılmış və düzəldilmiş nüsxə (sima qeydi olan), müəllif nüsxəsindən köçürülmüş nüsxə, müəllif nüsxəsi ilə qarşılaşdırılmış nüsxə, müəllifin yaşadığı dövrdə köçürülmüş nüsxə, mövcud nüsxələr içərisində tam olan nüsxə, sənət dəyəri daşıyan nüsxə (miniatürlü və s.),

Orijinal mətnlərdən başqa kompilyativ mənbələr də vardır. Kompilyasiya (lat. *compilatio* – oğurluq, qarət) müstəqil tədqiqat aparmadan, başqa müəlliflərin materialından istifadə yolu ilə yaradılan ədəbi və ya elmi əsərlərə deyilir. A.Xalidov ərəb kitablarında kompilyasiya metodunun geniş yayıldığını yazır. Başqasının əsərlərini bütünlüklə və ya parçalarla kitaba daxil etmək qadağan olunmamışdır, əksinə bu əsərlərin yazılması müxtəlif sahələrdə rəğbətlə qarşılanmış və göstərişlər verilmişdir. Vicdanlı müəlliflər bu zaman mənbələri qeyd edir və ya sitatın sərhəddini göstərir, diqqətsiz və səliqəsiz müəlliflər isə buna əməl etmirdilər⁷⁶.

Amma kompilyativ mənbələrin rolu da danılmazdır. Çünki dövrümüzdə gəlib çatmamış bəzi əsərlərlə məhz kompilyativ mənbələr sayəsində tanış ola bilirik. Əlbəttə ki, istinad verilmiş kompilyativ mənbələr daha dəyərlidir.

Əlyazmalar əsasən aşağıdakı *strukturda* tərtibləndir:

zahriyə - titul vərəqidir. Burada əsərin adı, müəllifin adı və bəzən əsərin kimə həsr olunması qeyd olunur (vərəqin 1 a üzü);

⁷⁵ Musayeva A. Mətnşünaslığın nəzəri və təcrübi əsasları. - Bakı: 2007, s.15.

⁷⁶ Халидов А. Арабские рукописи и Арабская рукописная традиция. - Москва: 1985, с. 75.

sərlövhə - burada bismillah və ya əsərin adı yazılır (vərəqin 1b üzü);

təməllük qeydi - əsərin kimin mülkiyyətində olduğunu bildirir;

sima qeydi – əsərin müəllifə oxunduğu və müəllif tərəfindən düzəldildiyi haqqında qeyddir;

müqabilə qeydi – müəllif xətti olan nüsxənin digər tam və ya yaxşı olan nüsxə ilə müqayisə olunduğunu bildirən qeyddir;

bismillah;

peyğəmbərə dua və mədhiyyə;

dibaçə;

müqəddimə;

fehris;

əsərin mətni;

xatimə - əsərin sonu;

istinsax qeydi - əlyazmanın köçürülmə tarixi, katibi, köçürülmə yeri qeyd olunur.

M.Adilov Azərbaycan əlyazmalarında əksər hallarda titul səhifəsinin (1 a) sonradan yazılmaq üçün ağ buraxıldığını, köçürülmə başa çatdıqdan sonra isə titulda müəllifin və əsərin adının qeyd olunmadığını, bu səhifələrdə əsas mətnə dəxli olmayan haşiyələrin yazıldığını göstərir⁷⁷. Kitabın mətninin yazıldığı birinci səhifə (1 b) və ya birinci iki səhifə (1 b – 2 a) xüsusi çərçivəyə salınır, ornamentlərlə bəzədilirdi. Əsərin əsas mətni müəllif kolofonu ilə yekunlaşır, kitabın sonluğu isə adətən katib kolofonu ilə bitirdi.

Struktur vahidlərini və mətnin müəyyən hissələrini ayırmaq üçün xüsusi terminlərdən istifadə olunurdu. Tematik prinsip əsasında qurulmuş mətnləri tematik fəsil və hissələrə (cüz, qism, bab, səhifə) ayırırdılar⁷⁸.

⁷⁷ Adilov M. Azərbaycan paleoqrafiyası. – Bakı: 2010, s. 99.

⁷⁸ Халидов А. Арабские рукописи и Арабская рукописная традиция. - Москва: 1985, с. 145.

Prof. D.Lixaçov mətnin oxunması zamanı qarşıya çıxan çətinlikləri adlamaq üçün bir neçə üsul təqdim edir:

- ✓ Birincisi, mətnşünas tədqiq etdiyi əlyazmanın hərflərinin qrafik cədvəlini tərtib etməlidir;
- ✓ İkincisi, mətnşünas hər zaman kontekstin köməyindən istifadə etməlidir;
- ✓ Üçüncüsü, bu iki üsul çətin yerlərin oxunmasına yardımçı olursa və əlyazmanın həmin hissəsi pozulmuşsa bu zaman bərpacıllara müraciət olunmalıdır⁷⁹.

Əlyazma mətninin düzgün oxunmasının vacib şərtlərindən biri də abidənin yarandığı dövrün dilini, ədəbiyyatını və tarixi coğrafiyasını dərinləndirərək bilməkdir. Mətnin sadəcə paleoqrafik oxunuşu kifayət deyil, həm də onu mətnşünaslıq baxımından anlamaq vacibdir.

Orta əsr müəlliflərinin bəziləri əsərlərinin yazılma tarixləri haqqında məlumat vermirlər. Hər hansı bir abidə nəşrə hazırlanarkən onun müəllifinin və tarixinin öyrənilməsi mətnşünas qarşısında duran mühüm vəzifələrdəndir. Prof. Ə.Mirəhmədov Azərbaycan mətnşünaslığı qarşısında duran əsas problemin *atribusiya* və *ateteza* ilə bağlı olduğunu vurğulayır və bu şəkildə sıralayır:

1. bu və ya başqa klassikin külliyyatına daxil edilmiş əsərlərin həqiqətən ona aid olduğunu dəlillərlə əsaslandırmaq;
2. həmin klassikin kitabını lüzumsuz “əlavələr”dən, həm başqa müəlliflərin əsərlərindən, həm də ayrı-ayrı “əlavə” parçalardan, beytlərdən təmizləmək;
3. əvvəllər yaddan çıxıb kənar qalan, avtoqrafı əldə edilməyən yaxud səhv olaraq başqasına istinad verilən əsəri müəllifinə qaytarmaq⁸⁰.

⁷⁹ Лихачев Д. Текстология (краткий очерк). Москва: 1964, с. 19-20.

⁸⁰ Mirəhmədov Ə. Azərbaycan mətnşünaslığının vəziyyəti və inkişaf perspektivləri // Azərbaycan mətnşünaslığı məsələləri. - Bakı: 1979, s. 11-12.

Əgər əsərin əlyazma nüsxələrində onun köçürülmə tarixi ilə bağlı heç bir məlumat verilmirsə, bu zaman mətnşünas həmin tarixlərin müəyyənləşdirilməsi üçün əlyazmaların paleoqrafik məlumatlarına (kağızına, xəttinə, filiqranlarına, bədii tərtibatına və s.) müraciət etməli olur. Prof. K.Şərifli mətnin tarixinin öyrənilməsi istiqamətində aparılan araşdırmaları, onun ayrı-ayrı əlyazma nüsxələrinin tarixini müəyyənləşdirmədən həyata keçirməyin mümkünsüz olduğunu qeyd edir. Hər şeydən öncə mətnin nüsxələrinin xronoloji ardıcılığı müəyyən edilməli, yalnız bundan sonra həmin ardıcılıq əsasında mətnin tarixi araşdırılmalıdır⁸¹.

Orta əsr mətnləri üzərində aparılan araşdırmalar zamanı ortaya çıxan ən ciddi çətinliklərdən biri də əsərin və müəllifin adlarının müəyyənləşdirilməsi olmuşdur. Abidələrin mətnləri yüzilliklər boyu kitabçılar və filoloqlar tərəfindən nüsxədən-nüsxəyə köçürüldükcə onlara başqa adlar verilmiş, başlanğıc və sonluqlarında müəyyən dəyişikliklər edilmişdir. Mətnlər üzərində aparılan tekstoloji araşdırmalar zamanı məlum olmuşdur ki, bir sıra hallarda bir abidə iki əsər kimi və ya əksinə, iki əsər bir abidə kimi verilmişdir⁸².

Katib və xəttatlar orta əsr mətnlərində yol verdikləri müxtəlif xarakterli təhriflər nəticəsində ayrı-ayrı klassik abidələrin bir-birindən fərqlənən müxtəlif redaksiyalarının əmələ gəlməsinə səbəb olmuş və həmin abidələrin, müasir tədqiqatçı alimlər tərəfindən mətnlərinin düzgün, müəllif iradəsinə uyğun şəkildə bərpa olunması yolunda böyük çətinliklər, bəzən isə həlledilməz problemlər yaratmışlar. Prof. K.Şərifli çoxsaylı əlyazmalar üzərində apardığı tədqiqatlar əsasında orta yüzilliklərin katib və xəttatlarının köçürdükləri abidələrin mətnlərində yol verdikləri təhrifləri ilk dəfə olaraq 21 maddədə qruplaşdırmışdır⁸³:

⁸¹ Şərifli K. Mətnşünaslığın nəzəri əsasları. - Bakı: 2011, s. 235-236.

⁸² Yəne orada, s. 218-219.

⁸³ Yəne orada, s. 157.

- köçürdüyü abidənin dilini, imla qanunlarını zəif bilən, yaxud bilməyən katib və xəttatların yol verdikləri təhriflər;
- dil tarixini və arxaizmləri yaxşı bilməmələri üzündən müəllifin dilini müasirləşdirmələri;
- Azərbaycan klassiklərinin əsərlərinin Türkiyədə, Orta Asiyada və başqa ölkələrdə köçürülmüş əlyazma nüsxələrinə müəllifin dilinin yerli ləhcələrə uyğunlaşdırılması;
- klassiklərin öz dövrlərinə xas olan yazı və imla qaydalarını dəyişdirərək, katiblərin köçürdükləri dövrlərin yazı qaydalarına uyğunlaşdırılması;
- katib və xəttatlar mənsub olduqları fəlsəfi və ədəbi cərəyanların, dini təriqətlərin mənafeyini, eləcə də ictimai-siyasi düşüncələrini əldə rəhbər tutaraq, onların mətnlərinə daxil etdikləri təhriflər;
- milli düşüncələrə və siyasi məqsədlərə əsaslanaraq, klassik abidələrdə əlavələrə və dəyişmələrə yol verməklə yaranmış təhriflər;
- saray intriqaları ilə bağlı klassiklərin əsərlərinə daxil edilmiş qərəzli təhriflər;
- məşhur klassikləri hökmdarların yanında nüfuzdan salmaq məqsədilə onların adından hökmdara qarşı yazılmış həcvlər;
- yer, xalq və insan adlarının katib və xəttatlar tərəfindən düzgün oxunmaması, yaxud məqsədyönlü şəkildə dəyişdirilməsi və s.

Mətnşünaslar klassik abidələri bir və ya bir neçə nüsxə əsasında tədqiq edirlər.

Mətnin bir əlyazma əsasında tədqiqi;

Mətnin çoxlu əlyazmalar əsasında tədqiqi;

Əsas mətnin seçilməsi;

Nümunəvi (kanonik) mətnin müəyyənləşdirilməsi⁸⁴.

⁸⁴ Şərifli K. Mətnşünaslığın nəzəri əsasları. - Bakı: 2011, s. 221-222.

K.Şərifli tənqidi mətn üçün əsas mətnin seçilməsində aşağıdakı amillərin əsas götürüldüyünü yazır:

- ✓ Nüsxənin qədimliyi;
- ✓ Mətndə zahiri nöqsanların olmaması;
- ✓ Mətnin kamilliyi;
- ✓ Dilin və stilin düzgünlüyü⁸⁵.

Klassik ədəbiyyatın nəşr tipləri

Klassik ədəbiyyatın nəşr tiplərini bu şəkildə sistemləşdirmək mümkündür:

- Elmi-tənqidi mətnlər;
- Faksimile nəşrlər;
- Diplomatik nəşrlər;
- Bir nüsxə əsasında nəşrlər;
- Elmi (monoqrafik) nəşrlər;
- Kütləvi nəşrlər;
- Klassik ədəbiyyatın tərcüməsi;
- Uşaqlar üçün işlənmiş nəşrlər;
- Klassik ədəbiyyatın təkrar nəşri.

Elmi-tənqidi mətnlər. Hər hansı bir əsərin əldə olan əlyazma və çap nüsxələri əsasında hazırlanmış mətni *elmi-tənqidi mətn* adlanır (Əlavə 27). Elmi-tənqidi mətnlər tərtib edilərkən müəllifin yaşadığı dövrə yaxın, ən qədim əlyazma əsas mətn kimi götürülür. Elmi-tənqidi mətnin hazırlanması ilə hər hansı bir əsərin müəllif iradəsinə uyğun nüsxəsi meydana çıxır. Beləliklə, əsərin kütləvi nəşrləri üçün əsas götürüləcək mətni yaranmış olur.

Elmi-tənqidi mətn hazırlanan zaman əsas götürülmüş mətndəki təhriflər üzə çıxarılmalı və islah edilməlidir.

⁸⁵ Yenə həmin əsər, s. 230.

Mərhum mətnşünas alim Prof. T. Məhərrəmovun fikrincə, tənqidi mətn tərtibi zamanı aşağıdakı məsələlərə diqqət yetirilməlidir:

- ən qədim və mükəmməl nüsxələrdən istifadə etmək;
- tənqidi mətnlərin əvvəlində müqəddimə yazmaq və əsəri tərtib edən zaman istifadə olunan hər bir nüsxənin yığcam halda təsvirini vermək. Orada əsərin tərtib üsulunu, mətnin tərtibində cəlb olunan əlyazmaların üzünün köçürülməsi tarixini, xəttini, katibini və s. xüsusiyyətlərini göstərmək;
- əsərin müqəddiməsini, onun tərtibi zamanı istifadə olunan nüsxələrin təsvirini, mətnlərə yazılan izahatı, şərh və başqa qeydləri əsərin yazıldığı dildə vermək;
- əsərin tənqidi mətnini ancaq onun ayrı-ayrı nüsxələrindəki mətnlərdən çıxış edərək tərtib etmək;
- nüsxələrdə mövcud olan əsas fərqlərin hamısını göstərmək;
- istifadə olunan bütün nüsxələrə tənqidi yanaşmaq⁸⁶.

Akademik Ə.Əlizadə tənqidi mətn tərtibində nüsxə seçiminədən bəhs edərkən yazır: “Bizim tənqidi mətn tərtibindəki prinsipi-miz əsas etibarilə ondan ibarət olmuşdur ki, avtoqraf nüsxələr əldə olmadıqda, müəllifin yaşadığı dövrə yaxın zamanda üzü köçürülən əlyazmaları əsas götürülmüşdür”⁸⁷.

Nüsxə fərqləri. Avtoqrafları dövrümüzdə gəlib çatmamış hər hansı bir abidə, müxtəlif dövrlərdə üzü köçürülmüş əlyazmalar əsasında akademik nəşrə hazırlanarkən, həmin abidənin əlyazma nüsxələri arasında olan fərqli cəhətləri, yəni nüsxə fərqləri də nəşr olunur. Nüsxə fərqlərinin verilməsi istər gələcəkdə əsər üzərində

⁸⁶ Магеррамов Т. Научно-критический текст поэмы «Матла-ал-анвар» Амира Хосрова Дехлеви, ее текстологическое и филологическое исследование. ДД. Баку, 1975, с. 54.

⁸⁷ Əlizadə Ə. Azərbaycan mətnşünaslığının inkişafı tarixindən // Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Xəbərləri (Ədəbiyyat, dil və incəsənət seriyası), 1970, N 2, s. 14.

aparılacaq tədqiqat işləri, istər əsas mətnin nə dərəcədə düzgün seçildiyini əsaslandırmaq və istərsə də mətnşünas alimin elmi-tənqidi mətnin tərtibində hansı prinsiplərə əsaslandığını müəyyənləşdirmək üçün çox mühüm elmi amillərdəndir⁸⁸.

Bu və ya digər nüsxələrdə mətn fərqlərinin qeydə alınması və tənqidi mətnə başqa izahatların qeyd edilməsi mütləq yazılan dildə həyata keçirilməlidir⁸⁹.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, nüsxə fərqləri elmi nəşrlərdə verilir. Mətnin tarixinə heç bir yenilik gətirməyən əlyazmalar nüsxə fərqlərinə cəlb olunmur. Heç də həmişə bütün nüsxə fərqlərini göstərmək lazım gəlmir. Orfoqrafik, qrafik və mexaniki xətalara nüsxə fərqləri göstərməyə o qədər də ehtiyac yoxdur. Orta əsrlərdə ərəb qrafikası ilə qələmə alınmış, yaxud köçürülmüş mətnlərdə katib və xəttatların diqqətsizliyi ucundan nöqtələrin düşməsi nəticəsində sözlər təhrif edilmiş olur. Mətnə bu qəbildən olan təhriflərin dəqiq müəyyənləşdirilməsi və katib xətası olduğu şübhə doğurmazsa bu zaman onlara nüsxə fərqləri göstərməyə ehtiyac qalmır. Mətnşünas nüsxə fərqlərinin göstərilməsində müəyyən sistemə əsaslanmalı və həmin sistemi elmi-tənqidi mətnə yazdığı ön sözdə şərh etməlidir⁹⁰.

Akademik Ə.Əlizadə nüsxə fərqlərinin önəmini belə izah edir: “Nüsxələrdə olan fərqləri qeyd etməyin əhəmiyyəti ondadır ki, oxucu, yaxud tədqiqatçı əsərin tərtibçi tərəfindən hazırlanan mətnlə razılaşmadığı halda, istədiyi variantı götürə bilsin. Bunun əhəmiyyəti bir də ondadır ki, oxucular istifadə olunmuş əlyazmalar haqqında tam təsəvvür əldə edə bilərlər”⁹¹.

⁸⁸ Şərifli K. Mətnşünaslığın nəzəri əsasları. - Bakı: 2011, s. 35.

⁸⁹ Məhərrəmov T. Tənqidi mətn tərtibində vahid üsul yaradılması // Azərbaycan SSR EA Xəbərləri (Ədəbiyyat, dil və incəsənət seriyası), 1974, N 2, s. 31.

⁹⁰ Şərifli K. Mətnşünaslığın nəzəri əsasları. - Bakı: 2011, s. 287.

⁹¹ Əlizadə Ə. Azərbaycan mətnşünaslığının inkişafı tarixindən // Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Xəbərləri (Ədəbiyyat, dil və incəsənət seriyası), 1970, N 2, s. 14.

Nüsxə fərqləri hər səhifənin sonunda və ümumi mətnin sonunda verilə bilər. Əgər nüsxə fərqləri azdırsa, bunları nəşrin əvvəlindəki mətnşünaslıqla bağlı ön sözdə və ya girişdə vermək olar.

Nüsxə fərqi bir sözə aid olduqda, sıra sayı məhz həmin sözün üzərində qoyulur. Nüsxə fərqi yanaşı yazılmış bir neçə sözə aid olduqda birinci sözün əvvəlində və sonuncu sözün sonunda işarələr qoyulur. Bu iki işarə arasındakı mətnin nüsxələrin hər birində necə yazılması isə aşağıda göstərilir. Söz, sözlər, parçalar olmadıqda (-), əlavələr olduqda (+) işarələri ilə göstərilir. Digər mürəkkəbliklər isə imkan daxilində sözlərlə şərh edilir⁹².

Faksimile (lat. fac simile – dəqiq bənzərini düzəlt) nəşrlər qrafik orijinalın (əlyazma, sənəd və s.) fotoqrafiya, yaxud çap üsulu ilə çıxarılan dəqiq surətidir⁹³. Klassik abidələrin faksimile nəşri tədqiqat hissəsi, mətn və məlumat aparatı ilə birlikdə müşayiət olunur (Əlavə 4). Əlyazmanın sadəcə faksimilesinin nəşri qəbul edilməzdir. Faksimile nəşrə geniş ön sözün yazılması, araşdırma hissəsi, əlyazmanın müasir əlifbaya çevrilməsi və ya tərcüməsi, əsər, yer və şəxs adlarının göstəricisinin verilməsi vacibdir.

Abidələrin faksimile nəşri aşağıdakı hallarda həyata keçirilir⁹⁴:

1. Əgər hər-hansı bir abidənin avtoqraf nüsxəsi əldə edilərsə, bu zaman həmin nüsxə haqqında elm aləminə və geniş oxucu kütləsinə məlumat vermək və həmin abidənin mətnini müəllif iradəsinə uyğun şəkildə hazırlamaq məqsədilə abidə bir nüsxə əsasında nəşr edilə bilər.
2. Avtoqrafları zəmanəmizə qədər gəlib çatmamış klassikin sağlığında, yaxud ölümündən az sonra üzü köçürülmüş hər hansı bir əsərinin əlyazması əldə edilərsə, bu zaman onun faksimilesini nəşr etdirmək olar.

⁹² Musabəyli A. Mətn bilgisi – mətnşünaslıq. - Bakı: 2005, s. 78.

⁹³ ASE, 1986, c. IX, s. 505.

⁹⁴ Şərifli K. Mətnşünaslığın nəzəri əsasları. - Bakı: 2011, s. 276.

3. Klassik abidələrin bir nüsxə əsasında nəşr edilməsinin başlıca məqsədi dilçilik məsələlərinin öyrənilməsi zərurətindən meydana gələ bilər.
4. Ayrı-ayrı tarixi sənədlərin tərcüməsi ilə birlikdə onların faksimilesi də nəşr edilir. Belə nəşrlər tarixi sənədlərin tədqiqatçı tərəfindən düzgün oxunub-oxunmaması, müxtəlif xarakterli istilahlara tərcüməsinin nə dərəcədə düzgün verildiyini yoxlamaq məqsədilə həyata keçirilir.

Məsələn, Prof. A.Musayeva “Türkiyədə yaranan Azərbaycan ədəbiyyatı və Xəlilinin “Firqətnamə”si (2010) adlı kitabında Xəlili irsinin tədqiq tarixini araşdırmış, elmi-paleoqrafik və tekstoloji-filoloji baxımdan tədqiqata cəlb etmiş, “Firqətnamə”nin 2 Sankt-Peterburq, 1 Berlin və 2 İstanbul əlyazması əsasında foneliterasiyasını vermiş və sonda ilk dəfə olaraq əsərin ən dəyərli nüsxəsi hesab olunan İstanbul Millət kitabxanasındakı nüsxəsinin fotofaksimilesini təqdim etmişdir.

F.ə.n. P.Kərimovun “Əlican Qövsü Təbrizi “Divan”ının tekstoloji tədqiqi, Təbriz nüsxəsinin fotofaksimilesi” (2006) adlı əsəri də faksimile nəşrlərə nümunə ola bilər. Tədqiqatçı burada Qövsü Təbrizinin ana dilində bağladığı divanının tekstoloji tədqiqini aparmış və elmi-tənqidi mətninin tərtib prinsiplərini şərh etmiş, eləcə də elmi-tənqidi mətn tərtib ediləndən sonra əldə edilmiş Təbriz nüsxəsinin fotofaksimilesini daxil etmişdir. Təbriz nüsxəsinin nəşrə əlavə edilməsi “Divan”ın elmi-tənqidi mətninin gələcəkdə daha da təkmilləşdirilməsinə kömək etmək məqsədi daşıyır.

Son illərdə nəşr olunmuş bəzi kitablarda qüsurlara da rast gəlirik. Belə ki, hər hansı bir əlyazmanın faksimilesi nəşr olunarkən kitaba çox qısa ön söz yazılır və bundan sonra əsərin faksimile mətni verilir. Mətnşünaslıq nəzəriyyəsi və təcrübəsində bu, yolverilməzdir. Faksimile nəşrə ən azından əsər, yer, şəxs adları göstəricisinin daxil edilməsi, əlyazmanın mündəricatının hazırlanması vacib şərtlərdəndir.

Diplomatik nəşrlər faksimile nəşrdən fərqli olaraq əlyazmanın fotosurəti deyil, mətnin müxtəlif vasitələrlə (kompüter və s.) yığılmış formasını əhatə edir. Diplomatik nəşrlərin elmi əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, tədqiqatlara söykənərək hazırlanmış düzgün mətn hazır material olaraq gələcək tədqiqatçıların ixtiyarına verilir⁹⁵. K.Şərifli diplomatik nəşrlər üçün hazırlanmış aparatın faksimile nəşri ilə müqayisədə daha mürəkkəb olduğunu yazır. Belə ki, mətnşünas nəşrə yazdığı müqəddimədə nəşr üçün əsəri hansı prinsipə əsasən seçdiyini, onun mətni üzərində apardığı araşdırmalarda hansı üsullara söykəndiyini işıqlandırmalıdır. Sonda abidənin müfəssəl tekstoloji təsviri verilməlidir.

Akademik nəşr klassik mətnlərin elmi-tənqidi yolla hazırlanan nəşrinin ali formasıdır. Akademik nəşr yazıçının bütün yaradıcılıq irsini tam əhatə edir, onun əsərlərinin əsl müəllif mətnindən ibarət olur. Bu nəşrdə yazıçı mətninin öyrənilməsinin müasir vəziyyətini əks etdirən və həmin nəşri hazırlamış mətnşünasların işini səciyyələndirən müqəddimə, çoxcəhətli, dərin elmi izahlar, şərhlər, qeydlər, göstəricilər və s. verilir⁹⁶.

Prof. İ.Vəliyev də akademik nəşrin klassik yazıçıların bütün əsərlərini əhatə etdiyini, elmi nəşrdə isə bütün əsərlər, yaxud müəyyən bir əsərin bütöv izahlarla, əlyazmanın faksimilesi ilə birlikdə nüsxə fərqləri və b. birgə buraxıldığını yazır. Kütləvi nəşrlərdə isə bu qədər bilgiler verilmir. Geniş oxucu kütləsinin tələbatı və imkanları nəzərə alınır, mətnlə yanaşı, çətin sözlərin lüğəti də kitaba salınır⁹⁷.

Şərti mətnşünaslıq işarələri. Prof. D.Lixaçov mətnşünaslıq işarələrini aşağıdakı şəkildə sistemləşdirərək təqdim etmişdir⁹⁸:

Tərtibçi və ya nəşirin mətnə əlavə etdiyi hər hansı bir hissə, mətndəki redaktə qeydləri, konyektura düzəlişləri, nüsxə fərqləri-

⁹⁵ Şərifli K. Mətnşünaslığın nəzəri əsasları. - Bakı: 2011, s. 297.

⁹⁶ Mirəhmədov Ə. Ədəbiyyatşünaslıq. Ensiklopedik lüğət. Bakı: 1998, s. 13.

⁹⁷ Vəliyev İ. İnsan həyatda və sənətdə. - Bakı: 1998, s. 245.

⁹⁸ Лихачев Д. Текстология (краткий очерк). - Москва: 1964, с. 73.

nin hərflərlə səhifə altında əksi, sətiraltı qeydlərdə redaktor mülahizələri və s. *kursivlə* yazılır.

Əlyazmada qırmızı rənglə yazılmış hərflər, söz və sətirlər nəşrdə *yarıyağlı şriftlərlə* verilməlidir;

< > - bucaqlı və ya əyilmiş mötərizələr təxmin olunan mətnlərdə istifadə edilir. Bərpa olunmuş mətn və konyekturalar üçün həmçinin kursivdən istifadə olunur;

< ... > - bucaqlı mötərizə içərisində üç nöqtə mətnə ötürmələrin olduğunu bildirir;

[] – kvadrat mötərizələr əlyazmada üzərindən xətt çəkilmiş mətni göstərmək üçündür;

[]* - üzərində ulduz işarəsi olan kvadrat mötərizə üzərindən xətt çəkilmiş və ya təxmin olunan oxunun bərpasını göstərən işarədir;

| - şaquli xətt sətirdən – sətirə keçməni göstərmək üçün istifadə edilir;

|| - iki şaquli xətt səhifədən – səhifəyə keçməni göstərmək üçün istifadə olunur. Haşiyədə və ya iki şaquli xətdən sonra adi mötərizədə mətnin davam etdiyi səhifə göstərilir.

K.Şərifov müasir Azərbaycan mətnşünaslığında “şərti mətnşünaslıq işarələri” anlayışının mövcud olmadığını və tədqiqatçıların tədqiq edilən mətnin əlyazma nüsxələrini və nüsxə fərqlərini göstərən şərti işarələri sadəcə olaraq ixtisarlar adlandırdıqlarını qeyd edir⁹⁹.

Klassik ədəbiyyatın soraq-məlumat aparatı

Elmi-tənqidi mətnlərin soraq məlumat aparatını bu şəkildə sistemləşdirmək mümkündür:

arxeoqrafik giriş;

mətnşünaslıq tədqiqatı və mətnin çatdırılması qaydaları;

⁹⁹ Şərifli K. Mətnşünaslığın nəzəri əsasları. - Bakı: 2011, s. 288.

şərhlər;
qeyd;
göstəricilər (şəxs adları, coğrafi adlar, terminlər və s.);
lüğət;
biblioqrafiya və s.

Bəzən kütləvi nəşrlər ümumi məqalələrlə, yazıçıya aid biblioqrafik öçerklərlə, publisistik girişlərlə və s. bu tipli materiallarla müşayiət olunmaqdadır ki, bunların da birbaşa mətnlərin nəşrinə aidiyyəti yoxdur.

Arxeoqrafik giriş - burada əsərin müəllifinin qısaca həyatı, yaradıcılığı və əsəri haqqında məlumat verilir, əsərin tədqiq tarixinə nəzər salınır. Tədqiqata cəlb olunmuş əsərin əlyazmasının elmi paleoqrafik təsviri yer alır. Bundan əlavə, birinci nəşr haqqında məlumat verilir.

Mətnşünaslıq tədqiqatı

Mətnin təqdimi qaydası - D.Lixaçov mətnin təqdimi qaydasının hər bir nəşrdə verilməsinin vacib olduğunu qeyd edir¹⁰⁰. Mətn yığcam, aydın və məlumat almaq üçün əlverişli, rahat olmalıdır. Ayrıca əsərlərin nəşrində onların arxeoqrafik girişlə birləşdirilməsinə üstünlük verilir. Hər əsər üçün ayrıca arxeoqrafik girişlərin nəşr edildiyi külliyyatların nəşrlərində isə mətnin təqdimi üçün qaydalar məlumat almaq üçün əlverişli və bütün nəşr üçün vahid olmalıdır¹⁰¹.

F.ə.n. P.Kərimov Əlican Qövsü Təbrizinin “Divan”ının elmi-tənqidi mətnini hansı prinsiplər əsasında tərtib etdiyini bu şəkildə təqdim edir¹⁰²:

1. “Divan”ın hər bir nüsxəsinin orijinalının hazırda saxlanıldığı yerə müvafiq olaraq Tiflis nüsxəsi T, London nüsxəsi L, İstanbul nüsxəsi Y hərfləri ilə şərti işarələnmişdir.

¹⁰⁰ Лихачев Д. Текстология (краткий очерк). - Москва: 1964, с. 95.

¹⁰¹ Musabəyli A. Mətn bilgisi – mətnşünaslıq. - Bakı: 2005, s. 94.

¹⁰² Kərimov P. Əlican Qövsü Təbrizi “Divan”ının tekstoloji tədqiqi. - Bakı: 2006, s. 102-103.

2. Nüsxələr arasındakı fərqləri göstərən izahat aparatı hər bir şeirin altında “Divan”ın yazıldığı dildə (Azərbaycan dilində) və qrafikada (əski qrafikada) verilmişdir.

3. Əgər müəyyən şeir hansı nüsxədə yoxdursa, həmin şeirin ilk misrası üzərində * (ulduz) işarəsi qoyulmuş, çıxarışda şeirin hansı nüsxədə olmaması qeyd olunmuşdur.

4. Əgər müəyyən beyt, misra, ifadə və ya söz hansı nüsxədəsə yoxdursa və ya başqa cür yazılmışdırsa, həmin beytin, misranın, ifadə və ya sözün üzərində əski yazıya müvafiq ərəb rəqəmləri qoyulmuş, çıxarışda münasib izahat verilmişdir.

5. Əgər şeirin ilk beyti hər hansı nüsxədə yoxdursa və ilk misra və ya beyt ayrı-ayrı nüsxələrdə fərqlənirsə, birinci beytin sonunda * (ulduz) işarəsi, misranın əvvəlində isə nüsxə fərqlərini göstərmək üçün müvafiq rəqəm qoyulmuşdur, sonrakı beyt və misralarda da buna analogiya qorunmuşdur.

6. Hər bir şeirin əvvəlində onun təfiləsinin göstərilməsinə cəhd edilmiş və bəzən qaranlıq məqamların tekstoloji konyekturasında həmin təfilələrə əsaslanılmışdır.

7. Bir neçə oxunmamış söz, ifadə və misranın yerində nöqtələr düzülmüşdür.

Şərhlər. Şərhlər tekstoloji, dilçilik, tarixi-ədəbi, real (bibliografik, tarixi və s.) ola bilər. İstifadəni asanlaşdırmaq məqsədilə müxtəlif tipli şərhlərin birləşdirilməsi də mümkün sayılır. Şərhin tipinin seçilməsi ilk növbədə əsərin səciyyəsiindən, nəşrin məqsədindən asılıdır.

Şərhələrin nisbətən mürəkkəb tipi – mətnşünaslıq baxımından olanlardır. Əgər mətnin tarixi nisbətən sadədirsə, bu zaman onu tekstoloji şərhələrlə birləşdirə bilərik. Ümumiyyətlə, şərhələrin, arxeografik giriş və tekstoloji tədqiqatla birləşdirilməsi və ya ayrılması materialın xarakterindən, nəşr tipləri və nəşirin səliqəsindən asılıdır. Bundan başqa mətnşünaslıq şərhləri qədim abidələrin nəşrlərində adətən səhifələrin aşağısındakı nüsxə fərqləri bölümündə verilə bilər.

Qədim və orta çağ müəlliflərinin külliyyatlarında bütün bu müşayiətedici material tipləri vahid mətnşünaslıq şərhində birləşdirilir və aşağıdakı bölmələrə ayrılır:

- Bütün əlyazma və nəşr nüsxələrinin siyahısı və onların səciyyəsi;
- Əsərin mətninin tarixi;
- Əsasa qoyulmuş mətn və onun seçilməsinin əsaslandırılması;
- Nüsxə fərqləri, təshihlər və düzəlişlərin göstəriciləri.

Tarixi-ədəbi şərh giriş məqaləsini təkrar və ya əvəz etməməlidir. Şərh konkret və oxucuya əsərin ideya-bədii tərəflərini başa düşməyə yardımçı olmalı, köməklik göstərməlidir.

Tədqiqat şərhlərinin tərtibi asan iş deyil və yalnız mütəxəssisə həvalə oluna bilər. Yaxşı tədqiqat şərhini ifadəcə aydın, istifadə üçün rahat, əlverişli olmalıdır. Şərhin ayrı – ayrı məqalələri zahirən vahid vəhdətlə qurulmalıdır. Şərlərə ümumi ensiklopedik lüğətlər, dilçilik lüğətləri və sorğu kitablarında asan tapılan məlumatlar salınmamalıdır. Şərlərdə təkrarlar olmamalıdır. Əgər mətnin tez-tez təkrar olunan yerləri şərh edilirsə, şərlər əlifba sırası ilə düzülməlidir. Şərlərin ən böyük çatışmazlığı – şərh olunan yerin düzgün seçilməməsidir. Əksərən asanlıqla bərpa oluna bilən yerlər də şərh edilir. Lakin mətnin şərhçisinin izah etməyə gücü yetməyən yerlərinin üzərindən sükutla keçilir. Əgər mətnin hər hansı bir yeri izaha gəlmirsə, bu haqda şərhə açıqca bildirilməlidir.

Elmi nəşrə yazılmış şərlər tədqiqi səciyyə daşmalıdır. Az-çox məlum əlamətlərin, xüsusiyyətlərin şərhinə və təqdiminə yalnız elmi-kütləvi nəşrlərdə yol verilə bilər.

Şərh materialları əksərən abidənin mətninin ardıcılığı ilə yerləşdirilir. Şərh olunan yerləri nəşrlərin səhifə və sətirlərini göstərməklə ayrıca başlıq altında vermək daha əlverişlidir¹⁰³.

¹⁰³ Musabəyli A. Mətn bilgisi – Mətnşünaslıq. – Bakı: 2005, s. 96.

Göstəricilər. Göstəricilər sözügedən mətnin başa düşülməsi üçün zəruri olan şəkildə tərtib edilir. Çoxcildlik külliyyatlarda nəşrdə yerləşdirilmiş əsərlərin göstəricisi mütləq olmalıdır. Bunlar əsərlərin əlifba sırası ilə və xronoloji ardıcılıqla ola bilər. Əsərlər külliyyatında surətlərin adlar göstəricisi də mühüm sayılır.

Söz göstəriciləri. Qədim abidələrin nəşrlərinə dilçilik baxımından müvafiq maraqlı sözlər əlavə edilir. Söz göstəriciləri bəzən abidələrdə rast gəlinən qrammatik formalar haqqında məlumatlarla da zənginləşir.

Çətin anlaşılan, məhəlli söz və ifadələrin lüğətləri adətən qədim əlyazmaların, folklor abidələrinin və s. nəşrlərində yerləşdirilir. Türkdilli qədim və orta çağ abidələrinin elmi nəşrlərinə ənənəvi olaraq qədim türk lüğətlərinin əlavəsi məqsədəuyğundur¹⁰⁴.

Bibliografiyalar məzmununa görə fərqli olur. Onlar bütün geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutula bilər. Belə ki, dolğun bibliografiyalarda abidə ilə bağlı istifadə olunmuş bütün nəşrlər, ədəbi göstəricilər, mənbələr əksini tapır.

Nəşrin iştirakçılarının adlarının qeyd edilməsi olduqca vacibdir. Hər hansı mətn nəşrində müəllifdən sonra ən vacib iştirakçı şübhəsiz ki, mətni nəşrə hazırlayan və mətnin tarixini tədqiq edən mətnşünasdır. Mətni nəşrə hazırlayanların adı kitabın titullarının arxasında verilir (Əlavə 11-14). Ancaq Türkiyədə və İranda nəşr edilmiş elmi-tənqidi mətnləri nəzərdən keçirdiyimiz zaman gördük ki, mətni nəşrə hazırlayan müəllifin adı kitabın cildində, əsərin adından sonra verilir (məsələn, Əhdi Bağdadi. Gülşənşüərə. Hazırlayan Süleyman Solmaz).

Ön sözdə əlyazmaların saxlandığı yerlər haqqında məlumat verən, xətti müəyyənləşdirən, köçürülmə zamanını, bu və ya digər faktiki əlamətlərin üzə çıxarılmasına kömək edən və b. məsləhətçiləri göstərmək zəruridir.

¹⁰⁴ Yəni orada, s. 97.

Elmi-tənqidi mətnlərin soraq-məlumat aparatına nəzər salmaq üçün bir örnəyə baxaq. Məsələn, Aşiq Çələbinin “Məşairüş-şüəra” adlı təzkirəsi 2010-cu ildə üç cilddə nəşr olunmuşdur. Kitabın birinci cildində məlumat aparatına daxil olan elementlər – arxeoqrafik giriş, ön söz, mətnşünaslıq tədqiqatı və s. aşağıdakı şəkildə təqdim olunmuşdur:

Ön söz

I Fəsil. Aşiq Çələbinin həyatı, yaradıcılığı və əsərləri.

II Fəsil. “Məşairüş-şüəra”nın təqdimi - ədəbiyyatşünaslıq baxımından önəmi, dil və üslub xüsusiyyətləri, qaynaqları, əlyazma nüsxələrinin təqdimi, dəyərləndirilməsi, şəcərəsi, tənqidi mətn hazırlanarkən istifadə olunan nüsxələrin dəyərləndirilməsi və şəcərəsi.

III Fəsil. Mətn və nüsxə fərqləri ilə bağlı açıqlamalar.

Bibliografiya.

Elmi-tənqidi mətn

Nüsxələrə görə şairlər.

Göstəricilər.

Azərbaycanda klassik əsərlərin nəşri vəziyyəti

İndiyə kimi respublikamızda bir çox klassik Azərbaycan şairlərinin əsərlərinin elmi-tənqidi mətnləri hazırlanaraq nəşr olunmuşdur. Mətnşünaslıq və mənbəşünaslıq üzrə tədqiqatlar əsas etibarilə AMEA Əlyazmalar İnstitutu, Şərqşünaslıq İnstitutu, Ədəbiyyat İnstitutu, Tarix İnstitutu və digər müəssisələrin müvafiq şöbələrində həyata keçirilir.

Azərbaycan əlyazmalarının öyrənilməsi və nəşr etdirilib müasir nəsilərə çatdırılması əlyazmaşünaslarımızın qarşısında duran ən aktual və vacib məsələlərdən biridir. Bunun üçün isə abidələrin tədqiqi ilə bağlı elmi axtarışları genişləndirmək tələb olunur.

Bu gün AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu bütövlükdə Azərbaycan xalqının yeganə əlyazmalar mərkəzidir. Hazırda AMEA Əlyazmalar İnstitutu dünyanın ən zəngin Şərq əlyazmaları və arxiv materialları toplanmış mərkəzlərindən

biridir. Onun kolleksiyasında ümumi sayı 60 mindən artıq olan müxtəlif səciyyəli materiallar saxlanılır. Bunlar 12 minə yaxın əlyazma kitabını (hər kitabda orta hesabla 3-4 əsər yazıldığına nəzərə alsaq, 40 mindən yuxarı əlyazma əsərini), 1000-ə yaxın tarixi-arxeoqrafik sənədi, XIX əsrin ikinci yarısı – XX əsrin birinci yarısı (Səməd Vurğuna qədər) Azərbaycan mədəniyyət xadiminin 20 minə qədər saxlama vahidini əhatə edən şəxsi arxivlərini, 10 mindən artıq litoqrafik (daşbasma) və əski çap kitablarını, təxminən 2700 köhnə dövrü mətbuat materialını, foto və kserosurətləri, mikrofilmləri, həmçinin əlyazmaşünaslığın müxtəlif sahələrinə dair müasir kitabları əhatə edir. 12 əsrlik bir dövrə aid olan Azərbaycan və digər Müsəlman Şərqi ölkələrinin türk, ərəb və fars dillərində yazılmış abidələri institutda yaradılmış xüsusi iqlim şəraiti olan xəzinələrdə mühafizə edilir. İnstitutun əsas fəaliyyəti bu abidələrin mühafizə şəraitinin müasirləşdirilməsi, onların müntəzəm dezinfeksiya, gigiyena və bərpası məsələlərinin həlli, abidələrin kataloqlaşdırılması və sistemləşdirilməsi, onların tədqiq edilməsi və nəşr etdirilərək elmi tədavülə və müasir nəsillərə çatdırılması ilə bağlıdır¹⁰⁵.

Əlyazmalar İnstitutunda fəaliyyət göstərmiş, əlyazmaşünaslığımıza və mətnşünaslığımıza töhfələr vermiş alimlərimizdən M.Sultanov, C.Qəhrəmanov, C.Nağıyeva, M.Adilov, A.Musayeva, M.Nağısoylu, N.Göyüşov, K.Şərifov, P.Kərimov, T.Nurəliyeva, S.Cabbarlı və başqalarının adlarını çəkmə bilirik.

Əlyazmalar İnstitutunda 1950-ci illərdən bu günə kimi çox dəyərli abidələr tədqiqata cəlb olunmuş və işıq üzü görmüşdür. Bu kitabların böyük bir qismi elmi-tənqidi mətnlər, faksimile nəşrlər, klassik abidələr üzərində tekstoloji-filoloji tədqiqatlar, klassiklərin biblioqrafiyaları, tərcümələr və s. təşkil edir. Onlardan bəzilərinə diqqət yetirək:

¹⁰⁵ Adilov M. Azərbaycan paleoqrafiyası. - Bakı: 2010, s. 6.

Elmi-tənqidi mətnlərin nəşri. Seyid İmadəddin Nəsiminin (1369-1417) avtoqraf əsərləri elm aləminə məlum deyildir. Ona görə də şairin əsərlərinin tənqidi mətninin hazırlanması zamanı əldə edilməsi mümkün olan əlyazma və çap nüsxələrini tənqidi surətdə nəzərdən keçirilərək müqayisə edilmişdir. Nəsiminin əsərlərinin elmi-tənqidi mətnini prof. Cahangir Qəhrəmanov hazırlamışdır. Elmi tənqidi mətn 1973-cü ildə üç cilddə nəşr olunmuşdur.

İmadəddin Nəsimi əsərlərinin elmi-tənqidi mətni hazırlanarkən beş əlyazma və iki çap nüsxəsindən istifadə edilmişdir.

Prof.C.Qəhrəmanov Nəsimi əsərlərinin tənqidi mətninin tərtibi nəticəsində bir çox mübahisəli, tam mənasında dəqiqləşməyən şübhəli şeirlərin aşkar olduğunu yazır. Həmin şeirlərin müəyyən hissəsinin Nəsimiyə aid olması ehtimalı çoxdur. Lakin yalnız bir nüsxədə verilmiş bu şeirlərdə yarımçıq beytlər, dil və üslub xətalı vardır. Başqa bir nüsxə və variantlarla müqayisə edib şeirin əsil mətnini düzəltməyi mümkün olmadığı üçün onlar Nəsimi əsərlərinin elmi-tənqidi mətninin “Əlavələr” hissəsində verilmişdir. “Əlavələr” hissəsində eyni zamanda ayrı-ayrı cüng və məcmuələrdən, eləcə də foto-surətlərdən toplanmış şeirlər də daxil edilmişdir. Nəsimi əsərlərinin elmi-tənqidi mətninin “Əlavələr” hissəsində verilmiş şeirlər gələcəkdə şairin daha bir çox əlyazmaları aşkara çıxarıldıqdan sonra düzəltşə bilər.

Nəsimi əsərlərinin elmi-tənqidi mətnini hazırlayıb 3 cildə nəşr edən mətnşünas prof. C.Qəhrəmanov kitabın ön sözünün sonunda yazır: “Böyük Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsimi əsərlərinin tənqidi mətninin tərtibi sahəsində ilk təşəbbüs olaraq nəşr etdirdiyimiz bu əsər şairin zəngin ədəbi irsinin yüksək elmi səviyədə tədqiq olunması, ədəbiyyat, dil və ictimai fikir tarixinin öyrənilməsi üçün əsas mənbədir”¹⁰⁶.

¹⁰⁶ İmadəddin Nəsimi. Əsərləri. Bakı, Elm, 1973, s. 77.

Görkəmli Azərbaycan şairi və dövlət xadimi **Şah İsmayıl Xətəinin** əsərlərinin elmi-tənqidi mətnini f.e.d. Əzizəğa Məmmədov hazırlayaraq, 1973-cü ildə nəşr etdirmişdir. Xətəinin zəngin ədəbi irsi içərisində “Divan”ından başqa, “Dəhnamə” adlı məşhur əsəri və təlimi-didaktik mahiyyətdə yazılmış “Nəsihətnamə” məsnəvisi vardır.

“Dəhnamə” məsnəvisinin elmi-tənqidi mətnini hazırlayan zaman şairin ölümündən 11 il sonra üzü köçürülmüş və əslinə daha çox yaxın olan “Divan”ın Daşkənd nüsxəsinin haşiyələrində yazılmış mükəmməl “Dəhnamə” əsas götürülmüşdür. Şərti olaraq I Daşkənd nüsxəsi adlandırılan “Dəhnamə”nin bu əlyazması (942/1535) əsas götürülüb, Sankt-Peterburq (1036/1626), II Daşkənd (XVIII əsr), Bakı (1019/1610), Məzari Şərif (XVII əsr) əlyazmaları və Bakı çapı (1948-ci il) ilə müqayisə edilmişdir.

Bu kitabə daxil olan Xətəinin digər bir əsəri “Nəsihətnamə” məsnəvisidir. “Nəsihətnamə”nin elmi-tənqidi mətninin tərtibində “Divan”ın Britaniya muzeyi nüsxəsində yazılmış “Nəsihətnamə” əsas götürülmüşdür.

Ərəb əlifbası ilə tərtib edilmiş Xətəi “Əsərləri”nin II cildinə “Dəhnamə” və “Nəsihətnamə” məsnəviləri daxil edilmişdir. Şah İsmayıl Xətəi “Əsərləri” II cildinin elmi-tənqidi mətni müəyyən prinsiplər əsasında hazırlanmışdır.

“**Kitabi-Dədə Qorqud**”un Azərbaycanda ən mükəmməl nəşri 1988-ci ilə aiddir. Həmin nəşri BDU-nun professorları F.Zeynalov və S.Əlizadə tərtib etmişlər. Onlar abidənin tənqidi mətnini hazırlamış, nüsxə fərqlərini araşdırmış, şərhlər və tarixi, coğrafi qeydlər yazmış, mətnin sadələşdirilmiş variantını hazırlamış və əhatəli, məzmunlu müqəddimə yazmışlar.

Əlyazmalar İnstitutunun əməkdaşı, mərhum Prof. Şamil Cəməşidov da “Kitabi-Dədəm Qorqud” dastanının elmi-tənqidi mətnini Drezden əlyazması əsasında 1995-ci ildə nəşr etdirmişdir. Alim 1999-cu ildə isə “Kitabi-Dədəm Qorqud”un tarixi, coğrafi,

tekstoloji tədqiqi və Drezden əlyazmasının dürüştəşdirilmiş elmi mətnini çap etdirmişdir.

XV əsrdə Azərbaycanda yaşayıb-yaratmış məşhur türk şairi, alimi və filosofu **Dədə Ömər Rövşəninin** həyatı, yaradıcılığı və əsərləri f.e.d. Azadə Musayeva tərəfindən tədqiqata cəlb olunmuşdur. Rövşəni əsərlərinin elmi-tənqidi mətni 2003-cü ildə işıq üzü görmüşdür. Dədə Ömər Rövşəni “Divan”ının elmi-tənqidi mətni 7 əlyazma nüsxəsi əsasında hazırlanmışdır. Bu nüsxələr aşağıdakılardan ibarətdir:

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Əlyazmalar İnstitutu
B – 778/2938;

Vatikan Apostol kitabxanası nüsxəsi Vat. Truco 244;

Sankt-Peterburq Şərşünaslıq İnstitutu B – 1206;

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Əlyazmalar İnstitutu
B – 3972/2372;

İstanbul Topqarı nüsxəsi H – 928;

Marburq Dövlət kitabxanası nüsxəsi Ms.or.oct. 2270;

Upsala Universitet kitabxanası U – 502.

Elmi-tənqidi mətnin tərtibində Rövşəni əsərlərinin orijinala, müəllif mətninə yaxın olmasına səy göstərilmişdir. Əsas götürülmüş əlyazma ilə müqayisədə başqa nüsxələrdəki fərqlər – söz, ifadə, misra, beyt fərqləri və onların yerləşdirilmələri hər səhifənin sonundakı çıxarışda dəqiq verilmişdir.

Rövşəni əsərlərinin elmi-tənqidi mətninə müəllifin məsnəviləri və divanı daxil edilmişdir. Buna görə də mətn vahid deyil, bir qədər fərqli prinsiplər əsasında hazırlanmışdır. Belə ki, elmi-tənqidi mətnə məsnəvilər, qəsidələr, qəzəllər, tuyuqlar və s. başlıqlarla bölmələrə ayrılmışdır. Elmi-tənqidi mətnin hazırlanmasında əsas götürülmüş Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə olunan B – 778 şifrəli əlyazma nüsxəsinin strukturuna istinad edildiyinə baxmayaraq, bəzən başlıqlar başqa nüsxələrdən götürülmüş və ya heç bir nüsxədə olmadıqda bölmənin doğurduğu başlıq əlavə edilərək düzbucaqlı mötərizəyə [.....] alınmışdır.

Məsnəvilər başlıqlara ayrılmış, ardıcıl sıralanmış hissələri isə hər beş beytdən bir nömrələnmişdir: 5, 10, 15, 20 və qəzəllər, qəsidələr də hər biri beləcə nömrələnmişdir. Müxəmməs, tərkibbənd, tərəcibəndlərin quruluşu bəndlərlə bir növ bölgülü olduğundan, yalnız bəndləri nömrələnmişdir. Hər qəzəl ayrıca səhifədə yazılmışdır. Tüyuq, qitə və lüğəzlər isə özləri ardıcıl nömrələnmişdir.

Əlican Qövsü Təbrizi görkəmli Azərbaycan şairi, Səfəvilər dövründə inkişaf etmiş anadilli şeirimizin ən tanınmış nümayəndələrindən biri olmuşdur. Əlican Qövsü Təbrizinin lirikası həm öz dövründə, həm də ölümündən keçən yüzilliklərdə ədəbiyyatşünaslar tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. Şairin “Divan”ını müxtəlif xəttatlar dəfələrlə köçürülmüşdür.

Qövsü “Divan”ının elmi-tənqidi mətni f.e.n. P.Kərimov tərəfindən nəşrə hazırlanmış və 2005-ci ildə iki cildə çap olunmuşdur. Kitabın birinci cildində Qövsü Təbrizinin həyatı, yaradıcılığı, “Divan”ının elmi-tənqidi mətninin hazırlanma xüsusiyyətləri haqqında məlumat verilmişdir. Daha sonra Qövsünün qəzəlləri təqdim olunmuşdur. İkinci cild isə Qövsü “Divan”ının elmi-tənqidi mətnini əhatə edir.

Qövsü “Divan”ının elmi-tənqidi mətni tərtib edilərkən onun dörd əlyazma nüsxəsindən – Bakı, Tiflis, London, İstanbul nüsxələrindən, həmçinin ayrı-ayrı mənbələrdəki şeirlərdən istifadə olunmuşdur. “Divan”ın Bakı nüsxəsi 918, Tiflis nüsxəsi 4200, London nüsxəsi 3382, İstanbul nüsxəsi 2767 beytdən ibarətdir. Bunların içində daha mükəmməl hesab edilən və tərtib edilən Qövsü “Divan”ının əsasında duran Tiflis nüsxəsində 448 qəzəl, 1 mürəbbə, 1 müxəmməs, 1 müsəddəs, 3 tərəcibənd, 2 tərkibbənd vardır.

Şairin “Divan”ının elmi-tənqidi mətni tərtib edilərkən mətnşünaslıqda hakim olan belə bir fikir əsas götürülmüşdür ki, yalnız tənqidi nəşr klassik şairin yaradıcılıq irsinin öyrənilməsi və elmi təhlili üçün zəmin ola bilər və tənqidi mətn olmadan heç bir digər iş həyata keçirilə bilməz.

Qövsi “Divan”ının elmi-tənqidi mətnini əhatə edən ikinci cildə 4146 beytdən ibarət orijinal yazıda (ərəb əlifbası ilə) nəstəliq xətti ilə köçürülərək təqdim olunmuşdur. Bunlar 513 qəzəl, 3 tərəcibənd, 1 tərkiqbənd, 2 müxəmməs, 1 müsəddəs, 1 mürəbbeni əhatə edir.

Beləliklə, Qövsi Təbrizinin “Divan”ı ilk dəfə olaraq mümkün qədər tam şəkildə oxuculara təqdim olunmuşdur. Qövsi əsərlərinin gələcəkdə əldə edilə biləcək yeni nüsxələri şeirin həyat və yaradıcılığı barədə daha geniş təsəvvür əldə etməyə kömək edəcəkdir.

Xətai Təbrizi Azərbaycan şeirinin XV əsrdəki davamçılardan biridir. O, Sultan Yaqubun adına “Yusif və Züleyxa” əsərini qələmə almışdır. Bu əsərin neçənci ildə və harada yazılması məlum deyildir. “Yusif və Züleyxa” məsnəvisinin elmi-tənqidi f.e.n. Təyyar Əkbərov tərəfindən hazırlanmış və 2004-cü ildə işıq üzü görmüşdür.

“Yusif və Züleyxa”nın elmi-tənqidi mətninin hazırlanması zamanı yeddi nüsxədən (hamısı Bakı nüsxələridir) istifadə olunmuşdur. Əlyazmaların demək olar ki, hamısı Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində XVIII və XIX əsrlərdə köçürülmüşdür. Belə əlyazmalar bilavasitə Azərbaycanla bağlı olduğundan, dilimizin fonetik, leksik və qrammatik quruluşunu öyrənmək, lüğət fondu ilə tanış olmaq, bu gün üçün arxaikləşmiş sözləri müəyyənləşdirmək, xüsusilə Azərbaycan dilinin əsrlər boyu inkişaf tarixini izləmək üçün son dərəcə böyük əhəmiyyətə malikdir.

Elmi-tənqidi mətnin tərtibi zamanı aşağıdakı prinsiplərə əməl olunmuşdur:

1. İstifadə edilən əlyazmalar ərəb əlifbasının əbcəd sırası ilə işarələnmişdir;
2. Tərtib edilmiş mətndəki beytlər rəqəmlə nömrələnmişdir;
3. Sərlövhə fərqi meydana çıxdıqda, ulduz və rəqəmdən istifadə edilmişdir;
4. Söz, misra və beyt fərqi rəqəmlə göstərilmişdir.

XI əsr şairi **İsanın** “Mehri və Vəfa” adlı əsəri ana dilimizin inkişaf mərhələlərini öyrənmək baxımından böyük maraq doğurur. Əsərin elmi-tənqidi mətni Aysel Şərifova tərəfindən hazırlanaraq 2005-ci ildə çap olunmuşdur. “Mehri və Vəfa” məsnəvisinin elmi-tənqidi mətninin tərtibində istifadə olunmuş əlyazma nüsxələri şərti olaraq aşağıdakı ixtisarlarla işarələnmişdir:

- AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə olunan məsnəvinin B – 7768 şifrəli əlyazması. Şərti olaraq “A” nüsxəsi;
- Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə olunan məsnəvinin B – 5666 şifrəli ikinci əlyazma nüsxəsi. Şərti olaraq “B” nüsxəsi.

Elmi-tənqidi mətnin çıxarışlarında fərqləri göstərmək üçün aşağıdakı işarələrdən istifadə edilmişdir:

1. Söz və ifadə fərqləri ardıcıl olaraq rəqəmlərlə işarələnmişdir; məs.: 1, 2, 3.
2. Əlyazma nüsxələrində müxtəlif variantlarda olan misra, beyt, qitələr “ * ” işarəsi ilə göstərilərək, rum rəqəmləri ilə sıralanmışdır. Məsələn: I^{*}, II^{*}, III^{*} və s.
3. Hər hansı bir əlyazmada olmayan misra, beyt və qitələr “ – ” işarəsi ilə göstərilərək, rum rəqəmləri ilə sıralanmışdır.

İsanın “Mehri və Vəfa” məsnəvisinin elmi-tənqidi mətni ərəb əlifbası əsasında klassik üslubda tərtib edilmişdir. Məsəvinin tənqidi mətni tərtib edilərkən AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutundakı B – 7768 şifrəli əlyazma əsas götürülmüşdür.

XIV əsrin tanınmış şair və ədəbiyyatşünaslarından olan Şərəfəddin Həsən ibn Məhəmməd **Rami Təbrizin**in poetika sənətinin bədii təsvir və ifadə vasitələri haqqındakı 3 nəzəriyyəsi (vəzn, qafiyə və bədii fiqurlar) birinə həsr olunmuş “Həqayıq ül-hədayiq” (“Bağçalar həqiqətləri”) əsərinin elmi-tənqidi mətni 2007-ci ildə Nizami Məhərrəmov tərəfindən çap olunmuşdur.

XV əsrdə yazıb-yaratmış **Şahi Səbzəvarinin** “Divan”ının elmi-tənqidi mətni f.e.d. Kamil Allahyarov tərəfindən hazırlanaraq, 2007-ci ildə nəşr olunmuşdur. Belə ki, Şahi “Divan”ının dörd əlyazma nüsxəsi hələ onun həyatda olduğu dövrdə yazılmışdır. Şahi divanının elmi-tənqidi mətninin hazırlanmasında bu nüsxələrdən ikisi tədqiqata cəlb olunmuşdur. Ümumiyyətlə isə, mətnin tərtibində on bir əlyazma nüsxəsi və iki çap nüsxəsindən istifadə edilmişdir. İstifadə olunmuş əlyazmaların bir-biri ilə müqayisəsindən və alınmış nəticələrin təhlilindən aydın olmuşdur ki, şeirlərin çoxunda ayrı-ayrı ifadələr və misralar müəllif tərəfindən sonralar bir daha təshih edilmiş, onlara yeni mənalar verilmişdir. Bunun nəticəsində müxtəlif əlyazmalar müxtəlif müəllif düzəlişlərini əks etdirirlər.

Tənqidi mətnin tərtibinə cəlb olunmuş əlyazmalar müəllif düzəlişləri əsasında qruplaşdırılmış, mətn ilkin redaksiya əsasında tərtib edilmiş, sonrakı redaksiyalar isə xəttatların səhvlərindən və düzəlişlərindən ayrılmışdır. Beləliklə, Şahi “Divan”ının elmi-tənqidi mətnində istifadə olunan bütün nüsxələr müəllif redaksiyası əsasında 2 qrupa bölünmüşdür:

1. İlkin müəllif mətnini əhatə edən əlyazmalar;
2. Sonrakı redaksiyaları əhatə edən əlyazmalar və İstanbul daşbasma nüsxəsi.

Məhəmməd Füzuli “Divan”ının elmi-tənqidi mətni f.e.n. Hacı Mail Əliyev tərəfindən doqquz əlyazma nüsxəsi və iki qədim çap kitabının tekstoloji araşdırılması və müqayisəsi yolu ilə hazırlanmış və 1996-cı ildə “Şərq-Qərb” nəşriyyatında çap olunmuşdur. Kitabın elmi redaktorları akademik H.Araslı, prof. C.Qəhrəmanov və f.e.d. M.Adilovdur.

Füzuli “Divan”ının elmi-tənqidi mətninin hazırlanması zamanı AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə olunan M – 236 şifrəli əlyazma nüsxəsi və İstanbul Universiteti kitabxanasında saxlanılan 5465 şifrəli əlyazma əsas götürülmüşdür.

Dahi Azərbaycan şairi Füzulinin “Leyli və Məcnun” əsərinin elmi-tənqidi mətni Ayna Babayeva tərəfindən hazırlanmış və 1996-cı ildə “Şərq-Qərb” nəşriyyatında işıq üzü görmüşdür. Kitabın redaktoru f.e.n. Hacı Mail Əliyevdir.

Füzulinin 500 illik yubileyi münasibətilə “Leyli və Məcnun” elmi-tənqidi mətni ilk dəfə əski əlifbada oxuculara təqdim olunmuşdur. Elmi-tənqidi mətnin hazırlanması zamanı doqquz əlyazma nüsxəsi (Bakı, Sankt-Peterburq, London, Daşkənd nüsxələri) və iki çap kitabından (1890-cı il İstanbul nəşri və 1958-ci il Bakı nəşri) istifadə olunmuşdur. Tədqiqata cəlb olunmuş əlyazma mətnlərini müqayisə etdikdən sonra məlum olmuşdur ki, bunların arasında Sankt-Peterburq nüsxəsinin mətni orijinala daha yaxındır. Ona görə də bu əlyazma nüsxəsi əsas nüsxə kimi qəbul edilmiş və elmi-tənqidi mətn onun əsasında tərtib olunmuşdur.

Süleyman Çələbi Bursalının (?-1422) 1409-cu ildə tamamladığı “Vəsilitün-nicat” adlı əsəri Yaxın və Orta Şərqdə, xüsusilə vətəni Türkiyədə ən çox sevilən, oxunan əsərlərdən biri sayılır. Şairin AMEA Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə olunan onlarla əlyazması bu abidənin Azərbaycanda da geniş yayıldığını təsdiqləyir. Süleyman Çələbinin “Vəsilitün-nicat” əsərinin elmi-tənqidi mətni f.e.n. L.Süleymanova tərəfindən hazırlanmış və 2006-cı ildə işıq üzü görmüşdür. Əsərin elmi-tənqidi mətni doqquz nüsxə əsasında hazırlanmışdır. Əsas götürülmüş əlyazma ilə müqayisədə başqa nüsxələrdəki fərqlər, söz, ifadə, misra, beyt fərqləri və onların yerdəyişmələri, hər səhifənin sonundakı çıxarışlarda verilmişdir. Mətnin ümumi səhifələnməsindən başqa, əsərin bölümlərindəki beytlər ayrı-ayrılıqda nömrələnmişdir.

Əlyazmalar İnstitutunda klassik abidələrimizin tədqiqi, elmi-təndqiqi mətnlərinin hazırlanması və nəşri məsələləri bu gün də davam etdirilməkdədir. Əlyazmalar İnstitutunun əməkdaşları tərəfindən 1950-ci ildən indiyə kimi nəşr olunmuş əsərlər haqqında

məlumat almaq üçün nəşrlərin bibliografiyasına nəzər salmaq kifayətdir¹⁰⁷.

Əlyazmalar İnstitutunda nəşr olunmuş monoqrafiyalar, tərcümə abidələri, kataloq və bibliografiyalar, transfoneliterasiyalar klassik irsimizin öyrənilməsinə qiymətli töhfədir. Bunların arasında son illərdə nəşr olunmuş f.e.d. M.Adilovun “Azərbaycan paleoqrafiyası” (2010), prof. A.Musayevanın “Əlyazma kitabı və XV-XVI əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı” (2002), “Türkiyədə yaranan Azərbaycan ədəbiyyatı və Xəlilinin “Fırqətmənə”si” (2010), “Bağdadda yaranan Azərbaycan ədəbiyyatı və Ruhi Bağdadi divanı” (2011), f.e.d. N.Göyüşovun “Füzuli: düşüncə və ruhun poetikası” (2012), prof. M.Nağısoylunun “XVI əsr Azərbaycan tərcümə abidəsi “Şühədnamə” (2003), “Əhmədinin “Əsrarnamə” tərcüməsi” (2005), “XVI əsr Azərbaycan tərcümə əsəri “Kəvami-lüt-təbir” (2011), f.e.d. C.Nağıyevanın “Əbdürrəhman Cami əsərlərinin Bakı əlyazmaları” (2009), f.e.n. P.Kərimovun “XVII əsr anadilli Azərbaycan lirikası” (2011), “XVII əsr anadilli Azərbaycan poeziyası” (2012) kimi çox dəyərli kitabların adlarını çəkmək mümkündür. Qeyd olunanlardan əlavə Əlyazmalar İnstitutunun əməkdaşları tərəfindən müxtəlif əlyazmalar tərcümə və transfoneliterasiya olunaraq çap edilmişdir. Bu kitablardan “Şeyx Səfi təzkirəsi”ni (2006), Mürtəzaqulu xan Şamlunun “Divan”ını (2006), “Təsir Təbrizinin türkcə şeirləri”ni (2011), Sadiq bəy Əfşarın “Türkcə məktublar”ını (2012), “Kitabi-Battal Qazi” (2009) və digərlərini qeyd etmək olar.

AMEA Z.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutunun “Mənbəşünaslıq və mətnşünaslıq” şöbəsində yazılı abidələrinin öyrənilməsi, tərcüməsi və nəşri sahəsində ciddi və məqsədyönlü tədqiqat işləri yerinə yetirilmişdir. Bu şöbədə mətnşünaslıq sahəsində fun-

¹⁰⁷ Azərbaycan MEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu nəşrlərinin bibliografiyası (1950-2006). Bakı, 2007; Azərbaycan MEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunəşrlərinin bibliografiyası (1950-2010). www.elyazmalarinstitutu.com.

damental işlərin həyata keçirilməsi akademik Ə.Əlizadənin adı ilə bağlıdır.

1958-ci ildə yaranmış AMEA Şərqsünaslıq İnstitutunda "Mətnşünaslıq və mənbələrin nəşri" şöbəsinə akademik Ə.Əlizadənin uzunmüddətli rəhbərliyi Şərq ədəbi abidələri, xüsusən, farsdilli abidələrin nəşrində yeni dövrün başlanğıcını qoymuşdur. Bu dövrdə orta əsr müəlliflərinin əsərlərinin elmi-tənqidi mətnləri nəşrə hazırlanmışdır. Onların arasında Fəzlullah Rəşidəddinin "Came ət-təvərix"i mühüm yer tutur. Bu əsərin II cildinin I hissəsi və III cildi bilavasitə Ə.Əlizadə tərəfindən, I cildin birinci hissəsi isə onun başqa müəlliflərlə birgə fəaliyyəti nəticəsində hazırlanmış və nəşr edilmişdir.

Akademik Ə.Əlizadə Məhəmməd ibn Hinduşah Naxçıvaninin "Dəstur əl-katib fi-təyin əl-məratib" əsərinin elmi-tənqidi mətninin hazırlanmasında fəal iştirak etmişdir. 1977-ci ildə "Dəstur əl-katib" in mətninin hazırlanmasına görə o, Azərbaycan SSR-nin dövlət mükafatı ilə təltif olunmuşdur.

Şöbə əməkdaşları tərəfindən çox sayda digər qiymətli orta əsr farsdilli mənbələri tərcümə edilmiş və nəşrə hazırlanmışdır. Onların sırasına Azərbaycan tarixçisi Bəkr əl-Kutbi əl-Əhərinin "Tarixə-Şeyx Uveys" əsəri də daxildir. Bu əsər həm Azərbaycan, həm də rus dilinə M.Kazımov və V.Piriyev tərəfindən Leyden Universiteti kitabxanasında saxlanan yeganə əlyazma nüsxəsi əsasında tərcümə olunmuşdur. Həmin müəlliflər tərəfindən XIV əsrin tarixi hadisələrinə həsr olunmuş, Azərbaycan və qonşu ölkələrlə bağlı olan daha iki əlyazması tərcümə edilmişdir. Bunlar orta əsr tarixçisi, coğrafiyaşünası və dövlət xadimi Həmdullah Mustovfi Qəzvininin "Zeylə-tarixi-qozide" və onun oğlu Zeynəddinin "Zeylə-tarixə-qozide" əsərləridir.

Şöbədə tərcümə olunmuş tarixi xarakterli farsdilli mənbələrə daha bir böyük əsər daxildir. Bu, XVI əsr tarixçisi Əbdü bəy Şirazin "Təkmilət-ül-əxbar" əsəridir. Əsərin tərcüməçisi və müqəddimə ilə şərhlərin müəllifi f.e.n. Ə.R.Rəhimovdur.

Akademik Z.M.Bünyadov və t.e.n. H.Məmmədovun səyləri nəticəsində İrəvan əyalətinin, Naxçıvan sancağının və Gəncə-Qarabağ əyalətinin icmal dəftərləri müfəssəl araşdırma, qeyd və şərh-lərlə Azərbaycan dilinə tərcümə olunaraq nəşr edilmişdir. Hazırda bu istiqamətdə araşdırmalar t.e.n. Ş.Mustafayev tərəfindən davam etdirilir. Məsələn, "Tiflis əyalətinin müfəssəl dəftəri" və "Lori vilayətinin icmal dəftəri" Osmanlı türkcəsindən Azərbaycan dilinə çevrilərək çap etdirilmişdir. E.Arıqlı tərəfindən "Ərdəbil livasının müfəssəl dəftəri"nin nəşr etdirilməsi bu istiqamətin İnstitutda uğurla aparılmasını bir daha təsdiq edir.

Şərqsünaslıq İnstitutunun alimləri tənqidi mətnlərin hazırlanması və tarixi mənbələrin tərcüməsi ilə yanaşı, Şərq xalqlarının ədəbi abidələrinin tədqiqi üzrə də çox böyük və ciddi tədqiqatlar aparmışlar. Orta əsrlər dövrünə aid Şərq ədəbiyyatı dühalarının çoxsaylı əsərləri şərqsünas mütəxəssislərin səyi nəticəsində öyrənilmiş, tərcümə olunmuş və çapa hazırlanmışdır. Bu əsərlər arasında dahi Nizami Gəncəvinin "Xəmsə"si mühüm yer tutur. "Xəmsə" mətnlərinin üçünün - "Məxzənül-əsrar", "Həft peykər" və "Şərəfnamə"nin mətnləri Şərqsünaslıq İnstitutunun elmi işçiləri tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Məlumdur ki, Nizaminin "Xəmsə"sindən sonra Şərqi müxtəlif bölgələrində və müxtəlif dillərdə bu mövzuda bir neçə yüz əsər yaradılmışdır. Onların müəllifləri arasında Əmir Xosrov Dəhləvi, Xacə Kirmani, Əlişir Nəvai, Abdulla Hatifi, Əbdürrəhman Cami, Məhəmməd Füzuli kimi şairlərin adını çəkmək olar. F.e.d. T.Məhərrəmov bunlardan Hindistanın farsdilli ədəbiyyatının banisi Əmir Xosrovun "Məcnun və Leyli" və "Mütlül-ənvar" poemalarının elmi-tənqidi mətnini tərtib edərək çap etdirmişdir. T.Məhərrəmov XIV əsr məşhur Azərbaycan şairi Əşrəf Marağayinin "Xəmsə"sinin tam elmi-tənqidi mətnini də çapa hazırlamış və bu müəllifin həyat və yaradıcılığı haqda kitab yazmışdır.

F.e.d. T.A.Məhərrəmov bunlardan Hindistanın farsdilli ədəbiyyatının banisi Əmir Xosrovun "Məcnun və Leyli" (1964, 1965)

və "Mütlə-ül-ənvar" (1975) poemalarının səkkiz və əlyazmadan istifadə edərək elmi-tənqidi mətnini tərtib edərək Moskvada çap etdirmişdir. T.A.Məhərrəmov XIV əsr məşhur Azərbaycan şairi **Əşrəf Marağayinin** "Riyazül-əşeqin" əsərinin elmi-tənqidi mətnini çapa hazırlamış və 1998-ci ildə Tehranda çap etdirmişdir.

Nizaminin "Xəmsə"sinə nəzirə olaraq beş poema yaradan digər məşhur Azərbaycan şairi Əşrəf Marağayinin müasiri Cəməli Təbrizi olmuşdur. Cəməli Təbrizinin "Xəmsə"sinin yeganə əlyazma nüsxəsi Londonun İndia ofis kitabxanasında saxlanılır. Şairin poemalarından biri - "Həft övrəng"in məti prof. M.Kazımovun "Cəməli Təşrizinin yaradıcılıq irsi" monoqrafiyasında verilmişdir.

Nizami ardıcılıklarının əsərlərinin çap olunmasında daha bir məhsuldar işi Ə.Rəhimov həyata keçirmişdir. O, uzun müddət XVI əsr Azərbaycan şairi Əbdü bəy Şirazinin yaradıcılığı ilə məşğul olmuşdur. Bu işin nəticəsi olaraq Ədbi bəy Şirazinin on poeması nəşr edilmişdir. Ə.Rəhimov həm də XV əsr farsdilli Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqi üçün böyük əhəmiyyətə malik olan Azərbaycan şairi Bədr Şirvaninin "Divan"ını nəşr etdirmişdir.

Farsdilli klassikanın tərcüməsi sahəsində digər maraqlı işi f.e.d. Əkrəm Cəfər görmüşdür. O, ilk dəfə olaraq, orijinalın poetik vəznini saxlamaqla Ömər Xəyyamın rübailərini Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir.

Yazılı mənbələrin tərcüməsi Şərqsünəslıq İnstitutunda tarix, ədəbiyyat, fəlsəfə, coğrafiya, dilçilik və s. sahələri əhatə edir. Mənbələrin böyük bir qismi, o cümlədən sufi abidələri ilk dəfə olaraq orijinaldan tərcümə olmuşdur. Məsələn 2001-ci ildə XI-XIII əsrlər ərzində yaradılmış və farsdilli sufi nəsrinə aid olan üç əsər şərhilərlə çap edilmişdir. Abdullah Ənsarinin "Minacat"ı, Nəcməddin Razinin "Eşq və əql" risaləsi M.Kazımov tərəfindən tərcümə edilərək geniş ön söz və şərhilərlə çap olunmuşdur.

Orta əsr Azərbaycan fəlsəfəsi üzrə qiymətli abidələrdən biri XVI-XVII əsr şairi və mütəfəkkiri Yusif Qarabağinin "Həft cinan" əsəridir. Onun şərhli tərcüməsi Sankt-Peterburqun Saltikov-Şedrin

adına kitabxanasında qorunan əlyazma nüsxəsi əsasında M.Məmmədli tərəfindən həyata keçirilmişdir.

XI əsrdə Nasir Xosrovun yaratdığı "Səfərnəmə" əsəri özündə tarixi, coğrafi, dini, ədəbi qaynaqları cəmləşdirən Şərqi ilk nəşr abidələrindən və maraqlı mənbələrdən biri hesab oluna bilər. "Səfərnəmə"ni Azərbaycan dilinə T.Məhərrəmov tərcümə etmişdir.

Şərqişünaslıq İnstitutunun elmi fəaliyyətinin zənginləşməsində mənbəşünaslıq sahəsində çalışan dilçi alimlərin elmi işləri də mühüm rol oynamışdır. Belə ki, f.e.n. C.Sadıqova və f.e.n. T.Ələsgərova tərəfindən Məhəmməd Hinduşah Naxçıvaninin "Əs-sihah-əl-əcəmiyyə" adlı fars-türk lüğətinin elmi-tənqidi mətni çap olunmuşdur. "Əs-sihah əl-əcəmiyyə" 1994-cü ildə H.Z.Tağıyev mükafatına layiq görülmüşdür.

XIII əsr istedadlı Azərbaycan şairi Hüsəməddin Xoyi tərəfindən Azərbaycan dilində nəzmə çəkilən, lakin əsrlərlə itkin hesab edilən və uzun axtarışlardan sonra əlyazması əldə edilən "Təhfeyi-Hüsəmə" dilimizin nadir incisi kimi türkologiya tarixinə yeni bir təhfədir. Bu mənzum lüğətin elmi-tənqidi mətni Qahirənin "Dər əl-kütüb" kitabxanasından və Berlindən gətirilən əlyazma nüsxələri əsasında C.Sadıqova və T.Ələsgərova hazırlanmış və 1996-cı ildə çap olunmuşdur¹⁰⁸.

Apardığımız tədqiqatlar nəticəsində deyə bilərik ki, klassiklərimizin əsərlərinin nəşri zamanı müəyyən qüsuralara yol verilir. Belə ki, nəşriyyatların böyük bir qisminin yalnız mətbəə kimi fəaliyyət göstərməsi, yəni kitabın redaktəsi ilə məşğul olmamaları klassik əsərlərin dünya standartlarına uyğun, məlumat aparatı ilə təchiz olunmuş şəkildə nəşrini əngəlləyir.

¹⁰⁸http://www.orientalstudies.az/az/structure/analysis_and_publication_of_written_monuments.html

Ədəbiyyat

Adilov M., Məmmədbağiroğlu Ə. Azərbaycan əlyazmalarında filiqranlar. - Bakı: Tural-Ə, 2001, 56 s.

Adilov M. Azərbaycan paleoqrafiyası və tarixi orfoqrafiya məsələləri. -Bakı: Nurlan, 2002, 199 s.

Adilov M. Türk mətninin transfoneliterasiya problemləri. – Bakı: Nurlan, 2003, 118.

Adilov M. Azərbaycan paleoqrafiyası. - Bakı: Elm, 2010, 223 s.

Azərbaycan mətnşünaslığı məsələləri. – Bakı: Elm, 1979, 187 s.

Azərbaycan MEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu nəşrlərinin biblioqrafiyası (1950-2006) / Tərtib edən. A.Xəlilov. – Bakı: Nurlan, 2007, 34 s.

Çeltik H. Tenkitli neşirlerinde nazım şekli problemleri // Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları Volume 2/3 Summer 2007, s. 190-199.

Mengi M. Metin incelemesi aşamaları, terimler ve bunlardan biri: metin tahlili // Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları Volume 2/3 Summer 2007, s. 408-417.

Musayeva A. Əlyazma kitabı və XV-XVI əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı: problemlər, araşdırmalar. - Bakı: Nurlan, 2002, 340 s.

Musayeva A. Mətnşünaslığın nəzəri və təcrübi əsasları. – Bakı: Elm, 2007, 200 s.

Orta əsr Azərbaycan kitab mədəniyyəti /Mətnin müəllifi və tərtibçi C.Qəhrəmanov.- Bakı: İşıq, 1991, 35 s.

Şərifli K. Əbdülqəni Nuxəvi Xalisəqarızadə. - Bakı: Nurlan, 2002, 158 s.

Şərifli K. Mətnşünaslığın nəzəri əsasları. – Bakı: Nurlan, 2011, 345 s.

Лихачев Д. Текстология (краткий очерк). - Москва: 1964.

Прохоров Е.И. Текстология: Принципы издания классической литературы. - Москва: Высш. школа, 1966.

Редактирование отдельных видов литературы / Под ред. Н. Сикорского. – Москва: Книга, 1987.

Рейсер С.А. Основы текстологии: Учеб. пособие. - Л.: Просвещение, 1978.

V FƏSİL DÖVRİ NƏŞRLƏRİN TİPOLOJİ ƏLAMƏTLƏRİ VƏ NÖVLƏRİ*

Konkret nəşr üzərində redaktor işinin forma və metodları bu nəşrin tipoloji xüsusiyyətlərindən asılıdır. Nəşrin tipoloji xüsusiyyətlərini bilmədən keyfiyyətli nəşr ortaya qoymaq mümkün deyil. Hər bir nəşrin müxtəlif əlamətləri vardır. Bunlar informasiyanın xarakteri (məzmunu, predmeti), məqsəd təyinatı, oxucu ünvanı (tərtibat xarakteri, nəşrin strukturu, dövriliyi) və s.

Məlumdur ki, aparılmış tədqiqatlar ictimaiyyətə müxtəlif formalarda çatdırıla bilər. Mövcud üsullardan biri, bəlkə də birincisi elmi məqalədir. Müxtəlif sahələr üzrə ixtisaslaşmış jurnallarda çap edilmiş məqalələr müəlliflərlə yanaşı onların çalışdıqları universitet və institutların, təmsil etdikləri ölkələrin elmi nüfuzunu birbaşa müəyyən edən və son nəticədə, ölkənin inkişaf səviyyəsini göstərən amillərdəndir. Bura elmi dərəcə və adların verilməsində çap olunmuş məqalələrin vacibliyini də əlavə etsək, jurnalların əhəmiyyətinə görə qiymətləndirilməsinin müxtəlif qurumlar və ictimaiyyət qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biri olduğu aydınlaşar¹⁰⁹.

Dövrü nəşrlər müəyyən edilmiş vaxtda çıxan, standart formada tərtib olunan ardıcıl nömrələnmiş nəşrlərdir. *Dövrü nəşrlərin məqsədi müəyyən olunmuş müddət ərzində hər hansı oxucu qrupuna ünvanlanmış informasiyanın operativ şəkildə yayılmasından ibarətdir.* Dövrü nəşrlərin fasiləsiz sürətdə çıxması real gerçəkliyi daim və ardıcıl olaraq təsvir etməyə imkan yaradır. Beləliklə, nəşrin hər bir sonrakı buraxılışı mövzu, məzmun və forma cə-

* Qeyd: Monoqrafiyanın bu fəslə Bakı Dövlət Universitetinin “Universitetdaxili 50+50 qrantlar proqramı” (2012-2013-cü tədris ili üçün) layihəsi çərçivəsində hazırlanmışdır.

¹⁰⁹ Əliyev F., Ağayev Ş. Azərbaycanca elmin problemləri və inkişaf perspektivləri. – Bakı: 2011, s. 13.

hətdən bağlı olduğu əvvəlki nəşrlərin davamı kimi nəzərdən keçirilir. Dövri nəşrin tematik profilinin, mövzu dairəsinin çərçivələri ilə müəyyənləşdirilmiş informasiyanın xarakteri onun oxucu ünvanı ilə də bağlıdır. İnformasiyanın xarakteri və oxucu ünvanı sərlövhəyə, tərtibatın xarakterinə və nəşrin dövriliyinə təsir edir.

Dövri nəşrlər *gündəlik, həftəlik, aylıq, rüblük* kimi zaman intervalında çap olunur. Dövri nəşrlərin aşağıdakı növləri vardır:

Qəzet - müəyyən edilmiş vaxt intervalı ilə çıxan, rəsmi materialı əhatə edən aktual, siyasi, elmi və operativ dövri nəşrdir. Tipindən və təyinatından asılı olaraq, nəşr həftədə 1-7 dəfə müxtəlif tiraj və formatda çıxır. Qəzetlərin xüsusi buraxılışları olur.

Bülleten – hər hansı bir təşkilatın rəsmi materiallarını əhatə edir. Dövri bülletenlərin daimi rubrikasiyası olur. Bülletenlərin normativ, soraq, reklam, bülleten - xronika, bülleten-cədvəl, statistik növləri var.

Təqvim – müxtəlifliyi ilə seçilir. Dövriliyinə görə həftəlik, aylıq, illik ola bilər. Bundan əlavə, kəsilən, aşırma və kitab tipli təqvimlər var.

Referatda hər hansı bir problem yazılı, yaxud kütləvi şəkildə məruzə ilə qısa şərh olunur.

Ekspress informasiya – cari aktual məqalələrin referatını və analogi hadisələri özündə əks etdirən operativ məlumat nəşridir.

Jurnal ictimai, siyasi, elmi və digər məsələlərə dair məqalə və referatları əhatə edən, daimi rubrikasiyası olan rəsmi təsdiqlənmiş dövri nəşrdir.

Müasir nəşriyyat praktikasında jurnalları aşağıdakı növlərə ayırırlar: *elmi, elmi-kütləvi, istehsalat-praktiki, kütləvi, ədəbi-bədii, referativ.*

Jurnalların oxucu ünvanı genişdir. Bu, oxucunun peşəsindən, fəaliyyət sahəsindən, ixtisasından, yaşından, cinsindən, ümumi mədəni səviyyəsindən asılıdır.

Oxucu ünvanına görə jurnallar iki qismə bölünür:

1. *Kütləvi oxuculara istiqamətlənmiş jurnallar*
2. *Mütəxəssislərə yönəldilmiş xüsusi ixtisas jurnalları.*

Kütləvi jurnallara *elmi-kütləvi, ictimai-siyasi, ədəbi-bədii* jurnalları aid edirlər. Prinsipcə, onların kifayət qədər geniş ünvanı konkret oxucu qrupları üzrə, məsələn, yaş, cins və hər hansı başqa əlamətlər nəzərə alınmaqla fərqləndirilə bilər. Lakin kütləvi jurnalların oxucularını həmişə belə bir cəhət birləşdirir ki, onlar jurnalın məzmununa münasibətdə mütəxəssis olurlar¹¹⁰.

Elmi-kütləvi jurnallar elm, mədəniyyət və təcrübi fəaliyyət sahələrində nəzəri və ya eksperimental araşdırmalar haqqında məqalə və materialları əhatə edir. Bu tip jurnalların funksional təyinatı elmi dünyagörüşünün təşəkkülünə təkan vermək, oxucunun bilik səviyyəsini genişləndirmək, elmin, texnikanın, mədəniyyətin, incəsənətin nailiyyətlərini kütləviləşdirməkdir. Elmi-kütləvi jurnallarda praktik, əyləncə və ədəbi-bədii xarakterli materiallar da nəşr olunur.

Kütləvi jurnallar elmi-kütləvi jurnallara yaxındır. Kütləvi jurnallarda idman, məişət, mədəniyyət və s. məsələlərə dair materiallar verilir və geniş oxucu auditoriyası üçün nəzərdə tutulur. Bu tip jurnallar həyatın müxtəlif sahələrini əhatə edir və tematikası geniş məsələlər dairəsini əks etdirir.

İctimai-siyasi jurnal aktual ictimai-siyasi tematikalı material və məqalələri əhatə edir. Geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulur. Bu jurnallarda satirik və yumoristik əsərlər, habelə müəyyən sahələrə aid olan məlumatlar, elmi-kütləvi informasiya da dərc oluna bilər.

¹¹⁰ Соловьев В.И., Рябинина Н.З. Редакторская подготовка периодических изданий: Учебное пособие. - М.: 1993.

<http://www.hi-edu.ru/e-books2/RedPodgotPeriodIzd/index.htm>

Ədəbi-bədii jurnallarda əsasən müxtəlif janrlara aid olan bədii ədəbiyyat əsərləri, publisistik və tənqidi məqalə və materiallara yer alır.

Kütləvi jurnalların təsvir olunmuş növləri nəinki kütləvi oxucunun müxtəlifliyi baxımından, habelə regional, milli təsisatı, həm də nəşr edən təşkilatın mənsubiyyət əlamətləri üzrə fərqləndirilə bilər.

Mütəxəssislərə yönəldilmiş *xüsusi (ixtisas) jurnallarının* dairəsi geniş deyil. Bu cür jurnalların tipoloji sərhədlərinin müəyyənləşdirilməsi növlərin yaygınlığının qeyri-müəyyənliyi üzündən mühüm çətinliklər ortaya çıxır. Xüsusi rəsmi informasiyanı yaymaq bu jurnalların məqsədini təşkil edir.

Xüsusi jurnal qrupunda *elmi jurnallar* ayrıca fərqləndirilir. Elmi jurnallar nəzəri tədqiqatlar haqqında məqalə və materialları, eləcə də, elmi işçilər üçün nəzərdə tutulmuş tətbiqi xarakterli materialları əhatə edir.

Məqsəd təyinatından asılı olaraq, elmi jurnallar *elmi-nəzəri, elmi-praktik və elmi-texniki* növlərə ayrılır.

Elmi-nəzəri jurnallar fundamental və tətbiqi elmlərin ən yeni nailiyyətlərini əks etdirir. Bunlar MEA-nın, onun filiallarının, sahə akademiyalarının, akademik elmi-tədqiqat qurumlarının, elmi cəmiyyətlərinin, ali təhsil müəssisələrinin jurnallarıdır. Onların tərkibinə özündə ümumelmi, fundamental xarakterli informasiyanı əhatə edən jurnallar, müxtəlif sinifləri təşkil edən çoxsaylı jurnallar da daxildir. Demək olar ki, bütövlükdə jurnalların bu qrupunun oxucuları başlıca olaraq alimlər və yüksək ixtisaslı mütəxəssislərdir.

Elmi-praktik jurnal elmi jurnalların xüsusi növünü təşkil edir. Bu jurnallar peşəkar fəaliyyəti elmi araşdırmaların nəticələrinə istinadlanan mütəxəssislər üçün nəzərdə tutulur, praktik təcrübənin nəzəri səviyyədə anlaşılmasını tələb edir və elmi nailiyyətlərin praktikaya tətbiqi ilə bağlıdır. Sözügedən jurnallar özlərində həm də tətbiqi səciyyəli nəzəri materialları, həm də sırf təcrübi

məzmunlu materialları əhatə edir. Belə jurnallarda istehsal tematikasına aid olan məlumatlar, metodik məsləhətlər, yeni texniki həll yolları, texnologiyalar haqqında informasiya dərc olunur.

Təcrübi xarakterli elmi jurnalların təyinatı müxtəlif peşələrdən olan mütəxəssislərə praktiki məsələlərin həllinə və onların ixtisasını artırmasına yardım etməkdən ibarətdir.

Elmi-texniki jurnallar müstəqil qrup təşkil edir. Bu jurnalların profili texniki elmlərlə bağlıdır. Meydana gəlməsi və inkişafı təbiət elmlərinə, texnikanın və istehsalın müxtəlif sahələrindən əldə olunan empirik biliklərə istinadlanan texniki elmlər vasitəsilə elm bilavasitə məhsuldar qüvvəyə çevrilir. Məhz buna görə də, elmi-texniki jurnallar cəmiyyətin sivilizasiyasına mühüm təsir göstərən nəşrlərə aiddir. Bu jurnalların məqsəd təyinatı elmin texnika ilə əlaqəsinin konkret məsələləri ilə bağlıdır¹¹¹.

Elmi jurnallar elmi ictimaiyyət üçün daha çox əhəmiyyət kəsb etdiyindən, onlardan daha ətraflı bəhs etməyi məqsəduyğun hesab edirik. Mətbəənin icadından 200 il sonra 1665-ci ildə ilk elmi jurnallar nəşr olunmağa başlamışdır. İlk elmi jurnal Parisdə nəşr olunan “Journal de Scavans” hesab olunur¹¹². Elmi jurnallar XVII əsrdən etibarən nəşr olunmağa başlasa da, yalnız XIX əsrdə elmi tələblərə tam cavab verəcək şəkildə nəşr edilmişdir. XX əsrdə isə müasir standartlar əsasında elmi jurnalların nəşri geniş vüsət almışdır.

Türkiyədə işıq üzü görən ilk elmi jurnal “Cəmiyyəti-Elmiyyeyi-Osmaniyyə” adlı qurum tərəfindən nəşr olunan “Ülum və maarif, Ticarət və sənayə dair Məcmueyi-fünun”dur.

¹¹¹ Соловьев В.И.Рябинина Н.З.Редакторская подготовка периодических изданий: Учебное пособие. - М.: 1993.

<http://www.hi-edu.ru/e-books2/RedPodgotPeriodIzd/index.htm>

¹¹² Ağır A. Elektronik akademik dergi yayıncılığı ve bir model çalışması. Marmara Üniversitesi, SBE, Qazetecilik anabilim dalı. Yüksek lisans tezi, İstanbul, 1997, s. 31.

Azərbaycanda ilk elmi jurnal Bakı Dövlət Universitetinin orqanı olan və 1921-ci ildən nəşr olunmağa başlayan “Azərbaycan Universiteti xəbərləri” hesab olunur¹¹³.

Ənənəvi olaraq, elmi jurnalların nəşri prosesini 4 mərhələyə ayırırlar:

- hazırlıq – məqalə müəllifi məqaləsini jurnal redaksiyasına göndərir;
- məqalənin dəyərləndirilməsi – redaksiya heyətindəki rəyçilər tərəfindən məqalənin qiymətləndirilməsi, qəbul olunması, uyğun görülməməsi; düzəlişlərin aparılması üçün müəllifə göndərilməsi;
- jurnalın nəşr və abunəçilərə göndərilməsi;
- arxivləmə və indeksləşmə - kitabxanalar jurnalın əvvəlki saylarını arxivlərinə göndərirlər. Xülasələndirmə və indeksləşmə ilə məşğul olan qurumlar isə əvvəlki nömrələri indekslərinə qoyurlar¹¹⁴.

Qeyd olunan ikinci və üçüncü mərhələnin müddəti 6-18 aydır.

Beləliklə, demək olar ki, dövrü nəşrlərin növlərinin diapazonu geniş və çoxcəhətlidir: gündəlik kütləvi qəzətdən illik kütləvi təqvimədək; kütləvi jurnaldan peşəkarlara ünvanlanmış xüsusi jurnala qədər.

Jurnal janrları

Jurnallarda nəşrin forması məsələsi, informasiyanın çatdırılması dövi nəşrlərin informativlik məsələləri ilə birbaşa bağlıdır. Janrın təşəkkülü hər şeydən öncə məzmunun hansı yaradıcılıq metodları və vasitələrlə ifadə olunmasından asılıdır, bu isə öz növ-

¹¹³ Bax: Bakı Dövlət Darülfünununun təsisi (sənədlər toplusu). Tərtib edəni və ön sözün müəllifi S.İbrahimov. – Bakı: Azərbaycan Universitetinin Nəşriyyatı, 1989, 88 s.; Алимйрзоев Х. О. Азербайджанский Государственный Университет за 50 лет: Исторический очерк. – Баку: Азернешр, 1969, 467 с.

¹¹⁴ Denning P. The ACM Electronic Publishing plan. 1994. www.acm.org

bəsində aparılan işin məqsədi və yaxud əsərin məqsəd təyinatı ilə şərtlənir.

Beləliklə, janr haqqında nəinki əsərin formasını, habelə onun təşəkkülünün ilkin şərtlərini nəzərdə tutaraq, bu zaman janrın hansı istiqamətə (analitik-təhlil, informativ, publisistik, bədii və yaxud hər hansı bir qarışıq istiqamətə) mənsub olması mövqeyindən nəzərdən keçirərək bəhs etmək olar. Bütövlükdə jurnal nəşrlərində jurnalistikada, elmi və ədəbi-bədii yaradıcılıq-da istifadə olunan təqribən bütün janrlar tətbiq edilir.

Nəzəriyyədə janrların təsnifatı onların 3 qrupa bölünməsinə nəzərdə tutur: informativ, analitik, bədii-publisistik.

İnformativ janr xronika, qeyd, müsahibə, reportaj, informasiya, hesabat kimi növlərə ayrılır. İnformativ materialların ümumi məqsədi – fakt, hadisə, hal, haqqında məlumat verməkdir. İnformativ janrlar, bir qayda olaraq, dərin təhlilə varmadan, sadə, ilkin informasiyadan istifadə edirlər. Operativlik, aktuallıq, informativ janrlara münasibətdə irəli sürülən ümumi tələblərdir. Lakin informasiya üçün əsas götürülmüş fakt əsassız ola bilməz. Jurnallarda informativ janrlar peşəkar informasiyanın lakoniklik tələbinin gerçəkləşdirilməsini təmin edir. Mütəxəssislər tematikası sahənin aktual istiqamətlərini əks etdirən ən mühüm peşəkar tədbirlər – konfranslar, simpoziumlar, seminarlar haqqında məlumat alırlar. Ən lakonik (qısa və aydın) informativ janr məhz informasiyanın özüdür. O, bir qayda olaraq “xronika”, “informasiya” rubrikaları ilə təqdim edilir. Bu janrın başlıca fərqləndirici cəhəti ondan ibarətdir ki, onun məqsəd təyinatı 3 sualla məhdudlaşır: Nə? Harada? Nə zaman?

Bu xarakterli jurnallarda informasiyanın məzmunu müxtəlif xarakterli olur: ümumdövlət və bölgə (regional) əhəmiyyətli tədbirlər, hər hansı bir obyektin istifadəyə verilməsi, baxışların keçirilməsi, ictimai komissiyaların yaradılması və s.

Hesabat hadisələri ciddi ardıcılıqla nəzərdən keçirən hər hansı bir tədbir haqqında məlumat verən informativ janrdır. Hesa-

batda tədbirin bütün mərhələlərinin, qəbul olunmuş qərarların işıqlandırılması nəzərdə tutulur. Bu janra informasiyanın elə cəhətləri xasdır ki, redaksiyalara - “xüsusi” hesabat, “elmi” hesabat anlayışlarından istifadə etməyə imkan verir.

İntervü mətbuatda çap edilmək üçün müxbirin bir və ya bir neçə şəxslə apardığı müsahibədir. Müsahibə materialının şərh (ifadəsi, xülasəsi) verilmiş suallara cavablar şəklində təqdim olunur.

Reportaj mühüm informativ janrlardan biridir. Reportajlardan baş vermiş hadisə sənədlərlə, faktlarla, şahid ifadələr ilə real şəkildə əks edilir.

Analitik - təhlili janrlar aşağıdakı növlərlə təmsil olunur: məqalə, korrespondensiya (müxbir məlumatı, məktubu), şərh, resenziya, icmal.

Analitik janrlar daha miqyaslı və əsaslı olaraq jurnallarda aparıcı mövqe tutur. Onların məqsədli istiqamətlənməsi eynitipli hallara mənsub olan faktlar məcmusunun dərin tədqiqini, hərtərəfli təhlilini verməkdir.

Analitik materiallarda faktların şərh, müqayisəsi, qarşılıqlı əlaqəsi və qarşılıqlı asılılığı, məntiqi nəticələrin, nəzəri ümumiləşdirmələrin, təcrübi məsləhətlərin mövcudluğu mütləqdir. Elmi məqalənin konkret növündən və elmi araşdırmanın sahəsindən asılı olmayaraq, məna aspektlərinin aşağıdakı stukturu üzə çıxır: tədqiqatın predmeti və yaxud mövzusu, tədqiqatın aparıldığı elm sahəsi, tədqiqatın məqsədi, predmetə baxış tərzı və yaxud predmetin nəzərdən keçirildiyi tərəf, tədqiqat obyektinin təyinatı, tədqiqatın növü, tədqiqatın metodu, istifadə olunan materiallar, tədqiqatın aparıldığı şərait, konkret nəticələr, tədqiqat nəticəsində təklif olunmuş obyektin texniki səmərəliliyi, tədqiqatın iqtisadi cəhəti (tərəfi), əsaslandırılmış obyektin dəyəri.

Resenziya (tənqidi rəy) müxtəlif profilli jurnallar üçün geniş yayılmış analitik janrdır. Resenziyalar üzərində işləyərkən redaktor bu anaitik qrupun bütün janrlara münasibətdə irəli sürülən

ümumi tələbləri rəhbər tutmalıdır. Resenziya yalnız nəşri təşkil edən hissələrin sadalanması və yaxud məzmunun əsas aspektlərinin şərhini deyil, habelə nəşrin ümumi xarakteristikasını və qiymətləndirilməsini özündə əks etdirməlidir.

Bədii publisistik janrlar jurnal janrlarının ən mürəkkəblərindəndir. Bu qrupa oçerk (hekayə şəklində qısa bədii əsər), felyeton, rəsm, pamflet (həcv) daxildir.

Müəllif əlyazması üzərində redaktor işi

Hər bir materialın redaktə olunması prosesində redaktor hər şeydən öncə müəllifin mövzu seçimini, bu mövzunun işlənməsi səviyyəsini və materialın ədəbi cəhətdən işlənməsini qiymətləndirməlidir. Redaktor müəllifin mövzu seçimini qiymətləndirərkən onun aktuallığına diqqət yetirir, bu zaman həll olunan məsələnin nəzəri və təcrübi əhəmiyyətini, orijinallığını, yeniliyini, habelə jurnalın profilinə uyğunluğunu nəzərə alır. Konkretlik elmi nəşrlərə münasibətdə irəli sürülən əsas tələblərdən biridir. Geniş, kifayət qədər konkret olmayan mövzu, onun dərinədən işlənilməsini çətinləşdirir, oxucu ünvanının dəqiq müəyyənləşdirilməsi imkanlarını aradan qaldırır.

Məqalələrdə, xüsusilə elmi məqalələrdə təqdim olunan informasiyanın müxtəlifliyi, çoxcəhətliliyi səbəbindən redaktor onun qiymətləndirilməsinə fərqləndirici yanaşma nümayiş etdirməlidir. Hər bir faktın, hər bir elementin elmi, obyektiv izaha malik olması başlıca, əsas tələb olmalıdır. Bu, informasiyanın oxucu tərəfindən həqiqi və dəqiq qəbul olunması üçün zəruri şərtidir. Lakin unutmamaq olmas ki, çatdırılan məlumatların həqiqiliyinə və dəqiqliyinə baxmayaraq, onlar hadisəni, problemi bütövlükdə səciyələndirmək üçün kifayətedici olmaya bilər. Bu faktlar yetərincə etibarlı olmalıdır və material məzmunun predmetini hərtərəfli əhatə etməlidir. Bununla yanaşı, informasiyanın köhnəlməsi xüsusiyyətlərini də nəzərə almaq lazımdır.

Faktik material üzərində iş zamanı müəllifin həll etdiyi əsas vəzifələr aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Faktik materialın davamlılığının, onun mühümlüyünün, yeniliyi baxımından qiymətləndirilməsi;
2. Faktiki materialın kifayət qədər tam təmsil olunub-olunmadığının qiymətləndirilməsi;
3. Faktların dəqiqliyinin və həqiqiliyinin qiymətləndirilməsi.

Sitatlar faktik materialın xüsusi formalarındandır. Elmi məqalənin, xüsusilə icmal məqaləsinin redaktoru qarşısında adətən onların prinsiplial zəruriliyi haqqında məsələ durmur. Elm varislik əsasında inkişaf etdiyi üçün sələflər tərəfindən aparılmış araşdırma nəticələrinin iqtibas məqalə olunması çox zaman labüddür. İqtibaslar məqalə müəllifi üçün öz nəzəri müddəalarını inkişaf etdirməkdə istinad, dayaq rolunu oynayır. Bu iqtibasların məzmunundan çıxış edərək, nəzərdən keçirilən halın və yaxud hadisənin obyektiv surətdə səciyyələndirilməsi və nəticələrin formalaşdırılması üçün zəruri olan inandırıcı sübutlar sistemini qurmaq olar. Müəllifin gətirdiyi ayrı-ayrı mühakimələrin, habelə güman olunan nəticələrin əsaslandırılması sübutu üçün də iqtibaslardan istifadə oluna bilər. Bütün hallarda istifadə olunan iqtibasların sayı optimal olmalıdır.

Əsərin qurulması hər şeydən öncə onun məqsədli təyinatının yerinə yetirilməsini, çatdırılan informasiyanın oxucu tərəfindən asanlıqla və dəqiq qavranılmasını təmin etməlidir. Əsərin kompozisiyası nəzərdən keçirilərkən onun tərkib hissələrə (*giriş, əsas hissə və nəticə*) ayrılması məqsədəuyğundur. Təbiidir ki, başlıca vəzifələrdən biri əsas hissənin qurulmasının qiymətləndirilməsindən ibarətdir. Onun həlli zamanı redaktor mətnlərin struktur xüsusiyyətlərini (təhkiyəvi, təsviri və mühakimələr üzərində qurulmuş) nəzərə almalıdır. Təhkiyələrin və təsvirlərin qiymətləndirilməsi zamanı başlıca diqqəti aşağıdakılara yönəldirlər: əsas faktlar nə dərəcədə uğurla seçilmişdir, mahiyyət aydındırımı, şərhin zəruri

ardıcılığına əməl olunurmu, bir hadisənin digəri ilə bağlılığı başa düşülürmü?

Mühakimələr nəzərdən keçirilərkən mühakimə və nəticə arasındakı struktur asılılığına istinad edilir. Əgər mühakimədə nə isə sübut olunursa, dəlillərin dəqiqliyi yoxlanılır. Təsviri səciyyəli mətnlərdə tərkib hissələrin faktiki materialının yoxlanılması, mühakimələrdə isə bir fikrin digərindən törəməsinin qiymət-lən-dirilməsi həlledici əhəmiyyət kəsb edir.

Qeyri bədii ədəbiyyat əsərlərinin strukturu materialın ifadə olunmasının ardıcılığı, onun müxtəlif hissələrinin qarşılıqlı münasibətlərinin məntiqiliyi və mütənasibliyi ilə fərqlənir. Bu struktur predmetin inkişafının xarakteri və daxili məntiqi, əsərin janr xüsusiyyətləri, eləcə də, müəllifin ifadə tərzilə şərtlənir.

Qeyd etdiyimiz kimi, janrından, həcmindən asılı olmayaraq məqalələri üç tərkib hissəyə ayırmaq olar: giriş, əsas hissə və nəticə.

Əsərin *giriş* qismi oxucunu materialı qavramağa hazırlamalıdır. Burada müəllif əsərin məzmununu, onun nəzərdən keçirilməsinin aspektlərini qeyd etməlidir. Redaktor bu hissənin yığcam halda əsərin əsas məzmununu təkrar etməməsinə nəzarət etməlidir. Əsərin bu hissəsi oxucuda əsərə məqsədyönlü maraq oyatmalıdır.

Əsərin *əsas hissəsinin* vəzifəsi müəllif konsepsiyasını tam həcmdə əks etdirmək, əsərin məzmununu bütövlükdə açmaq, onun ideyasını gerçəkləşdirməkdir. Bu struktur hissəsi predmet və yaxud hadisə haqqında material müəllifinin ifadə etdiyi tədqiqatın təhlili və sintezi əsasında yeni biliyin formalaşmasına xidmət edir.

Əsərin *nəticə* qismi oxucu qavrayışının məntiqi və psixologiyası baxımından zəruri olan sonluq rolunu oynayır. Burada araşdırmanın nəticəsinə yekun vurulur, əsas nəticələr qısaca və dürüst ifadə olunur, məsləhətlər verilir, məsələnin bundan sonra da araşdırılmasının mümkün yolları göstərilir.

Bəzən elmi jurnallarda nəzərə çatdırılması önəm kəsb edən hər hansı bir fikir, ifadə və ya cümlə səhifənin kənarında verilərək fərqləndirilir (Əlavə 30).

Əsərin stukturunun redaktor tərəfindən qiymətləndirilməsinin başlıca meyarları məzmunun ifadə olunmasının bütövlüyü, sistemliliyi, tələblərə uyğunluğu və əlaqəliliyidir. Tamlılıq prinsipi əsərin stukturunun qiymətləndirilməsinin dialektik vəhdəti kimi yanaşılmasını, onların qırılmaz şəkildə və qarşılıqlı əlaqədə nəzərdən keçirilməsini tələb edir. Bu baxımdan elmi məqalənin sturkturu onu təşkil edən bütün komponentlərin vəhdəti, sturkturun hər bir elementi isə bütövlükdə məqalənin bir qismi kimi təmsil olunmalıdır. Bu prinsipin pozulması materialın ifadə olunmasında sistemsizliyə gətirib çıxarır.

Sistemlilik meyarı məqalənin vahid məntiqi stukturunu aydınlaşdırmaq, onun ayrı-ayrı fraqmentlərini sistemin qarşılıqlı əlaqədə və qarşılıqlı hərəkətdə olan elementləri kimi təqdim etmək imkanı verir. Həmin meyar ciddi qüsuru elmi məqaləni təşkil edən müxtəlif elementlərin formal, mexaniki cəhətdən birləşdirilməsini görmək və vaxtında aradan qaldırmaq imkanı yaradır.

Uyğunluq meyarı bu və ya digər mətn fraqmentinin həcmi-nin onun məna əhəmiyyətinə, dərk olunma həcminə uyğunluğunun müəyyənləşdirilməsini nəzərdə tutur. Bu prinsip əsərin sturkturunu onun mətnin oxucu tərəfindən qavrayışı xüsusiyyətlərinə uyğunluğu baxımından qiymətləndirmək imkanı verir.

Bağlılıq meyarı materialın sistemləşdirilməsinin müəllif prinsipini, mətnin müxtəlif hissələrinin mütənasibliyinin xarakterini, müəllif tərəfindən seçilmiş ifadə olunma ardıcılığının səmərəliliyini aydınlaşdırmaqda redaktora yardım edir.

Redaktor əsərin sturkturu üzərində işləyərkən müəllifə materialın təqdim olunması ardıcılığına, ayrı-ayrı fraqmentlərin nisbətində dəyişikliklər etməyi təklif edə bilər. Düzəliş zamanı mətnin tipinin nəzərə alınması vacibdir. Belə ki, ifadənin təsviri tipi məzmununa xələl gətirmədən mətnin müxtəlif hissələrinin yerinin dəyiş-

dirilməsini mümkün hesab edir. Hekayə səciyyəli mətndə yerdəyişmələri yalnız ifadədə xronologiyayı qorumaq şərti ilə etmək olar.

Əlyazmanın ədəbi səviyyəsi onun kommunikativ dəyəri, müəyyən üsluba və dil normalarına uyğunluğu mövqelərindən qiymətləndirilir.

Təhlil gedişində dil-üslub normalarının və üslubun müəllifə xas olan fərdi üsullarının pozulmasını fərqləndirmək lazımdır. Bu, redaktoru fərdi zövqlərinə uyğun olan düzəlişlərdən çəkindirər, müəllif ifadəsinin redaktor ifadəsi ilə əvəzlənməsi təhlükəsini aradan qaldırır.

Elmi məqalədə istifadə olunan leksik vasitələrin fərqləndirici xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bu vasitələr böyük məna tutumu olan, semantik cəhətdən yüklənmiş sözlərin yüksək faizinə malikdir. Ümumiləşdirici sözlərdən də istifadə olunması səciyyəvidir. Bu cür sözlər tədqiqatın gedişini və nəticələrini xülasə etmək üçün lazım olur. Mətnlərdə terminlər və terminoloji söz birləşmələri mühüm yer tutur. Bunlar informasiyanın tutumlu, aydın və lakonik tərzdə ifadə olunmasına, bu informasiyanın birmənalı surətdə başa düşülməsinə yardım edir. Redaktordan terminologiyanın standartlaşmasına, dövryyəyə ilk dəfə daxil olunan, lakin mətnin kontekstindən anlaşılmayan terminlərin izahına nail olunması tələb edilir.

Terminoloji məntiq xeyli dərəcədə çoxmənalılıq xüsusiyyətinə malik olduğuna görə yalnız yeni deyil, habelə hamı tərəfindən qəbul olunmuş terminləri də, izah etmək, onların müəllif tərəfindən hansı mənada işlədildiyini sübut etmək zərurəti meydana çıxar bilər.

İfadənin qrammatik - üslubi vasitələrinin qiymətləndirilməsi redaktordan böyük diqqət tələb edir. İnformasiyanın tezliklə və adekvat surətdə qavrayışına adətən düzgün qrammatik formaya malik olan sadə bitmiş cümlələr yardım edir. Daxili əlaqələrin xeyli sayı ilə seçilən mürəkkəb, yüklənmiş, ağır cümlələr mətnin başa düşülməsini çətinləşdirir. Oxucu bu cür mətni nəzərdən keçir-

rərkən vaxtını qeyri-məhsuldar şəkildə onun mənasının təhlilinə və izahına sərf etməli olur. Buna görə də, mürəkkəb cümlələri, bir qayda olaraq, sadə cümlələrə parçalamaq məqsədəuyğundur. Təbii ki, bunu cümlələr arasında məntiqli qarşılıqlı əlaqəni saxlamaq şərti ilə etmək lazımdır.

Dilin lakonikləşdirilməsi və informasiyanın sıxlaşdırılması baxımından “qeyri-mətni” adlandırılan müxtəlif vasitələrin də böyük əhəmiyyəti vardır. Formullar (düsturlar), cədvəllər, illüstrasiyalar bu cür vasitələrdəndir.

Formullar, bir qayda olaraq, dəqiq və texniki elmlərə aid olan məqalələrdə vacib element hesab olunur. Bu formullar informasiyanın yazılmasının unifikasiya olunmuş forması kimi müəyyən qanunauyğunluqları izah edir, hesablamaların müxtəlif cür üsullarını nümayiş etdirir, nəzəri nəticələri və texniki həll yollarını əsaslandırır, sübut vasitəsi kimi çıxış edir. Hər şeydən öncə redaktordan konkret bir formulun lazım olub-olmadığını, bu formulardan mətnin həddindən artıq elmi şəkllə salınması məqsədilə istifadə olunub-olunmadığını müəyyən etmək tələb edilir.

Məqalədə informasiyanın təqdim olunmasının rahat, əlverişli vasitəsi elmi məqalənin daha mürəkkəb elementi olan *cədvəl*dir. Cədvəllər müxtəlif məlumatların sistemləşdirilməsinə, bu məlumatların təhlili üçün rahat olan müqayisəli şəkllə salınmasına yardım edir, ayrı-ayrı parametrlər arasındakı asılılığı müəyyənləşdirməyə imkan verir. Cədvəllərdə məlumatlar üfüqi və şaquli qrafalarda yerləşir, yəni biri digərindən üfüqi və şaquli xətlərlə ayrılmış sütunlarda qruplaşdırılır. Cədvəlin əsas elementləri bunlardır: nömrələnmiş sərlövhə (başlıq), tematik başlıq, başlıq, yan tərəf, “quyruq” hissə, qrafalar bölgü, qeyd.

Cədvəl mənimsənilmə üçün sadə və əlverişli olmalı, qavrayış üçün əngəl ola biləcək artıq ünsürə malik olmamalıdır. Cədvəlin düzgün qurulması üçün mübtədə və xəbərləri dəqiq ayırmaq zəruridir. Mübtədə cədvəlin sərlövhəsinə dəqiq cavab verməlidir.

Cədvəl qurularkən elementlərin ciddi məntiqi tabeliliyinə əməl etmək labüddür.

Nömrələnmiş sərlovhə cədvəlin mətnlə əlaqəsini sadələşdir-mək üçün zəruridir. Mətndə cədvələ istinad bu şəkildə tərtib olu-nur: 1-ci cədvəldə və yaxud göstərilən cədvəldə gördüyümüz kimi.

Məqalədə olan yeganə cədvəlin nömrələnmiş sərlovhəsi ol-mur. Tematik sərlovhə cədvəlin məzmununun obyektini müəyyən edir və mətndən asılı olmayaraq cədvəldən istifadəni təmin etmək üçün lazımdır.

İnformasiyanın təqdim olunmasının kifayət qədər səmərəli vasitəsi *illüstrasiyalar*dır. Cədvəldən daha çox əyaniliklə fərqlənən illüstrasiyalar informasiyanın qavranılmasına yardım edir, ma-terialı daha başa düşülən və kütləvi şəkllə salır. İllüstrasiyanın büt-ün növlərindən istifadə oluna bilər: çertyojlar, sxemlər (cizgi və ştrixlərlə çəkilmiş rəsmlər və s.). Belə ki, qrafiklər və diaqramlar hər hansı bir həcmi bölgüsünü nümayiş etdirmək, ayrı-ayrı gös-təriciləri müqayisə etmək, hər hansı bir prosesi təsvir etmək, diq-qəti bu prosesdə dəyişikliyin xarakterinə yönəltmək üçün lazım olur.

İllüstrasiyaların redaktə olunmasına nəşrdə onların yerləşdi-rilməsi zərurətinin prinsipial qiymətləndirilməsindən başlamaq la-zımdır. Hər bir illüstrasiya müəllif düşüncəsinin inandırıcı təsdiqi kimi çıxış etməli, mətni tamamlamalı, prosesin gedişinin oxucu tə-rəfindən daha aydın surətdə təsəvvür olunmasına yardım etməli-dir.

Növbəti mərhələ illüstrasiya süjetlərinin redaktə olunmasıdır. İllüstrasiyada bu nəşr üçün xüsusilə vacib olan cə-həti aşkara çıxarmaq və qeyd etmək lazımdır. Fotoşəkillər mətnə aid olma-yan, oxucunu yayındıran detallardan azad edilməlidir. İllüstrasiya-lar üzərində mətni yazılardan çəkinmək lazımdır, bu yazıları rə-qəmli işarələr əvəz etməlidir, həmin işarələr rəsmaltı yazılarda izah olunmalıdır.

Son mərhələ - illüstrasiyalar və müşayətedici mətnin redaktə olunmasıdır. Bütün illüstrasiyalar vahid sıra nömrələnməsi ilə nömrələnir və şəkilmə yazılarla təchiz edilir. İllüstrasiyaaltı yazılar qısa və dəqiq olmalı, illüstrasiyaların məzmununu izah etməlidir.

Elmi jurnalların aparatının redaktəsi

Dövri nəşrlər arasında jurnallar nisbətən rəngarəng və geniş aparata malikdirlər. Belə ki, jurnalların aparatını iki hissəyə ayırırlar:

1. ayrı-ayrı məqalələrin aparatı;
2. bütünlükdə jurnalın aparatı.

Redaktor müxtəlif janrların aparatını qiymətləndirərkən əsas elementlərin mövcudluğuna və onların tərtibat standartlarına cavab verməsini yoxlayır.

Jurnallarda dərc olunan məqalələrin vacib aparat elementlərinə aşağıdakılar daxildir:

Müəllif haqqında məlumat;

Tərtibçilər (məsələn, icmal məqalələrinin) və material üzərində işləyən digər şəxslər haqqında məlumat;

Nəşr olunan materialın sərlovhəsi;

Sərlovhəaltı məlumat;

Universal onluq təsnifat (UOT) indeksi¹¹⁵;

İstifadə olunmuş ədəbiyyat;

Annotasiya, xülasə;

Açar sözlər;

Əlyazmanın redaksiyaya qəbul tarixi;

Kolontitul.

Redaktorun üzərində işə başlayacağı aparatın ilk elementi *sərlovhədir*. Jurnalda dərc olunan rəyin sərlovhəsi rəy verilən materialın (kitabın) *bibliografik təsviri* ilə əvəz oluna bilər. Sərlovhə-

¹¹⁵ <http://udk-codes.net>

nin qiymətləndirilməsi zamanı onun funksional keyfiyyətlərini nəzərə almaq lazımdır. Təcrübə göstərir ki, oxucu nöqtəyi-nəzərindən sərlövhə yalnız signal və informativ funksiya yerinə yetirir.

Elmi məqalələrdə *annotasiya* və ya *xülasənin* verilməsi vacibdir. Annotasiyada məqalənin qısa məzmunu yer alır. Annotasiya bir suala cavab verməlidir: məqalədə nədən danışılır? Annotasiyada problem, nəşrin məzmununun predmeti, tədqiqatın yerinə yetirilmə məqsədi və onun nəticələri, elmi yeniliyindən bəhs olunmalıdır. Elmi məqalələrdə verilən “*xülasə*” məqalə aparatının vacib elementlərindən hesab olunur. Xülasədə məqalədə əldə olunan nəticələrdən bəhs olunur və məqalənin qısa icmalı verilir. Elmi jurnallarda xülasələrin bir neçə dildə verilməsi məqsədəuyğundur.

Məqalə müəllifi haqqında məlumat məqalə sərlövhəsindən sonra verilir. Burada müəllifin adı, soyadı, elmi dərəcəsi, vəzifəsi, iş yeri, yaşadığı ölkənin adı verilməlidir (Əlavə 32). Kollektiv müəlliflərin adları onların təklif etdiyi ardıcılıqla yazılmalıdır. Yuxarıda sadalanan digər məlumatlar müəllifin ad və soyadından sonra yer alar.

Baş məqalənin müəllifi haqqında məlumat redaksiya rəyindən sonra verilir və mətnin sonunda, sağ tərəfdə yerləşdirilir. Mətnədən sonra müəllifin iş yeri haqqında məlumat verilir.

Tərcüməçi, rəssam və fotoqrafın üzərində işlədiyi material nəşr olunan zaman onların adları və işlərinin xarakteri mətnədən sonra verilir. Elmi jurnallarda məqalənin əvvəlində müəllif haqqında məlumatdan öncə səhifənin sol tərəfində UOT yer alır. UOT indeksləşməsinin elmi-praktik və mədəni fəaliyyətin bütün sahələrini əks etdirən materiallarda verilməsi vacibdir.

Nəşr olunan materialın yeniliyinin vacib xarakteristikası onun redaksiyaya daxil olma tarixi hesab olunur. Əlyazmanın redaksiyaya daxil olma tarixi mətnin altında verilməlidir. Məsələn, “Qəbul edilmişdir”, “Material redaksiyaya daxil olmuşdur...” və s.

Jurnallarda dərc olunan materialların biblioqrafik aparatı *biblioqrafik istinad və biblioqrafik siyahı* şəklində ola bilər. Məqalələrdə yer alan istinadlar sətiraltı və mətndaxili olur. Elmi jurnallarda biblioqrafik təsvir əsasən istifadə olunan mənbələrin ardıcılığı və ya əlifba prinsipi ilə verilir.

Hal-hazırda demək olar ki, nüfuzlu jurnalların əksəriyyətində istinadlar və biblioqrafik siyahı *MLA* (Modern Language Association)* metoduna əsasən verilir.

Jurnal aparatının vacib elementlərindən biri də *buraxılış məlumatları*dır (Əlavə 25, 26, 28). Buraxılış məlumatlarına aşağıdakılar daxildir:

- Jurnalın adı;
- Sərlöv-həüstü və sərlöv-həaltı məlumat;
- Redaksiya heyəti haqqında məlumat;
- Jurnalın nömrəsi;
- Buraxılış məlumatları;
- Təsnifat indeksi;
- Beynəlxalq Standart Kitab Nömrəsi.

Nəşrin adı jurnalın titullu vəzəqində və üzqabıqında yerləşdirilir. Başlıqın kolontitulda təkrarlanması məqsədəuyğundur. Sərlöv-həaltı məlumat aşağıdakıları əhatə edir:

- Tematikanı xarakterizə edən məlumatlar;
- Oxucu ünvanı;
- Nəşrin məqsəd təyinatı;
- Növü;
- Nəşr edən orqanın adı;
- Dövriliyi haqqında məlumat.

Bu məlumatlar titullu vəzəqində və ya üzlkədə verilə bilər (Əlavə 28, 29). Redaksiya heyəti, redaktor haqqında məlumat titullu vəzəqinin arxa üzündə yazılır.

ULAKBİM* mütəxəssisləri isə jurnalların aparatına aid olan elementləri aşağıdakı şəkildə sıralayırlar¹¹⁶:

* <http://www.mla.org/>

Cildin üzərində:

Jurnalın adı: nəşr edildiyi ölkənin dilində
Jurnalın adının qısaltması
Nəşr edən orqan
ISSN
Web ünvan
Jurnalın nəşrə başladığı tarix
Cild-nömrəsi-ay-il
Nəşr olunma intervalı
Jurnalın adı: ingilis dilində
İçindəkilər
Jurnalın nəşr tarixi

Titul arxası məlumatlar:

Jurnalın təsisçisi
Məsul redaktor
Redaksiya heyəti
Rəyçilər
Jurnalın indeksləndiyi məlumat bazaları
Jurnalın ünvanı, internet ünvanı
ISSN-ISSNE
Jurnalın həmin sayının nəşr tarixi
Jurnalı nəşr edən orqan
İçindəkilər
Məqalələrin təqdim olunma qaydaları
Jurnalın loqosu

Arxa cild

Jurnalın adı
Cild-nömrəsi-ay-il
İçindəkilər
Barkod
Jurnalın loqosu

Arxa cildin içərisi

İçindəkilər
Məqalələrin təqdim olunma qaydaları (ingilis dilində də olmalıdır)

* <http://uvt.ulakbim.gov.tr/>

¹¹⁶ Seri O., Anıl O., Aydan D. Türkçe dergilerin fiziksel özelliklerinin incelenmesi // Tarım, veteriner ve biyoloji bilimleri süreli yayıncılık 2. çalıştayı. TÜBİTAK, ULAKBİM, 2008, s. 72-73.

Müəlliflərə ödənəcək qanorar.

Dövri nəşrlərin aparatı bütövlükdə əsas mətni tamamlamaq, onu yaxşı başa düşmək, informasiya axtarışını asanlaşdırmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur. Jurnal aparatının özünəməxsus cəhətləri vardır. Belə ki, jurnal aparatı kitab aparatı kimi *soraq-köməkçi* (içindəkilər, göstərici, kolontitul) və *elmi-məlumat* (annotasiya, əlavə) funksiyalarını yerinə yetirir.

Türkiyəli mütəxəssislərin elmi jurnalların nəşrində rast gəlinən problemlər və nəşr keyfiyyətinin artırılması ilə bağlı bir sıra fikirləri diqqəti çəkməkdədir. Belə ki, akademik yüksəlmələrdə, elmi dərəcələrin və adların verilməsi üçün SCI-yə (Science Citation Index) daxil olan xarici jurnallarda məqalələrin nəşri Türkiyədə dərc olunan jurnallara məqalə axınını azaltmışdır. SCI-də yer alan xarici jurnallarda qəbul edilməyən məqalələrin Türkiyədəki jurnallara yönləndirilməsi səbəbi ilə jurnalların səviyyəsi aşağı düşmüşdür.

Bundan əlavə, jurnal nəşrində redaktor və rəyçilərlə bağlı çətinliklərə nəzərə çarpmaqdadır. Bu sahənin araşdırıcıları ULAKBİM tərəfindən “*rəyçi hovuzu*”nun yaradılmasını təklif edirlər. Redaktor və rəyçilərin təhsilinin önəmli olduğu qeyd olunur və magistratura pilləsində “elmi məlumatlar hazırlama və məqalə yazılması” proqramının tədris edilməsi tövsiyə olunur.

Jurnalların beynəlxalq məlumat bazalarına daxil edilməsi üçün əsas şərtlər jurnalın adının və məzmunun elmi olması, baş redaktor (editor in chief), redaktor köməkçilərinin (co-editors) və redaksiya heyətinin (advisory board) üzvlərinin beynəlxalq elmi müstəvidə tanınmasıdır. Ən önəmli nüanslardan biri də nəşr olunan məqalələrin səviyyəsidir. Belə ki, bəzən redaktorlar beynəlxalq elmi müstəvidə tanınmış alimlərin də məqalələrini dərc etməlidirlər¹¹⁷.

¹¹⁷ Hazıroğlu R. Ulusal dergilerin Uluslararası veri tabanlarına katılma süreci // Tarım, veteriner ve biyoloji bilimleri süreli yayıncılık 2. çalıştayı. TÜBİTAK, ULAKBİM, 2008, s.27-28.

Redaktorun vəzifələri. Jurnalın nəşri zamanı redaktorun vəzifələri və öhdəlikləri haqqında bir çox tədqiqatçı araşdırmalar aparmışdır¹¹⁸. A. Gülekon başda redaktor olmaqla jurnallarda çalışan bütün işçilərin – mütəxəssislərin vəzifələrini aşağıdakı kimi sıralayır:

- aktiv olaraq elmi araşdırma aparmalıdırlar;
- bu işə yetərinə zaman ayırmalıdırlar;
- karyeralarında müəyyən bir nöqtəyə çatmalıdırlar və s.

Redaktorun əsas vəzifələrindən biri də jurnalda çap olunan məqalələrdə nəşr etikasının gözlənilməsinə nəzarətdir. Belə ki, elmi jurnallarda nəşr etikasına uyğun olmayan məqamları aşağıdakı kimi sıralamaq mümkündür:

- bir məqalənin bir neçə jurnalda nəşr olunması;
- jurnalın hazırlanmasında zəhməti olmayanların adının anılması;
- başqalarına aid məlumatı, nümunələri icazəsiz nəşr etmək;
- başqalarına aid əsərlərdən istinad verilmədən istifadə olunması;
- bir məqaləni hissələrə ayırmaqla nəşr etmək;

¹¹⁸ Arda, B. Bilimsel Bilgi Üretiminde Yayın Etiği Sağlık Bilimlerinde Süreli Yayıncılık – 2003, Türk Tıp Dizini, s. 1-7; Yalman, A. Editör Sorunları ve Sorumlulukları. Sağlık Bilimlerinde Süreli Yayıncılık – 2005, Türk Tıp Dizini, s. 270-278; Gülekon, A. Yayın kurulları ve işlevleri. Sağlık Bilimlerinde Süreli Yayıncılık – 2006, Türk Tıp Dizini, s. 55-57; Kozak N. Türkiyede ve dünyada dergi editörlüğü ve hakemlik sistemi / Sosyal Bilimlerde Süreli Yayıncılık - 2006 I. Ulusal Kurultay Bildirileri. s. 54-62; Kutsal, Y.G. Editörün katkı ve sorumlulukları. Sağlık Bilimlerinde Süreli yayıncılık – 2006, Türk Tıp Dizini, s. 67-72; Göksoy E., İmamoğlu, A. Süreli yayınlarda editör ve yayın kurulu: sorunlar ve çözümler. Sağlık Bilimlerinde Süreli Yayıncılık – 2007, Türk Tıp Dizini, s. 39-43; Yılmaz, O. Biyomedikal dergilere gönderilen makalelerde bulunması gerekli standartlar: Biyomedikal yayınların yazımı ve değerlendirilmesi ve Türk Tıp Dizini, 2008, s. 40.

- hər hansı məqaləni həm öz dilində, həm də xarici dildə nəşr etmək.

TÜBİTAK “Turkish Journal of Chemistry” jurnalının redaktoru Prof. B.Baysalın “XXI əsrdə elmi nəşrlər” konfransındakı fikirləri də çox maraqlıdır. Jurnalların beynəlxalq indekslərə daxil olma prosesini şərh edərkən yazır: “SCI-nin Philadelphiadakı mərkəzinə bir dergiyi indekste dəyərləndirmələri amacı ilə göndərdiyinizi düşünəlim. Öncə editörü inceliyirlər. Bu adam kim? Kaç yılda kaç yayın yapmış? Ne kadar atıf almış, yaptığı çalışmalar? Yazı kurulu için de benzer inceleme. Siz oraya dekanı, anabilim dalı başkanını koymuşsunuz. Bilimsel etkinlikleri yetersiz! Niçin sizin derginizle uğraşır dünyayı aldatsınlar? Dergiyi inceliyirlər. Her sayı zamanında yayımlanıyor mu? Makalelere bakıyorlar. Yeterli bir lisan ve düzeyi var mı? Bir derginin sayfa düzəni bile ilk bakışta bir fikir verir. TÜBÜTAK dergilerine bakınız. Belirli bir düzeye ulaşmıştır”¹¹⁹.

Rəy. Nüfuzlu elmi jurnalların çox sayda rəyçiləri olmalıdır. Əgər iki rəyçi tərəfindən məqaləyə müsbət rəy verilməzsə məqalə çap olunmur. Jurnalın redaksiya heyəti tərəfindən uyğun mütəxəssisə rəyçilik üçün müraciət olunur və razılıq əldə olunarsa, o zaman həmin alim jurnalda nəşr olunacaq məqalələrə rəylər verir. Məsələn, Türkiyə Cümhuriyyəti Nevşehir Universiteti “Sosial Elmlər İnstitutu Jurnalı”na rəyçi olmaq üçün bu sətirlərin müəllifinə aşağıdakı məzmununda məktub göndərilməlidir:

Sayın Doç. Dr. Vüsalə MUSALI,

Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (NEUSBED) yayın hayatına başlamak üzere çalışmaktadır. İlk sayının eylül ayı içinde çıkarılması planlanmaktadır. Derginin sahibi Nevşehir Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Filiz KILIÇ, editörü Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Şevki

¹¹⁹ Yirmibirinci yüzyılda bilimsel yayıncılık: hedefler ve yaklaşımlar, Ankara, TÜBİTAK, 2001.

ÖZGENER'dir. Dergi hakkında daha fazla bilgi için lütfen <http://edergi.nevsehir.edu.tr/index.php/sbe> adresini ziyaret ediniz.

Sayın hocalarımızın önerisi üzerine sizi hakemlerimiz arasında görmeyi arzulamaktayız. Kabul etmeniz halinde lütfen -----@nevsehir.edu.tr adresine bir e-posta gönderiniz.

İlginize şimdiden teşekkür ederim.

Saygılarımla, dergi editörü

Rəyçinin təsirli, məhsuldar və ədalətli bir şəkildə çalışması, subhəsiz, elmi inkişafın önəmli tərəflərindən birini təşkil etməkdədir. Rəyçinin üç əsas vəzifəsi vardır:

- I. Qüsursuz, elmi şəkildə yazılmış bir məqaləni qəbul etmək;
- II. Elmi səviyyəsi və yeniliyi olmayan yazını vaxt sərf etmədən qəbul etməmək;
- III. Elmi cəhətdən yüksək səviyyədə yazılmış, fəqət bəzi düzəlişlərə ehtiyac olan məqaləni təklif, fikir və qeydləri ilə nəşr olunmasına nail olmaq.

Prof. E.G.Kapçı yetkin rəyçinin əsas xüsusiyyət və vəzifələrindən geniş şəkildə bəhs etmişdir. Tədqiqatçıya görə yaxşı bir rəyçi ona müraciət olunan zaman qısa müddətdə cavab verməli, məqaləni qəbul etməsə, səbəbini göstərməlidir. Məqalənin tədqiqat sahəsinə yenilik gətirmədiyini, araşdırma metodunda yanlışlar olduğunu və s. qeyd etmək mütləqdir. Müəllifi deyil, məqaləni tənqid etmək lazımdır. Rəyçi özünü müəllifin deyil, oxucunun yerinə qoymalı və məqaləyə auditoriyanın gözü ilə baxmalıdır. Sağlam, obyektiv, qərəzsiz gerçəkliyə söykənərək, məqaləni qəbul etməmək olar¹²⁰.

Bir jurnalın redaktorundan rəyçilik təklifi alan alim belə bir təklifi qəbul edərkən bunun üçün lazımı zamanı ayırır-ayıra bil-

¹²⁰ Kapçı E.G. Hakemlik sürecindeki gelişmelerin değerlendirilmesi: nasıl iyi bir hakem olunur? // 5. Ulusal Sosyal Bilimlerde Süreli Yayıncılık Kurultayı Bildirileri, 2010.

<http://uvf.ulakbim.gov.tr/toplantı/uay10/kapci.pdf>

məyəcəyindən əmin olmalıdır. Rəyçi hesabatları üzərində aparılan analizlər gənc alimlərin yaşlı alimlərdən daha çox zaman ayıraraq, daha diqqətli hesabatlar hazırladığını üzə çıxarmışdır.

Rəyçiliyi obyektiv olaraq analiz edə bilmək və onu daha təsirli və məhsuldar edəcək qaydalar yaratmaq üçün əhəmiyyətli tədqiqatlar aparılmışdır. Belə ki, məqalə müəlliflərinin adının anonim olmasının əhəmiyyətini qiymətləndirən 9 tədqiqatdan 4-ü bunun müsbət keyfiyyət olduğunu vurğulamışdır. Digər 5 tədqiqatdan isə normal nəticə alınmamışdır¹²¹.

Müxtəlif ölkələrdə məqalələrə rəy verilməsi və elmi nəşr mərhələsini izləmək üçün bir sıra mərkəzlər yaradılmışdır. İngiltərə mənşəli "Committee on Publication Ethics" (COPE) təşkilatı müəlliflik, redaktorluq və məqalələrin rəyinin mexanizmlərini müəyyən edir¹²².

ABŞ-da isə rəy mərhələsinə dövlət tərəfindən nəşr olunan "Peer Review Bulletin" ilə nəzarət olunmaqdadır¹²³.

Elmi məqalələr nəşr olunmazdan öncə jurnal redaktorları tərəfindən qiymətləndirilmək və dəyərləndirilmək üçün iki, bəzən üç rəyçiyə göndərilir.

Elmi məqalələrin qiymətləndirilməsi üçün seçilən rəyçilərin öz sahələrində nəşrlərə sahib olması kafi deyil. Bir rəyçinin izləyəcəyi, diqqət yetirəcəyi ünsürlərə önəm verməsi, o sahədə biliklərinin hərtərəfli olması, araşdırmaları izləməsi, tədqiqatlarına ara verməməsi, müəyyən olunan müddət içərisində məqaləni qiymətləndirib təqdim etməsi vacib şərtlərdəndir.

Məlumdur ki, alimlərə və tədqiqatçılara rəyçiliklə bağlı dərslər keçilmir, mühazirələr oxunmur. Ancaq qiymətləndiriləcək məqalə ilə birlikdə göndərilən formaldakı bəzi suallar rəyçinin dəyərləndirmədə diqqət yetirəcəyi xüsuslar üçün ipucu olmaqda-

¹²¹ Özdağ H. Bilimsel yayın sürecinde hakemlik müessesesi // Süreli yayıncılık 2. editörler çalıştayı, TÜBİTAK, ULAKBİM, 2008, s. 58.

¹²² www.publicationethics.org

¹²³ www.whitehouse.gov

dır. Zaman-zaman eyni məqalə üçün iki fərqli rəyçidən çox fərqli iki rəy gəlir. Bir rəyçi üçün çox önəmli görünən bir cəhət, digəri üçün ikinci dərəcəli olur. Bəzi rəyçilərin ciddiliyi və obyektivliyində şübhə oyandıracaq vəziyyət ortaya çıxarsa, rəyçi siyahısından çıxarılır.

Heç bir mütəxəssis, alim məqaləsinin rədd olunmasını istəmir. Elmdə olan insanlar da hər hansı bir elmi jurnaldan gələn rədd yazısı qarşısında bəzən ciddi şəkildə ümitsizliyə qapıla bilirlər¹²⁴.

Tədqiqatçıların böyük əksəriyyəti məqalələrinin nəşr olunmayacağını öyrənərkən narahat olurlar. Aparılan araşdırmalar göstərmişdir ki, elmi jurnallara göndərilən məqalələrin 15 % birinci dəfə, 7,71 % ikinci dəfə rəyçilər tərəfindən qəbul edilməmiş və nəşrinə icazə verilməmişdir¹²⁵.

Belə ki, məqalələri qəbul edilməyən tədqiqatçıların çox az hissəsi rəyçi və redaktoru günahlandırır. Əslində məqalənin qəbul edilməməsi rəyçilər tərəfindən yaradılan əngəl deyildir.

Məlum olduğu kimi, elmi məqalələr XVII əsrin ortalarından nəşr olunmağa başlamışdır. Elmi jurnallara rəyçilərin təyin olunması isə 1750-ci ilə təsadüf edir¹²⁶.

Rəyçi kimdir və əsl rəyçi necə olmalıdır? Sahəsinin mütəxəssisi olan hər hansı bir tədqiqatçı eyni zamanda elmi jurnala rəyçi ola bilərmi?

Əlli ilə yaxın elmi jurnallarda rəyçi olan Parkesə görə rəyçi məqaləni dəyərləndirməzdən əvvəl özü-özlüyündə bu suallara cavab verməlidir:

- a) Mən bu məqalə üçün uyğun bir rəyçiyəmmi? Bəzi redaktorlar rəyçilərin fikirlərini öyrənmədən onlara məqalə gön-

¹²⁴ Cassey P. and Blackburn TM. Publication rejection among ecologists. Trends in Ecology and Evolution. 2003, Vol. 18.No: 8. s. 375-376.

¹²⁵ Yəni orada.

¹²⁶ Yüksel A. Writing publishable papers. 2003, s. 437-446.

dərir, bəzi rəyçilər isə məqalənin mövzusu ilə əlaqəli olmadıqları halda onu qiymətləndirməyə çalışırlar.

- b) Bu məqaləni obyektiv olaraq qiymətləndirə biləcəyəmmi? Bəzən gələn məqalələrin müəllifləri ilə rəyçilər arasında soyuq münasibət olur. Rəyçilərin çoxu "akademik düşmən"lərinin məqalələrini yoxlamırlar. Yəni rəyçi bu zaman obyektiv olmayacağından qorxur.
- c) Bu məqalə nəticələri mənim tədqiqat sahəm və obyektimlə üst-üstə düşürmü?
- d) İfadə və düzəltmələr aydındırmı?

Aparılan araşdırmalara görə nüfuzlu elmi jurnallara təqdim edilən 10 məqalədən 9-u qəbul olunmur¹²⁷. Məqalələrin 74%-i metoduna, 60% əhəmiyyətinə, üslubuna, ədəbiyyatın azlığına, 3 %-i isə xülasəyə görə rəyçilər tərəfindən qəbul edilməmişdir¹²⁸.

Müəllif məqaləni nə üçün yazdığını (giriş, bazis və hipotez), hansı nəticəni aldığını müəyyən etməlidir. Əgər bu suallar məqalənin müvafiq yerlərində öz cavabını taparsa o zaman məqalənin qəbul olunma şansı artacaq¹²⁹.

Bir jurnalın keyfiyyəti onun kağızı, görünüşü, cildi, tərtibatı və s. kimi texniki xüsusiyyətlərindən deyil, içindəki məqalələrin keyfiyyətindən asılıdır. Jurnalın və məqalələrin elmi səviyyəsi rəyçinin nə qədər doğru, elmi, obyektiv və nizamlı işləməsi ilə yaxından bağlıdır.

Məqalələrin rəyə verilməsi mərhələsi özü də 4 pillədən ibarətdir: redaktor – rəyçi formu, rəyçi seçimi, rəyçinin məqaləni qiymətləndirməsi. Prof. R.Gözen redaktorun məqalənin rəyə veril-

¹²⁷ McKercher B., Law R., Weber K., Song H. and Hsu C. 2007. Why referees reject manuscripts. *Journal of Hospitality and Tourism Research*. Vol: 3. No: 4. p. 455-470.

¹²⁸ Yəni orada. s. 455.

¹²⁹ Aytəkin M. Bilimsel yayınlarda hakemlik sistemi // Tarım, veteriner ve biyoloji bilimleri süreli yayıncılık 2. çalıştayı. TÜBİTAK, ULAKBİM, 2008, s. 65.

məsi mərhələsində görəcəyi işlər və bu zaman baş verən qüsur və problemlər üzərində dayanmışdır¹³⁰.

- Jurnalın aid olduğu elm sahəsinə dair rəyçilərin siyahısı hazırlanmalıdır və məqalələr yalnız əlaqədar mütəxəssislərə göndərilməlidir. Bu mərhələdə baş verən yanlışlardan biri rəyçilərin məhdud dairədən seçilməsidir. Bu da məqalənin mütəxəssis olmayan rəyçi tərəfindən dəyərləndirilməsinə gətirib çıxarır.
- Rəyçinin söylədiyi bütün qeydlər, düzəlişlər aparıldıqdan sonra məqalə nəşrə verilməlidir. Bu zaman baş verən yanlışlardan biri rəyçinin yazdığı dəyişikliklərin hamısı nəzərə alınmadan məqalənin işıq üzü görməsidir.
- Jurnalda təqdim olunan bütün məqalələrin rəyə təqdim edilməsi vacibdir. Belə ki, bəzən tanınmış alimin yazısı rəyçilərə verilmədən nəşr olunur.
- Məqalələr dil, üslub, orfoqrafik baxımdan normal olduğu halda rəyçiyə təqdim olunmalıdır. Redaktorlar əsasən bu işi görmürlər və bu da həm rəyçilərin zamanını alır, həm də gecikdirir.

Məqalələrə rəy verilməsi mərhələsini inkişaf etdirmək üçün bəzi yollar təklif olunur:

1. Könüllülük əsasında rəyçilik;
2. Rəyə görə müəyyən məbləğin ödənilməsi;
3. Elmi dərəcə və elmi adlar verilən zaman jurnallarda rəyçi olmağın nəzərə alınması və bunun üstünlük kimi qəbul edilməsi¹³¹.

¹³⁰ Gözen R. Dergilerin kalite güvencesi olarak hakemlik ve bazı sorunlar // 5. Ulusal Sosyal Bilimlerde Süreli Yayıncılık Kurultayı Bildirileri, 2010, s. 2-6. <http://uvt.ulakbim.gov.tr/toplantı/uay10/gozen.pdf>

¹³¹ Gözen R. Dergilerin kalite güvencesi olarak hakemlik ve bazı sorunlar // 5. Ulusal Sosyal Bilimlerde Süreli Yayıncılık Kurultayı Bildirileri, 2010, s. 2-6. <http://uvt.ulakbim.gov.tr/toplantı/uay10/gozen.pdf>

Jurnallarda bəzən rəyçilər müəllifdən, müəlif isə rəyçidən gizlədilir. Elmi ədəbiyyatda buna “*korluq*” (Blinding) deyirlər. Bəzən isə sadəcə rəyçi anonim saxlanılır, bu “*maskalama*” (Unmasking) adlanır. Açıq rəydə isə həm müəllifin rəyçinin, rəyçinin isə müəllifin kimliyindən məlumatı olur¹³².

Rəyçi blankı. Bir məqalənin qiymətləndirilməsində istifadə edilən və diqqətə alınması istənilən meyarları göstərən “rəyçi blankı” bütün rəy müddətini özündə əks etdirən sənəddir. Burada rəyçinin məqalə haqqındakı ayrıntılı qənaətləri yer alır: məqalənin mövzusunun jurnalın tematikasına uyğun olub-olmadığı, elmi yeniliyi, mənbələrdən yararlanma səviyyəsi, sərlövhənin məqaləni əks etdirib-etdirməməsi, məqalənin axıcılığı, elmi üslubu və s.

Məqalənin qəbul olunub-olunmadığı da bu blankda qeyd edilir.

¹³² Kapçı E.G. Hakemlik sürecindeki gelişmelerin değerlendirilmesi: nasıl iyi bir hakem olunur? // 5. Ulusal Sosyal Bilimlerde Süreli Yayıncılık Kurultayı Bildirileri. 2010.

<http://uvt.ulakbim.gov.tr/toplantı/uay10/kapci.pdf>

NEVŞEHİR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ					
www.sbe.nevsehir.edu.tr/dergi sbe.dergi@nevsehir.edu.tr					
					
Makale Metni No					
Makalenin Başlığı					
İnceleme Tarihi					
A. Makalenin Türü					
Temel veya Kuramsal Araştırma					
Alan Araştırması					
İnceleme Makalesi					
Diğer (Lütfen belirtiniz):					
B. Değerlendirme Kriterleri					
	Çok Zayıf	Zayıf	Orta	İyi	Çok İyi
Makalenin konusunun Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin temasına uygunluğu					
Sosyal bilimler / edebiyat alanlarında katlı sağlama düzeyi					
Araştırma konusunun özgünlüğü ve güncelliği					
Literatürden yararlanma düzeyi					
Başlık, Özet ve Anahtar Kelimelerde içerikğin uyumu					
Başlık, Özet ve Anahtar Kelimelerin ikinci dildeki karşılıklarıyla uyumu					
Makalenin anlatımının akıcılığı ve anlaşılabilirliği					
Yazım kuralları açısından niteliği					
Bilimsel üslup açısından niteliği					
Organizasyonu (giriş-gelişme bölümünün uygunluğu ve yeterliği)					
Sonuç ya da önerilerin uygunluğu ve yeterliği					
Metodolojinin uygunluğu ve yeterliği					
Makale içinde kullanılan terimolojiye hakimiyet					
Makalenin kuramsal yetkinliği					
Metin içinde kaynak gösterme kuralları açısından uygunluğu ve yeterliği					
Kaynakça yazım kuraları açısından uygunluğu ve yeterliği					
Yararlanılan kaynakların uygunluk ve yeterliği					
Makalenin genel bilimsel niteliği					
C. Lütfen makalenin bilimsel niteliği ve içeriği hakkında eklemek istediğiniz yazılı yorumlarınızı aşağıdaki bölüme yazınız. Dilerseniz makalenin metni üzerinde de düzeltme yaparak sisteme yükleyebilirsiniz. Özellikle herhangi bir düzeltme veya ret karar vererseniz, bu durumu nedenleriyle birlikte belirtiniz.					
Ç. Makale konusu ile uzmanlık alanınızı ne kadar ilişkili buluyorsunuz?					
Doğrudan ilişkili (...) Büyük Ölçüde ilişkili (...) Kısmen ilişkili ()					
D. Editöre Tavsiyeler					
E. Lütfen aşağıda makale ile ilgili nihai kararınızı gösteren seçeneği işaretleyiniz.					
1. Kabul Edilebilir					
2. Önerilen Küçük Değişiklerle Kabul Edilebilir					
3. Önerilen Önemli Değişiklerden Sonra Kabul Edilebilir					
4. Ret					

Rəy blankı

Azərbaycanda elmi jurnalların nəşri vəziyyəti və perspektivlər

Müasir dünyada minlərlə elmi jurnal nəşr olunur. Hazırda elmi nəşrlərin qiymətləndirilməsi jurnal məqalələrinə istinadların statistik analizi əsasında ABŞ-dakı Elmi İnformasiya İnstitutu (Eİİ) tərəfindən aparılır. Bu institutu 1960-cı ildə E.Qarfiled təsis etmişdir. 1992-ci ildən Elmi İnformasiya İnstitutu Tomson-Reuters korporasiyasının tərkib hissəsidir. Ötən əsrin 60-cı illərindən etibarən Eİİ qiymətləndirmədə əsas göstərici kimi jurnalların təsir əmsalından istifadə edir. *Təsir əmsalı* nəşrdəki əsərlərin, bu əsərlərdəki ideya və nəticələrin elmin müəyyən sahəsinin inkişafına təsir imkanının ədədi ifadəsidir. Təsir əmsalı böyük və kiçik həcmli, müxtəlif dövriliklə və zaman kəsiyində nəşr olunan jurnalların qiymətləndirilmədə imkanlarını bərabərləşdirmək baxımından mühüm göstəricidir¹³³.

2011-ci ildə BDU və AMEA İnformasiya Texnologiyaları İnstitutunda Thomson Reuters Agentliyinin Mərkəzi və Şərqi Avropa üzrə səhiyyə və elm məsələlərinə dair meneceri D.Horki və Türkiyənin MİKRO Bilgi Kayıt və Dağıtım A.Ş. şirkətinin layihə və beynəlxalq satış üzrə direktoru M.Tunç ilə görüş keçirilmişdir.

Tədbirdə dünyanın ən iri elmi informasiya mənbəyi olan Thomson Reuters Agentliyinin elmi jurnalların impakt-faktorunun hesablanması sahəsində fəaliyyətindən, agentliyin verilənlər bazasına daxil olan müxtəlif dünya ölkələrinin elmi jurnallarının impakt-faktorunun hesablanması istiqamətində apardığı işlərdən bəhs olunmuşdur. Belə ki, son zamanlar elmi informasiyanın artması qiymətləndirmə sistemində müəyyən dəyişikliklərin edilməsinə zəruriyyət yaratmışdır və bu istiqamətdə dünya ölkələrində müxtəlif yanaşmaların mövcuddur.

¹³³ Əliyev F., Ağayev Ş. Azərbaycanada elmin problemləri və inkişaf perspektivləri. - Bakı: 2011, s. 13-14.

Azərbaycan üçün dünyanın elmi informasiya bazasına çıxış imkanlarının yaradılması elmin innovativ inkişafı baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biridir. Elmi jurnalların reytinginin qiymətləndirilməsinin vacibliyi qeyd edilərək, alimlərin elmi fəaliyyətində innovativ nəticələrin əldə edilməsi, elmi kəşf və innovasiyaların inkişafı baxımından bu kimi işlərin yüksək səviyyədə təşkilinin önəmi vurğulanmışdır. Azərbaycanda elmi məqalələrin Thomson reyestrində öz əksini tapması, elmi jurnalların agentliyin Impact Factorunu almasının Azərbaycan elmi üçün mühüm göstərici olduğu bildirildi.

Elmin yüksək tempə inkişaf etdiyi müasir dövrdə istənilən fəaliyyət sahəsində elmin rolu və əhəmiyyəti, dünya elminə çıxış, bilik və təcrübə mübadiləsinin aparılması, bu sahədə əməkdaşlıq əlaqələrinin qurulması haqqında geniş fikir mübadiləsi aparılmışdır.

29 mart 2011-ci il tarixində BDU-da və 4 aprel 2012-ci il tarixində AMEA İnformasiya Texnologiyaları İnstitutunda “Azərbaycanda nəşr olunan elmi jurnalların dünya standartlarına uyğunlaşdırılmasına dəstək” mövzusunda treninq-seminar keçirildi. “Azərbaycanda elmə Tomson Reyters Agentliyi tərəfindən baxış” mövzusunun davamı olan tədbirdə BDU və AMEA-nın müxtəlif elmi müəssisələrinin alim və mütəxəssisləri iştirak edirdilər.

Thomson Reuters Agentliyinin Mərkəzi və Şərqi Avropa üzrə səhiyyə və elm məsələlərinə dair meneceri D. Horki və Türkiyənin MİKRO Bilgi Kayıt və Dağıtım A.Ş. şirkətinin layihə və beynəlxalq satış üzrə direktoru M.Tunçun iştirakı ilə aparılan seminar Azərbaycanda elmi məqalələrin Thomson reyestrində öz əksini tapması, elmi jurnalların agentliyin Impact Factorunu alması, veb-biliklərdən səmərəli istifadə qaydalarının aşılınması, ümumiyyətlə bu sahədə mövcud təcrübə mübadiləsinin aparılması məqsədi daşıyırdı.

Thomson Reuters Agentliyi dünyada intellektual informasiyanın ən iri aparıcı provayderidir. Elmi informasiya mənbəyi olan

agentlik qabaqcıl texnologiyalarla təcrübənin vəhdəti sayəsində elm, tibb, maliyyə, hüquq və s. sahələr üzrə obyektiv informasiya təqdim edir. Thomson Reuters şirkətində dünyanın 93 ölkəsindən 50 min insan çalışır. Şirkətin mənzil-qərargahı Nyu-Yorkda, əsas ofisləri isə London və İranda yerləşir.

Əldə edilən innovativ elmi nəticələrin təbliğatının aparılmasında agentliyin yaratdığı imkanlardan bəhs edən M.Tunç elmi məqalələrin beynəlxalq aləmdə vüsət alması üçün məhz nüfuzlu jurnallarda dərcinin önəmini bildirdi. “Elmi kəşflərinizi dünyaya tanıdın! Ən böyük təbliğat vasitəsi - elmi jurnallardır” – söyləyən mütəxəssis Reutersin böyük layihələrdə iştirak etmək, patent və qrantlar almaq kimi geniş imkanlar yaratdığını bildirdi.

M.Tunç elmi jurnalların beynəlxalq aləmdə tanınmasının əhəmiyyətini vurğulayaraq, dərgilərin dünya standartlarına uyğunlaşdırılmasının strateji əhəmiyyətini qeyd etdi, bu işlərin yüksək səviyyədə təşkilinin alimlərin beynəlxalq elm mühitinə inteqrasiyası baxımından mühüm önəm kəsb etdiyini bildirdi.

Veb-biliklərdən səmərəli istifadə, məqalə və istinadların axtarışı qaydaları, istinad indeksinin əhəmiyyəti, verilənlər bazası ilə işləmə prinsipi və s. haqqında ətraflı məlumat verilmiş, elmi nəşrlərin universal referativ verilənlər bazası olan Web of Knowledge¹³⁴ (Veb-elm) platformasından istifadənin üstünlüklərindən bəhs olunmuşdur. Web of Knowledge-də 23 min elmi jurnalın, 23 min patentin, son 100 ilin arxivinin öz əksini tapdığını bildirdi. Burada 50 milyondan artıq mənbənin və 70 milyondan çox istinadın, dünyanın Çin, Yaponiya, İngiltərə, ABŞ və s. kimi ölkələrinin aparıcı referativ bazalarının olduğunu vurğuladı. “Tədqiqatçıların tələblərinə cavab vermək üçün baza daim təkmilləşdirilir. Dünyanın 90 ölkəsindən 20 milyondan artıq tədqiqatçı öz elmi fəaliyyətlərində Web of Knowledge-ə etibar edir”. Web of Knowledge-in müasir ideya və aparıcı tendensiyaları əks etdirən yüksək key-

¹³⁴ www.webofknowledge.com

fiyyətli məqalələrin hazırlanması, ixtisaslaşdırılmış tərəfdaşların tapılması, məqalələrin daha nüfuzlu jurnallara göndərilməsi, tədqiqatın nəticələrinin vizuallaşdırılması və s. mükəmməl imkanlara malik olduğunu söylədi.

M. Tunç elmi məqalələrə süni istinadlarla bağlı məsələlərə də toxunaraq, bu kimi halların qarşısının alınması üçün mövcud mexanizmlər haqqında da məlumat vermiş, etik normalara əməl edilməsinin vacib şərtlərdən olduğunu bildirmişdir. O, həmçinin məqalələrin dünyada geniş yayılmış dillərdə verilməsinin məqsədəuyğunluğunu da qeyd etmişdir¹³⁵.

Sonra elmin yüksək tempə inkişaf etdiyi müasir dövrdə istənilən fəaliyyət sahəsində elmin rolu və əhəmiyyəti, dünya elminə çıxış, bilik və təcrübə mübadiləsinin aparılması, bu sahədə əməkdaşlıq əlaqələrinin qurulması haqqında geniş fikir mübadiləsi aparıldı. Azərbaycanın dünyanın elmi informasiya bazasına çıxış imkanlarının artırılmasının elmin innovativ inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən olduğu bildirildi. Elmi jurnalların reytinginin qiymətləndirilməsinin vacibliyi qeyd edilərək, alimlərin elmi fəaliyyətində innovativ nəticələrin əldə edilməsi, elmi kəşf və innovasiyaların inkişafı baxımından bu kimi işlərin yüksək səviyyədə təşkilinin önəmi vurğulandı. Azərbaycanda elmi məqalələrin Thomson reyestrində öz əksini tapması, elmi jurnalların agentliyin Impact Factorunu almasının Azərbaycan elmi üçün mühüm göstərici olduğu bildirildi.

Hər il Thomson Reuters personalı 2000-dən artıq jurnalı nəzərdən keçirir və bunlardan yalnız 10-12 %-i qəbul olunur.

Thomson Reuters agentliyinə daxil olmaq üçün jurnalın müəyyən edilmiş zamanda işıq üzü görməsi vacibdir. Thomson Reuters məqalələrdə ən azından biblioqrafik məlumatların ingilis dilində olmasını tələb edir. Bu indeksə daxil olmaq üçün digər bir

¹³⁵http://ict.az/az/index.php?option=com_content&task=view&id=2274&Itemid=122

şərt jurnalın redaksiya heyətinin müxtəlif ölkələri təmsil edən alimlər arasından seçilməsidir. Bundan əlavə, jurnalda dərc olunan məqalələrə istinadların verilməsi ən önəmli tələblərdəndir¹³⁶.

Türkiyənin elmi qurumları jurnalları A, B və C siniflərinə bölür və dəyərlənmədə məhz bu bölgüdən istifadə edirlər. A sinfinə müxtəlif elm sahələrində böyük nüfuza malik aparıcı elmi jurnallar, B sinfinə kifayət qədər mötəbər nəşrlər, C sinfinə isə məhdud təsir dairəsinə malik jurnallar daxil edilir¹³⁷.

Azərbaycanda nəşr olunan elmi jurnalların nüfuzluları *Ali Attestasiya Komissiyası* tərəfindən qeydiyyatdan keçmiş jurnallardır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası ölkəmizdə dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən dövrü elmi nəşrlər qarşısına aşağıdakı tələbləri qoymuşdur.

1. Dövrü elmi nəşr Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyində dövlət qeydiyyatından keçməlidir.

2. Dövrü elmi nəşr Beynəlxalq Standart Seriya Nömrəsi (ISSN) almalıdır. Əgər dövrü elmi nəşrin elektron variantı varsa, onda o da qeydiyyatdan keçərək E-ISSN kodu almalı və internetdə yerləşdirilməlidir.

3. Dövrü elmi nəşrin internetdə saytı olmalı və onun «on-line» olaraq məqalə qəbul etmək imkanı olmalıdır.

4. Dövrü elmi nəşrin təsisçisi və ya təsisçiləri aydın şəkildə qeyd olunmalıdır.

5. Dövrü elmi nəşrin redaksiya heyəti olmalıdır. Müxtəlif elm sahələri üzrə məqalələr dərc edən dövrü elmi nəşrdə hər bir elm sahəsinin ayrıca redaktoru, redaksiya heyəti, uyğun elm sahə-

¹³⁶Testa J. Thomson Reuters yayın seçmə işləmi.

http://thomsonreuters.com/content/science/pdf/ssr/journal_selection_essay-turkish.pdf

Bax: http://uvt.ulakbim.gov.tr/dergi_basvuru_sureci.pdf

¹³⁷ Əliyev F., Ağayev Ş. Azərbaycanca elmin problemləri və inkişaf perspektivləri. Bakı, Elm, 2011, s. 15.

ləri üzrə mütəxəssislərdən ibarət anonim rəyçiləri olmalı və bu rəyçilər siyahısının anonimliyi dövrü elmi nəşrin redaksiya heyəti tərəfindən qorunmalıdır. Redaksiya heyətinin üzvləri dövrü elmi nəşrin profilinə uyğun görkəmli mütəxəssislərdən ibarət olmalı və onların redaksiya heyətinə daxil edilməsi üçün yazılı razılığı olmalıdır. Dövrü elmi nəşrdə redaksiya heyəti üzvlərinin hər birinin adı (tam şəkildə), elmi titulu, elmi dərəcəsi və elmi adı qeyd olunmalıdır.

6. Məqalələr anonim rəyçilərin gizli rəyindən sonra sahə redaktoru və ya redaksiya heyətinin mütəxəssis üzvlərindən biri tərəfindən çapa tövsiyə və ya təqdim olunmalıdır. Məqalənin sonunda onu çapa təqdim edən sahə redaktorunun və ya redaksiya heyəti üzvünün adı (tam şəkildə), onun elmi titulu, elmi dərəcəsi və elmi adı qeyd olunmalıdır. Təqdim olunan məqalənin dərc olunmasından imtina edildiyi halda dövrü elmi nəşrin redaksiyası yazılı şəkildə müəllifə əsaslandırılmış imtina cavabı göndərməlidir.

7. Dövrü elmi nəşrin redaksiyası Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası ekspert şurasının sorğularına cavab olaraq tələb olunan məqalənin dərc olunmasına dair verilmiş rəyləri vaxtında təqdim etməlidir.

8. Ali məktəb və ya elmi müəssisə tərəfindən nəşr olunan dövrü elmi nəşr müəssisənin elmi fəaliyyət istiqamətlərinə, yüksək ixtisaslı elmi kadr potensialına, mövjud elmi infrastrukturuna, elmi tədqiqat və mütəxəssis hazırlığı istiqamətinə və s. uyğun olmalıdır.

9. Dövrü elmi nəşr öz profilinə uyğun məqalələri dərc etməlidir. Əgər dövrü elmi nəşr müxtəlif elm sahələri üzrə məqalələr dərc edirsə, onda dövrü elmi nəşrdə bölmələr olmalıdır: məsələn, riyaziyyat, fizika, astronomiya və s., yaxud ədəbiyyatşünaslıq, dilçilik və s.

10. Dövri elmi nəşrdə onun dövriliyi göstərməli və gözlənilməlidir. Dövri elmi nəşrə 1-2, 3-4, 3-5 kimi nömrələr qoymağa icazə verilmir.

11. Dövri elmi nəşrin redaksiyasının poçt ünvanı, telefon nömrəsi, elektron poçt ünvanı göstərilməlidir.

12. Dövri elmi nəşrin formatı jurnal formatında olmalı və 250x180 mm-dən kiçik olmamalıdır.

13. Dövri elmi nəşr, elm sahələrinə uyğun olaraq, aşağıdakı beynəlxalq xülasələndirmə və indeksləndirmə sistemlərindən ən azı birinə daxil olmalıdır: Web of Science, Chemical Abstracts, Current Abstracts, CAB Abstracts, Computer and Control Abstracts, Physics Abstracts, BIOSIS/Biological Abstracts, Historical Abstracts, Sociological Abstracts, Geological Abstracts, SCOPUS, Web of Knowledge, Astrophysics, Pub Med, Mathematics, Springer, Agris, Index Copernicus, AGRICOLA, GEOBASE, EBSCOhost, Mathematical Reviews, Zentralblatt Math, Index Veterinarius, ABI/Inform, ANBAR, COREJ, Business Periodical Index, Philosopher's Index, Science Citation Index Expanded, Arts and Humanities Citation Index, Social Sciences Citation Index, INSPEC, EMBASE, SPIN, Electrical and Electronics Index, Energy Research Abstracts, Current Physics Index, GeoRef və s.

14. Dövri elmi nəşrin hər hansı bir nömrəsində və ya onun adında dövri elmi nəşr redaksiyasının əvvəlcədən müəyyən etdiyi yalnız bir seriyanı göstərməyə icazə verilir.

15. Dövri elmi nəşrdə «müəlliflərin mövqeyi redaksiyanın mövqeyi ilə üst-üstə düşməyə bilər» kimi ifadələrə rast gəldikdə həmin dövri elmi nəşrin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının «Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən dövri elmi nəşrlərin siyahısı»ndan çıxarılması məsələsinə baxılır.

16. Məqalələr dövrü elmi nəşrin təsis sənədlərində qeyd edilmiş dildə və ya dillərdə (məsələn, Azərbaycan, ingilis və rus dillərində) dərc oluna bilər. Xarici dildə məqalələr dərc edən dövrü elmi nəşrin redaksiya heyəti üzvlərinin sırasında dərc olunan məqalənin aid olduğu elm sahəsi üzrə xarici dili bilən tanınmış mütəxəssis olmalıdır.

17. Dövrü elmi nəşr hansı dillərdə məqalə dərc edirsə, həmin dillərin hər birində məqalə müəllifləri üçün qaydalar verilməlidir.

18. Dövrü elmi nəşrdə baxılan elm və ya texnologiya sahəsində qabaqcıl olan dünya ölkələrindən daxil olan məqalələrin çapına yer verilməlidir.

19. Məqalələrin mətnləri Times New Roman-12 şrifti ilə (məsələn, Azərbaycan dilində latın əlifbası, rus dilində kiril əlifbası, ingilis dilində ingilis əlifbası ilə) 1 intervalla çap olunmalıdır.

20. Hər bir məqalə yeni səhifədə verilməli və səhifənin yuxarısında dövrü elmi nəşrin adını, ilini, cildini, sayını, məqalənin başlanğıc və son səhifələrini bildirən başlıq olmalıdır.

21. Məqalədə müəllif(lər)in işlədiyi müəssisə(lər) və həmin müəssisənin (müəssisələrin) ünvan(lar)ı, müəllif(lər)in elektron poçt ünvan(lar)ı göstərilməlidir.

22. Elmi məqalənin sonunda elm sahəsinin və məqalənin xarakterinə uyğun olaraq, müəllif(lər)in gəldiyi elmi nəticə, işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti, iqtisadi səmərəsi və s. aydın şəkildə verilməlidir.

23. Məqalənin mövzusu ilə bağlı elmi mənbələrə istinadlar olmalıdır. Məqalənin sonunda verilən ədəbiyyat siyahısı ya istinad olunan ədəbiyyatların mətnində rast gəlinəndiyi ardıcılıqla (məsələn, [1] və ya [1, s.119] kimi işarə olunmalı) ya da əlifba ardıcılığı ilə nömrələnməlidir. Eyni ədəbiyyata mətnində başqa bir yerdə təkrar istinad olunarsa, onda istinad olunan həmin ədəbiyyat əvvəlki nömrə ilə göstərilməlidir.

24. Ədəbiyyat siyahısında verilən hər bir istinad haqqında məlumat tam və dəqiq olmalıdır. İstinad olunan mənbənin biblioqrafik təsviri onun növündən (monoqrafiya, dərslik, elmi məqalə və s.) asılı olaraq verilməlidir. Elmi məqalələrə, simpozium, konfrans və digər nüfuzlu elmi tədbirlərin materiallarına və ya tezislərinə istinad edərkən məqalənin, məruzənin və ya tezisnin adı göstərilməlidir. İstinad olunan mənbənin biblioqrafik təsviri verilərkən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının «Dissertasiyaların tərtibi qaydaları» barədə qüvvədə olan təlimatının «İstifadə edilmiş ədəbiyyat» bölməsinin 10.2-10.4.6 tələbləri əsas götürülməlidir.

25. Məqalənin sonundakı ədəbiyyat siyahısında son 5-10 ilin elmi məqalələrinə, monoqrafiyalarına və digər etibarlı mənbələrinə üstünlük verilməlidir.

26. Dərc olunduğu dildən əlavə başqa iki dildə məqalənin xülasəsi verilməlidir. Məqalənin müxtəlif dillərdə olan xülasələri bir-birinin eyni olmalı və məqalənin məzmununa uyğun olmalıdır. Məqalədə müəllifin və ya müəlliflərin gəldiyi elmi nəticə, işin elmi yeniliyi, təbii əhəmiyyəti və s. xülasədə yığcam şəkildə öz əksini tapmalıdır. Xülasələr elmi və qramatik baxımdan ciddi redaktə olunmalıdır. Hər bir xülasədə məqalənin adı, müəllifin və ya müəlliflərin tam adı göstərilməlidir.

27. Hər bir məqalədə UOT indekslər və ya PAJS tipli kodlar və açar sözlər göstərilməlidir. Açar sözlər üç dildə (məqalənin və xülasələrin yazıldığı dillərdə) verilməlidir.

28. Məqalənin redaksiyaya daxil olma, təkrar işlənməyə göndərilmə və çapa qəbul olunma tarixləri sonda göstərilməlidir.

29. Dövri elmi nəşrin redaksiyası məqalənin dərc olunması ilə əlaqədar olaraq müəllif və ya müəlliflərin razılığını, göndərilən məqalənin əvvəllər dərc olunmadığını (məqalənin tezis şəklində dərc olunmuş variantı istisna olmaqla), məqalənin hər hansı bir dildəki variantının eyni zamanda digər dövri elmi nəşrlərə göndərilmədiyini və məqalə ilə bağlı elmi-tədqiqat işinin hansı mü-

əssisədə yerinə yetirildiyini əks etdirən anket hazırlamalıdır. Bu anketi müəllif(lər) imzalayıb redaksiyaya göndərməli və ya dövrü elmi nəşrin saytına daxil olub anketin elektron variantını doldurmalı və onu elektron təsdiqləməlidir(lər).

30. Elmi jurnallarda «əvvəli ötən saylarımızda», «ardı növbəti nömrədə» adı altında seriya məqalələrin dərc olunmasına icazə verilmir.

31. Dövrü elmi nəşrin əvvəlki nömrələrində dərc olunmuş məqalələrdə rast gəlinən ciddi səhvlər və ya texniki qüsurlara dair düzəliş və qeydlər elmi nəşrin növbəti nömrələrindən birində müəllif(lər) tərəfindən yenidən verilə bilər. Bu halda əvvəlki məqalə ilə «DÜZƏLİŞ» bölməsində verilən məqalənin adı eyni olmalıdır.

32. Plagiatlıq faktı aşkar edilən məqalələri dərc edən dövrü elmi nəşrin redaksiyasına Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası tərəfindən ciddi xəbərdarlıq edilir və bu faktlara təkrar rast gəlinəndə halda həmin dövrü elmi nəşrin Ali Attestasiya Komissiyasının müəyyən etdiyi «Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən dövrü elmi nəşrlərin siyahısı»ndan çıxarılması məsələsinə baxılır.

33. Dövrü elmi nəşrin zəruri nüsxələri, ixtisaslara uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların avtoreferatlarının göndərildiyi təşkilatlara, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasına göndərməlidir. Elmi nəşrin hər bir nömrəsinin nəzərdə tutulmuş kitabxanalardan hər birinə göndərilən nüsxələrinin sayı ikidən az olmamalıdır.

34. Dövrü elmi nəşrin minimal tirajı müəyyən edilərkən 33-cü bəndin tələbləri nəzərə alınmalıdır.

35. Dövrü elmi nəşrin redaksiyasına doktorant və dissertantlardan həmin elmi nəşrdə məqalələrin dərc olunması üçün rüsum alınmasına icazə verilmir.

36. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası tərəfindən keçirilən növbəti monitoring nəticəsində yuxarıdakı tələbləri ödəməyən dövrü elmi nəşrlərin «Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən dövrü elmi nəşrlərin siyahısı»ndan çıxarılması məsələsinə baxılır.

Azərbaycanda nəşr olunan elmi jurnalları nəzərdən keçirdikdə məlum olur ki, bu jurnalların çox az bir qismi mütəxəssis rəyindən keçir, redaktor tərəfindən redaktə olunur.

Dünya əhəmiyyətli nəşrlərin qiymətləndirilməsi çoxdan və yüksək səviyyədə təşkil edilib. Bu sözləri respublika daxilində Milli Elmlər Akademiyası və onun institutları, universitetlər, ictimai qurumlar tərəfindən nəşr edilən elmi jurnallar haqqında demək olmaz. Onların bəziləri çoxillik tarixə malik, digərləri isə müstəqillik dövründə işıq üzü görmüş jurnallardır. Bu nəşrlərin bir qismi AAK tərəfindən tanınsa da, onların çap etdikləri materialların aktuallığı və doğruluğu baxımından təsnifata ehtiyacı var¹³⁸.

Humanitar elmlər üzrə nəşr olunan nüfuzlu jurnallar arasında “Bakı Universitetinin xəbərləri”, AMEA “Məruzələr”, “Xəbərlər”, Qafqaz Universitetinin “Journal of Qafqaz University” jurnalını və b. göstərmək olar.

“Bakı Universiteti xəbərləri” elmi jurnalı 4 seriyadan ibarətdir. Humanitar elmlər seriyası, təbiət elmləri seriyası, sosial-siyasi elmlər seriyası, fizika-riyaziyyat elmləri seriyası. Hər seriya ildə dörd dəfə nəşr olunur.

“AMEA-nın Xəbərləri” (humanitar elmlər seriyası) jurnalında məqalə dərci qaydalarında dəyişikliklər edilmişdir. Artıq 2012-ci ildən etibarən redaksiyaya təqdim olunan məqalələr uyğun elmi-tədqiqat və ya ali təhsil müəssisəsinin Elmi şurasının çıxarışı, 2 rəy və qoşma məktubu ilə redaksiyaya təqdim olunur. Məqalələr

¹³⁸ Əliyev F., Ağayev Ş. Azərbaycan elmin problemləri və inkişaf perspektivləri. - Bakı: 2011, s. 17.

uyğun ixtisas üzrə jurnalın redaktoru tərəfindən redaktə edilir, bundan əlavə məqalə əlavə rəy üçün mütəxəssisə və ya mütəxəssislərə göndərilə bilər. Redaksiyaya təqdim olunan məqalələr iki (Azərbaycan və rus) dildə çap olunur. Məqalənin yazıldığı dildən asılı olmayaraq iki dildə xülasə verilməlidir. Mövzu ilə bağlı elmi istinadlar məqalənin sonunda ədəbiyyat ardıcılığı ilə verilməli, mətndə (1) və ya (1, 12) kimi işarə olunmalıdır. Məqalədə müəllifin işlədiyi müəssisə və onun ünvanı, müəllifin elektron poçt ünvanı göstərilməlidir.

“*Journal of Qafqaz University*” 1997-ci ildən etibarən çap olunur. Jurnalın təsisçisi Əhməd Saniç, baş redaktor N.Qocayev, redaktoru E.Süleymanovdur. Jurnalda Qafqaz Universitetinin əməkdaşları ilə yanaşı Azərbaycan və xarici ölkə alimlərinin məqalələri çap olunur. “Qafqaz Universiteti” jurnalının hər ildə dörd sayı çap olunur.

1997-ci ildən etibarən Qafqaz Universitetinin nəşri olan “*Journal of Qafqaz University*” beynəlxalq elmi jurnalı 30 aprel 2010-cu il tarixindən etibarən Ali Attestasiya Komissiyasının qərarı ilə fizika, riyaziyyat, informatika, iqtisadiyyat elmləri, hüquq elmləri, tarix və siyasi elmlər, pedaqogika elmləri, filologiya elmləri üzrə dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən elmi nəşrlərin siyahısına daxil edilmişdir. Artıq on dördüncü ildir ki, nəşr olunan jurnal 2009-cu ildən etibarən dünyanın 13 mötəbər elmi məlumat bazalarına daxil edilmişdir: Russian Periodicals Catalog, Directory of Open Access Journals, Middle East Virtual Library, The International Consortium for the Advancement of Academic Publication, JournalSeek, Genamics, RefSeek, Dspace, Eprints, EBSCO, Indexcopernicus, ASOS, “Google Scholar”.

Ədəbiyyat

Ağır A. Elektron akademik dergi yayıncılığı və bir model çalışması / Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik

Anabilim dalı, yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul, 1997, 130 s.

Akademik yazım kuralları kitapçığı /hazırlayanlar: Kökdemir D.,Demirutku K., Çırakoğlu O. vd. Ankara: Başkent Üniversitesi, 2004, 40 s.

Asan A. *Web Of Science* Kapsamındaki Türk Dergilerinin 2010 Yılı Etki Faktörü (Impact Factor) ve Diğer Verilerin Analizi // Sağlık bilimlerinde süreli yayıncılık 2011, 9. Ulusal sempozyum, Editörler toplantısı, Ankara, 2011,

Aytekin M. Bilimsel yayınlarda hakemlik sistemi // Tarım, veteriner ve biyoloji bilimleri süreli yayıncılık 2. çalıştay. TÜBİTAK, ULAKBİM, 2008, s. 63-67.

Babayev Z., Məmmədli R. Dövri nəşrlərin hazırlanma texnologiyası. Dərs vəsaiti. – Bakı, İSRA, 2007, 152 s.

Besimoğlu C. Akademisyenlerin elektronik dergi kullanımında disiplinler arasındaki farklılıklar / Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilgi ve belge yönetimi bölümü, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 2007, 176 s.

Cebeci Z. Akademik yayıncılıkta açık kaynak (E-dergi yönetimi) yazılımları // Tarım, veteriner ve biyoloji bilimleri süreli yayıncılık 2. çalıştay. TÜBİTAK, ULAKBİM, 2008, s. 133-140.

Çelik G. Editör Bağımsızlığı // Sağlık bilimlerinde süreli yayıncılık 2011, 9. Ulusal sempozyum, Editörler toplantısı, Ankara, 2011.

Çökmüş C. Bilimsel araştırmanın yayına dönüştürülmesi: sorunlar ve öneriler // Yaşam Bilimlerinde Süreli Yayıncılık 4.Editörler Çalıştayı Bildirileri.

<http://uvt.ulakbim.gov.tr/toplanti/uay10/ccokmus.pdf>

Day A. Robert. Bilimsel bir makale nasıl yazılır ve yayımlanır? / çeviren Aşkar Altay G. Ankara: TÜBİTAK, 1996, 177 s.

Demirel İ.H., Erol B., Saraç C. Akademik yazım ihlalleri. – Ankara: TÜBİTAK, ULAKBİM, 2011, 132 s.

Er R. Makale. DİA. C. 27, Ankara, 2003, s. 407-408.

Erbaş D. Süreli yayın kapsamında yer alan makale türlerinin dağılım dengesi nasıl olmalıdır? // Sağlık bilimlerinde süreli yayıncılık 2011, 9. Ulusal sempozyum, Editörler toplantısı, Ankara, 2011,

Erol A. Dünyada ve Türkiyede elektronik yayıncılık / Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İsparta, 2009, 138 s.

Əliyev F., Ağayev Ş. Azərbaycanca elmin problemləri və inkişaf perspektivləri. - Bakı: "Elm" nəşriyyatı, 2011, 151 s.

Gözen R. Dergilerin kalite güvencesi olarak hakemlik ve bazı sorunlar // 5. Ulusal Sosyal Bilimlerde Süreli Yayıncılık Kurultayı Bildirileri.

<http://uvt.ulakbim.gov.tr/toplanti/uay10/gozen.pdf>

Hacettepe Üniversitesi edebiyat fakültesi dergisinin indekslenmesi ve elektronik ortama aktarılması / haz.Uçak N., Kurbanoğlu S., Demirbaş F. Proje. Ankara, 2006.

Kahraman A. Türk edebiyatında makale. DİA. Ankara, 2003, c. 27. S. 408.

XXI yüzyılda bilimsel yayıncılık: hedefler ve yaklaşımlar. Ankara: TÜBİTAK, 2001, 88 s.

Kapçı E.G. Hakemlik sürecindeki gelişmelerin değerlendirilmesi: nasıl iyi bir hakem olunur? // 5. Ulusal Sosyal Bilimlerde Süreli Yayıncılık Kurultayı Bildirileri. 2010.

<http://uvt.ulakbim.gov.tr/toplanti/uay10/kapci.pdf>

Kozak N. Türkiye'deki akademik dergiler: "Türkiye Akademik Dergiler Araştırması"nın 1997/1998 ve 2002 dönemlerindeki uygulamalarından elde edilen veriler üzerine bir inceleme. Sağlık Bilimlerinde Süreli Yayıncılık Ulusal Sempozyumu (28 Mart 2003, Ankara).

<http://www.ulakbim.gov.tr/servisler/uvt/tip/sempozyum/nkozak1.pdf>

Kozak N. Türkiye akademik dergiler rehberi - 2002. Ankara: Detay Yayıncılık, 2002.

Kutsal Y. G. Editör Olmak // Sağlık bilimlerinde süreli yayıncılık 2011, 9. Ulusal sempozyum, Editörler toplantısı, Ankara, 2011.

Orhan M. Teknik ve bilimsel yayıncılıkta indeksleme süreci // Akademik Dizayn Dergisi (Journal of Academic Design), 2011, 4 (1), s. 8-11.

Özdağ H. Bilimsel yayın sürecinde hakemlik müessesesi // Tarım, veteriner ve biyoloji bilimleri süreli yayıncılık 2. çalıştay. TÜBİTAK, ULAKBİM, 2008, s. 57-59.

Paoletti E. Rewarding reviewers- could a reviewer factor be a solution? 2010.

http://www.elsevier.com/wps/find/reviewerhome.print/ru_issue4

Sert O. Editör ve Hakem Seçimi //Yaşam Bilimlerinde Süreli Yayıncılık 4.Editörler Çalıştay Bildirileri.

<http://uvt.ulakbim.gov.tr/toplanti/uay10/osert.pdf>.

Sert O., Anıl O., Aydan D. Türkçe dergilerin fiziksel özelliklerinin incelenmesi // Tarım, veteriner ve biyoloji bilimleri süreli yayıncılık 2. çalıştay. TÜBİTAK, ULAKBİM, 2008, s. 71-105.

Suludere Z. Bilimsel makale değerlendirilmesinde hakem seçimi // Tarım, veteriner ve biyoloji bilimleri süreli yayıncılık 2. çalıştay. TÜBİTAK, ULAKBİM, 2008, s. 61-62.

Süreli Yayınların Türk Tıp Dizinine Kabul Edilme Koşulları – 2011 // Sağlık bilimlerinde süreli yayıncılık 2011, 9. Ulusal sempozyum, Editörler toplantısı, Ankara, 2011.

Şahin A. Editör olmak: sorumluluklar ve sorunlar.

<http://uvt.ulakbim.gov.tr/toplanti/uay10/asahin.pdf>

Testa J. Thomson Reuters yayın seçme işlemi.

http://thomsonreuters.com/content/science/pdf/ssr/journal_selection_essay-turkish.pdf.

Tonta, Y. Açık erişim: Bilimsel iletişim ve sosyal bilimlerde süreli yayıncılık üzerine etkileri // I. Ulusal Sosyal Bilimlerde Süreli Yayıncılık Sempozyumu, 2-3 Kasım 2006, Ankara.

Tunç M. ISI atf dizinlerine derginizi kazandırmanız için öneriler // Sağlık bilimlerinde süreli yayıncılık, TÜBİTAK, 2004, s. 251-255.

Türkiyenin bilimsel yayın hatırası: Türkiye’de dergi yayıncılığı üzerine bibliyometrik bir araştırma / Proje yöneticisi Y.Tonta. Hacettepe Üniversitesi, Bilgi ve belge yönetimi bölümü, 2007, 89 s.

Ulus T. Editör ve Editörler Kurulu // Sağlık bilimlerinde süreli yayıncılık 2011, 9. Ulusal sempozyum, Editörler toplantısı, Ankara, 2011, s. 23-26.

Uluoğlu C. Süreli Yayın Okuru Ne İster? // Sağlık bilimlerinde süreli yayıncılık 2011, 9. Ulusal sempozyum, Editörler toplantısı, Ankara, 2011, s. 27-30.

Uğur Ö. Süreli Yayın Sahipleri, Yayıncılar ve Editörler Arasındaki İlişki Nasıl Olmalıdır? // Sağlık bilimlerinde süreli yayıncılık 2011, 9. Ulusal sempozyum, Editörler toplantısı, Ankara, 2011, s. 31-33.

Vəliyev İ. Redaktənin əsasları. Dərslik. – Bakı: Günəş, 2009. - 404 s.

Yayın etiği sempozyumu. Ankara: TÜBİTAK. 1996.

Yılmaz B. Türkiye’de kitap ve dergi üretimi üzerine niceliksel bir değerlendirme. Cumhuriyet Kitap No. 603 (13 Ekim 2001), s. 12-13.

Zeynalov N. Azərbaycan mətbuat tarixi. – Bakı: ADU, 1973, 111 s.

Антонова С. и др. Редакторская подготовка изданий: Учебник. - Москва, Издательство МГУП., 2002, 468 с.

Антонова С., Соловьев В. Редактирование. Общий курс. - Москва: Издательство МГУП, 1999, 256 с.

Мишчин А. Методика и техника редактирования текста. - М.: Книга, 1972, 320 с.

Соловьев В.И., Рябинина Н.З. Редакторская подготовка периодических изданий: Учебное пособие М.: Изд-во МГАП «Мир книги», 1993. - 100 с.

Теория и практика редактирования: Хрестоматия / Сост. Сикорский Н.М., Толстяков А.П.; Под ред. Н.М. Сикорского. 2-е изд., перераб. - М.: Изд-во МПИ, 1990. 384 с.

Щербаков А.С. Организация работы редакции журнала: Учеб. пособие для вузов по спец. «Журналистика». - М.: Высшая школа, 1987. - 208 с.

VI FƏSİL

SORAQ-MƏLUMAT NƏŞRLƏRİ

Soraq-məlumat kitabları elmi və ya tətbiqi xarakter daşıyan, sıra ilə düzülmüş, axtarış üçün rahat, bütünlüklə oxucu nəzərə alınmaqla hazırlanmış nəşrlərdir. Bu əsərlər üçün faktların xüsusi seçimi, özünəməxsus dil və üslub, şərhlərin qısalığı vacib şərtlərdəndir. Soraq nəşrlərinin tərtibinin əsas tələbi onun konsepsiyasının maksimum dərəcədə dəqiqliyi və dolğunluğudur.

Ensiklopedik nəşrlər

Ensiklopediya - hər hansı və ya bütün sahələrə dair məlumatlar qısa məqalə şəklində şərh olunmuş, əlifba və ya sisteməlik qaydada verilmiş nəşrdir. Ensiklopediyanın vəzifəsi nəzərdə tutulmuş həcmdə bütün sahələrə (universal) və ya konkret bir sahəyə (xüsusi) dair sistemləşdirilmiş məlumat verməkdir. Ensiklopediyaya qarşı qoyulan tələblərdən ən vacibi şərhin müxtəsərliyidir.

Əsas mətnin strukturuna görə ensiklopediyaları *əlifba* və *sistemli* ensiklopediyalara ayrılırlar. Qarışıq strukturlu ensiklopediyalar da mövcuddur. Buraya sistemli əlifba və ya əlifba sistemli ensiklopediyalar aiddir.

Əlifba ensiklopediyalarının əsas struktur vahidi ensiklopedik *məqalə lüğəti* hesab olunur. Sərlövhə sözü məqalənin təsvir obyektini əks etdirir. Sərlövhə söz, söz birləşməsi, ifadə, termin, şəxs adı və s. əhatə edə bilər. Məqalədə məndə bəhs olunan obyektin xarakteristikası verilir.

Ensiklopediyada məqalələr bir-birini təkrar etməməlidir. Təkrarların qarşısını almaq çün məndəxili istinadlar verilməlidir. Ensiklopediyalarda yerə qənaət etmək və nəşrdə mətn və illüstrasiya materiallarının bütün elementlərini vahid şəkllə salmaq

üçün *qısaltma* və *şərti işarələrdən* istifadə olunur. Bu işarələr qısaltma və şərti işarələr siyahısında yer alır.

Oxucu ünvanına görə ensiklopediyalar *elmi*, *elmi-kütləvi* və *kütləvi* ensiklopediyalara ayrılır.

Ensiklopedik lüğət, sorğu və məlumat nəşrlərində hər dəfə mətnin yalnız kiçik bir hissəsi oxunduğuna görə kitab, ölçüsü 6-8 pt (keql) olan kiçik şriftlərlə də tərtib olunsaydı, göz yorulmur. Cib lüğətləri üçün isə, bəzən ölçüsü 7 pt olan şrift seçilir¹³⁹.

Elmi ensiklopediyalar mütəxəssislər üçün nəzərdə tutulur və ayrı-ayrı problemlərin ciddi işlənməsini tələb edir (Məsələn «Böyük tibb ensiklopediyası»).

Elmi-kütləvi ensiklopediyalar geniş oxucu kütləsinə ünvanlanır və hər hansı bir oxucu qrupunun marağı nəzərə alınaraq, problem kifayət qədər hərtərəfli işıqlandırılır (Məsələn, «Qısa tibb ensiklopediyası»).

Kütləvi ensiklopediyalar gündəlik həyat və asudə vaxt keçirmək üçün geniş məlumat dairəsini əhatə edir (Məsələn, «Sizin uşaq», «Ailə ensiklopediyası»).

İnformasiyanın xarakterinə görə ensiklopediyalar *universal*, *xüsusi* və *regional* kimi növlərə ayrılır.

Universal ensiklopediyalar bütün bilik sahələrinə dair məlumatları əhatə edir və elmi-kütləvi ensiklopediyaların tələblərinə cavab verir (Məsələn, «Böyük Sovet Ensiklopediyası», «Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası»).

Xüsusi ensiklopediyalar müəyyən bir sahəyə həsr olunur və elmi, elmi-kütləvi, kütləvi ensiklopediyalara aid edilir.

Regional ensiklopediyalar hər hansı rayon, şəhər haqqında məlumatı əhatə edə bilər.

Xüsusi ensiklopediyaların özləri də sahəvi (Fizika ensiklopediyası), *tematik* (Şahmat ensiklopediyası) və *şəxsi* (Füzuli ensiklopediyası) ensiklopediyalara ayrılır.

¹³⁹ Ələsgərova İ. Kitabın bədii və texniki tərtibatı. Bakı, 2010, s. 95.

Mətnin verilməsi üsullarına görə ensiklopediyaları *bircildli* və *çoxcildli* ensiklopediyalara ayırırlar.

Həcminə görə ensiklopediyalar böyük (10 cildlərlə), kiçik (10-12 cild), qısa (4-6 cild), ensiklopedik lüğət (1-3 cild) xarakterli olur.

Ensiklopediyaların aparatına *müşaiyəət edici məqalə, qısaltma və şərti işarələrin siyahısı, istinad sistemi, köməkçi göstəricilər, bibliografik aparat və mündəricat* daxildir.

Ensiklopediyaların hazırlanması və onlar üzərində redaktor işi

Məqalə adları

Redaktor ensiklopediya üçün yazılan məqalə üzərində işləyərkən izah olunan məfhum və ya mövzuların prinsipial məsələlərinə xüsusi diqqət yetirməlidir. Məqalələrdə verilən məlumat dəqiq olmalı, ən yeni material və faktlara əsaslanmalı, səlis və yığcam bir dillə ifadə edilməlidir. Ensiklopediya üçün yazılan hər bir məqalə onun başlığının tərfi ilə başlayır.

Məqalə adları (sözlər və terminlər) əsasən isim şəklində verilməlidir və mümkün qədər tək halda olmalıdır (Məsələn, zəlzələ, təyyarə və s.). Məqalə adı qəbul edilən elmi terminologiyaya uyğun gələndə cəm halında verilə bilər (Məsələn: Səfəvilər, Abbasiilər)¹⁴⁰.

Məqalələrə ad verilərkən oxucunun maraqlandığı məlumatı birinci növbədə hansı sözlə başlayan məqalədə axtara biləcəyini nəzərə almaq lazımdır. Məlumatın başqa yerdə axtarılacağı güman edilərsə, müvafiq müraciət məqalələri verilməlidir. Məsələn:

a) Quru meyvə – *bax Qax*; b) Meyvə qurusu – *bax Qax*

Məqalənin adı, onun mətnindən fərqli olaraq, qara, böyük hərflərlə verilməlidir. Adı bir neçə sözdən ibarət olan idarə və təş-

¹⁴⁰ Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası redaktorları üçün metodik göstərişlər. – Bakı: ASE Baş redaksiya, 1967, s. 10.

kilatlar haqqındakı məqalənin sərlövhəsi yığcam olmalı, idarənin rəsmi adının əsas ünsürlərini əhatə etməli və elə sözlə başlamalıdır ki, oxucunun məqaləni məhz bu sözdə axtaracağı ehtimal olunsun. Bu kimi hallarda idarə və ya təşkilatın tam adı, məqalənin yığcam adından sonra mö-tərizədə seyrək verilir.

Müxtəlif sahələrə aid bir neçə məqalə ümumi bir adla verilsə, hər məqalənin xüsusiyyəti məqalənin adından sonra seyrək verilir. Məsələn:

KORPUS (poliqrafiyada) -

Bir-birinə oxşayan və ya çox yaxın olan məfhumlar ümumi ad altında birləşdirilə bilər. Bu cür birləşdirilmiş məqalələr oxuculara yalnız soraq məlumatı vermək məqsədi ilə yazılmış kiçik məqalələrədən ibarət olmalıdır. Məsələn,

INTERVAL (lat. Intervallum sözündən: ara, məsafə), musiqidə və akustikada -

Əsas məqalə adı, bir qayda olaraq, qısaldılmış söz şəklində verilə bilməz.

Bir təşkilatın qısaldılmış adı çox işlənsə, qısaldılmış ad əsasən müraciət məqaləsi şəklində verilir. Məsələn:

NATO – bax Şimali Atlantika Paktı.

Azərbaycan dilində və başqa dillərdən birində eyni mənada işlədilən termindən bəhs edilən məqalənin adı Azərbaycanca verilir; başqa dildəki termin isə məqalənin adından sonra mötərizədə seyrək verilməlidir.

Məsələn:

ŞƏBKORLUQ (hemeralopiya) –

Bu kimi hallarda başqa dildəki termin ancaq müraciət məqaləsi şəklində verilə bilər.

Məsələn:

HEMERALOPİYA (yun.) – görmə qabiliyyətinin pozulması, bax *Şəbkorluq*.

Xarici dildəki xüsusi isimlərə, ad və soyadlara, coğrafi adlara, dövrü mətbuat orqanlarına və s. aid məqalə adları ensiklope-di-

yalar üçün müəyyən olunmuş transkripsiya prinsiplərinə uyğun şəkildə yazılmalıdır.

Məsələn:

«Cümhuriyyət» («Cumhuriyet» - «Respublika») –

Heyvan, quş və bitkilərdən bəhs edən məqalə adlarından sonra bunların latınca adları mötərizədə verilir.

Məsələn:

Zürafə (Girafe) -

Məqalənin adını təşkil edən terminin sinonimi varsa, sinonim mötərizədə seyrək yazılmalıdır.

Məsələn:

GÖY (səma) –

Məqalənin adından sonra onun latincası veriləndə sinonimlər mötərizədəki latınca addan əvvəl seyrək verilib, vergüllə ayrılmalıdır.

Məsələn:

KOALA, kisəli ayı (*Phascolarctus cinereus*), -

Məqalənin adını təşkil edən terminin mənşəyi haqqında mötərizədə məlumat verilərsə, müxtəlif mənşəli sinonimlər verilən məlumatdan sonra yazılır. Tək mənşəli sinonimlərdə isə əvvəlcə sinonimin özü yazılır.

Məsələn:

PASTORAL (fran. Pastorale – çobansayağı) –

Terminlərin mənşəyi. Ensiklopediyalarda verilən məqalə adlarında başqa dillərdən gəldiyi şübhəsiz olan bütün terminlərin mənşəyi haqqında məlumat verilməlidir. Hər hansı bir terminin mənşəyi haqqında kifayət qədər səhih göstəriş olmadığı hallarda mənşə haqqında məlumat verməyə ehtiyac yoxdur. Heyvan və bitki növlərini, soylarını, siniflərini, fəsilələrini, təşkil edən bioloji terminlər, kimyəvi birləşmə adları, dərman adlarının mənşəyi haqqında məlumat verilməsinə ehtiyac yoxdur.

Terminlərin mənşəyi haqqındakı məlumat mümkün qədər qısa olmalı və hansı dildəki sözdən əmələ gəldiyi göstərməlidir. Lazım olduğu hallarda terminin mənbəyi də qeyd edilir.

Məsələn:

KAPİTAL (fran və ing. Capital; lat. caput – baş, başlıca hissə)

Termin o qədər də məşhur olmayan bir dildən alınmışsa, bu terminin mənşəyi haqqında verilən məlumatda yalnız terminin hansı dildən götürüldüyünü göstərmək kifayətdir.

Məsələn:

RAFİYA (malaqası dilindən).

Başqa dillərdən gələn termin mürəkkəb sözdən ibarətdirsə, termini təşkil edən ayrı-ayrı hissələrin kökü göstərməlidir.

Məsələn:

VƏTƏNPƏRVƏRLİK (ərəb. vətən – vətən, + farsca pərvər – sevən + azər. lik şəkilçisi).

Başqa dillərdən alınmış termin bir neçə məqalənin adında təkrar olunarsa, bu terminin mənşəyi haqqında yalnız bir dəfə, həm də əsas məqalədə məlumat verilir¹⁴¹.

Xarici terminlərdən ibarət məqalə adlarında çox təkrar olunan ön şəkilçilər və söz sonluqları ayrıca məqalə şəklində yer almalı və bunların etimologiyası izah edilməlidir. Xarici mürəkkəb sözlərin mənşəyi haqqında məlumat verildəndə bu ön şəkilçilərə və söz sonluqlarına aid izahat təkrar edilməməli, bunları izah edən məqalələrə müraciət etmək lazım gəldiyi göstərməlidir.

Məsələn:

ANTROPO... (yun. insan) xarici mürəkkəb sözlərin əvvəlində gələrək, bunların insana aid olduğunu göstərir.

Məsələn, Antropologiya, antropogenez və s.

Avropa mənşəli terminin etimologiyası haqqında verilən məlumat latın və yunan hərfləri ilə, ərəb və fars dillərindən gəlmə söz və terminlər isə ərəb hərfləri ilə yazılmalıdır.

¹⁴¹ Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası redaktorları üçün metodik göstərişlər. – Bakı: ASE Baş redaksiya, 1967, s. 14.

Ensiklopediyalarda terminlərin tərifı. Ensiklopediyalarda hər bir məqalə, adətən, məqalənin adını təşkil edən terminin, məfhumun, hadisənin tərifı ilə başlanır. Yalnız məqalənin adını şərh etməyə ehtiyac olmadıqda tərif verilmir. Tərif müəyyən terminin əsas məzmununu qısa və ümumiləşdirilmiş şəkildə ifadə etməli və bir qayda olaraq, müəyyən anlayışın əsas və ən mühüm əlamətlərini göstərməlidir.

Məsələn:

SİKLOTRON (yun. siklo+...tron) – atom nüvələrini parçalamaq məqsədi ilə elektriclənmiş zərrəciklərə böyük sürət verən qurğu.

Müəyyən bir tarixi hadisə, elmi nəzəriyyə və ya siyasi cərəyanın tərifı veriləndə onun yalnız vaxtını, yerini və zahiri cəhətlərini göstərməklə kifayətlənmək olmaz. Tərifdə həmin hadisəyə qısaca elmi qiymət verilməli, onun əsas ictimai-siyasi məzmununu, başlıca nəticələri və tarixi əhəmiyyəti qeyd edilməlidir.

Tərifı mümkün qədər bir cümlə ilə verməyə çalışmaq lazımdır. Cümlənin başlanğıcını təşkil edən məqalənin adı cümlənin qalan hissələrindən tire (–) ilə ayrılır. Tərifin əsas məzmununu bir cümlə ilə vermək mümkün deyilsə, tərif iki cümlədən də ibarət ola bilər. Belə hallarda iki cümlə bir-birindən nöqtəli vergüllə ayrılmalıdır.

Məsələn:

LUVR (Louvre) – Parisdə fransız memarlığının görkəmli abidəsi; dünyanın ən böyük bədii xəzinələrindən biridir.

Hər hansı mürəkkəb anlayışın tərifı hökmən misal gətirilməsini tələb edərsə, misal mötərizəyə alınır. Tərifin daha geniş şərhı məqalənin mətnində verilir¹⁴².

Məsələn:

KARLOVSI KONQRESİ (1698-1699) – “Müqəddəs ittifaq” (Rusiya, Avstriya, Venesiya, Polşa) ilə Türkiyə arasındakı müharibə qurtarandan sonra

¹⁴² Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası redaktorları üçün metodik göstərişlər. – Bakı: ASE Baş redaksiya, 1967, s. 17.

1698 ilin oktyabrında Karlovsı qəsəbəsində (Sloveniya) çağırılan beynəlxalq konqresdir.

Tərif mümkün qədər elə vermək lazımdır ki, içərisində müraciət olmasın. Müraciət məqaləsinə ancaq o halda yol verilə bilər ki, bunsuz məfhumun kifayət qədər dəqiq və tam tərifini vermək qeyri-mümkün olsun.

Məsələn:

SOĞANAQLI BİTKİLƏR – zanbaqkimilər (Allioideae, Lilioideae yarımfəsiləsindən) və nərgizçiçəyi fəsiləsindən soğanaq əmələ gətirən bitkilər.

Tərifdə bir qayda olaraq, «termin» və ya «ad» sözləri işlədilməməlidir, çünki tərif terminə və yaxud ada deyil, anlayışa və ya hadisəyə verilir.

Məsələn:

ƏMLİK – südəmər quzuya verilən addır (düz deyil).

Düzgün tərif belə olmalıdır.

ƏMLİK – südəmər quzu.

Ensiklopediya məqalələrində müraciət sistemi. Ensiklopediyalarda bir məqalədən başqasına müraciət sisteminə rast gəlirik. Bir məqalədən başqasına müraciət etməyi oxucuya məsləhət görməkdə iki məqsəd vardır:

1. Oxucunun, onu maraqlandıran məqaləni axtarıb tapmasını asanlaşdırmaq;
2. Eyni bir materialın müxtəlif məqalələrdə dəfələrlə təkrar olunmasına yol verməmək¹⁴³.

Məqalələrdə başlıca olaraq, bu və ya başqa anlayışın mahiyyətini açıb göstərən əsas terminlərə müraciət etməsi oxucuya məsləhət görülməlidir. Müraciətlər iki hissəyə bölünür:

- a) müraciət məqalələri;
- b) mətn daxilindəki müraciətlər.

Müraciət məqalələri özləri də iki cür olur: izahlı və izahsız.

¹⁴³ Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası redaktorları üçün metodik göstərişlər. – Bakı: ASE Baş redaksiya, 1967, s. 10.

İzahsız müraciət məqaləsi bu və ya başqa terminin yalnız adından ibarət olaraq, oxucunun hansı məqaləyə müraciət etməsi lazım gəldiyini ona göstərir. Bu cür müraciət məqalələri ancaq aşağıdakı hallarda verilə bilər:

a) Hər iki terminin mənası bir-birinin eyni olanda və yaxud termin ixtisar edilmiş şəkildə verildə.

HƏBƏŞİSTAN – bax *Efiopiya*

b) Oxucuya, geniş izahat tələb etməyən xüsusi anlayışdan daha ümumi anlayışa müraciət etdirmək lazım gələndə.

METAN QICQIRMASI – bax *Qıcqırma*

c) Təxəllüsü ilə məşhur olan bir yazıçı haqqında yazılan əsas məqalənin adı onun təxəllüsünü göstərsə, yazıçının əsl adı və soyadın müraciət məqaləsində vermək lazım gələndə.

Məsələn:

MİRZƏ ƏLƏKBƏR TAHİRZADƏ - bax *Sabir*.

İzahlı müraciət məqaləsi elə məqalədir ki, burada termin haqqında qısaca izahat verildəndən sonra bu xüsusda daha geniş məlumat verilən əsas məqaləyə müraciət edilməsi tövsiyə olunur.

Bir məqalənin mətnində oxucunun bir çox məqaləyə müraciət etməsi tövsiyə edilməməlidir. Çünki çoxlu müraciət tövsiyəsi oxucunun diqqətini yayındıra bilər. Tərcümeyi-hal məqalələrinə müraciət edilməsi zəruri hallarda məsləhət görülə bilər. Məsələn, müxtəlif elm sahələrində bütün dünyada qəbul edilmiş qanunları kəşf edən Arximed, Nyuton kimi alimlərin tərcümeyi-hal məqalələrinə müraciət etməsi, bu qanunlardan bəhs edilən məqalələrdə oxucuya məsləhət görülə bilər.

Həm müraciət məqalələrində, həm də məqalələrin mətni daxilində oxucuya edilən müraciət tövsiyəsi kursivlə yığılır. Müraciət tövsiyəsini göstərən “bax” sözü yalnız aşağıdakı hallarda yazılır:

a) müraciət məqalələrində;

Məsələn:

BMT – bax *Birləşmiş Millətlər Təşkilatı*

b) sıra məqaləyə müraciət edilməsi tövsiyə olunduqda məqalənin sonunda (bax həmçinin; daha ətraflı məlumat üçün bax... və s.).

Sitatlardan istifadə edilməsi. Ensiklopediyalarda verilən məqalələr orijinal olmalı və məqalələrdə sitat verilməməlidir. Sitat ancaq o halda verilə bilər ki, müəyyən məsələnin izah edilməsində onun elmi və siyasi cəhətdən prinsiplial əhəmiyyəti olsun və məqalənin soraq məlumatı vermək cəhətdən dəyərini artırsın. Çoxlu və uzun sitatların verilməsinə, həmçinin başqa müəlliflərin fikirlərinin tez-tez dırnaqsız təkrar edilməsinə yol verilməməlidir¹⁴⁴.

Elm və bədii ədəbiyyat klassiklərinin əsərlərindən, konstitusiyadan və qanun məəcəlləsindən sitat gətirilməsinə icazə verilir. Gətirilən sitatın mətni ilə məqalənin mətni arasında tam uyğunluq olmalıdır ki, sitatın mənasını düzgün şərh etmək mümkün olsun. Gətirilən sitat, bir qayda olaraq, yığcam şəkildə tam bir fikir ifadə etməlidir. Yaxşı olar ki, sitat tam bir cümlədən və ya bir-birinin ardınca gəlib məntiqi cəhətdən bir-biri ilə əlaqəli bir neçə cümlədən ibarət olsun.

Sitatın mətnində olan dırnaqlar da saxlanılmalıdır, lakin dırnaqlar daxili dırnaq olmalıdır. Bu halda, sitatın mətnini məqalənin mətnindən ayıran xarici dırnaqlar «küncü» («----»), daxili dırnaqlar isə «vergüllü» (“----”) dırnaq olmalıdır.

Ensiklopediya məqalələri üçün qəbul edilmiş ixtisar qaydaları sitatların mətninə aid deyildir. Belə ki, sitatların mətni tamamilə mənbədə olduğu kimi qalmalıdır.

Ensiklopediyalarda yer alan sitatın mətni dırnaq içərisinə alınır; mənbəyin adı bibliografik cəhətdən düzgün tərtib edilib, sitatdan sonra dairəvi mötərizədə göstərilir.

¹⁴⁴ Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası redaktorları üçün metodik göstərişlər. – Bakı: ASE Baş redaksiya, 1967, s. 23.

Məsələn:

«sitat» (Salman Mümtaz. Azərbaycan ədəbiyyatının qaynaqları. 1981, s. 4)

Sitatın əvvəlində və axırında üç nöqtə yalnız o halda qoyulur ki, sitat gətirilən mətn cümlənin bir hissəsi olsun və sitatın mətni ilə məqalənin mətni arasında məntiqi əlaqə prinsipi pozulmasın.

Sitatda mənbənin mətni ixtisarla verilirə, bu ixtisarlara yeri mütləq üç nöqtə ilə göstərməlidir.

Ensiklopediyalarda eyni tipli məqalələrin sxemləri. Ensiklopediyalarda dövlətlər haqqında məlumatlar aşağıdakı şəkildə verilir:

Ümumi məlumat
Dövlət quruluşu
Fiziki coğrafiyası
İqtisadiyyatı
Əhali
Tarixi oçerk
Partiyalar, həmkarlar ittifaqı
Silahlı qüvvələr
Səhiyyə
Maarif
Mətbuat, radio, televiziya
Elm və elmi idarələr
Ədəbiyyat
Təsviri sənət və memarlıq
Musiqi
Teatr
Kino
Bibliografiya¹⁴⁵.

Şəhərlər haqqında yazılan məqalələr, onların böyüklüyündən və əhəmiyyətindən asılı olaraq, müxtəlf sxemlər əsasında yazılır. Məqalədə şəhərin adı, hansı ölkədə olması, əgər adı dəyişdirilmişsə, keçmiş adı göstərməli, nə zaman, kimin şərafinə və ya nə

¹⁴⁵ Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası redaktorları üçün metodik göstərişlər. – Bakı: ASE Baş redaksiya, 1967, s. 27.

münasibətlə dəyişdirildiyi qeyd olunmalıdır. Məqalədə şəhərin inzibati əhəmiyyəti, coğrafi mövqeyi, ən mühüm memarlıq və heykəltəraşlıq abidələri haqqında məlumat verilir.

Dövri mətbuat haqqında yazılan məqalələrdə orqanın adı, nəşrin xarakteri (qəzet, jurnal, bülleten və s.), hansı ölkədə və şəhərdə, hansı dildə nəşr olunması, hansı təşkilatın orqanı olması, siyasi və ya elmi istiqaməti, hansı ildən işıq üzü görməsi qısa tarixi yer alır.

Elmlər və ya fənlər haqqında yazılan məqalələrdə elmin mövzusu və elmlər sistemində tutduğu yer, başqa elmlərlə əlaqədar olan cəhətləri, elmin əsas bölmələri, tarixi, inkişaf mərhələləri, ən görkəmli nümayəndələri, istiqamət və cərəyanları, böyük elmi kəşf və nailiyyətlər, müasir dövrdə elmdə tətbiq olunan əsas metodlar və elmin gələcək inkişafının əsas təmayülü qeyd olunmalı və ədəbiyyat öz əksini tapmalıdır.

Ensiklopediyalarda verilən *tərcümeyi-hal* məqalələrində əsas soraq məlumatı aşağıdakı cəhətləri əhatə etməlidir:

xadimin tərcümeyi-halına aid mühüm məlumat:

onun ictimai-siyasi və ya elmi görüşünü göstərən başlıca cəhətlər;

onun yaradıcılıq yolunun əsas cəhətləri.

Kiçik məqalələrdə material aşağıdakı sxem əsasında verilir: tərif, tərcümeyi-halın əsas faktları, xadimin başlıca əsərləri, onun haqqında yazılan əsərlər.

Ensiklopediyalarda tərcümeyi-hal məqaləsinin adı xadimin soyadı ilə başlamalıdır.

Bibliografiya. Ensiklopediyalarda verilən məqalələrdə oxucuya geniş soraq məlumatı verməkdə bibliografiyanın oynadığı rol böyükdür. Məqalənin mövzusunu təşkil edən məsələyə dair bibliografiya, adətən, mətndən sonra verilir. Tərcümeyi-hal və icmal məqalələrində, kompleks və bəzi başqa məqalələrdə bibliografiya mətnin daxilində də verilə bilər.

Bibliografiyasız gedən bir sıra məqalələrdə bibliografiya ilə verilən ümumiləşdirici məqalələrə müraciət etməsi oxucuya tövsiyə olunmalıdır. Məsələn:

bax: Səfəvilər məqaləsinə və onun sonundakı ədəbiyyata.

Bu və ya başqa məqalədə verilən bibliografiyanın xarakterini və həcmi sahə redaksiyası müəyyən edir. Məqalənin mövzusunun, əhəmiyyətindən və həcmindən asılı olaraq, mətndən sonra verilən bibliografiyada təqribən 1-5 əsərin, kompleks, icmal və problem məqalələrində 3-10 əsərin, ayrı-ayrı hallarda isə daha çox əsərin adı çəkilə bilər.

Mətdən sonra verilən bibliografiya. Ensiklopediyalardakı məqalələrin bibliografiyasında, bir qayda olaraq, az əsər adı verildiyi üçün ədəbiyyatı düzgün seçməyin böyük əhəmiyyəti var. Belə ki, müəyyən məsələyə dair ən qiymətli ədəbiyyat göstərilməlidir.

Tərcümeyi-hal məqalələrindən sonra ən zəruri hallarda məqalənin həsr olunduğu xadimin əsərləri külliyyatının və ya seçilmiş əsərləri məcmuəsinin adı həm əslində olduğu kimi, həm də Azərbaycan dilində göstərilir. Bundan başqa həmin xadim haqqında yazılmış ən yaxşı əsərlər də mətndən sonra verilir.

Şərq dillərində nəşr edilən əsərlərdən yalnız latın və ərəb hərfləri ilə çap olunmuş əsərlərin adı məqalə mətnindən sonra bibliografiyada əslində olduğu kimi və Azərbaycan dilində transkripsiyası ilə yazılır.

Bibliografiya məqalənin quruluşu və məzmununa uyğun olmalıdır. Məqalədə bəhs edilən ümumi məsələlərə aid kitab əvvəlcə göstərilir, sonra isə xüsusi məsələlərə aid kitabların adı çəkilir.

Mətn daxilində verilən bibliografiya. Tərcümeyi-hal məqalələrində mətn daxilində verilən bibliografiyada müəllifin başlıca əsərləri mütləq göstərilməlidir.

Məqalədən sonra verilən bibliografiya oxucunun, onu maraqlandıran əsəri asanlıqla və tez tapmasını təmin etməlidir.

Şəkillər. Ensiklopediyalarda verilən şəkillər aşağıdakı əsas növlərə bölünür:

Fotoşəkillər, incəsənət əsərlərinin reproduksiyaları, çertyoj və sxemlər, qrafik və diaqramlar¹⁴⁶.

Bütün portretlər üçün müəyyən edilmiş standart ölçü 2,8x3,7 sm-dir.

Hər bir şəklin altında yazısı olmalıdır. Şəkilaltı yazı mümkün qədər qısa olmalı, şəklin əsas məzmununu oxucuya çatdırmaqdır. Məqalələrdə elmi və ya texniki xarakterli bir neçə şəkil verilsə, bunlar əsasən nömrələnəlməlidir. Məqalənin məzmunu tələb etdiyi halda şəkillərə müraciət edilməsi oxuculara məsləhət görülməlidir. Məsələn: şək. 1.

Şəkillərə baxılması oxuculara aşağıdakı hallarda tövsiyə edilir:

- ✓ Oxucunu ştrix şəkillərə, çertyojlara və ayrı-ayrı texniki obyektlərin fotolarına baxdırmaq lazım gəldikdə (şək. 1, şək 2).
- ✓ Şəhərlərin, mənzərələrin, incəsənət əsərlərinin və sənədlərin fotoşəkillərinin aid olduğu məqalə ilə bir yerə düşmədiyi hallarda (şək. 1, s. 4).

Başqa məqalə və ya cildlərdə gedən şəkillərə baxılması oxucuya tövsiyə ediləndə, ancaq məqalənin adı verilir, cild və səhifə göstərilir. Məsələn: “Bax Memarlıq məqaləsinin şəkillərinə”.

Ensiklopediyalarda bir qayda olaraq bütün şəkillərin altından yazı verilir. Tərcümeyi-hal məqalələri istisna təşkil edir. Kiçik məqalələrdə məqalənin adı şəklin nəyi təsvir etdiyini göstərsə, şəkilaltı yazı verilmir. Məsələn, Qırqovul.

Məqaləyə bir neçə şəkil verildikdə və şəkillər mətndə şərh edildikdə hər bir şəklin altında nömrəsi yazılır.

¹⁴⁶ Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası redaktorları üçün metodik göstərişlər. – Bakı: ASE Baş redaksiya, 1967, s. 45.

Şəkilaltı yazılar məzmun baxımından bir neçə yerə ayrılır: fiziki coğrafiyaya; iqtisadi coğrafiyaya; incəsənət əsərlərinə; tarixi hadisələrə; təbiətşünaslığa; texniki xarakterli şəkillərə və portretlərə dair.

Fiziki coğrafiyaya aid bir mənzərə təsvir edilərkən mütləq onun tərifi verilir və harada yerləşdiyi göstərilir.

Məsələn:

Sabirabad ərazisində Kür və Araz çaylarının bir-birinə qovuşduğu yer.

Meydan, bağça və ya küçə şəkli verilərkən, bunların adı və hansı şəhərdə olduğu göstərilir. Mövzular bir yerə toplanıb tablo şəklində verilərsə, onun altında mövzunun adı yazılır, sonra isə ayrı-ayrı şəkillər izah edilir.

Məsələn:

Sumqayıt kombinatı. 1. Kombinatin ümumi görünüşü. 2. Hazır məhsulun yoxlanılması.

İncəsənət əsərlərinin altındakı yazıda, bir qayda olaraq, müəllifin adı, soyadı, mövzunun adı, əsərin hansı ildə yarandığı və harada saxlandığı göstərilir.

Məsələn:

Salahov T. Təmirçilər. Yağlı boya. 1960. Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi. Bakı.

Məqalənin mətnində gedən şəkillərin altındakı yazı şəklini ayrı-ayrı hissələrini izah etməli və bu şəkildə olmalıdır:

Armud: 1. çiçəkli budaq; 2. çiçək (kəsiyi); 3. meyvə (kəsiyi).

Məqaləyə ayrıca vərəqdə bir qrup şəkil verilərkən ümumiləşdirici şəkilaltı yazı qara, nömrələr isə adi açıq şriftlə yazılmalıdır.

Armud sortları: 1. güləli armud; 2. daş armud.

Mikroskopla böyüdülmüş təsvirlərin altında bunların əslinə nisbətən neçə dəfə böyüdüldüyü mütləq göstərilməlidir.

Başqa dillərdən gəlmə bütün ad və soyadlar, coğrafi adlar, qəzet adları və s. Azərbaycanca transkripsiya ilə verilməlidir. Transkripsiyadan sonra bunların əslinin necə yazıldığı göstərilməlidir.

Xəritələr. Ensiklopediyalarda verilən xəritə və sxemlər oxucuya soraq məlumatı vermək tələbini ödəməli və aid olduğu məqalənin mətnini tamamlamalıdır. Hər bir xəritə aid olduğu məqalənin mətni ilə, eyni tipli xəritələr isə bir-biri ilə əlaqələndirilməlidir. Hər xəritə, bir qayda olaraq, müəyyən məqalə mətninin təsvirini verməli, yəni müəyyən coğrafi obyektə və ya müəyyən ic-timai və təbii hadisəni əks etdirməlidir. Bütün ümumcoğrafi xəritələrdə şərti işarələr və izahedici yazılar xüsusi cədvəllərdə çap edilərək, hər cildə əlavə olunur.

Xəritələr nəşriyyatda müvafiq sahə redaksiyaları, həmçinin “İllüstrasiya və kartoqrafiya” redaksiyası tərəfindən redaktə edilir.

Azərbaycanda ensiklopediya nəşri vəziyyətini nəzərdən keçirdikdə məlum olur ki, XX əsrin 30-cu illərində H.Hüseynovun rəhbərliyi ilə ensiklopediya yaradılması işinə başlanıb. Lakin II Dünya Müharibəsinin başlaması bu işi yarımçıq qoyub. 1934-cü ilin iyunun 19-da Azərbaycan Xalq Komissarları Soveti 15 cildlik Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının nəşri barədə qərar qəbul etmiş və bu məqsədlə xüsusi komitə təşkil olunmuşdur. Bundan sonra 1938 və 1958-ci illərdə də universal ensiklopediyanın yaradılmasına cəhdlər olmuşdur. Azərbaycanda ilk universal ensiklopediya – Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası 1976-1987-ci illərdə nəşr olunmuşdur. 1987-1999-cu illərdə isə “Uşaq ensiklopediyası” işiq üzü görmüşdür¹⁴⁷

15 avqust 2000-ci ildə “Nəşriyyat işi haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununun tətbiqi ilə əlaqədar “Azərbaycan Ensiklopediyası” Nəşriyyat-Poliqrafiya birliyi “Azərbaycan Milli Ensiklopediyası” adlandırılmışdır. Hal-hazırda isə bu qurum “Azərbaycan Milli Ensiklopediyası” Elmi Mərkəzi adlanır.

Azərbaycan Milli Ensiklopediyasının xüsusi cildi - “Azərbaycan” cildi bütövlükdə Azərbaycan Respublikasına həsr olunmuşdur. Burada Azərbaycan haqqında ümumi məlumat, təbiəti,

¹⁴⁷ Bax: Öməröglü İ. İnsan həyatda və sənətdə. – Bakı: 1998, s. 195-205.

təbii ehtiyatları, ekologiyası, əhalisi, dili, dini, tarixi, Azərbaycan Dövlətinin Konstitusiyasının əsasları və b. məlumatlar yer almışdır. Bu ensiklopediya 2007-ci ildə “Azərbaycan Milli Ensiklopediyası” Elmi Mərkəzi tərəfindən nəfis şəkildə çap olunmuşdur.

Lüğətlərin tərtibi və redaktəsi

Müəyyən üsulla düzülüb, mənası, başqa dilə tərcüməsi, düzgün imlası, tələffüzü və s. verilən sözlər toplusu lüğət adlanır. Lüğət hər şeydən əvvəl dil faktları üzərində müşahidə aparmaq və əldə edilmiş təcrübəni ümumiləşdirməkdir. Lüğətlər sözlərin sadələnməsi ilə məhdudlaşmır, sözlərin mənasını izah və müəyyən edir; ya izah olunan sözün arxasında hansı əşya və hadisənin durmasından danışır, ya da əmələ gəlməsi, tələffüzü və yazılışı haqqında ümumi məlumatlar verir və s.

Leksikoqrafiya dilçilikdə lüğətlərin tərtibi məsələləri və öyrənilməsi, bu və ya digər dilə məxsus sözlərin toplanması, onların sistemləşdirilməsi və lüğət şəklində nəşri, ümumi və xüsusi tipli lüğətlərin toplusu ilə məşğul olan sahədir.¹⁴⁸

Lüğətlərin sözlüyü müxtəlif olur. Sözlərin seçilməsində ümumi tələbat həmişə əsas götürülə bilməz.

Lüğətlərdə əlifba sırası ilə düzülərək izah edilən sözlərə *baş sözlər* deyilir. Baş sözlər izahedici, cədvəl, siyahı və formal şəkildə olur.

Qəbul olunmuş ümumi leksikoqrafik ənənəyə əsasən hər bir baş söz iri yağı şriflə ayrılır. Hər bir baş söz eyni zamanda vokabuladır. *Vokabula*, ümumiyyətlə əzbər öyrənmək üçün ana dilinə tərcümə olunan xarici söz, lüğətçilikdə baş söz mənasında işlədilsə də, ondan bir qədər fərqlənir. *Vokabula* yalnız baş söz deyil, həm

¹⁴⁸ Həsənov H. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası. –Bakı: 1988, s. 238.

də ayrıca lüğət məqaləsi kimi ayrılmamış, leksikoqrafik təhlili olan, tərkibinə görə törəmə sözlərdir¹⁴⁹.

Baş sözə aid verilən izahat *lüğət məqaləsi* adlanır. Lüğət məqaləsində baş sözlər *əlifba sırası* ilə izah olunur. Lüğət məqaləsində lüğətdə kompozisiya və kommunikativlik vahidi hesab olunur. Baş söz, onun formal səciyyəsi (qrammatik, orfoqrafik, orfoepik), onun mənalandırılması sözün formal və ya semantik xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmaq üçün məndən misallar götürmək, baş sözə yaxın olan sözlərə işarə etmək, müxtəlif səciyyəli arayışlar – bunların hamısı lüğət məqaləsinin komponentləridir. Baş sözlər lüğət məqaləsində aşağıdakı şəkildə izah edilir: əvvəlcə dayaq sözün əsas mənası, sonra onun başqa mənalara sitat gətirmə yolu ilə verilir. Demək əsas sözə verilən bütün izah və illüstrativ material lüğət məqaləsinə daxildir.

Lüğət sözlükdən, vokabulaların ardıcıl olaraq verilməsindən, sözə və onun mənalara fonetik, qrammatik, üslubi cəhətdən remarkalar və işarələr verməkdən, illüstrativ materialdan, sözlərin frazeologizmliyindən, onların tərcüməsindən və ya izahatından ibarətdir.

Lüğət üçün əsas məsələ *sözlükdür*. Lüğətin məzmunu sözlüklə bağlıdır. Lüğətlərin məqsəd və növünə görə sözlüyün tərkibi və həcmi müəyyən edilir. Lüğətin sözlüyü lüğətdə ətraflı izah ediləcək bütün vokabulaların siyahısı deməkdir. Lüğətdəki baş sözlərin bütün məcmusu *sözlük* adlanır¹⁵⁰.

Hər bir lüğətin sözlüyü şüurlu olaraq hüdudlandırılır: lüğət tərkibinin müəyyən hissəsini təşkil edən jarqonizm, xüsusi terminlər, az işlədilən və daha az sabit olan neologizmlər, arxaizmlər və s. daxil edilmir.

Adətən, lüğətə aktiv işlədilən, hamının başa düşdüyü, ədəbi dil və etik normalara uyğun gələn sözlər daxil edilir. Lüğətdə izah

¹⁴⁹ Yəni orada. s. 239.

¹⁵⁰ Həsənov H. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası. – Bakı: 1988, s. 240.

olunmayan sözlər bunlardır: ölkə, şəhər, çay və s. adları; müasir dilimizdə işlənməyən qəliz alınma sözlər; ədəbsiz sözlər; xüsusi terminlər və s.

Lüğət sözlüyündə dilin leksikasının zəruri mənzərəsini əks etdirən, insan həyatının bütün sahələrini əhatə edən sözlər verilməlidir.

Lüğət üçün sözlər iki şəkildə seçilə bilər:

- heç bir istisna olmadan dildəki sözlərin hamısı əhatə edilir; məqsəd heç bir həddə qoymadan ədəbi dildəki bütün sözləri daxil etməkdir;
- ancaq müasir dildə işlədilən sözlər seçilir.

Sözlüyün tərtibində iki cəhətə nəzərə almaq lazımdır:

- Sözlərin seçmə prinsipini yaratmaq;
- Seçilən sözün tələbatın profilinə uyğunluğunu təmin etmək¹⁵¹.

Lüğət məqaləsində sözün müxtəlif mənalərini ayırmaq üçün xüsusən işarələrdən, durğu işarələrindən və rəqəmlərdən istifadə olunur. İşarələr ixtisar sözlər və ya xüsusi şərti ifadələr şəklində də özünü göstərir. Söz tələffüzü düzgün müəyyənləşdirmək üçün onun xüsusi transkripsiyası və vurğusu qeyd edilir.

Tərcümə lüğətlərində baş sözlər iki şəkildə verilir:

- ✓ tərcümə etmə;
- ✓ sinonimi ilə.

Lüğətlərdə sözlər izah etmə – təsvir, sinonimika, baxdırma, leksik izah, genetik və s. üsullarla verilir.

Leksikoqrafiyada lüğətləri tərtib etməyin üç üsulu mövcuddur:

1. sözyaratma və ya etimoloji üsul
2. «yuva» üsulu
3. sözlərin əlifba sırası üsulu.

¹⁵¹ Yenə orada, s. 241.

Lüğətlərdə baş sözlər iki üsulla verilir: «yuva» (eyni kökdən olan sözlərin bir qrupda yerləşdirilməsi) və əlifba (sözlərin əlifba sırası ilə düzülüşü). Müasir lüğətlər əsasən, əlifba üsulu ilə tərtib olunur. Lüğətlərin iki növü var: ensiklopedik və filoloji (izahlı, ikidilli, dialektologiya, orfoqrafiya, frazeologiya, terminologiya, orfoepiya, etimologiya, xarici sözlər və s.). Lüğətin əsas funksiyaları sırasına informativ, kommunikativ və normativ funksiyaları aid etmək olar.

Lüğət məqaləsi lüğətin struktur vahidi hesab olunur. Məqalə tam, əsas və əlavə informasiya zonalarına ayrılır.

Dil lüğətlərinin sistemləşdirilməsi təcrübəsi, onların tərtibi və təsviri haqqında geniş məlumatlar leksikoqrafiyada toplanmışdır. Nəzəri leksikoqrafiya (lüğətçilik) lüğətlərin ümumi tipologiyasının və yeni lüğətlərin işlənməsini, lüğətin makrostrukturunun işlənməsini (sözlərin seçilməsi, sözlərin və lüğət məqalələrinin yerləşdirilməsi, omonimlərin seçilməsi), lüğətin mikrostrukturunun işlənməsi, yəni ayrıca lüğət məqaləsinin (mənaların seçilməsi, təsnifləşdirilməsi) hazırlanmasını əhatə edir.

Lüğətçilik praktikasının inkişafı lüğətlərin redaktor hazırlığı ilə sıx bağlıdır və real redaktor qərarlarında öz əksini tapır.

Lüğətləri məzmun və xarakterinə – sözü və ya məfhumu necə izah etməsinə görə beş qrupa bölmək olar: filoloji, ideoqrafik, ensiklopedik, tədris, tezlik lüğətləri¹⁵².

Lüğətlər ya sözlərin etimologiyası və tarixən mənaca inkişafı haqqında məlumat verir (etimoloji və tarixi lüğətlər), ya sözün mənasını, işlədilməsini, yazılışını, düzgün tələffüz olunmasını qeyd edir (orfoqrafik, fonetik, orfoepiya lüğətləri), ya sözün mənalarını açır (omonim, sinonim və s. lüğətləri), ya məfhumları simvolik şəkildə izah edir (ideoqrafik lüğətlər), ya da əşya və hadisələri, məfhumları şərh edir (ensiklopedik).

¹⁵² Həsənov H. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası. – Bakı: 1988, s. 248.

Linqvistik lüğətlər dilin leksik-semantik strukturunu təsvir edir. Linqvistik lüğətlərin təsvir obyektini dil vahidləri hesab olunur. Məsələn: Omonimlər lüğəti.

Terminoloji lüğətlər bir və ya bir neçə sahənin terminologiyasını əks etdirir. Terminləri izah edən lüğətlər terminoloji lüğətlər adlanır. Terminoloji lüğətlər tərtib olunarkən semantik, morfoloji, kalka və sintaktik üsullardan istifadə edilir. Terminoloji lüğətlər məqsəd və xarakterinə görə *birdilli* və *ikidilli* olur. Birdilli terminoloji lüğətlərdə elmin müxtəlif sahələrinə aid terminlər əlifba sırası ilə göstərilir. Bu lüğətlər əlifba xarakterli terminoloji lüğətdir. İkidilli terminoloji lüğətlər daha çox tərcümə xarakterli olur.

Ensiklopedik lüğətlər hər hansı bir sahənin müasir vəziyyətini, vacib hadisələri və s. əhatə edir. Bu lüğətlərdə sözlərin özü deyil, onların ifadə etdikləri elmi, siyasi, istehsalat, ədəbi və başqa məfhumların predmet və hadisələri izah olunur. Ensiklopedik lüğətlər universal (ümumi) və xüsusi olmaqla iki yerə bölünür. Bu lüğətlərdə məqalələr əlifba sırası ilə düzülür. Böyük məqalələr bir neçə hissədən ibarət olur. Hər hissə ayrıca başlıqlarla verilir. Verilən sözlərin əsasını isimlər təşkil edir. Məqalənin adından sonra vergül və ya mötərizənin qoyulması həmin sözün əsas mənası ilə yanaşı onun başqa mənalarının olduğunu göstərir. Ensiklopedik lüğətlərdə də ixtisarlara, illüstrativ material verilir.

Nəşrdə yerləşmə yerinə görə lüğətlər birtərəfli – yəni sadəcə mətnin sol hissəsini əhatə edənlər və iki tərəfli olurlar. İki tərəfli lüğətlər tərcümə və tərcümə olmayan lüğətlərə ayrılır.

Lüğət blokunun sərlövhələrinin yerləşmə yerinə görə lüğətlər əlifba və qeyri-əlifba lüğətlərinə ayrılır. Əlifba lüğətləri isə ciddi əlifba (birbaşa və əksinə) və qruplaşdırılmış (bir kökdən olan sözlərin bir bənddə verilməsi) olurlar. Qeyri əlifba lüğətlərinin tematik və sistematik növləri vardır. Əksinə lüğətlərdə sözlər birinci hərfə görə deyil, sonuncu hərfə görə düzülür.

İ.Umudlu 2004-cü ildə lüğət nəşri üzrə apardığı araşdırmaların yekunu olaraq yazır: “Müstəqillikdən sonra, xüsusən də son il-

lərdə müxtəlif səpkilərdə çoxlu lüğətlər nəşr edilmişdir. Say etibarını ilə terminoloji lüğətlər üstünlük təşkil edir. Akademik lüğətlər azlıq təşkil edir, nəşriyyatlar daha çox kiçik həcmli, praktik lüğətlərə üstünlük verirlər. AMEA Dilçilik İnstitutunun elmi şurası və Terminologiya Komitəsi mütəxəssislərin rəyi olmadan nəşr edilmiş lüğətlər məzmun və keyfiyyət baxımından qüsurlu sayılır¹⁵³.

Son illərdə nəşr olunan lüğətlərin arasında bunları sadalamaq mümkündür: Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti (IV-cilddə. ABCÇD I cild /red. Ə.Orucov; tərtibçilər: Ə.Orucov, B.Abdul-layev, N.Rəhimzadə); B.: Şərq-Qərb, 2006; Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti (red. A.Axundov; Azərbaycan Respublikası Dövlət Dil Komissiyası, AMEA, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu). B.: Lider, 2004; Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası (2 cild-də /Baş red. Y.Mahmudov; Red. heyəti. İ.Ağayev, T.Babayev) B.: Lider, 2004; Azərbaycanca-rusca lüğət (4 cildə müəll. M.Tağıyev, İ.Aydınov, İ.Kərimov və b.; red. M.T.Tağıyev və b.) Bakı Slavyan Universiteti.- B.: Şərq-Qərb, 2006; İngiliscə-Azərbaycanca lüğət (Tərt. O.Türksevər (Musayev), T.Əliyev, Q.Məmmədov və b.). B.: Şərq-Qərb, 2004; Klassik Azərbaycan ədəbiyyatında işlənən ərəb və fars sözləri lüğəti (2 cildə. /tərt. ed. B.Abdul-layev, M.Əsgərli, H.Zərinəzadə; elmi red. M.Adilov) B.: Şərq-Qərb, 2005; Rusca-Azərbaycanca lüğət (Üç cildə /Red. Ə.Orucov; AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu). B.: Şərq-Qərb, 2005.

Soraq kitabçası

Soraq kitabçası sistemli quruluşu olan, informasiya vahidləri əlifba sırası ilə düzülmüş, tətbiqi, praktiki xarakter daşıyan məlumat nəşrləridir. Soraq kitabçaları hər hansı sahə haqqında kompleks məlumatları əhatə edir. Soraq kitabçalarının struktur vahidi

¹⁵³ Umudlu İ.Kitab nəşri bu gün. Bakı, 2004, s. 191.

soraq məqaləsi hesab olunur. Bu kitablarda cədvəllərdən geniş istifadə olunur. Cədvəl vasitəsi ilə informasiya əyaniləşir. Bəzi soraq kitabçaları bütünlükdə cədvəldən ibarət olur.

Məqsəd təyinatına görə soraq kitabçaları aşağıdakı növlərə ayrılır:

1. Elmi;
2. İstehsalat-təcrübi;
3. Siyasi-kütləvi;
4. Tədris;
5. Kütləvi;
6. Məişət.

İnformasiyanın xarakterinə görə isə soraq kitabçalarının aşağıdakı növləri vardır:

- Mütəxəssislər üçün;
- Həvəskarlar üçün;
- Statistik;
- Kataloq;
- Soraq cədvəli;
- Soraq kitabı (təyin edici);
- Bioqrafik lüğət;
- Bələdçi;
- Təqvim;
- Əlamətdar tarixlərin təqvimi¹⁵⁴.

Bunlardan əlavə, mətnli, rəqəmli, formullu, qarışıq mətnli və təsvirli (illüstrasiyalı) soraq kitabçaları nəşr olunur.

Soraq kitabçalarının aparatına müşayiətedici məqalə (ön söz), ixtisar, qısaltmalar və şərti işarələrin siyahısı, istinad sistemi, köməkçi göstərici, biblioqrafik siyahı, mündəricat daxildir.

¹⁵⁴ <http://www.hi-edu.ru/e-books2/xbook082/01/index.html>

Ədəbiyyat

- Aykut A. Ansiklopedi. DİA., Ankara, 1991, c. 3. s. 217-227.
- Həsənov H. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası. –Bakı: Maarif, 1988, 306 s.
- Səmədova V. Azərbaycanda ensiklopedik nəşrlər: tarixi və müasir vəziyyəti // Aydın dərgisi, 2002, sayı 3, s. 87-103.
- Vəliyev İ. İnsan həyatda və sənətdə. Bakı: Günəş, 1996, 256 s.
- Vəliyev İ. Burulğanlar içində. Bakı: Günəş, 1997, 215 s.
- Vəliyev İ. Redaksiya-nəşriyyat işinin əsasları. – Bakı: 2004. - 140 s.
- Адамов Е.Б., Кричевский В.Г. Оформление справочных изданий. М., 1981. 110 с.
- Винокуров Д. Методика подготовки отраслевой энциклопедии. – М.: 1968.
- Гудовщикова И.В. Общие зарубежные энциклопедии. Л., 1963. 87 с.
- Крупенникова И.А. Справочный аппарат научно-технического переводного словаря // Книга: Исслед. и материалы. 1974, Сб. 28. с. 47-58.
- Призмент Э.Л. Справочный аппарат справочных изданий // Предметизационные системы и аппарат книги (теория и практика). М., 1999. с. 239-244.
- Проблематика определений терминов в словарях разных типов. Л., 1976. 226 с.
- Редактирование отдельных видов литературы / Под ред. Н. Сикорского. – Москва: Книга, 1987.

VII FƏSİL TƏDRİS ƏDƏBİYYATI

Tədris ədəbiyyatının nəşrə hazırlanması redaksiya-nəşriyyat fəaliyyətinin xüsusi sahəsidir. Belə ki, tədris ədəbiyyatının yaradılması prosesi bütün digər növ ədəbiyyatların hazırlanması prosesindən fərqlidir. Tədris ədəbiyyatı elmi və tətbiqi xarakterli sistemləşdirilmiş məlumatı əhatə edən, tədris etmək və öyrənmək üçün asan şəkildə şərh olunan və müxtəlif yaşda təhsil alan oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuş nəşrdir.

Tədris ədəbiyyatı aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

- kommunikativ;
- informativ;
- dərk etdirmə (öyrədici);
- inkişaf etdirici;
- tərbiyə edici;
- nizamlayıcı;
- təşkilati.

Tədris ədəbiyyatının oxucu auditoriyası təhsil alanları və tədris edənləri əhatə edir. İnformasiyanın xarakterinə və məqsəd təyinatına görə tədris ədəbiyyatının aşağıdakı növləri vardır:

1. Proqram – metodik nəşrlər (tədris planı, tədris proqramı);
2. Tədris – metodik nəşrlər (metodik göstərişlər, metodik tövsiyə);
3. Öyrədici nəşrlər (dərslik, dərs vəsaiti, mühazirə konspekti, mühazirə kursu);
4. Köməkçi (yardımçı) nəşrlər (praktikum, müntəxəbat; məsələ və çalışmalar toplusu; oxu üçün kitab).

Proqram-metodik nəşrlər fənnin məqsədini, strukturunu, məzmunu, ayrı-ayrı suallara dair materialın həcmi müəyyən edir. Proqram-metodik vəsaitlərə tədris planı və tədris proqramı aiddir. Bu nəşrlər tədris prosesində iştirak edən müəllimlər və metodistlər üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Tədris planı tədris prosesini nizama salan sənəddir. Bu sənəddə təhsilin forması və növü, praktik və laboratoriya işləri, kurs və buraxılış işləri və s. öz əksini tapır.

Tədris proqramı fənnin məzmunu və həcmiini əhatə edən nəşrdır. Burada fənnə dair ədəbiyyat da yer alır.

Tədris-metodik nəşrlərə metodik göstərişlər və metodik tövsiyə aiddir. Bu nəşrlər də tədrisin metodikasına dair materialları əhatə edir.

Öyrədici nəşrlərə dərslik, dərs vəsaiti, mühazirə konspekti və mühazirə kursu aiddir.

Dərslik konkret fənn üzrə tədris planı və proqram əsasında hazırlanmış nəzəri və praktik biliklərin əsaslarının sistemli və anlaşılıqlı şəkildə izah olunduğu əsas vəsaitdir. Dərslik fənnə dair baza biliklərini əhatə edir. Məzmununa görə dərslikləri ümumi və xüsusiyyətləri ayırırlar.

Dərs vəsaiti konkret fənn üzrə tədris proqramına uyğun hazırlanmış, dərslikdə verilən biliklərin genişləndirilməsi və möhkəmləndirilməsinə xidmət edən vəsaitdir. Dərs vəsaitləri tədris proqramlarında nəzərdə tutulan biliklərin yaxşı qavranılması, dərinləşdirilməsi və genişləndirilməsi üçün yaradılmışdır¹⁵⁵.

Variativ dərsliklər – ayrı-ayrı müəlliflərin (müəllif qrupunun) vahid tədris proqramı əsasında eyni fənn üçün hazırladıkları müxtəlif dərsliklərə deyilir.

Ali məktəb tələbələri üçün mühazirə kursu və mühazirə konspekti kimi nəşrlər də hazırlanır.

Mühazirə kursu fənnə dair bir müəllifin və ya bir neçə müəllifin mühazirələrini əhatə edir. Mühazirə kursu dərsliyə əlavə hesab olunur və yeni materialı əhatə edir. Mühazirələr oxunmuş material əsasında yaradılır. Beləliklə, mühazirə kursu – konkret problemi açan, müəllifin öz mövqeyini göstərdiyi müəllif işidir.

¹⁵⁵ Caniyeva U. Tədris ədəbiyyatının tipoloji xüsusiyyətləri və növləri // Bakı Universitetinin Xəbərləri, humanitar elmlər seriyası, 2007, N 3, s. 196.

Mühazirə konspekti isə mühazirə kursunun əsas müddəalarını əhatə edir. Daha çox yeni fənnə dair və dərsliyə əlavə kimi hazırlanır.

Köməkçi nəşrlər arasında *müntəxəbatları* və *oxu üçün kitabları* xüsusi qeyd etmək lazımdır. Müntəxəbat dərsliyin məzmununu açan nəşrdir. Oxu üçün kitablar isə əsasən xarici dilləri öyrənənlər üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Praktikumlara tapşırıqlar, məsələlər, yoxlama işlərinin məcmusu daxildir. Burada əsas yeri özünüyoxlama sualları və tapşırıqları tutur. Çox vaxt praktikumları metodiki göstərişlərə aid edirlər.

Tədris ədəbiyyatının aparatının redaktəsi

Tədris ədəbiyyatı nəzəriyyəsində aparatın üç növünü fərqləndirirlər:

1. istiqamətləndirici aparat;
2. materialın mənimsənilməsini təşkil edən aparat;
3. nəşri bütünlükdə təkmilləşdirən aparat.

İstiqamətləndirici aparata müqəddimə, qeyd, nəticə, bibliografik material, göstərici, əlavə, lüğət, ixtisarlar siyahısı, şərti işarələr siyahısı, rubrikasiya daxildir.

Materialın mənimsənilməsini təşkil edən aparat (metodik aparat) sualları, çalışma və tapşırıqları əhatə edir.

Nəşri bütünlükdə təkmilləşdirən aparat digər növ ədəbiyyatların aparatına oxşayır. Amma özünəməxsus cəhətləri də mövcuddur.

Tədris ədəbiyyatının aparatı üzərində redaktor işinin əsas istiqamətlərinə diqqət yetirək.

İstiqamətləndirici aparatın vəzifəsi oxucunun bilik əldə etməsinə kömək etmək və ondan effektiv istifadəni təmin etməkdir. İstiqamətləndirici aparatın elementləri oxucuda öyrənilən predmetə maraq oyatmalıdır.

Aparatın elementlərinə *müqəddimə, qısa əlavə, izah, əsas mətnə dəqiqləşdirmə, şərh, nəticə* daxildir. Bu materialların məzmununu analiz edərkən əsas diqqəti təşkilati-metodik hissəyə ayırmaq lazımdır. Müqəddimədə öyrənilən fənnin məntiqini açmaq, onun əsas və çətin aspektlərini izah etmək, digər mənbələrdən əlavə informasiya almaq mümkünlüyünü göstərmək lazımdır. Müqəddimədə fənnin vacib cəhətlərinə müəllif mövqeyinin xarakteristikası, sözügedən fənnin digər fənlərin öyrənilməsinə təsiri və s. qeyd olunur. Müqəddimədə həm də tədris ədəbiyyatından istifadə qaydaları haqqında da məlumat verilməlidir.

Redaktor müqəddiməni nəzərdən keçirərkən kursun bütünlükdə xarakteristikasının dürüstlüyünü, müəyyən həcmdə informasiyanı qavramaqda bu nəşrin rolunu qiymətləndirməlidir. Kursun öyrənilməsi istiqamətinə söykənərək müqəddimənin metodik aspektlərini qiymətləndirmək lazımdır.

Qısa əlavələr, izah, əsas mətnə dəqiqləşdirmə, şərh və nəticəyə redaktor iki müstəvidə baxır: *əsas mətnlə əlaqə* və *şərhlərin yerləşdirilmə düzgünlüyü* (mətn daxilində, sətir altında və ya mətnin sonunda).

Tədris kursunu tamamlayan nəticə həm də metodik xarakter daşıyır. Nəticə oxucuda əldə olunmuş bilikləri yekunlaşdırmaq üçün nəzərdə tutulur. Redaktor kitabın oxucu dairəsini nəzərə alaraq, nəticəni analiz etməlidir. Bu zaman redaktor nəticənin kurs ilə əlaqəsini üzə çıxarmalıdır.

Materialın mənimsənilməsini təşkil edən aparat tədris ədəbiyyatının və didaktik sistemin əsas hissəsidir və sualları, məşğələləri, tapşırıqları əhatə edir.

Metodik aparat məktəb dərsləkləri üçün xüsusilə vacibdir. Bu aparatın məqsədi dərsləkdə yer alan materialın əlavə işlənməsini təmin etmək, oxucunu sərbəst şəkildə yoxlamaq, nəzəri bilikləri praktikaya tətbiq etməkdir.

Metodik aparatın düzgün, dəqiq işlənilməsi məsuliyyəti müəllifin üzərinə düşür. Bu aparatın hazırlanması zamanı əsas cə-

hət oxucunun bilik və imkanlarını nəzərə almaqdır. Redaktor sual və məsələlərin qiymətləndirilməsinə formal yanaşmamalıdır. Aparatın bu elementi həm də fənnin xüsusiyyətləri ilə müəyyən olunur. İlk baxışda elə görünə bilər ki, müəlliflər sualları müxtəlifləşdirməlidirlər. Ancaq vəsaitin predmeti bütünlükdə konkret praktikaya istiqamətləndirilmişdir.

Redaktor müəlliflə birlikdə aparatın məqsədini müəyyənləşdirərək fənnin xüsusiyyətlərini nəzərə almalıdır.

Annotasiya mündəricat, məqsəd təyinatı, oxucu auditoriyası nöqtəyi-nəzərindən nəşrin qısa xarakteristikasını əks etdirir. Nəşrin seçilməsində, reklam kampaniyasının təşkilində annotasiyadan istifadə olunur. Ona görə də buradakı informasiyalar tövsiyəedici xarakter daşıyır.

Dərsləklərin nəşrə hazırlanması

Dərslək fənnin məzmununa aid ən zəruri elmi-nəzəri materialları əhatə etməklə yanaşı, həm də tədris prosesinin ümumi sistemini istiqamətləndirir. Dərsləyin hazırlanması elmi, intellektual, texniki və bütövlükdə yaradıcı xarakterli mürəkkəb prosesdir. Bu proses 3 istiqamətdə gedir:

- dərsləyin layihələşdirilməsi;
- dərsləyin yazılması;
- dərsləyin istehsalı¹⁵⁶.

Bu fazaların hər biri də müxtəlif mərhələləri əhatə edir. Belə ki, *dərsləyin layihələşdirilməsi* zamanı yeni dərsləyə tələbat öyrənilməli, layihə, tədris prosesinin konsepsiyası, dərsləyin məzmun və strukturu, proqrama uyğunluğu müəyyənləşdirilməli, materiallar toplanmalı, nümunə üçün bir fəsil yazılmalı, dərsləyin struktur quruluşunun mövcud tədris proqramına uyğunluğu öyrənilməlidir.

¹⁵⁶ Dərslək necə olmalıdır / tərcümə ed. N.Qaramanlı, A.Həsənov və G.Məmmədova. - Bakı: 2003, s.4.

Dərslinin yazılması zamanı dərslinin texniki tərtibat parametrləri müəyyənləşdirilməli, dərslinin mətni yazılmalı, illüstrasiyalar hazırlanmalı, ifadə ardıcılığı və dərslük bütövlükdə eksperimental qaydada yoxlanılmalıdır. *Dərslinin istehsalı* zamanı dizayn nümunəsi hazırlanmalı, mətn yığılmalı və səhifələnməli, məlumat-soraq aparatı hazırlanmalı, mətnin redaktəsi və korrekturası aparılmalı və sonda çap olunmuş dərslük eksperimental qaydada yoxlanılmalıdır.

Dərslinin *layihələşdirilməsi* zamanı yeni dərsliyə tələbat öyrənilməlidir. Şagirdlər, müəllimlər arasında sorğu keçirilir. Mövcud dərslükdən fərqli olan yeni dərslinin yaradılması zərurəti istər müəllif, istərsə də nəşriyyat tərəfindən əsaslandırılır. Müəllifin daha yaxşı dərslük hazırlayacağı fikri subyektiv də ola bilər. Nəşriyyat müəllifin mülahizələrini təhlil etməklə yanaşı, həm də dərslinin məzmununu, onun hazırlanmasının texniki və maliyyə aspektlərini dərinlənən araşdırmalıdır. Layihənin müəyyənləşdirilməsi işin daha konkret mərhələsini əhatə edir. Bu mərhələdə kitabın yaradılması qərara alınır. Müəlliflə nəşir arasında müqavilə hazırlanır. Bu müqavilədə hazırlanacaq kitabın əsas pedaqoji, texniki, maliyyə aspektləri öz əksini tapır. Layihənin müəyyənləşdirilməsi zamanı həm də dərslük komponentləri – dərslük, müəllim üçün vəsait, şagird dəftəri, çalışmalar toplusu, müntəxəbat, test toplusu və s. müəyyənləşdirilir¹⁵⁷.

Dərslük layihələşdirilən zaman tədris prosesinin konsepsiyası da müəyyənləşdirilməlidir. Bu mərhələdə müəlliflər ilk növbədə tədris prosesinin konsepsiyasını özləri üçün aydınlaşdırırlar.

Dərslüklər dövlət qurumları (Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi) tərəfindən təsdiq olunmuş məcburi və ya tövsiyə xarakterli proqramın tələblərinə, məzmununa və əsas istiqamətinə uy-

¹⁵⁷ Dərslük necə olmalıdır / tərcümə ed. N.Qaramanlı, A.Həsənov və G.Məmmədova. – Bakı: 2003, s. 8.

ğun olmalı və müəlliflər tərəfindən bu prinsip mütləq nəzərə alınmalıdır.

Layihələşdirmə mərhələsində dərsləyin hazırlanması üçün lazım olan bütün materiallar - mövzulara aid ilkin qeydlər, çalışmalar, suallar, sorğu kitabları, dövrü mətbuatdan məqalələr toplanır, gözdən keçirilir və sistemləşdirilir.

Nümunə üçün bir fəsil yazılarkən hər hansı bir fəslin tam və ya qismən hazırlanması nəzərdə tutulur. Yazılmış fəsil dərsləyə yanaşma konsepsiyasını, onun bütün tələblərini özündə əks etdirməli, aşağıdakı suallara cavab verməlidir:

- Fəsillərin icmalı veriləcəkmi?
- Yeni anlayışlar necə daxil ediləcəkdir?
- Verilmiş informasiya ilə çalışmalar və praktik tapşırıqlar arasında proporsiya gözlənilirmi?¹⁵⁸.

Dərsləyin əsas istiqamətinin aydınlaşdırılması ilə eyni zamanda fəslin eksperimental qaydada yoxlanılması işi də təşkil olunmalıdır. Məhz bu zaman dərsləyin irəli sürülən tələblərə uyğunluğu, daxil edilmiş yeniliklərin istifadəçilər tərəfindən başa düşüləcəyi, informasiya təklifi ilə vərdiş qazanılması arasında tarazlıq gözləniləcəyi və s. kimi suallara cavab tapmaq mümkündür.

Dərsləyin tərtibatının əsas parametrlərinin (səhifələrin təxmini sayı, formatı, rənglərin sayı və s.) müəyyən edilməsi dərsləyin hazırlanması işinin əsas mərhələlərindən biridir. Bu texniki xarakteristikalar dərsləyin konsepsiyasının əsas cəhətlərindən olduğundan, işin başlanğıcında nəzərə alınmalıdır.

Dərsləlik tədris prosesinin əsas tərkib hissəsi olub, bu və ya digər fənnin öyrənilməsinə, müəyyən vərdişlərin qazanılmasına xidmət edir. Belə bir geniş funksiyanı özündə daşıdığına görə dərsləlik hazırlayarkən bir tərəfdən tədris prosesinin strukturu təhlil olunmalı, digər tərəfdən isə metodoloji məsələlər nəzərə alınmalıdır.

¹⁵⁸ Yenə orada, s. 8.

Tədris prosesinin konsepsiyasından asılı olmayaraq, onun üç əsas istiqamətini müəyyənləşdirmək olar:

- yeni mövzunun öyrənilməsi;
- yeni vərdişin qazanılması;
- həm yeni mövzunun öyrənilməsi, həm də yeni vərdişin qazanılması¹⁵⁹.

Dərslidəki hər hansı bir mövzunun başa düşülməsi üçün ilk növbədə mövzu haqqında təsəvvür yaradılmalıdır. Bu təsəvvürü aşağıdakı üsullarla yaratmaq mümkündür:

Qabaqlayıcı baxışın məqsədi tədris prosesi üçün geniş zəmin hazırlamaqdır. Bununla da oxucu tədris prosesinin sonunda hansı biliklərə yiyələnəcəyini təsəvvür etmək imkanı qazanır.

Motivasiya tədris prosesinə, keçilən mövzuya marağın artırılmasına yönəlmişdir. Bu zaman real həyatdan götürülmüş kiçik əhvalatlardan, hadisələrdən istifadə edilə bilər.

Mövzuya giriş üçün tapşırıq

Müşayiətedici vəsait – mövzu mətn, rəsm, foto və ya sxem şəklində hər hansı əyani vasitələrlə müşayət oluna bilər.

İlk çalışma – mövzu ilə bağlı verilən ilk çalışma oxucunun malik olduğu biliklər ilə yeni material arasında əlaqə yaratmaq funksiyası yerinə yetirir.

İnformasiyanın tutuşdurulması – tədris prosesində bütün hallarda yeni alınmış biliklər fənn haqqındakı təsəvvürlər və fənn üzrə artıq əxz olunan biliklərlə tutuşdurulmalıdır.

Məktəb dərsləklərini araşdıranlar belə bir nəticəyə gəlmişlər ki, dərsləklərdəki mətnləri iki cür qiymətləndirmək olar: çox çətin qavranılan mətnlər və çətin qavranılan mətnlər.

Bütün hallarda mətnin qavranılması müəlliflərin dərsləkdə verdikləri informasiyanın oxucu üçün nə dərəcədə anlaşılıq olma-

¹⁵⁹ Dərslək necə olmalıdır / tərcümə ed. N.Qaramanlı, A.Həsənov və G.Məmmədova. - Bakı: 2003, s. 17.

sından asılıdır. Bu baxımdan qeyd etmək lazımdır ki, qavramanın səviyyəsi təkcə mətnin öz xüsusiyyətindən deyil, həm də oxucudan asılıdır.

Oxucunun mətni qavramasına aşağıdakı şərtlər təsir göstərir:

- Texniki amillər – şrifflər, sətirlərin uzunluğu, kağızın keyfiyyəti;
- Mətnə verilən ideyalar;
- İdeyaların ifadə üsulları – forma, leksika, cümlələrin quruluşu.

Dərsləklərin soraq-məlumat aparatı

Dərslək forma cəhətdən elə qurulmalıdır ki, funksiyasından, məzmunundan, məqsədindən asılı olmayaraq ondan istifadə edənlər müxtəlif situasiyalarda və müxtəlif məqsədlərlə ondan yararlansınlar. Soraq-məlumat aparatı informasiya axtarışında oxucunun işini yüngülləşdirmək üçün müəlliflərin nəzərdə tutduğu vasitədir. Bu bələdçi vasitələr maksimum informasiyadan maksimum faydalanmağa imkan verir.

Dərsləklərdə istifadə olunan soraq-məlumat aparatının aşağıdakı növləri vardır¹⁶⁰:

- dərsləklərdən istifadəyə kömək edən texniki soraq-məlumat aparatı: mündəricat, göstəricilər, qeydlər;
- fənni öyrənməyə kömək edən pedaqoji soraq-məlumat aparatı: xülasə, lüğət, pedaqoji prinsiplərin izahı və s.

Dərsləklərdə təqdim olunan soraq-məlumat vasitələrinin variantları çoxdur. Onlardan bəzilərinə diqqət yetirək.

Minnətdarlıq – müəllif öz həmkarlarına, redaktora, rəyçiyə minnətdarlığını bildirir.

Bibliografiya – konkret mövzuya aid olan kitabların siyahısı.

¹⁶⁰ Yəni orada, s. 68.

Giriş – nəşrin əvvəlində verilən bu mətndə nəşrin məqsədi, öyrənilən mövzular, dərslinin daxili strukturu göstərilir.

Müqəddimə - veriləcək daha vacib informasiya üçün girişdir.

Təlimat – dərsləkdən istifadə üsullarının izahı.

Dərsləkdən necə istifadə etməli? – Burada dərsləkdən istifadə üsullarının izahı və ya dərslinin təyinatı və tətbiqi barəsində müəllifin təsəvvürlərinin şərhı verilir.

Leksika – dərsləkdə istifadə olunan spesifik leksikadan, yeni və ya mürəkkəb terminlərdən ibarət kiçik həcmli lüğət.

Metodoloji qeydlər – məqsədlər, metodlar, qiymətləndirmələr barəsində xüsusi qeydlər.

Müəllif haqqında qısa məlumat.

Oxucuya müraciət – dərslinin bəzi cəhətlərinə oxucunun diqqətini cəlb edən müqəddimə.

Mündəricat – bütün bölmələrin, fəsilələrin başlanğıc səhifəsi göstərilməklə nəşrin planı.

Ön söz – müəllif tərəfindən yazılmış, kitabın əvvəlində yerləşdirilən mətn. Bu mətndə kitabın məzmununu ümumi şəkildə verilir və dərsləkdə bütövlükdə nəzərdən keçirilir.

Əlavələr – kitabı oxuyarkən lazım olmayan və kitabın sonunda yerləşdirilən ayrı-ayrı elementlər, texniki vəsait, əlavə məlumat.

Qeydlər – mövzuya birbaşa bağlı olmayan, səhifənin aşağısında yerləşdirilən əlavə informasiya.

İllüstrasiyaların siyahısı – səhifə, rəssamın adı göstərilməklə illüstrasiyalara dair bütün şəkildə sözlərin siyahısı.

Cədvəl – sətirlər və sütunlar üzrə sistemləşdirilmiş qaydada yerləşdirilən məlumatlar qrupu.

Göstərici – səhifələri göstərilməklə kitabda adı çəkilən əsas anlayışların əlifba qaydası ilə yerləşdirilməsi.

Azərbaycanda dərsləklərin nəşri məsələsi və müasir durum

Azərbaycan Respublikasında dərslək siyasətini Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti müəyyən edir.

Dərslək siyasətinin məqsədi məktəbliləri müasir standartlara uyğun bilik, bacarıq və vərdişlərə yiyələndirmək, Vətəninə, xalqına, onun adət-ənənələrinə bələd olan, milli və ümumbəşəri dəyərlər zəminində formalaşan, fiziki və mənəvi cəhətdən sağlam, müstəqil həyata hazır və demokratik düşüncəli vətəndaşlar kimi yetişdirməkdir.

Dərslək siyasəti bu işdə əsas icra orqanı funksiyasını yerinə yetirən Təhsil Nazirliyinin, onun müvafiq strukturlarının, elmi qurumların, özəl təşkilatların və ictimai orqanların vasitəsilə həyata keçirilir.

Dərslək siyasəti həyata keçirilərkən Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, Təhsil Qanunu, Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunvericilik aktları və “Ümumi təhsil sistemində dərslək siyasəti” əsas götürülür.

“Dərslək siyasəti” sənədi Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq olunur. “Dərslək siyasəti” sənədinə aid olan “Dərsləkləri Qiymətləndirmə Şurasının Əsasnaməsi”, “Dərsləklərin qiymətləndirilməsi meyarları”, “Yeni dərsləklərin yaradılması qaydaları”, “Dərsləklərin texniki və gigiyenik standartları” müvafiq olaraq Təhsil Nazirliyi tərəfindən təsdiq olunur.

Dərsləklərin məzmununa verilən əsas tələblər:

Dərsləklərdə:

- şagirdlərin Azərbaycan xalqının milli, mənəvi və mədəni dəyərləri ruhunda tərbiyə olunmasına, onların öz ailəsini, xalqını, vətəninə sevməsinə, insan haqlarına və bəşəri dəyərlərə hömrət etməsinə yönələn ideyalar olmalıdır;
- şagirdlərin yaş psixologiyası və fizioloji xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır;
- dünyəvilik prinsipinə riayət edilməlidir;

- elmin, texnikanın və mədəniyyətin müasir nailiyyətləri haqqında yoxlanılması mümkün olan və səlahiyyətli mənbələrdən götürülmüş məlumatlar öz əksini tapmalıdır;
- illüstrasiyalar yığcam və mövzulara uyğun olmalıdır;
- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, qanunlarına, ölkənin qoşulduğu beynəlxalq hüquqi aktlara zidd olan fikirlərə yer verilməməlidir;
- milli, dini, irqi, cinsi və siyasi ayrıseçkilik təbliğ edən fikirlər, mübahisə doğuran məlumatlar olmamalıdır;
- elmi mübahisə doğuran məsələlərə yer verilməməlidir¹⁶¹.

Ümumtəhsil məktəbləri üçün dərsliklərin nəşri, çapı və paylanması qaydaları Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin 02.10.2006-cı il tarixli, 716 nömrəli əmri ilə təsdiq edilmişdir.

1. Ümumi müddəalar

1.1. Bu qaydalar Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 20 fevral 2003-cü il tarixli 854 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş «2003-2005-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı»nın icrasını təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 19 mart 2004-cü il tarixli sərəncamına əsasən hazırlanmışdır və ümumtəhsil məktəbləri üçün dərsliklərin nəşri, çapı və paylanmasını tənzimləyir.

2. Dərsliklərin nəşri və çapı

2.1. Dərsliklərin dövlət vəsaitləri hesabına nəşr və çap olunması «Dövlət satınalmaları haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq həyata keçirilir.

2.2. İlk dəfə çap olunan dərsliklərin birinci il ümumi tələbatın 105 faizi, sonrakı 3 ildə hər il 15 faizi çap olunur.

¹⁶¹<http://portal.edu.az/index.php?r=article/item&id=220&mid=6&lang=az>

2.3 .I sinifin «Əlifba» dərslisi hər il tələbata uyğun (Gürcüstan və Dağıstanda) təhsili Azərbaycan dilində aparən dövlət ümumtəhsil məktəbləri və MDB ölkələrindəki «Bazar günü» məktəbləri də nəzərə alınmaqla) çap olunur və tədris ilinin sonunda şagirdlərə hədiyyə edilir. (özəl təhsil məktəbləri istisna olmaqla).

2.4. Fənn proqramlarının dəyişdirilməsi ilə bağlı hər bir sinif və fənn üzrə yeni dərsləklərin çapı onların birinci il nəşri sayılır.

2.5. Zəruri hallarda, ayrı-ayrı dərsləklərin, o cümlədən həftədə daha az dərş saati olan fənlər üzrə dərsləklərin əlavə çap faizi dəyişdirilə bilər.

2.6. Çap olunacaq dərsləklərin siyahısı və tirajı Təhsil Nazirliyi tərəfindən bir il əvvəl tələbata uyğun hazırlanıb təsdiq edilir.

3. Dərsləklərin paylanması

3.1. Dərsləklərin yerlərə çatdırılması dövlət vəsaiti hesabına həyata keçirilir.

3.2. Çap edilən dərsləklər nəşriyyatlar tərəfindən bir qayda olaraq Nazirliyin Maddi-Texniki Təchizat İdarəsinə təhvil verilir və təsdiq olunmuş bölgü əsasında buradan rayon (şəhər) təhsil şöbələrinə çatdırılır.

3.3. Rayon təhsil şöbələri həmin kitabları şagirdlərə təqdim etmək üçün orta təhsil məktəblərinə (özəl təhsil məktəbləri istisna olmaqla) göndərir.

3.4. Ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərin istifadəsinə pulsuz verilən dərsləklərin uçotu əsasında dərslək fondları barədə məlumat rayon təhsil şöbələri tərəfindən ümumiləşdirilir və müvafiq forma əsasında Nazirliyə hesabat təqdim olunur.

Azərbaycanda ümumi təhsilin konsepsiyası - Milli Kurikulu mu konseptual xarakterli çərçivə sənədi olub, ümumi təhsil üzrə təlim nəticələrini və məzmun standartlarını, ümumi təhsilin hər bir pilləsində nəzərdə tutulan fənləri, həftəlik dərş və dərşdən kənar məşğələ saatlarının miqdarını, pedaqoji prosesin təşkili, təlim

nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi və monitorinqi üzrə əsas prinsipləri, fənn kurikulumlarının strukturunu əhatə edir.

Milli Kurikulum ictimai-siyasi, mədəni və sosial həyatın qloballaşdığı və universallaşdığı, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının rolunun artdığı, rəqabətin gücləndiyi müasir dövrdə hər bir şəxsin istedad və qabiliyyətinin müstəsna əhəmiyyət kəsb etdiyi nəzərə alınaraq, müstəqil qərarlar qəbul etməsi üçün onun zəruri təhsil səviyyəsinə və bacarıqlara malik olmasına, cəmiyyətin inkişafının əsas hərəkətverici qüvvəsi olan insanın formalaşdırılmasına və problemlərin həllinə yönəlmişdir¹⁶².

2011-ci il ərzində umumtəhsil məktəblərinin III sinifləri üçün 3, IV sinifləri ucun 13 dərslük komplektinə və VII-XI siniflər üçün 18 dərsliyə qrif verilmişdi. 2011-ci ildə ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrindən daxil olmuş 1700 adda proqram, dərslük, dərs vəsaiti və metodik vəsaitin əlyazması Nazirliyin Elmi-Metodik Şurasının müvafiq bölmələrinə müzakirəyə göndərilmişdir. Həmin müzakirələrdən sonra çapa məsləhət görülən və ya tövsiyə edilən 1669 adda əlyazması mövcud qaydalara uyğun olaraq sənədləşdirilmiş və rəhbərliyə təqdim olunaraq təsdiq edilmişdir. Beləliklə, 2011-ci il ərzində 990 adda proqrama, 145 adda dərsliyə, 314 adda dərs vəsaitinə, 220 adda metodik vəsaitə Təhsil Nazirliyinin əmri ilə nəşr hüququ (qrifi) verilmişdir. 2011/2012-ci dərs ilinə umumtəhsil məktəbləri ucun 140 adda 3566100 nüsxə tirajla dərslük və muəllim ucun metodik vəsait çap edilmişdir.

VII-XI siniflər üçün təlim dilləri üzrə 35 adda dərsliyin, IV siniflər üçün 34 adda dərslük və muəllim üçün metodik vəsaitin nəşri üzrə mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq - “Caşoğlu”, “Xəzər-Etiket”, “Təhsil”, “Aspoliqraf”, “Bakı”, “XXI” Yeni Nəşrlər Evi, “Kövsər”, “Şərq-Qərb”, “Altun Kitab”, “Bizim Kitab”

¹⁶²http://www.kurikulum.az/index.php?option=com_content&view=article&id=210&Itemid=116&lang=az

nəşriyyat-poliqrafiya müəssisələri ilə satınalma müqavilələri bağlanmış, dərslik və müəllim üçün metodik vəsaitlər çap edilərək, Nazirliyin Maddi-Texniki Təchizat İdarəsinə təhvil verilmişdir¹⁶³.

Ədəbiyyat

Canıyeva U. Tədris ədəbiyyatının tipoloji xüsusiyyətləri və növləri // Bakı Universitetinin Xəbərləri, Humanitar elmlər seriyası, 2007, N 3, s. 193-197.

Canıyeva U. Tədris ədəbiyyatının strukturu üzərində redaktor işi // Bakı Universitetinin Xəbərləri, Humanitar elmlər seriyası, 2005, N 2, s. 201-205.

Dərslik necə olmalıdır / tərcümə ed. N.Qaramanlı, A.Həsənov və G.Məmmədova. Bakı, Oka ofset, 2003, 88 s.

Антонова С.Г., Тюрина Л.Г. Современная учебная книга: Учебное пособие. М., 2001.

Бейлинсон В.Г. Арсенал образования: Характеристика, подготовка, конструирование учебных изданий. М., 1986.

Зуев Д.Д. Школьный учебник. М., 1983.

Редактирование отдельных видов литературы / Под ред. Н. Сикорского. – Москва: Книга, 1987.

¹⁶³ http://www.edu.gov.az/upload/file/HESABAT/hesabat_2011/derslik.pdf

VIII FƏSİL UŞAQ ƏDƏBİYYATININ NƏŞRƏ HAZIRLANMASI

Uşaq ədəbiyyatı və onun növləri

Uşağın yaşına, maraq və ehtiyaclarına uyğun kitablar onun inkişafına təsir göstərməkdədir. Uşaq ədəbiyyatı ən çox nəşr olunan, xüsusi diqqət və həssaslıq tələb edən ədəbiyyat növüdür. Müasir uşaq ədəbiyyatı keçmiş ənənələrdən faydalanaraq, bugünkü uşaqların mənəviyyatını, biliyini, dünyagörüşünü zənginləşdirməyə imkan verən ədəbiyyat növü kimi qəbul edilir və bütün dünyada əsas nəşriyyat məhsulu kimi sayca və həcmcə xüsusi yer tutur¹⁶⁴.

Nizami Gəncəvidən başlamış Məhəmməd Füzuli, Seyid Əzim Şirvani, Sabir, Rəşid bəy Əfəndiyev, Mirzə Cəlil, Süleyman Sani Axundov, Mikayıl Müşfiq kimi ən dəyərli şair və yazıçılarımız uşaq tərbiyəsini formalaşdırmağa xidmət edən əsərlər ortaya qoymuşlar. Azərbaycanda uşaq ədəbiyyatının inkişaf yolu spiralvari, fasiləli olub. Belə ki, müəyyən zaman-məkan daxilində uşaq ədəbiyyatının inkişaf etdirilməsi dövlətin maraq dairəsində dayanıb, dövlət səviyyəsində qərarlar qəbul edilib, vəsait ayrılıb. Bəzənsə bu sahə tamamilə unudulub¹⁶⁵.

Azərbaycan Yazıçılar Birliyi “Uşaq ədəbiyyatı şöbəsi”nin müdiri Q.Nəcəfzadə müasir uşaq ədəbiyyatımızın problemlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmışdır:

- Bugünkü uşaq şeirimiz xalq ruhundan, xalqın intonasiasından uzaq düşüb. Uşaq şeirimiz folklorə qayıtmalıdır. Və təbii şəkildə uşaq düşüncələrinə ictimai-sosial məzmun verilməlidir;

¹⁶⁴ Vəliyev İ. Ədəbi-bədii və uşaq kitablarının redaktəsi. – Bakı: 2002, s. 137.

¹⁶⁵ Hüseynoğlu S. Uşaq ədəbiyyatımızın problemləri // Türk xalqları ədəbiyyatı. Beynəlxalq uşaq ədəbiyyatı konqresi materialları. Bakı: 2008, II kitab, s. 713.

- Ən böyük problemlərdən biri də uşaq və böyük ədəbiyyatının arasında kəskin fərq qoyulmasıdır. Bu fərq pedaqoji tərəfi saxlanılmaqla aradan qaldırılmalıdır;
- Bugünkü uşaq şeirimizin fəlsəfəsi çatmır;
- Bugünkü uşaq ədəbiyyatımızın dili bərhad vəziyyətdədir. Ədəbiyyat hər şeydən əvvəl canlı dildən ibarətdir;
- Ən ciddi problemlərdən biri də uşaqları böyük kimi danışdırmaqdır;
- Süni vətənpərvərliklə üfürülmüş kütləvi uşaq obrazlarına son qoymaq lazımdır;
- Əsas problemlərdən biri də oxucu problemidir. Bu gün uşaq mətbuatının orta məktəblərdə oxucusu yoxdursa, deməli, biz oxucu yetişdirmirik, deməli, gələcək ədəbiyyatımızı oxuyan olmayacaq...¹⁶⁶.

Müasir uşaq ədəbiyyatı dünya ədəbiyyatının ayrılmaz hissəsi kimi inkişaf edir. Ona görə də dünya ölkələrində uşaqlar üçün kitablar çap edən nəşriyyatlar şəbəkəsi, müəlliflər, redaksiya - nəşriyyat kollektivləri formalaşır.

Uşaq ədəbiyyatı mənən zəngin olan estetik zövqə malik hər-tərəfli şəxsiyyətin formalaşması üçün nəzərdə tutulduğu üçün nəşirlər bütün səylərini dünya klassikasının görkəmli nümunələrinin, müasir müəlliflərin bədii cəhətdən ən kamil əsərlərinin buraxılması hesabına uşaq ədəbiyyatının repertuarının inkişafına yönəldirlər¹⁶⁷. Uşaqlar üçün ədəbiyyatın spesifikliyi hər şeydən öncə onun pedaqoji-tərbiyəvi vəzifələri ilə, həmçinin uşağın təbiəti, uşaq qavrayışının xarakteri ilə şərtlənir. Uşaq kitablarının pedaqoji yönü onun hər bir uşağın həyatında vacib olan tərbiyəvi əhəmiyyətini nəzərdə tutur. Deməli, onun keyfiyyətinin müəyyən edilməsinin ən vacib elementlərindən biri tərbiyəvi cəhətdir.

“Göyərçin” jurnalının baş redaktoru, şair və alim R.Yusifovlu uşaq ədəbiyyatında varislik prinsipinin olduqca vacib məsələ olduğunu qeyd edir: “Bizdən əvvəl müxtəlif dillərdə yazılan

¹⁶⁶ Nəcəfzadə Q. Müasir uşaq ədəbiyyatının problemləri // Türk xalqları ədəbiyyatı. Beynəlxalq uşaq ədəbiyyatı konqresi materialları. Bakı: 2008, II kitab, s. 658.

¹⁶⁷ Vəliyev İ. Ədəbi-bədii və uşaq kitablarının redaktəsi. – Bakı: 2002, s. 137.

klassik uşaq ədəbiyyatı nümunələrindən bəhrələnmək, xarakterik nümunələri dərsliklərə salmaq çox yaxşıdır. Ancaq, XXI əsr uşağının tələbatını XIX əsrdə yazılan ədəbi nümunələrlə ödəmək müşkül məsələdir. Müasir anlamda klassik uşaq ədəbiyyatı nümunələrimizin əksəriyyətinin dili, mövzu və problematikası, onun bədii həlli bugünkü dövrün tələblərinə o qədər də cavab vermir. Bizdən əvvəl yarananların ən yaxşı cəhətlərindən bəhrələnməli, ədəbiyyatımızı yeni istiqamətdə, bu günün reallığı kontekstində inkişaf etdirməyə çalışmalıyıq¹⁶⁸.

Uşağın qavraya biləcəyi şəkildə təsvir olunmuş gerçəkliyi əhatə edən (insan, dünya, təbiət və s. haqqındakı) bilik və təsəvvürləri uşaq ədəbiyyatının predmeti saymaq olar.

Uşaq ədəbiyyatının spesifikliyi bədii formanın aydınlığı və dilin sadəliyidir. Burada bədii obraz da, onun daxili aləmi də, danışq və hərəkətləri də inandırıcı olmalıdır. Uşaq kitabında dünya, həyat haqqında sadə şəkildə danışılmalı, qeyri-adilikləri ilə maraq doğurmalı, cəlbedici olmalıdır. Bu cəlbedicilik zahiri xarakter daşımamalıdır.

Uşaq və yeniyetmələrin kitabla ünsiyyətinin başlıca xüsusiyyətləri yaşla müəyyən olunur. Nəşriyyat praktikasında ənənəvi olaraq uşaqları dörd yaş kateqoriyasında fərqləndirirlər:

- məktəbəqədər (3-7),
- kiçik məktəb yaşı (8-11),
- orta məktəb yaşı (11-14),
- yuxarı məktəb yaşı (14-18).

Bu qrupların hər birinin xüsusiyyətini yaxşı bilmək müəllif və redaktor üçün çox vacibdir.

Uşaqların inkişafında və təhsilində önəmli yeri tutan kitablar yaş kateqoriyasına görə fərqli özəlliklərə malik olur.

¹⁶⁸ Yusifoğlu R. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının yaranmasında varislik prinsipi // Türk xalqları ədəbiyyatı. Beynəlxalq uşaq ədəbiyyatı konqresi materialları. Bakı: 2008, II kitab, s. 181.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqlar üçün kitablar balacaların başa düşdüyü problematikanın əsasında qurulur, onların anladığı dildə yazılır. Bir qayda olaraq bu kitablar böyüklər tərəfindən ucadan oxunur və onlardakı qısa mətn illüstrasiyalarla sıx bağlı verilir. Bəzən isə illüstrasiyalar daha çox üstünlük qazanır¹⁶⁹. Məktəbəqədər yaşlı uşaqlar üçün oyuncaq kitablar, hərəkət edən illüstrasiyalar, cizgili və rəngli boyalarla bəzədilmiş kitablar, işıqlanan və danışan kitablar və s. xarakterik formalardır.

Uşaq ədəbiyyatının tərbiyəedici və təhsilverici xüsusiyyətləri uşaq ədəbiyyatının quruluşunu və təsnifatını müəyyənləşdirir. Uşaq ədəbiyyatı aşağıdakı yarımtiplərə bölünür: tərbiyəvi kitablar, əyləncəli kitablar, bədii kitablar.

Tərbiyəvi kitablar əsasən cəmiyyət, onun formalaşması və quruluş, dünya tarixinin formalaşması və s. məsələlər haqqında uşaqlara gərəkli bilgilər verməlidir. Bu kitablar bədii, elmi və publisistik formada yazıla bilər.

Elm və texnikanın sürətli inkişafı əyləncəli kitablara marağı artırmışdır. Belə kitablar kiçik yaşlı uşaqlar üçün nəzərdə tutulsa da, onları yuxarı yaş qrupları da maraqla oxuyurlar. Belə kitablarda illüstrasiyalara geniş yer verilir. Bu da predmeti oxucunun əyani şəkildə qavramasına müsbət təsir edir.

Bu sahədə uşaqlar üçün məlumat ədəbiyyatı, xüsusilə ensiklopediyalar mühüm yer tutur. Uşaq ensiklopediyaları hazırda bütün dünya ölkələrində tirajına və ad göstəricisinə görə ən geniş yayılan kitablar siyahısına daxildir.

Uşaq ədəbiyyatının yazıçı və tərcüməçiləri bu ədəbiyyatdan bir pedaqoji vasitə kimi istifadə etməyə meyillidirlər. Baxmayaraq ki, uşaq ədəbiyyatının ümdə vəzifəsi uşaqları əyləndirmək və onları tərbiyə etməyə xidmət etməlidir. Bu günlər bu ədəbiyyat

¹⁶⁹ Geniş məlumat üçün bax: Yaşar M., Yazıcı Z. Erken çocukluk dönemi çocuk kitaplarında biçimsellik (metin, dil ve resimleme) // Türk xalqları ədəbiyyatı. Beynəlxalq uşaq ədəbiyyatı konqresi materialları. Bakı: 2008, II kitab, s. 936-940.

vasitəsilə uşaqlar müəyyən bir ideologiya içərisinə sürüklənir və onlara bəzi dəyərlər qəbul etdirilməkdədir. Bunun əsas səbəbi isə, uşaqların dünyagörüşünün onlardan yaşca böyük insanlardan az olması və əsasən oxuduqlarına inanmalarıdır.

Uşaqlar üçün dünya klassiklərinin əsərlərinin böyük əksəriyyəti tərcümə edilir və işıq üzü görür. Uşaq ədəbiyyatının tərcüməsi problemlərini araşdıran N.Əliyeva yazır: “Uşaq ədəbiyyatının, eləcə də tərcümə edilmiş uşaq ədəbiyyatının gənc oxucuya təsir göstərə biləcək böyük gücü vardır. Bu gücdən uşaqların dünyagörüşünü və dözümlülüyünü artırmaq və ya azaltmaq və onlara hər hansı dünyagörüşünü aşılamaq üçün istifadə olunabilir”¹⁷⁰.

N.Əliyeva qloballaşmanın inkişafının yer kürəsinin müxtəlif hissələrində yaşayan uşaqlara digər ölkələr haqqında daha çox məlumat əldə etmə və başqa mədəniyyətlərlə tanış olmaq imkanı verdiyini qeyd edir. Lakin belə olan halda üç sual ortaya çıxır:

1. uşaq ədəbiyyatı tərcüməsində əcnəbi mədəniyyətin təlqin edilməsi nə dərəcədə yaxşı fikirdir?

2. bu təlqinetmə uşaqların dünyagörüşünü inkişaf etdirəcəkmi?

3. uşaqlar əcnəbi mədəniyyətin yayılmasını öz mədəniyyətləri ilə müqayisədə necə qəbul edirlər.

Uşaqların qeyri-mükəmməl dil biliklərini və danışmaq qabiliyyətlərini nəzərə alaraq deyə bilərik ki, tərcüməçilər uşaq ədəbiyyatının tərcüməsi zamanı çox böyük çətinliklərlə üzləşirlər. Bundan başqa, yerli mədəniyyətlə sıx əlaqədə olan və yalnız müəyyən bir xalqın mədəniyyətinə xas olan söz və ifadələrlə zəngin olan sehrli uşaq ədəbiyyatının tərcüməsi zamanı tərcüməçilər bəzən bu tip dilemmalar qarşısında qalırlar: görəsən müəyyən xalqın mədəniyyətinə xas olan bu sözləri tərcümə

¹⁷⁰ Əliyeva N. Uşaq ədəbiyyatının tərcüməsi – kim nəyi kimlər üçün tərcümə edir? // Türk xalqları ədəbiyyatı. Beynəlxalq uşaq ədəbiyyatı konqresi materialları. Bakı: 2008, II kitab, s. 929.

zamanı “əcnəbiləşdirmək”, yoxsa “olduğu dildə saxlamaq” daha məqsədəuyğun olardı?

Uşaq ədəbiyyatının janrı və formaları

Uşaq və yeniyetmələr üçün kitablar bədii və ya tərbiyəvi xarakterli ədəbiyyatı əhatə edən, 17 yaşına qədər oxucular üçün nəşr olunmuş və xüsusi bədii və poliqrafik tərtibatına görə fərqlənən nəşrdir. Material konstruksiyasına görə uşaq nəşrləri kitablara, dövrü nəşrlərə və oyuncaq kitablara ayrılır.

Strukturuna görə uşaq kitabları aşağıdakı növlərə ayrılır: *toplu, mononəşr, seriyalı nəşr, əsərlər toplusu.*

Uşaqlar üçün hazırlanmış *toplular* hər hansı bir mövzu və ya bir janrda (şeyrlər, nağıllar toplusu) yazılmış əsərləri əhatə edir. Böyük yaşlı məktəblilər üçün antologiyalar, almanaxlar, müntəxəbatlar da nəşr olunur.

Mononəşrlər də müxtəlif janrlarda yazılmış əsərlər əhatə edə bilər. Məsələn, atalar sözü, tapmaca, şeir.

İnformasiyanın xarakterinə və məqsəd təyinatına görə uşaq ədəbiyyatını aşağıdakı növlərə ayırmaq olar:

- elmi-kütləvi;
- soraq-məlumat;
- praktik vəsait;
- müxtəlif sənətlərə aid nəşrlər;
- asudə vaxt üçün nəşrlər.

Uşaq kitablarının təsnifatı elmi və təcrübi baxımdan müəyyənləşdirilmişdir. Buraya elmi-əyləncəli ədəbiyyat, uşaqlar üçün nəşr olunmuş ədəbi-bədii əsərlər, uşaqlar üçün işlənmiş və nəşr olunmuş xalq poeziyası nümunələri, tədris proqramına uyğunlaşdırılmış ədəbi-bədii nəşrlər, müntəxəbatlar daxildir.

Müasir uşaq ədəbiyyatını üç ədəbi növ üzrə - uşaq şeiri, uşaq nəsr, uşaq ədəbi tənqidi kimi qruplaşdırmaq olar ki, burada da

əsas məsələ kəmiyyət deyil, yəni nə qədər əsər yazılması deyil, başlıca meyar bədiilikdir¹⁷¹.

Uşaq ədəbiyyatının redaktəsi və dəyərləndirilməsi zamanı əsərin janr xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi vacibdir. Uşaq ədəbiyyatının aşağıdakı janrları vardır: *tapmacalar, yanılmaclar, lətifələr, laylalar, oxşamalar, nağıllar, dastanlar*.

Uşaq ədəbiyyatının redaktəsi

Uşaq kitabları məzmununa, quruluşuna, üslubuna və tərtibatına görə seçilir. Uşaq kitabları dünyəvi bilikləri özündə əks etdirən, bütün ədəbiyyat növlərini əhatə etməklə, oxucu marağına və yaşına uyğun hazırlanmış kompleks məna kəsb edir. İctimai-siyasi, istehsalat-texniki, məlumat xarakterli və bədii məzmunlu ədəbiyyatı uşaqlar üçün nəşr etmək olar. Bu o deməkdir ki, uşaq ədəbiyyatı bütün sahələri özündə birləşdirir və onu yalnız oxucu təyinatına görə fərqləndirmək olar.

Bağçayaşlı uşaqların təlim və tərbiyəsində əyanilik üsulu mühüm yer tutur. Kiçik yaşlı uşaqlar üçün düşünülmüş kitablarda mətn qısa, şəkillər çox olur. Bəzi kitablər isə mətnsiz olur. Belə şəkilli kitablər və oyuncaq xarakterli yığma kitablər daha faydalıdır.

Kiçikyaşlı məktəblilərin ideya-tərbiyə vasitələri isə xeyli fərqlidir. Burada balaca məktəblilər get-ədə müstəqil oxu vərdişinə yiyələndiyinə görə, bədii əsərlərdə uşaqların anlaya bildiyi məzmun bitkinliyi, maraqlı hadisələr, alleqorik surətlər geniş yer tutur. Kiçikyaşlı məktəblilərin oxuduğu bədii əsərlərin əsas xüsusiyyəti onların sadəliyidir.

¹⁷¹ Nəcəfzadə Q. Müasir uşaq ədəbiyyatının problemləri // Türk xalqları ədəbiyyatı. Beynəlxalq uşaq ədəbiyyatı konqresi materialları. Bakı: 2008, II kitab, s. 655.

Kiçikyaşlı məktəblilərə nisbətən ortayaşlı yeniyetmə uşaqlara aid kitablarda hadisələr çoxplanlı verilir.

Kiçikyaşlı məktəblilər üçün kitabın redaktəsinə başlayarkən nəzərə almaq lazımdır ki, əsər didaktik səciyyə dəşiməqlə yanaşı, müasir pedaqoji və psixoloji təlimlərə uyğun olmalıdır. Dil isə uşaq kitablarının məzmununda başlıca amildir.

Uşaq kitablarının özünəməxsus *tərtibatı* vardır. Bu kitabların ən əsas elementi illüstrasiyalar hesab olunur. Uşaq kitablarında söz və şəkil bir-biri ilə sıx bağlıdır. Bu kitablarda illüstrasiyalar idraki, tərbiyəvi, estetik və əlavəedici funksiyaları yerinə yetirir. İllüstrasiya kitabın məzmunu və dili qədər önəmlidir. Çünki uşaq kitabdakı şəkillərə baxaraq, onu oxumağa başlayır.

Bəzən nağıllar hüsünxətlə yazılmış və ya hecalara böyünmüş şəkildə nəşr olunur. Bunlar uşaqda hüsünxətlə oxuma vərdişi yaradır (Əlavə 21).

Uşaq kitablarının *aparatu* nəşr növlərinə görə dəyişir. Belə ki, ən sadə aparat bədii ədəbiyyatda istifadə olunur. Uşaq kitablarının aparatu didaktik istiqamətə malik olmalıdır. Bu zaman oxucunun yaşını, nəşrin tipini, ədəbiyyatın növünü nəzərə almaq lazımdır.

Uşaq kitablarını nəşrə hazırlayan zaman uşağın fizioloji inkişafını da nəzərə almaq lazımdır. Kitabın cildi uşağın diqqətini cəlb edən ilk ünsürdür. Uşaq kitablarının cildi kartondan olmalıdır. Cildə kitabın adı və məzmunu uyğun şəkil verilməlidir. Cildin arxa hissəsində isə nəşriyyatın digər kitablarının siyahısı və ya müəllifin kitablarının siyahısı, kitabın qiyməti və s. verilə bilər. Uşaq kitabları ən keyfiyyətli kağızda çap olunmalıdır. Kağız mürəkkəbi yaymamalı, rəngləri dəyişdirməməli, tez cırılmamalı və göz yoracaq səviyyədə parlaq olmamalıdır. Mat kağızlar uşaq kitabları üçün daha əlverişlidir. Uşaq kitablarının ölçülərinin kiçik olmasına diqqət yetirmək lazımdır. Məktəbəqədər (3-7), kiçik məktəb yaşlı uşaqlar üçün kitablarda mətn 14 şriflə, orta və

yuxarı məktəb yaşlı uşaqlar üçün kitablar isə 12 şriflə verilməlidir.

Nəşr üçün əsərlərin seçimi üç istiqamətdə həyata keçirilir:

1. təkrar nəşr üçün əsərlərin seçilməsi;
2. «böyük»lərin ədəbiyyatında uşaqlar üçün əsərlərin seçilməsi;
3. müəllif tərəfindən təqdim olunmuş əsərlərin seçilməsi.

Kitab nəşri sahəsində «uşaq ədəbiyyatı», «uşaqlar üçün ədəbiyyat» və «uşaqların mütaliə dairəsi» ifadələrindən istifadə olunur. «Uşaq ədəbiyyatı» xüsusi olaraq uşaqlar üçün yaradılır. Uşaq ədəbiyyatı uşağın yaş səviyyəsi və qavrama dərəcəsinin xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq hazırlanır.

«Uşaqlar üçün ədəbiyyat» nisbətən geniş ifadədir. Bu ifadə altında uşaq və yeniyetmələrdə maraq yaradan və başa düşülən həm uşaq, həm də böyüklər üçün olan ədəbiyyat nəzərdə tutulur.

«Uşaq ədəbiyyatı» və «uşaqlar üçün ədəbiyyat»dan «uşaqların mütaliə dairəsi» ifadəsi yaranır. «Uşaqların mütaliə dairəsi» uşaqlar tərəfindən müəyyən yaşda mütaliə olunan kitabları əhatə edir.

Azərbaycanda uşaq ədəbiyyatının latın qrafikasında nəşri və təhsil müəssisələrinin onlarla təminatı sahəsində son illərdə böyük işlər görülmüşdür. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında» 12 yanvar 2004-cü il, «Dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin əsərlərinin Azərbaycan dilində nəşr edilməsi haqqında» 24 avqust 2007-ci il tarixli Sərəncamları ilə həm dünya, həm türk xalqları, həm də Azərbaycan ədəbiyyatının ən dəyərli uşaq ədəbiyyatı nümunələri dövlət hesabına yüksək poliqrafik səviyyədə nəşr edilərək, ölkəmizin bütün təhsil müəssisələrinin kitabxanalarına hədiyyə edilmişdir. Bundan əlavə, Təhsil Nazirliyi ilə Dünya Bankının birgə layihəsi əsasında 18 cildlik «Uşaq ensiklopediyası» çap edilmiş, «Məktəblinin kitabxanasından» seriyasından 100 cildlik Azərbaycan və

dünya ədəbiyyatının ən yaxşı nümunələri latın qrafikasında nəşr olunmuşdur.

Azərbaycanda bu gün də uşaq ədəbiyyatı problemləri öyrənilməkdədir. Buna misal olaraq, 13-15 noyabr 2008-ci il tarixində Qafqaz Universitetində keçirilmiş «Beynəlxalq uşaq ədəbiyyatı konqresi»ni göstərmək olar. «Uşaq ədəbiyyatı konqresi» Çağ Öyrətim İşlətmələri, Azərbaycan Yazıçılar Birliyi, Türkiyə Yazarlar Birliyi və Türksöy tərəfindən təşkil olunmuşdur. Konfransa çox aktual mövzularda məruzələr təqdim olunmuşdur. Bunların arasında «Uşaq ədəbiyyatının tarixçəsi»ni, «Türk xalqlarının uşaq ədəbiyyatının bəzi problemləri», «Uşaq kitablarının hazırlanması», «Uşaq ədəbiyyatının inkişafında uşaq nəşriyyatlarının vəzifəsi» və s. uşaq kitablarının nəşri problemlərinə həsr olunmuş məqalələri göstərmək olar.

Bu gün uşaqlara ünvanlanan kitablar başlıca olaraq Ayna Mətbu Evi, “Yeni Nəsil” Nəşrlər Evi, “Nağıl evi”, “Nərgiz”, “Altun kitab” və “Beşik” nəşriyyatlarının məhsullarıdır və bu kateqoriyadan olan kitablar sadalanan nəşriyyatların çap məhsulları sırasında üstün faiz təşkil edirlər. «Beşik» və «Tutu» nəşriyyatı demək olar ki, bütünlüklə uşaq kitablarının nəşri ilə məşğuldur.

Adı sadalanan uşaq nəşriyyatları içərisində «Tutu» nəşriyyatının çap məhsulları poliqrafik baxımdan daha gözoxşayan, fəaliyyəti isə daha nəzərəçarpandır. Bundan əlavə, «Tutu» nəşriyyatının¹⁷² nəşr etdiyi uşaq kitabları hər il müxtəlif dünya ölkələrində təşkil olunan kitab sərgilərinin iştirakçısı və qalibidir. Tutu nəşriyyatı hər il Frankfurt, Boloniya və digər ölkələrdə keçirilən böyük beynəlxalq kitab sərgilərinin iştirakçısıdır.

Açıq Cəmiyyət İnstitutu – Yardım Fondu – Azərbaycan təşkilatının himayəsi ilə 19-20 may 2007-ci il tarixində Bakı Kitab Klubunun Vəcihə Səmədova adına sərgi salonunda keçirdiyi III

¹⁷² <http://www.tutubooks.az/>

Respublika kitab satış – sərgisində ölkəmizin aparıcı nəşriyyatları iştirak etmişdir. Oxucu seçimi nominasiyası üzrə səsverməyə 800 nəfərdən çox oxucu qatılmışdır. Müsabiqəyə təqdim olunmuş 60 adda kitab arasında «Ən çox satılan kitab» nominasiyasında Tutu nəşriyyatının nəşr etdiyi «Yaşıl kitab» adlı nəşr də qalib gəlmişdir.

Bu günə kimi “Tutu” nəşriyyatı 60 adda, 520 000 tirajda kitab buraxmışdır ki, bu rəqəmlərə əsasən onu Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı nəşri sahəsində lider adlandırmaq mümkündür.

Tutu nəşriyyatı Azərbaycanda dünya standartlarında uşaq ədəbiyyatı nəşr edən ən yaxşı nəşriyyatlardandır. Belə ki, bu nəşriyyatla peşəkar şair, yazıçı, rəssam, dizayner, bəstəkar və musiqiçilər işləyirlər. “Tutu” nəşriyyatında hazırlanan kitablar əsasən Türkiyədə yüksək keyfiyyətli kağızda çap olunur.

Altun kitab nəşriyyatı¹⁷³ 2004-cü ildən fəaliyyət göstərir. Nəşriyyatda 4-7 («Mənim ilk kitabım»), 6-9 («Altun klassika») yaşlı uşaqlar üçün silsilə kitablar çap olunur. “Altun Kitab”ın həyata keçirdiyi ən iri nəşr layihəsi 9-14 yaşlı uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuş «Məktəblinin kitabxanası» adlanan silsilədir. Bu layihədə aşağıdakı seriyalar üzrə 100-dən çox kitabın nəşri nəzərdə tutulur:

- Şifahi xalq ədəbiyyatı;
- Dünya ədəbiyyatından seçmələr;
- Azərbaycan klassik ədəbiyyatı;
- Elmi-kütləvi ədəbiyyat;
- Tarixi yaradanlar.

Hazırda bu layihə çərçivəsində 40-a yaxın kitab işiq üzü görmüşdür.

Beşik nəşriyyatı 2008-ci ildə yaradılmışdır. Əsas fəaliyyət istiqaməti uşaq ədəbiyyatının nəşridir. Nəşriyyat bu günə kimi nağıllar, inkişafetdirici kitablar, əfsanələr, rəvayətlər, tərcümələr, ensiklopediyalar çap etmişdir. “Məntiqli oyun”, “Gəncə”, “Naxçıvan”, “Çanaqqala”, “Şirvanşahlar sarayı”, “Qız qalası”,

¹⁷³ <http://altun-kitab.com/>

“Azıx mağarası”, “Şeyx Şamil”, “Tomiris ana” kimi kitablar sözügedən nəşriyyatın çap məhsullarıdır.

“Bərəkət” nəşriyyatı¹⁷⁴ “nümünəvi nəsil üçün...!” devizi ilə çalışaraq bir çox dəyərli əsərləri nəşr etmişdir. Bunların arasında “Məsnəvidən seçilmiş hekayələr”, “Ulu ağacın tilsimi”, “Nə? Necə? Nə üçün?” “Məktəbdə əxlaq və davranış qaydaları”, “Əyləncəli suallar” və digərlərini qeyd etmək olar. Onu da vurğulamaq yerinə düşərdi ki, bu nəşriyyatın çap məhsulları poliqrafik keyfiyyətinə görə fərqlənir.

“Xəzər” nəşriyyatı¹⁷⁵ da bəzi uşaq kitablarını nəşr etmişdir. Bu nəşriyyatda çap olunan uşaq kitablarının əksəriyyəti türk dilindən tərcümədir. İ.Yılmazın “Heyvanların dilindən”, İ.Haqqıoğlunun “Beynimizin sirləri” adlı elmi əsərlər silsiləsindən, M.Altunun “Qənaət dükanı”, Ç.Aydının “Yaxşılıq çələngi”, “Soyuq su”, “Təcili qan axtarılır” adlı gözəl davranış hekayələri seriyasından olan kitablarını misal çəkmək olar.

“ANS Press” nəşr evinin nəşr uşaq kitabları da qüsursuz deyil. Təkrar nəşr olunmalarına baxmayaraq səhvlər düzəldilməmiş, olduğu kimi oxuculara təqdim olunmuşdur.

“Çaşıoğlu” nəşriyyatının təşəbbüsü ilə kiçikyaşlı uşaqlar üçün hazırlanan “Nağıllar aləmi” seriyası 30 adda kitabdən ibarətdir. Bu kitablardan Qrimm qardaşlarının “Zirək oğru”, “Cavan nəhəng”, Azərbaycan nağıllarından “Süleyman şah və qarışqa”, “Baftaçı şah Abbas”, “Reyhan və Kamal” və başqalarını nümunə göstərmək olar.

“Çaşıoğlu” nəşriyyatı uşaqlar üçün maraqlı bir layihə də həyata keçirmişdir. Belə ki, dünya xalqlarının iyirmi nağılı kitab şəklində nəşr olunmuş və nağılın səsləndirilməsi üçün CD forması əlavə edilmişdir. Yəni uşaqlar, bu kitabı həm oxuya, həm də CD vasitəsilə dinləyə bilərlər. Professional şəkildə hazırlanmış bu

¹⁷⁴ www.bereketnesriyyat.com

¹⁷⁵ www.xezernesriyyat.com

seriyaya daxil olan bütün nağılları Respublikanın əməkdar artisti Bəxtiyar Şərifzadə və Aynurə Mehdiyeva səsləndirmişdir.

“Qələm” nəşriyyatı tərəfindən çap olunmuş “100 sevimli nağıl” seriyasından olan kitablar Təhsil Nazirliyi tərəfindən hazırlanmış Milli Kurrikulumun tələblərinə əsasən tərtib olunmuşdur. Seriyanın məqsədi ibtidai sinif şagirdlərində mütaliə vərdişlərini formalaşdırmaqdır. Belə ki, hər bir nağılın sonunda həmin nağılın daha dərinədən dərk edilməsi və yadda saxlanması üçün müxtəlif tapşırıqlar təqdim olunmuşdur. Bu tapşırıqların yerinə yetirilməsi uşaqların şəxsi yaradıcılıq qabiliyyətinin yaranma və inkişafına təkan verir. Nağılı oxuduqdan sonra uşaqlar buradakı hadisələr və qəhrəmanlarla bağlı testləri yerinə yetirməli, hadisələrin ardıcılığını düzgün müəyyən etməli, ilk dəfə rastlaşdıqları sözləri qeyd edərək onların mənasını araşdırmalı, hekayə xəritəsi tərtib etməlidirlər. Bu seriyaya daxil olan kitablara çox maraqlı aparat elementləri əlavə olunmuşdur (Əlavə 22-23).

İ.Umudlu uşaqlar üçün ədəbiyyat nəşrinin problemlərini araşdırarkən yazır: “Uşaqlar üçün ədəbiyyat yaradıcıları üçün stimül yoxluğundan son on ildə bu sferada ilk baxışdan bir durğunluq hiss olunur. Ortada son dönəmin məhsulu olan yaddaqalan nümunələr çox azdır. Lakin bütün bunlara baxmayaraq son zamanlar uşaq ədəbiyyatına həm müəlliflər, həm də nəşirlər tərəfindən marağın artdığını sezmək olur. Bu sahədə fəaliyyəti olan nəşirlərdən bəziləri yaxın gələcəyə böyük ümidlərlə baxır, qarşıdakı 10 ildə bu kateqoriyadan olan nəşrlərin üstün xətlə genişlənməyini proqnozlaşdırırlar”¹⁷⁶.

Həqiqətən 2004-cü ildən indiyə kimi uşaq kitablarının sayartımı müşahidə olunur. Yəni, proqnozlar düz çıxır. Amma bunların böyük əksəriyyəti nağılların təkrar nəşrləridir...

Azərbaycanda bir çox nəşriyyatlar uşaq ədəbiyyatının nəşri ilə məşğul olsalar da, bu kitabların üslubu, dili, tərtibatı və digər

¹⁷⁶ Umudlu İ. Kitab nəşri bu gün. – Bakı: 2004, s. 229.

məsələlər mütəxəssislər tərəfindən ciddi işlənilməli, nəşr olunan kitablardakı yanlışlar, səhvlər aradan qaldırılmalıdır. Bir sözlə, uşaq ədəbiyyatının bu sahənin mütəxəssisləri tərəfindən nəşrə hazırlanması, ciddi redaktə olunması və poliqrafik keyfiyyətinin yüksəldilməsinə ehtiyac duyulmaqdadır* .

Ədəbiyyat

Aral N. Erken çocukluk dönemi ve kitap // Türk xalqları ədəbiyyatı II Beynəlxalq Uşaq ədəbiyyatı konqresi materialları, 2008, s. 471 – 475.

Azim M. Çocuk kitaplarının hazırlanması // Türk xalqları ədəbiyyatı II Beynəlxalq Uşaq ədəbiyyatı konqresi materialları, 2008, s. 462 – 468.

Erbay F., Samur A.Ö. Anne ve babaların çocuk kitapları hakkındaki genel görüşleri ile çocukların alıcı dil gelişim düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi // Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic. Volume 5/4 Fall 2010, s. 1063-1073.

Əliyeva N. Uşaq ədəbiyyatının tərcüməsi – kim nəyi kimlər üçün tərcümə edir? // Türk xalqları ədəbiyyatı. Beynəlxalq uşaq ədəbiyyatı konqresi materialları. Bakı: 2008, II kitab, s. 929.

Musalı V. Uşaq kitablarının nəşrə hazırlanma prinsipləri // Türk Xalqları ədəbiyyatı (II) Beynəlxalq Uşaq Ədəbiyyatı konqresi. Materiallar. 2-ci kitab, Bakı: 2009, s. 447-451.

Namazov Q. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. Dərslik. – Bakı: Maarif, 1983.

* “Azərbaycanda uşaq ədəbiyyatı nəşr edən nəşriyyatlar və onların fəaliyyətinin təhlili” adlı məruzəmiz 11 oktyabr 2012-ci ildə Qafqaz Universitetinin təşkil edəcəyi “II Türk xalqları uşaq ədəbiyyatı konqresi”nə təqdim olunmuşdur.

Nəcəfzadə Q. Müasir uşaq ədəbiyyatının problemləri // Türk xalqları ədəbiyyatı. Beynəlxalq uşaq ədəbiyyatı konqresi materialları. Bakı: 2008, II kitab, s. 655.

Öztürk H.E. Tercüme çocuk klasiklerinde temel değerler. Marmara Üniversitesi, SBE, Yüksek lisans tezi, İstanbul, 1991, 164 s.

Pekmezci S.C. Resimli çocuk kitaplarında hayvan imgesi. Hacettepe Üniversitesi SBE, Yüksek lisans sanat eseri, 2004, 95 s.

Umudlu İ. Kitab nəşri bu gün. – Bakı: Əbilov, Zeynalov və oğulları, 2004. - 322 s.

Vəliyev İ. Ədəbi-bədii və uşaq kitablarının redaktəsi. – Bakı: 2002. - 200 s.

Yusiföglü R. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının yaranmasında varislik prinsipi // Türk xalqları ədəbiyyatı. Beynəlxalq uşaq ədəbiyyatı konqresi materialları. Bakı: 2008, II kitab, s. 181.

IX FƏSİL ƏDƏBİ-BƏDİİ ƏSƏRLƏRİN REDAKTOR HAZIRLIĞI

Ədəbi-bədii əsərlərin tipoloji xarakteristikası ədəbi əsərin spesifikasiyası ilə müəyyən olunur. Ədəbi-bədii əsəri nəşrə hazırlayan redaktor əsərin mütaliə xarakterini öyrənməlidir. Oxucuların bir hissəsi ədəbiyyatı yolda, nəqliyyatda, digər bir hissəsi asudə vaxtda mütaliə edir. Başqa bir qrup isə əsərə tədqiqatçı gözü ilə yanaşır. Hər bir qrupun müəyyən növ ədəbi-bədii əsərlərə ehtiyacı vardır. Redaktor mütaliənin məqsədini, oxucu tələbatını və oxucu kateqoriyasını yaxşı öyrənməlidir. Bədii əsər oxucusu iki kateqoriyaya ayrılır: mütəxəssis və kütləvi oxucu.

Hazırda redaktorların funksiyası daha geniş mahiyyət kəsb edir və Qərb ölkələrində onlar, əsas vəzifəsi yeni istedadlar tapmaq olan ədəbi müəssisə və ya vasitəçilərdən sonra ədəbi məhsulların hazırlanması və bazara çıxarılmasında həlledici rol oynayırlar. Redaktor nəşir üçün planlar hazırlayır və müasir mətbuatın dili ilə desək, onun xəttini müəyyənləşdirirlər.

Rza Fərruxfal “Ədəbi mətnlərin redaktəsi” adlı məqaləsində ədəbi əsərlərin redaktəsi məsələsi üzərində durmuş və çox maraqlı nümunələr təqdim etmişdir. Müəllif məqaləsinin sonunda böyük Amerika yazıçısı Con Steynbekin bir məktubundan redaktor və nəşirin yazıçı ilə rəftarı baxımından maraqlı dialoqdan parçanı vermişdir¹⁷⁷.

«Hərdən mənə elə gəlir ki, ovcumda bir od yandırılıb saxlanmış və onun işığında bir səhifəni yazmışam. Bununla belə bacarıqsızlıq, biliksizlik və acizliyin ağır yükü heç vaxt məni rahat buraxmamışdır. Kitab da insan kimidir – ağıllı və səfeh, cəsərətli və qorxaq, gözəl və kifir olur. Hər halda, kitabın yazılışı başa

¹⁷⁷ Fərruxfal R. Ədəbi mətnlərin redaktəsi / fars dilindən çevirən M.Məhəmədi.

<http://kultaz.com/2008/01/22/rza-ferruxfal-edebi-metnlerin-redaktesi/>

çatmışdır. Artıq nə olmalı idisə, olub. Yazıçı qışqırmaq istəyir: «Onu mənə qaytarın! Qoyun onu bir daha yazım və ya yaxşısı budur ki, qoyun onu yandırım. Qoymayın ki, elə yararsız şəkildə ortaya çıxsın!»

Amma özün hamıdan yaxşı bilirsən ki, kitab yazıcının əlindən birbaşa oxucuya çatmır. Əvvəlcə redaktorlar, nəşirlər, korrektorlar və nəşriyyatların satış şöbəsinin müdiri kimi aslanların əlinin altına düşür. Onu xurdxəşil edirlər, özündən çıxarırlar, dərisini soyurlar və ürəyi qana dönmüş sahibi onun müdafiəsinə qalxmalı olur:

Redaktor: Kitabda tarazlıq yoxdur. Oxucu bir şey gözləyir, siz ona başqa bir şey verirsiniz. Siz iki kitab yazmışınız və onları bir-birinə calamısınız. Oxucu başa düşməyəcək.

Yazıçı: Xeyr, cənab, bir kitab yazmışam. Mən bir ailə barədə yazmışam və başqa bir ailədən də ona uyğun əhvalatları nəql etmişəm, bu isə əsərə rəngarənglik bəxş edir.

Redaktor: Oxucu başa düşməyəcək. Sizin uyğunluq üçün verdiyiniz hissələr əslində kitabın ahənginin yavaşmasına səbəb olmuşdur.

Yazıçı: Bu yavaşımaya lazımdır, yoxsa siz tezləşməni haradan başa düşərdiniz?

Redaktor: Siz əhvalatı buraxıb, Allah bilir, hara gedib çıxmısınız.

Yazıçı: Bəli, belə etmişəm. Bilmirəm niyə, amma ürəyim belə istəyib. Bəlkə də, səhv etmişəm.

Satış şöbəsinin müdiri: Roman çox qalındır. Kitabın qiyməti yuxarı olacaq. Gərək ona beş dollar qiymət qoyaq. Camaat bu kitaba beş dollar verməyəcək. Kitab satılmayacaq.

Yazıçı: Əvvəlki kitabım həcmə kiçik idi. O vaxt demişdiniz ki, camaat nazik və kiçik kitabları almır.

Redaktor müavini: Hadisələrin xronologiyasında uyğunsuzluq var. Kitab qrammatik səhvlərlə doludur. Filan səhifədə bir kişini təsvir etmişsiniz ki, buxar gəmilərinin qiymətini tapmaq

üçün dünya salnaməsinə baxır. Buxar gəmilərinin qiyməti həmin mənbədə yoxdur. Özüm yoxlamışam. Çin yeni ili məsələsində səhv etmişsiniz. Romanın surətləri sabit deyil. Liza Hamiltonu bir cür təqdim edirsiniz, amma əməllərini başqa cür göstərirsiniz.

Redaktor: Ketı surətini çox tünd boyalarla vermişsiniz. Oxucu inanmayacaq. Sem Hamiltonu isə çox işıqlı vermişsiniz. Oxucunun inanmağı gəlməyəcək. Heç bir irlandiyalı sizin əsərin qəhrəmanı kimi danışmır.

Yazıçı: Mənim babam elə danışardı.

Redaktor: Heç kəs inanmayacaq.

Redaktor müavini: Heç bir uşaq o cür danışmır.

Yazıçı (*yavaş-yavaş özündən çıxır*): Necə yəni? Bu, mənim kitabımdır. Necə istəyirəmsə, uşaqları o cür danışdırıram. Mənim əsərim xeyir və şər bərəsindədir; bəlkə, bu mövzudan yazmaq olmaz? Çap etmək istəyirsiniz, ya yox?

Redaktor: Dayanın, görək, nə edə bilirik. Çox iş tələb olunmur. Siz istəmirsiniz ki, kitabınız ortaya təmiz halda çıxsın? Məsələn, kitabın sonuna baxın, oxucu bu sonluğı başa düşməyəcək.

Yazıçı: Siz ki başa düşürsünüz?

Redaktor: Bəli, amma oxucu başa düşmür. Görürsünüzmü, yazıçının özü ilə gətirdiyi dürr və mərcan bunlar üçün necə bir ovuc saxsı qırığına çevrilir?! Və bu zaman yeni bir qəhrəman da meydana çəkilir ki, ona «oxucu» deyirlər.

Ədəbi-bədii əsərlərin seçimi və redaktəsi məsələləri

Mütəxəssislər bədii əsəri öyrənir və onu təbliğ edirlər. Mütəxəssisləri aşağıdakı qruplara ayırırlar:

Ədəbiyyatşünaslar və ədəbiyyat tarixçiləri. Bu qrup oxucular ədəbi əsərin yaranmasını, spesifikasını, nəzəri əsaslarını öyrənirlər. Onlar ədəbi prosesi analiz edir, müasir ədəbiyyatın inkişaf istiqamət və ənənələrini tədqiq edirlər.

Ədəbi tənqidçilər. Onlar ədəbi prosesi analiz edirlər və işlərinin nəticələrini rəy və məqalə şəklində dərc etdirirlər.

Ali və orta məktəb müəllimləri, kitabxanaçılar və digər mütəxəssislər praktiklər qrupunu təşkil edirlər. Onlar işlərində yalnız bədii əsərin mətnindən istifadə etmirlər. Bu qrup ədəbi əsəri daha dərinədən başa düşməyə imkan verən kontekstini, bədii obyekt «ətraf»ındakı informasiyaları qavrayırlar və onu kütləvi oxucuya çatdırırlar.

S.A.Trubnikov oxucu təsnifatının kateqoriyası kimi 3 əsas mütaliə mədəniyyətini ayırır:

1. ədəbiyyatı seçmə mədəniyyəti;
2. əsəri anlama (qavrama) mədəniyyəti;
3. alınmış informasiyanı mənimsəmə.

Nəşrin yaradılması əsər seçimindən başlayır. Belə ki, bədii ədəbiyyat seçiminin özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Redaktor əsər seçimi zamanı aşağıdakı cəhətləri nəzərə almalıdır:

- Vətən və xarici ədəbiyyatın yayılması məsələsi;
- Oxucu tələbatı, onların daha əvvəl nəşr olunan ədəbiyyata marağı;
- Cəmiyyətin estetik tələbatının inkişaf səviyyəsi;
- Müəllif tərəfindən yeni əsərlərin təklifi.

Nəşrin növü və tipi onun oxucu ünvanına və məqsəd təyinatına görə müəyyən olunur. Ədəbi əsərin şərh (izahı) üçün redaktor aşağıdakı nəşr növlərindən istifadə edir:

Mononəşr – bir əsərin nəşri;

Toplu – iki və ya daha çox əsəri əhatə edən nəşr;

Əsərlər toplusu – bir müəllifin bütün və ya bəzi əsərləri.

Beləliklə, nəşrin növü əsərə daxil edilmiş əsərlərin sayının formal əlamətləri ilə müəyyən olunur. Bu formal əlamətlər bu və ya digər şəkildə əsərin şərhinin xarakterinə təsir göstərir. Məsələn, topluda yerləşdirilmiş nağıllar bir-birilərindən ayrı deyil, məcmu kimi qəbul edilir. Redaktor bu cəhəti nəşrin yaradılması zamanı nəzərə almalıdır.

Əsərin şərhinin aktivliyi daha çox hər hansı nəşr tipi hesabına təmin olunur. Nəşr tiplərini aşağıdakı qruplara ayırırlar: kütləvi, elmi-kütləvi, elmi.

Qeyd olunan nəşr növlərinin və tiplərinin hər birinin spesifik daxili və xarici xarakteristikası vardır. Nəşrin xarici xarakteristikasını həcm və nəşr olunan əsərlərin sayı təşkil edir və nəşrin növünə (mono nəşr, toplu) bağlıdır. Daxili xarakteristika əsər seçimi, onun yerləşməsi və aparatı ilə müəyyən olunur. Burada söhbət nəşrin tipindən gedir.

Mononəşr bir əsəri əhatə edir. Əgər nəşriyyat mononəşr buraxmaq qərarına gəlibsə, bu zaman roman, epopeya və poema seçilə bilər. Mononəşr kimi kiçik həcmli əsərlər də (nağıl və s.) götürülə bilər. Bəzən mononəşr formasında kino-televiziya tamaşaları, pyeslər də nəşr olunur. Mononəşrləri jurnallarda da çap etdirmək ənənəsi də mövcuddur. Əgər oxucu jurnalda nəşr olunan əsəri bəyənirsə, bu zaman əsər mononəşr kimi çap oluna bilər.

Bəzən mononəşrlər *təkrar nəşr* kimi buraxılır. Təkrar nəşr üzərində işləyərkən hər şeydən öncə əsərin məzmununun aktuallığına istiqamətlənən yeni məlumat aparatı hazırlanmalıdır. Təkrar nəşrlərdə ənənəvi olaraq, yenidən hazırlanmış aparat elementlərindən istifadə olunur.

Mononəşrlər müəyyən qrup oxuculara istiqamətləndirilir. Müasir belletristika¹⁷⁸ (detektivlər, hekayələr) əksərən mononəşrlər şəklində buraxılır.

Nəşrin növünü müəyyən edərkən redaktor məktəb və ya ali məktəb proqramına əsaslanmalıdır. Məsələn, məktəblərdə tədris olunan Azərbaycan klassiklərinin əsərləri mononəşr kimi seçilə bilər.

Geniş yayılmış nəşr növlərindən biri də *toplulardır*. Topluda bir və ya müxtəlif janrlarda olan əsərlər (povest, nağıl, pyes) əhatə

¹⁷⁸ Belletristika – nəsr şəklində yazılan təhkiyəedici bədii əsərlərə (roman, povest, hekayə, novella) verilən ümumiləşdirici addır.

olunur. Burada bir və ya bir neçə müəllifin, bir və ya bir neçə janrda olan əsərləri yer ala bilər. Topluların hazırlanmasına ayrı-ayrı yazıçıların yaradıcılığına bələd olan ədəbiyyatçı alimlər cəlb olunmalıdır. Bu xarakterli ədəbiyyatda hər hansı müəllifin əsərləri ilə yanaşı, onun yaradıcılığına aid olan gündəlik və məktublarından parçalar da nəşr oluna bilər.

Kollektiv topluları nəşrə hazırlayan zaman eyni janrda və səviyyədə olan əsərlərin seçilməsi vacibdir.

Toplular *həftəlik, aylıq, rüblük, illik* olub, elmi məqalə və məruzələri işıqlandırır. Toplular təkrar çap olunmur, bunun yerini yeni toplular tutur.

Topluların əsas, vacib aspektlərindən biri də onun adının analizidir. Toplu üçün ad seçilərkən müxtəlif prinsiplərdən istifadə olunur. Məsələn, sərəlövhə olaraq topludakı əsərlərdən birinin adını seçmək olar. Bu zaman tanınmış və çox sevilən əsərlər nəzərə alınmalıdır.

Toplular arasında *almanaxlar, antologiya və müntəxəbatları* fərqləndirirlər. Almanaxlar bir-birinə müəyyən cəhətdən bağlı olan ədəbi və ədəbi-tənqidi əsərlərdən ibarət olur. Məsələn, 1940-cı ildə Bakıda Nizami əsərlərinin almanaxı çap olunmuşdur.

Antologiya müxtəlif müəlliflərin seçilmiş əsərlərindən ibarət şeir və ya nəsr məcmuəsidir. Buna misal olaraq, Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyasını göstərmək olar.

Əsərlər toplusu şair və yazıçının yaradıcılığı və əsərlərini əks etdirir. Burada yazıçının müxtəlif dövrlərdə, müxtəlif janrlarda qələmə aldığı əsərlər yer alır. Əsərlər toplusu hazırlayan zaman redaktor yalnız əsərə olan oxucu marağını deyil, həm də müəllifin məşhurluğunu nəzərə almalıdır. Əsərlər toplusu *çoxcildli* (müəllifin bütün əsərlərini əhatə edən) və *bircildli* (əsas əsərlərini əhatə edən) ola bilər.

Əsərlər toplusunda yazıçının yaradıcılığı haqqında ümumi məlumat verilir. Bundan çıxış edilərək, əsər seçimi qiymətləndirilir.

Əsərlər toplusunu böyük kollektiv hazırlayır. Redaksiya heyəti yaradılır, aparat elementlərinin (ön söz, şərh və s.) tərtibçiləri müəyyən olunur. Mütəxəssis-filoloqlar nəşrin konsepsiyasının yaradılması məsələlərini (aparatın təşkili, mətnin seçimi və yerləşdirilməsi) həll edir.

Tam olmayan əsərlər toplusuna «*Seçilmiş əsərlər*» aiddir. Seçilmiş əsərlərdə müxtəlif dövrlər üçün xarakterik olan əsərlər və eləcə də, ədəbi-tənqid, qeydlər, məktublar yer alır.

Nəşrlərin tip spesifikasiyası. Hər bir nəşr müvafiq marağın həyata keçirilməsi üçün hazırlanır. Redaktor nəşrin konsepsiyasını və modelini hazırlayan zaman aparat və illüstrasiyalarla bağlı məsələləri həll etməlidir.

Kütləvi nəşrlərdə aparat əsas və vacib elementlər (giriş məqaləsi, nəticə (nəşriyyat və ya tərtibçidən) və qeydləri əhatə edir. Belə ki, əsərdəki aparat populyarlaşdırıcı xarakter daşmalıdır. Çox yaxşı olardı ki, müqəddiməni tanınmış bir yazıçı hazırlasın. Girişdə yazıçının yaradıcılığı açıqlanmalı, nəşrə daxil edilən əsərin xüsusiyyətləri vurğulanmalıdır. Redaktor kitabın gələcək oxucusunun səviyyəsini və əlavə informasiyanı qavrama qabiliyyətini nəzərə almalıdır. Hansı söz və ifadələrin oxucu tərəfindən başa düşülməyəcəyi müəyyən olunmalı və onların açıqlanması verilməlidir. Bu zaman *sətiraltı istinadlardan* və ya əsərin sonunda verilən *qeydləridən* istifadə olunmalıdır.

Elmi-kütləvi nəşrlər oxucu təsnifatı nəzərə alınaraq hazırlanmalıdır. Belə nəşrlərin aparatı öyrədici məzmun kəsb etməlidir. Aparat ədəbi tənqidin və ədəbiyyatşünaslığın son nailiyyətləri hesabına hazırlanmalıdır. Aparatın ayrı-ayrı elementləri hazırlanarkən elmi (akademik) nəşrlərdəki materiallardan istifadə oluna bilərlər. Bu əsərlərin məqsəd təyinatı ədəbi əsəri populyarlaşdırmaqdır. Elmi-kütləvi nəşrlər hazırlanarkən tərtibçi müəllifin ən yaxşı əsərini seçir. Elmi-kütləvi nəşrlərin aparatına *giriş* (giriş məqaləsi), *qeyd* və *şərhlər* daxildir. Bu elementlərin redaktor anali-

zinin məqsədi müasir ədəbiyyatşünaslığın səviyyəsinə uyğun olmasını müəyyənləşdirməkdir.

Elmi nəşrlər (akademik) yazıcının yaradıcılığının ədəbiyyatşünaslıq, mətnşünaslıq prosesini və onların nəticəsini əks etdirir. Bu nəşrlərin aparatı çox qəliz və çətindir və bu sahənin alim-tədqiqatçı kollektivi tərəfindən hazırlanır. Bütün bu aspektlər əsərin kontekstini təşkil edir. Aparat əsərin o hissələrini izah edir ki, onları anlamaq üçün əlavə ədəbiyyatdan (ensiklopediya, soraq kitabçası, ədəbiyyatşünaslıq tədqiqatları) istifadə etmək lazım gəlir.

İllüstrasiyalar üzərində iş

Ədəbi-bədii əsərlərdə illüstrasiyalar üzərində işin özünəməxsus cəhətləri vardır. Redaktor illüstrasiyaların mahiyyətini, onların mətnlə əlaqəsini, illüstrasiyalaşdırılmış hissənin dilini başa düşməlidir. Bədii ədəbiyyatda illüstrasiyaların verilməsinin həm əleyhdarları, həm də tərəfdarları mövcuddur. Belə bir fikir mövcuddur ki, incəsənətin növlərindən biri olan ədəbi əsər “öz-özlüyündə” qavrayış üçün kifayət qədər əyanidir və illüstrasiyalar ya əsərin mənasını tam uyğun şəkildə əks etdirə bilmir, ya da yanlış əks etdirir. Çap olunmuş kitabları nəzərdən keçirsək görərik ki, illüstrasiyaları olmayan kifayət qədər ədəbi-bədii əsərlər mövcuddur.

Bu prosesdə redaktorun rolu bu faktla müəyyənləşir ki, məhz redaktor əsərin səciyyəvi xüsusiyyətlərini daha aydın surətdə təsəvvür edir, müəllif üslubunun fərdiliyini anlayır, kitabın oxucu tərəfindən qavranılmasının xüsusiyyətlərini bilir. İllüstrasiyaların qiymətləndirilməsi zamanı redaktor subyekt-obyekt münasibətlərinin kitabı müəyyən edən xüsusiyyətlərindən çıxış etməlidir. Bu münasibətləri ətraflı şəkildə nəzərdən keçirək.

Subyekt-obyekt münasibətlərinin strukturunu aşağıdakı əlaqələr təşkil edir:

əsər – illüstrasiyalar – nəşrin aparatı

müəllif – redaktor – oxucu (əsər)

müəllif – oxucu – rəssam (illüstrasiyalar)

redaktor – oxucu (aparat)

əsər (müəllif, redaktor) – illüstrasiyalar (rəssam-redaktor)

Redaktor və rəssam kitab nəşri və yaxud kitab qrafikası vasitələri ilə əsərin mənasını və zahiri əlamətlərini şərh edirlər. Redaktorun və rəssamın mövqeyi hər hansı bir nöqtədə üst-üstə düşür. Belə ki, yuxarıdakı sxemdən göründüyü kimi, həm birinci, həm də ikinci şəxs əsərin anlaşılmasında və şərhində oxucunu nəzərdə tutur.

Kitabın illüstrasiyasına tətbiqən rəssamın mətnin oxunmasına, başa düşülməsinə və dəyərləndirilməsinə müdaxiləsinin imkanları, yolları və sərhədləri problemi üzə çıxır. Problem redaktorun və rəssamın mətni anlama tərzlərinin üst-üstə düşməsi və illüstrasiyalarda mətnin şərhə istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi ilə həll olunur. Əlbəttə, redaktor bədii vasitələrin seçiminə müdaxilə etmir. O, yalnız illüstrasiyaların bəzi xüsusiyyətlərinə istinadlanaraq və onların oxucu tərəfindən qavranılma keyfiyyətini nəzərə alaraq, təqdim olunmuş ədəbi əsərə illüstrasiya çəkilməsinə ümumi yanaşmanın imkanlarını göstərir.

Redaktor soraq aparatını hazırlamaqla, rəssam isə illüstrasiya çəkməklə məzmunu daha dolğun şəkildə açmağa və müəllifin başlıca ideyalarına oxucunun marağını artırmağa can ataraq, ədəbi əsərin çağdaş ictimai-mədəni kontekstə daxil olmasını təmin edirlər. İllüstrasiya çəkilməsinin bu və ya digər gedişatının orijinalın ruhuna və məzmununa uyğunluğu məsələsi illüstrasiyaların qiymətləndirilməsinin ən zəif məqamıdır. Belə ki, eyni əsərin müxtəlif rəssamlar tərəfindən şərhə faktları məlumdur. Bu faktlar göstərir ki, daha yaxşı və daha adekvat izahın, şərhin inandırıcı əsasları mövcud deyildir. Kitab qrafikasının ədəbi əsərin ideyalarına və üslubiyyətinə uyğunluğu məsələsinin indiyədək elmi əsaslandırılması yoxdur. İllüstrasiya çəkilməsi prosesinin nəzəri modelinə və keyfiyyətin ciddi meyarlarına rast gəlinmir. Lakin illüstrasiyanı ədəbi əsərin mətninə tabe vəziyyətdə nəzərdən keçirmək la-

zımdır. Rəssam əsərin məzmununu daha dolğun ifadə etmək imkanlarını axtarmalıdır. Məhz bu cür yanaşma illüstrativ sıranın redaktor tərəfindən nəzərdən keçirilməsinin əsasında durur. İllüstrasiyanın oxucu tərəfindən qavranılmasında emosional başlanğıc ciddi yer tutur. Redaktor təhlilinin inandırıcı olması üçün materialın nəşrin mahiyyətindən doğan illüstrativ sıranın nəzəri cəhətdən əsaslandırılmış xüsusiyyətlərinə istinadlanaraq qiymətləndirilməsi zəruridir.

Kitabın nəşri prosesi mürəkkəb, kompleks prosesdir. Redaktor illüstrativ sıranı qiymətləndirərkən ədəbi əsərin, nəşrin, oxucu qavrayışının başlıca xüsusiyyətlərindən çıxış edir və illüstrasiyaların funksiyalarını nəzərə alır. Bu xassələri nəzərdən keçirək.

Məlum olduğu kimi, bədii əsər məzmunun mənası və onun təqdimatı forması kimi göstəricilərlə səciyyələndirilir. İllüstrasiyalar əsərin mənasına və yaxud onun formasına istiqamətlənə bilər.

İllüstrasiyaların hazırlanması istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsinin çoxlu imkanları vardır. Belə ki, nəşrin verbal və vizual sıralarının qarşılıqlı təsirinin müəyyənləşdirilməsinə müxtəlif yanaşmaları əks etdirən ən müxtəlif konsepsiyalara təsadüf etmək mümkündür.

Nəşrin başlıca xüsusiyyətləri də redaktor tərəfindən illüstrativ sıranın qiymətləndirilməsinə təsir edir. Redaktor illüstrasiyanı təhlil edərkən nəşri həm hadisə, həm də proses kimi nəzərdən keçirməlidir. İllüstrativ sıra ədəbi əsərə tabe olmalı və bu əsərin mənasının aydınlaşdırılmasına yönəlməlidir.

Kitabı (nəşri) proses kimi nəzərdən keçirərkən illüstrativ sıranın vizual qavrayış dinamikasında oxucuya təsirinin imkanlarını nəzərə almaqla nəşrin tərtibatının çıxış müddəalarını müəyyənləşdirmək mümkündür. Bundann başqa, illüstrasiyalaşdırma konsepsiyasının müəyyənləşdirilməsi zamanı nəşr tiplərinin və növlərinin xüsusiyyətlərini nəzərə almaq zəruridir.

İllüstrasiyaların funksiyaları. İlk növbədə redaktorun nəzərə alması üçün zəruri olan funksiyalar aşağıdakılardan ibarətdir:

- İdraki;
- Tərbiyəvi;
- Dolğunlaşdırıcı;
- Təqlidi;
- Məzmunu izahedici və dərinləşdirici;
- Estetik.

Nəşrin tərtibatının dəyərləndirilməsi zamanı yalnız rəssam tərəfindən orijinalın hazırlanması keyfiyyəti deyil, habelə illüstrasiyaların poliqrifik icrasının keyfiyyəti də əhəmiyyətə malikdir. Bu prosesdə redaktorun və rəssamın işi kompleks səciyyə daşıyır. Rəssam illüstrasiyaların hazırlanmasına müraciət edərkən nəzərdə tutulan kitab üçün mövcud olan poliqrifik şərtlər haqqında aydın təsəvvürə malik olmalıdır. Redaktor, rəssam və bədii redaktor ilə birlikdə ədəbi əsərin və bütövlükdə kitabın surət-assosiativ quruluşunun, illüstrativ sıranın yaradılması metodlarının axtarışında iştirak etməlidir.

Məzmunun vizual nümayişi metodunun müəyyənləşdirilməsinin əsasında, bir qayda olaraq, ədəbi əsərin məzmunun, səciyyəvi xüsusiyyətlərinin, oxucu maraqları və qavrayış imkanlarının keyfiyyətinin nəzərə alınması durur.

Kitabı hadisə kimi nəzərdən keçirərkən onun tamlığını, bütövlüyünü nəzərə almaq lazımdır. İllüstrasiyalar mətnin və təsvirin ümumiliyini təmin etməli, bədii əsərin məzmun və formasının vəhdətinin qavranılmasında oxucuya yardım etməlidir. Buna görə də redaktor işinin başlıca prinsiplərindən biri ayrı-ayrı vərəqlərin deyil, ədəbi əsərdə təhkiyənin ən mühüm dönüşlərinin nəzərə alınması şərti ilə illüstrasiyaların hamısının qiymətləndirilməsidir.

Nəşrin tamlığı əslində illüstrativ sıranın tamlığı ilə təmin olunur. İllüstrasiyalar öz aralarında yerləşmənin müəyyən ardıcılığı, uzlaşması, onlarda məzmunun inkişaf dinamikasının düşünülmüş olması ilə bir-birinə qarşılıqlı təsir göstərməlidir. Yəni, illüstrasiyalar özəl kiçik süjetə malik olaraq, hərəkətin müəyyən inkişafını nümayiş etdirərək müstəqil əhəmiyyət kəsb edir. Bundan

başqa, ardıcıl epizodlar sırasının vahid kompozisiyada birləşdirilməsi təhkiyəni dolğunluqla təmin edir, təfsilatı qeyd etmək imkanı verir.

Nəşrin tamlığı kitabın bütün təsviri elementlərinin tərtibat tərzinin vəhdəti ilə yadadır. Seriyalı nəşrin yadılması gedişatında vahid üsluba əməl etmək xüsusilə çətinidir. Bu zaman hər bir cildə və yaxud seriyanın buraxılışına illüstrasiyaların seriya tərtibatı və hazırlanması işi ilə müxtəlif rəssamlar məşğul olurlar.

Redaktor kitabda illüstrativ materialın yerləşməsinin təşkili-nin qanunauyğunluqlarına istinad etməlidir. Bu qanunauyğunluqlar qıraətin dinamikası ilə müəyyən olunur. Belə ki, illüstrasiya birləşmələrin alınması ritmini, mətnin və illüstrasiyaların əvəzlənməsi hesabına təhkiyənin ritmini verə bilər. Əgər oxucunun diqqətini yalnız ümumi planda təqdim olunmuş hadisəyə yönəltmək zəruridirsə, lakin redaktorun fikrincə məzmunun başa düşülməsi üçün vacib əhəmiyyət kəsb edirsə, onda illüstrasiyanı üfqi vəziyyətdə yerləşdirmək olar.

Ədəbi-bədii nəşrin illüstrasiyaları üzərində iş redaktorun yalnız yaradıcı münasibətini tələb etmir. Eləcə də bu iş ondan nəşrin vizual sırasının xüsusiyyətlərini yaxşı bilməyi, rəssamı və incəsənət əsərlərinin bədii qavranılmasının səciyyəvi xüsusiyyətlərini anlamaq bacarığını tələb edir.

ƏDƏBİYYAT

Fərruxfal R. Ədəbi mətnlərin redaktəsi / fars dilindən çevirən M.Məhəmmədi.<http://kultaz.com/2008/01/22/rza-ferruxfal-edebi-metnlerin-redaktesi/>

Vəliyev İ. Ədəbi-bədii və uşaq kitablarının redaktəsi. – Bakı: 2002.- 200s.

Антонова С. и др. Редакторская подготовка изданий: Учебник. - Москва, Издательство МГУП., 2002, 468 с.

Барыкин В. Справочный аппарат изданий художественной литературы. - М.: 1978.

X FƏSİL TƏKRAR NƏŞRLƏR

Təkrar nəşrlərin tipoloji xarakteristikası

Kitabların təkrar nəşri ilə bağlı terminlərin və "təkrar nəşr" anlayışının vahid izahı, demək olar ki, indiyədək mövcud deyil. Təkrar nəşrlərin əsas növləri aşağıdakılardır: *həqiqi təkrar nəşr* və *təkrar çap olunma*.

Bu anlayışlar mahiyyətcə eynilik təşkil etsələr də, onların bir-birindən fərqli cəhətləri də mövcuddur. Belə ki, "təkrar çap olunma" hər hansı əsərin əvvəllər nəşr olunmuş və başqa bir nəşriyyat tərəfindən buraxılmış mətni əsasında çapıdır. "Təkrar nəşr" isə mövcud nəşriyyat tərəfindən işiq üzü görmüş hər hansısa bir nəşrin yenidən çap olunmasıdır.

Mətnində zəruri dəyişiklik edilən və ya edilməyən, ayrıca tirajla buraxılan nəşrlər təkrar nəşr adlanır.

Təkrar nəşr hansısa bir dəyişiklik, əlavələr, səhvlərin düzəlişi, yenidən işlənmə, həmçinin sadalanmış növlərin bircə kombinasiyası və ya əvvəlki nəşrin tamamilə təkrar edilməsi əsasında hazırlana bilər. Onu da qeyd etmək ki, əgər nəzərdə tutulan nəşrdə bundan öncəki nəşrin mətninin 25%-dən çoxu dəyişikliyə uğramışsa, bu təkrar nəşr deyil, əksinə, tamamilə *yeni nəşr* hesab olunur. Bütün bu xüsusiyyətləri nəzərə alaraq, təkrar nəşrlərin aşağıdakı növləri müəyyən olunmuşdur¹⁷⁹:

- Tamamlanmış
- Səhvləri düzəldilmiş
- Yenidən işlənmiş
- Yenidən baxılmış

¹⁷⁹ Антонова С. и др. Редакторская подготовка изданий: Учебник. - Москва, 2002, 468 с.

<http://www.hi-edu.ru/e-books2/xbook082/01/index.html>

- Genişləndirilmiş
- Stereotip.

Təkmilləşdirilmiş nəşr əvvəlki nəşrdən əlavə mətni və əlavə qeydləri ilə fərqlənən nəşrdir.

Yenidən işlənmiş nəşr əvvəlki nəşrdən müəyyən dəyişikliyi ilə fərqlənən nəşrlərə deyilir.

Stereotip nəşr dəyişiklik edilmədən əsərin stereotipdən təkrar çapıdır.

Bundan əlavə, təkrar nəşrlərin əsas qrupunu *reprint* və *faksimile nəşrlər* təşkil edir. Onları eyniləşdirmək olmaz. Reprint nəşr – müvafiq nəşrin ayrıca ottiskinə deyilir. Belə hesab edilir ki, reprint nəşrlərdən çox mürəkkəb topluların təkrar nəşri zamanı və ya ilkin nəşrin simasını saxlamaq ehtiyacı olarkən istifadə etmək daha məqsədəuyğundur. Reprint nəşrlər 2 növə bölünür:

1. Əvvəllər müxtəlif nəşrlərdə işıq üzü görmüş əsərlərin bir nəşrdə yenidən çap edilməsi;
2. Nəşrin əsas tirajı hazırlanana qədər çap olunan cüzi nəşrlər.

Preprint nəşrlər əksər hallarda reklam məqsədilə hazırlanır.

Faksimile - qrafik orijinalın fotoqrafiya, yaxud çap üsulu ilə çıxarılan dəqiq surətidir. Faksimile nəşr zamanı qrafik orijinalın ölçüləri, kağızın və ya cildin xarici görünüşü, mətnin və ya illüstrasiyaların bütün xüsusiyyətləri və s. qorunub saxlanılmalıdır.

Təkrar nəşr müqavilədə qeyd olunmuş müddət və ya əvvəlki nəşr üçün qanuni müddəti bitdikdən sonra işıq üzü görə bilər. Bunun üçün kitabın müəllifi ilə müqavilə bağlanır və ona müəyyən məbləğdə qanorar ödənilir. Əgər müqavilədə göstərilmiş müddət ərzində əsər dəyişiklik edilmədən tamamlanmış, yəni əlavə tirajla çap olunmuşsa və müəllif qanorarı ödənilmişsə, bu tiraj *yenidən çap* adlanır. Bu zaman nəşriyyat orijinalı kimi başqa nəşriyyatda çap olunmuş hər hansı bir mətndən istifadə olunur. Nəşriyyatın öz nəşrini yenidən çap etməsi ya dəyişiklik olunmadan təkrar nəşrdir, ya da *çapın tamamlanmasıdır*. Nəşriyyat redaktoru əsərləri təkrar

nəşrə hazırlayarkən bəzi kriteriyalara xüsusi diqqət yetirməlidir. Əsərin seçilməsi isə müntəzəm, sistemətik, ildən-ilə aparılmalıdır. Seçim subyektiv və ya təsadüfi olmamalıdır. Subyektiv elementlərin mümkün qədər az olması üçün ölkənin görkəmli elm adamlarından ibarət komissiya bu işə cəlb olunmalıdır. Nəşrlərin seçimi onların bədii keyfiyyətlərinə görə aparılmalıdır. Lakin diqqət yetirmək lazımdır ki, eyni bir əsər dəfələrlə təkrar nəşr olunmasın.

Hal-hazırda nəşriyyatların çoxu bədii prinsiplər əsasında deyil, kommərsiya prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərirlər. Peşəkar redaktor nəşrin səmərəli (rasional) tirajını müəyyən edir, oxucu tələbatını, mövcud kitabda oxucunu cəlb edən xüsusiyyətləri, onun məzmun və tərtibatını öyrənir.

Əvvəllər nəşriyyatla kitab ticarəti müəssisələri arasında funksiya bölgüsünü və bununla bağlı mövcud ənənələri nəzərə alaraq belə hesab edirdilər ki, oxucu marağının və oxucu tələbatının öyrənilməsi kitab ticarəti ilə məşğul olan müəssisələrin və kitabxanaların vəzifələridir.

Praktikada isə aktuallıq kriteriyasından istifadə olunur. Təkrar nəşrlərin bu və ya digər hadisələrlə bağlı olaraq nəşr edilməsi aktuallığın formal əlamətidir. Nisbətən az aktuallığı ilə seçilən və qeyri-aktual nəşrlərin işıq üzü görməsinin qarşısını almaq üçün tematik plan tərtib olunarkən gələcək nəşrlərin mövzusunu düzgün qiymətləndirmək, onlardan ən aktualını, yəni böyük elmi və mədəni əhəmiyyəti ilə fərqlənən mövzuları seçmək lazımdır.

Seçim üçün ən vacib kriteriya - kitabın təkrar nəşri üçün verilmiş mövzunun məqsədəuyğun olmasıdır. Professional nəşirlər hazırkı dövrdə təkrar nəşri planlaşdırarkən onun oxucu auditoriyasını və bazardakı tələbatı nəzərə alırlar.

Çox zaman təkrar nəşrin məqsədəuyğunluğu ticarət şəbəkəsinin sifarişi əsasında iki yolla müəyyən edilir:

- əlavə edilmiş tiraj formasında
- yeni nəşrin buraxılış sifarişi yolu ilə

Tədris proqramlarında edilən dəyişikliklər, elmi-texniki nailiyyət, yeni normativ aktlar, texnologiyada və ölçü vahidlərindəki dəyişikliklər, həmçinin kitabların məhvi – bütün bu xüsusiyyətlər bu və ya digər əsərin təkrar nəşri haqqında qərar çıxarılmasına bilavasitə təsir göstərir.

Plana daxil etmək üçün mövzu seçərkən nəzərə almaq lazımdır ki, mövcud mövzuya aid kitabın təkrar nəşri üçün nəşriyyatın real imkanları varmı və poliqrafiya müəssisəsi nəşrin tərtibatının bütün tələblərini keyfiyyətlə yerinə yetirmək qabiliyyətindədirmi?

Statistikadan aydın görünür ki, təkrar nəşrə daha çox rast gəlinən ədəbiyyat növü dərsliklərdir.

Əksər hallarda təkrar nəşr haqqında qərar qəbul edilərkən kommersiya gəliri əsas götürülür. Naşirlər böyük oxucu tələbatı ilə seçilən dərslikləri, sorğu kitablarını, istehsal vəsaitlərini yənidən nəşr edirlər. Çox zaman elmi (orta və ali məktəb dərslikləri, elmi-köməkçi vəsaitlər), filoloji (xarici dilləri öyrədən dərsliklər), ikidilli lüğətlər və hüquq ədəbiyyatı nəşrləri (rəsmi sənədlər, qanunlar, aktlar, sərəncamlar) daha çox təkrar nəşr olunurlar.

Naşirlər üçün vacib problemlərdən biri – nəşrlərin tipologiyasıdır. Təkrar nəşr zamanı redaktor üçün vacib məsələlərdən biri gələcək nəşrin tipinin düzgün müəyyən olunmasıdır. Nəşrin kitab bazarındakı uğuru, alıcılıq qabiliyyəti bundan asılıdır. Bu, həm də təkrar və paralellizmlə bağlı olan çoxlu sayda nəşriyyat problemlərinin aradan götürülməsinə, nəşrin uyğun aparatla təmin edilməsinə, redaktor hazırlığının təkmilləşdirilməsinə, oxucuların bu və ya digər nəşrə olan tələbatının ödənilməsinə kömək edir.

Müxtəlif tipli nəşrlərin təsnifləşdirilməsinin məqsədi və oxucu ünvanının əlamətlərinə görə tipologiyanın müəyyənləşdirilməsində hələ də çox ziddiyyətli fikirlər vardır. Uzun müddət şikayət edilirdi ki, müəllif əsərlərinin əksəriyyəti aydın profilsiz, dəqiq oxucu auditoriyasına ünvanlanmadan, bütün məsələləri gündəmə gətirib heç birini sona qədər tam həll etmədən çap olunurlar. Məhz

bu ziddiyyətli fikirlərin qarşısını almaq üçün və ölkədə nəşr olunan təkrar nəşrlərin keyfiyyət səviyyəsini artırmaq üçün nəinki əsər müəllifləri, həmçinin nəşri həyata keçirəcək nəşriyyat, onun redaktoru, digər məsul şəxslər və kitab ticarəti ilə məşğul olan ayrı-ayrı müəssisə rəhbərləri də bu işdə maraqlı olmalıdırlar. Nəşr üzərində redaksiya işinin nə kəmiyyət, nə də keyfiyyət xarakteristikası onun tipini müəyyənləşdirmək iqtidarında deyil. Bu zaman nəşrin araya-ərsəyə gəlməsi üçün sərf edilən bütün əmək əhəmiyyətini itirir və bu yalnız mənasız vaxt itkisinə gətirib çıxarır. Nəşrin tipini yalnız onun nəyi ifadə etməsi baxımından müəyyənləşdirmək olar¹⁸⁰.

Təkrar nəşrin redaktə prosesinə yalnız təkrar nəşr üçün əsər seçildikdən, gələcək təkrar nəşrin tipoloji xarakteri müəyyənləşdirildikdən, bütün lazımi dəyişikliklər və tamamlanma edildikdən, səhvlər üzərində müəyyən işlər aparıldıqdan sonra başlamaq olar.

Təkrar nəşrlərin çapa hazırlanması

Hər hansı bir əsərin təkrar nəşri zamanı redaktor müəlliflə birgə işlənəcək yeni materialın həcm və məzmununu müəyyən edir, yəni əsas mətnə ediləcək dəyişikliklərin xarakterini tapır. Təkrar nəşrlərin növündən asılı olaraq, ediləcək əlavələrin məzmununu və həcmi müəyyən olunur. Redaktor özü-özlüyündə ediləcək əlavələrin nə qədər vacib olduğunu, nəşri keyfiyyət baxımından necə yaxşılaşdıracağını müəyyənləşdirməyə borcludur. Ortaya çıxan qüsurlar və anlaşılmaazlıqları redaktor müəlliflə birgə həll etməyə çalışmalıdır və nəşrin səviyyəli alınmasında ilk növbədə redaktor və müəllif maraqlı olmalıdırlar. Elə hallar da olur ki, ilkin nəşrdə texniki səbəblər üzündən mətni ixtisar etmək, yaxud da

¹⁸⁰ Антонова С. и др. Редакторская подготовка изданий: Учебник. - Москва, Издательство МГУП., 2002, 468 с.
<http://www.hi-edu.ru/e-books2/xbook082/01/index.html>

əlavələr etmək lazım gəlir ki, nəşrin həcmi mövcud çap vərəqinə tam şəkildə çatdırıb yerləşdirmək mümkün olsun. Bəzən müəlliflə birlikdə redaktor heç də böyük əhəmiyyəti olmayan bir materialı mətnə əlavə etməyə və ya hansısa bir fəslə tamamilə ixtisar etməyə məcbur olur¹⁸¹. Növbəti, yəni təkrar nəşrdə isə həm müəllif, həm də redaktor əvvəlki nəşrdə ixtisar olunmuş materialı əlavə etmək, bütün səhvləri düzəltmək, köhnəlmiş informasiyaları mümkün qədər azaltmaq imkanına malikdirlər. Təkrar nəşrin kompazisiyasına redaktor xüsusi bir diqqətlə yanaşmalıdır və peşəkarcasına davranmalıdır. Yenidən işlənmiş materialın həcmi çox olarsa, bu zaman redaktor təkrar nəşrin və onun ayrı-ayrı hissələrinin nə dərəcədə uğurlu olduğunu dəqiq müəyyən etməlidir. Kompozisiyadakı dəyişikliklər əsaslandırılmış şəkildə olmalıdır və nəşrin planını və məzmununu tam qavramaq üçün redaktor əsəri bütünlüklə oxumalı, onu özündən əvvəlki nəşrlə müqayisə etməli, gələcək nəşrə veriləcək adın nə dərəcədə dəqiq və dolğun seçildiyini müəyyənləşdirməlidir.

Təkrar nəşrin aparatının redaktəsi

Nəşr aparatı–axtarış, sorğu, elmi və ya izahlı mətn elementlərinin kompleksidir. Nəşrin aparatının tərkibi konkret ədəbiyyat növü ilə sıx bağlıdır. Nəşrin aparatına aşağıdakılar daxildir:

- birbaşa mətnin məzmununa münasibət bildirən və oxucuya müəllif mətni haqqında düzgün təsəvvür formalaşdırmağa kömək edən materiallar, müşayiətedici məqalələr və şərhlər bu materiallara aiddir;
- tam sorğu xarakteri daşıyan elementlər. Bu elementlərin nəşrdənkənar mövcudluğu mümkünsüzdür. Onlar bir növ

¹⁸¹ Антонова С. и др. Редакторская подготовка изданий: Учебник. - Москва, Издательство МГУП., 2002, 468 с.
<http://www.hi-edu.ru/e-books2/xbook082/01/index.html>

mətn üzərində bələdçi rolunu oynayır. Məsələn, başlıqlar bu elementlərə aid edilir. Bu elementlər adətən "köməkçi elementlər" adlandırılır¹⁸².

Buraxılış məlumatları – çıxış məlumatlarının bir hissəsi olub, nəşrin yaradıcı-texniki xarakteristikasını verir, kitabın istehsal tarixini, çap olunduğu mətbəə və nəşriyyat haqqında məlumatları özündə əks etdirir. Buraxılış məlumatlarına aiddir: nəşriyyat fəaliyyətinə dair lisenziya nömrəsi, verilmə tarixi, formanın yığılma verilmə tarixi, çapa imzalanma tarixi, format, kağız növü və nömrəsi, qarnitur, çap üsulu, fiziki çap vərəqi, uçot-nəşriyyat vərəqi, tiraj, səhifə sayı, poliqrafiya müəssisəsinin formaya dair sifariş nömrəsi, nəşriyyat və mətbəənin adı, ünvanı, nəşrin ili və s. Bu sadalanan elementlərə heç də həmişə təkrar nəşrlərdə rast gəlinmir. Təkrar nəşrlərin şərh üzərində işləyərkən redaktor əvvəlki nəşrin müsbət təcrübəsindən geniş istifadə etməlidir. Digər tədqiqatçıların göstərdiyi faktı araşdırarkən mütləq onların müəlliflərini göstərmək lazımdır.

Şərhlərin tərtibi zamanı iki problem yarana bilər. Onlardan biri budur ki, mətn quru protokol şərhləri ilə müşayiət oluna bilər. Belə şərhlər bədii obrazların özünəməxsusluq və gözəlliyini anlamağa mane olur. Digər təhlükə isə ondadır ki, müəllif mətni sərbəst və subyektiv şərhlərə meyilli ola bilər. Nəşri şərh edən şəxs oxucuya əlçatmaz faktları dəqiq təqdim etməlidir. Çünki bu faktları dəqiq mənimsəmədən başa düşmək qeyri-mümkündür. Şərhi daima əsərin bu və ya digər yerində subyektiv şərh təhlükəsi qarşısında durur. Subyektiv qərar nə qədər qaçılmaz olsa belə, verilmiş şərh materialın subyektivliyi və mövcud ifadələrin akademik dolğunluğu ilə seçilməlidir.

¹⁸² Антонова С. и др. Редакторская подготовка изданий: Учебник. - Москва, Издательство МГУП., 2002, 468 с.
<http://www.hi-edu.ru/e-books2/xbook082/01/index.html>

Şərhi mətndə olan bu və ya digər ad və faktları şərh edər-kən mütləq bu analogi ad və fakt materiallarının dəqiq izahının ve-rilməli olduğunu unutmamalıdır. Şərhlərdə (izahatlarda) natamam-lıq və anlaşılmazlıq olmamalıdır. Həm də unutmaq lazım deyil ki, bir naməlum faktı digəri ilə əvəzləmək olmaz. Əgər şərhçinin izah etdiyi sözlər və ifadələr mənə etibarilə oxucuya tam aydın deyilsə, bu, normal hal deyil.

Mətnin açıqlanmamış, dolğun şərh olunmamış bu ya digər faktları və incəlikləri adətən redaktorun etinasız, qeyri-ciddi mü-nasibətindən yaranır. Əgər şərhlərin izahının bu natamamlığı mə-lumatın kifayət qədər olmaması baxımındandırsa, bu halda, şərh zamanı uyğun düzəliş və ya qeydlər göstərməlidir.

Şərhlərin çox ciddi və tipik çatışmamazlıqlarından biri onun *struktur elementlərinin* əlaqəsizliyidir. İstənilən şərhə elmi möv-qe olmalıdır, ifadə üslubu ciddi obyektivliyi ilə seçilməlidir və po-lemikadan tamamilə qaçmaq lazımdır. Şərh zamanı predmeti müx-təlif prizmadan xarakterizə edən faktlar seçilməlidir.

Retrospektiv təkrar nəşrlər istisna olmaqla, qeydlər səhifənin sonunda, izah və şərhlər hissəsində yerləşdirilir. Bəzən kombinə olunmuş üsuldən istifadə olunur. Məsələn, müəllif qeydləri ha-şiyədə göstərilir (Haşiyə - mətndəki hər hansı istinadı göstərmək məqsədilə səhifənin sonunda verilən qeyddir. O, xırda şriftlə yı-ğılır, özündən əvvəl müxtəlif simvollar – rəqəm, ulduz və s. qoyu-lur.); redaksiya və nəşriyyat qeydləri isə mətndən kənara çıxarılır. Bu cür üsul seçilmiş əsərlər toplusunda və istənilən alimin hər hansısa bir əsərinin təkrar nəşri zamanı mümkündür.

Təkrar nəşr redaktorunun vəzifəsi qeyd və izahları unifikasi-ya etmək, onları əvvəlki nəşrlərə uyğunlaşdırmaqdır (əgər mətn gələcək təkrar nəşrin əsasını təşkil edirsə).

Bundan başqa, bütün dəyişikliklər barədə məlumat şərhlərə verilmiş *preambulada* öz əksini tapmalıdır.

Təkrar nəşrdə *ön söz* və *giriş məqaləsi* xüsusi diqqət tələb edir. Redaktor təkrar nəşr sifarişi alarsa, ön sözə xüsusi bir diqqət-

lə yanaşmalı, ya yeni bir ön söz yazmalı, ya da ön sözü öncəki nəşrdə olduğu kimi verməlidir. Təkrar nəşr zamanı giriş məqaləsi isə əksər hallarda yenidən yazılır¹⁸³.

Ön sözdə adətən əvvəlki nəşrin çatışmamazlıqları, nöqsanları, gələcək nəşrin öncəkindən fərqli cəhətləri qeyd edilir, yeni nəşrdəki dəyişikliklər və tamamlanmalar xarakterizə edilir, həmçinin təkrar nəşrin vacibliyi izah edilir. Bundan əlavə, ön sözdə yeni tədqiqatların, yeni texnologiyanın, elmi işin nəticələri, bəzi məlumatların yenilikləri və s. göstərilir. Əgər öncəki nəşrdəki ön sözdə prinsiplial məsələlərə toxunulmuşsa, onda gələcək nəşrdə bu ön söz saxlanıla bilər.

Redaktor əvvəlki nəşrin nöqsanlarını, qüsurlu cəhətlərini nəzərə almalı, onları düzəltməyə çalışmalıdır, bu məqsədlə də mətni dəfələrlə oxumalıdır. Təkrar nəşrdə hansı göstəriciyə ehtiyac olduğunu müəyyən etmək lazımdır: ad, predmet, xronoloji.

Əgər təkrar nəşrə yeni material əlavə olunmuşsa, nəşrin struktur və kompozisiyası dəyişdirilir və ən əsası, köməkçi göstəricilər yenidən tərtib olunur.

Təkrar nəşrdə göstərici bir sıra tələblərə cavab verməlidir ki, bu tələblər onun funksiyalarının tez və keyfiyyətlə yerinə yetirilməsinə imkan verir:

Birincisi, göstərici kitabın məzmununu kifayət qədər dolğun əks etdirməlidir. Bu meyar elmi işçilər, mütəxəssislər üçün olduqca əsasdır. Göstəricinin tamlığı anlayışların elmi, praktiki əhəmiyyətinə görə müəyyən edilir.

İkincisi, göstərici oxucuya lazımı informasiyanı tez və dəqiq tapmağa kömək etməlidir.

Üçüncüsü, göstəricidə semantik cəhətdən yaxın, lakin leksik cəhətdən müxtəlif anlayışlar bir-birinə bağlı olmalıdır.

¹⁸³ Антонова С. и др. Редакторская подготовка изданий: Учебник. - Москва, Издательство МГУП., 2002, 468 с.
<http://www.hi-edu.ru/e-books2/xbook082/01/index.html>

Dördüncüsü, göstəricinin tərtibatı texniki nöqteyi-nəzərdən yüksək səviyyədə olmalıdır, həmçinin çap keyfiyyətinə, materialın yerləşdirilməsinə, şriftə, mətdə istifadə olunmuş sitatların dəqiqliyinə xüsusi diqqət göstərilməlidir. Əgər təkrar nəşrdə mətnə dəyişikliklər edilmişsə və əvvəlki göstəricini olduğu kimi saxlamaq qərarı alınmışsa, redaktor səhifələrdə sitatların yerləşmə dəqiqliyini yoxlamalıdır.

Təkrar nəşr üçün mütləq yeni bir buraxılış məlumatları tərtib olunmalıdır: titul vərəqi, annotasiya, buraxılış, çap məlumatları və s. Titul vərəqində təkrar nəşrin növü və nömrəsi göstərilir. Kitabın titul elementlərini hazırlayarkən annotasiya xüsusi diqqət tələb edir.

Annotasiyalarda oxucuya lazım və gərəkli olan kifayət qədər məlumat vardır ki, onların köməyi ilə oxucu qarşısında duran kitab barədə, onun ifadə etdiyi əsas məna, məzmun haqqında ilkin informasiyaya yiyələnmiş olur.

Təkrar nəşrlərdə verilmiş annotasiyaların əsas və ən geniş yayılmış qüsuru odur ki, annotasiyalar kitabın əsas məzmununu açmır, müəllifin əsərə hansı yeniliklər gətirdiyini özündə əks etdirmir, mövcud nəşrlə əvvəlki nəşr arasındakı fərqləri göstərmir. Annotasiya tərtibi təcrübəsində çox vaxt kitabın üstünlükləri şişirdilir. Nəşrin müsbət tərəfləri və bu müsbətliyə verilən dəyər qeyd oluna bilər, lakin bu məlumat öz obyektivliyini qoruyub saxlamalı, zorla oxuculara hər hansısa fikri aşılammalıdır. Redaktor bütün buraxılış, çap məlumatlarını, həmçinin biblioqrafik təsvirləri hal-hazırda qüvvədə olan standartda uyğun tərtib etməlidir.

Təkrar nəşrlər qüvvədə olan nəşriyyat işi haqqında qanununun xüsusi maddələri ilə nizamlanır. Əgər nəşriyyat hər hansısa bir kitabın təkrar nəşrini qərara alıbsa, bunu müəllifə bildirməyə borcludur. Əsərin dəyişiklik edilərək təkrar nəşri (səhvlərin düzəldilməsi istisna olmaqla) yalnız müqaviləyə əsasən gerçəkləşə bilər.

Təkrar nəşr məqsədilə seçilən əsərlərin hazırlanmasının müəyyən prinsip və qaydaları mövcuddur. Köhnə texnologiyaya əsasən müəyyən standartda olan çap vərəqi nəşriyyata təqdim olunurdu. (Çap vərəqi - nəşrin çapı üçün istifadə olunan müxtəlif ölçülü standart kağız vərəqlərdir. Adətən 1/16 formatında olan çap vərəqlərindən istifadə olunur). Qaydalar çox ciddi idi, belə ki, təqdim olunan çap vərəqi qeydlərlə birlikdə mətbəyə gedirdi. Hazırda, bir qayda olaraq, əlyazmaların yığılması birbaşa nəşriyyatda kompüterdə reallaşdırılır. Çap üçün göndəriləcək orijinal maket də mətbəədə hazırlanırdı. Bu gün isə tam əksinə, hər bir nəşriyyat əsərin müəllifinə öz tələblərini irəli sürür. Əsərin təkrar nəşrinin qayda və prinsipləri müqavilə ilə müəyyən olunur. Müəllif əsərin mətnini kompüterdə çap olunmuş və ya diskə yığılmış halda nəşriyyata təqdim edə bilər. Üzərində müəyyən iş görülməklə başqa bir variant da mövcuddur: müəllif kitabı və çap olunmuş vərəqləri mətnin yenidən işlənmiş yerlərini göstərməklə və ya düzəldilmiş yanlış yerləri bildirməklə nəşriyyata təqdim edir. Mətnin təqdim edilməsinin digər variantları da mövcuddur (nəşriyyatın rəhbərliyi ilə razılığa əsasən). Sonunda mətn lazımi dərəcədə işlənib hazırlandıqdan sonra əlyazma yığılmaq üçün verilir. Bu yığılma yeni nəşrin keçdiyi aşağıdakı hazırlıq mərhələlərini keçir: tutuşdurma və ya tutuşdurulub yoxlama mərhələsi, əlyazmanın qrammatik və redaksiya proseslərinə hazırlıq mərhələsi, səhifələnmə mərhələsi və s.

Latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasının bərpası müstəqil ölkəmizdə həyata keçirilən ən təqdirəlayiq islahatlardan biridir. Bu islahatın həyata keçirilməsi istiqamətində bir sıra əsaslı işlər görülmüşdür.

Respublikamızda təkrar nəşrlərin kütləvi çapı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il «Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında» sərəncamından sonra geniş vüsət almışdır. Sərəncamda deyilir:

«Müstəqil Azərbaycan Respublikasında həyatın müxtəlif sahələrində aparılan islahatlar içərisində latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasının bərpa edilməsi böyük tarixi əhəmiyyət kəsb edir. H.Əliyevin “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” 18 iyun 2001-ci il tarixli və “Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün qeyd edilməsi haqqında” 9 avqust 2001-ci il tarixli fərmanları ölkənin ictimai-siyasi həyatında mühüm hadisə olmuş və latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasına keçidi bütövlükdə təmin etmişdir. Latın qrafikalı Azərbaycan əlifbası artıq həyatımızın bütün sahələrində tam yerini tutmuşdur. Bununla yanaşı, Azərbaycan ədəbiyyatı, mədəniyyəti və elminin vaxtilə kiril qrafikası ilə çap olunmuş qiymətli nümunələrinin latın qrafikasında yenidən kütləvi şəkildə nəşr olunması günün ən vacib məsələlərindən biri olaraq qalır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İ.Əliyevin imzaladığı sərəncamda deyilir: “Dövlət müstəqilliyinin başlıca rəmzlərindən biri sayılan ana dilinə dövlət qayğısının daha da artırılmasını təmin etmək, Azərbaycan ədəbiyyatı, mədəniyyəti və elminin ən gözəl nümunələrini müasir dövrdə təbliğ etmək və gələcək nəsillərə çatdırmaq məqsədilə Azərbaycan dilində əvvəllər kiril qrafikasında çap olunmuş əsərlərin latın qrafikası ilə yenidən nəşrinin kütləvi şəkildə həyata keçirilməsi zərurətini nəzərə alaraq qərara alıram:

1. 2004-cü ildə latın qrafikası ilə ilk mərhələdə çapı nəzərdə tutulan əsərlərin siyahısı təsdiq olunsun (siyahı əlavə olunur).

2. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti 2004-cü ildə AR-ın bütün kütləvi kitabxanalarına latın qrafikası ilə yenidən çap olunmuş kitabların alınması üçün zəruri vəsaitin ayrılmasını təmin etsin.

3. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatına tapşırılsın ki, - Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi, AR-ın Mədəniyyət Nazirliyi, Azərbaycan Yazıçılar Birliyi və Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası ilə birlikdə 2005–2008-ci illərdə latın qrafikası ilə yenidən çapı nəzərdə tutulan əsərlərin siyahısını bir ay müddətində hazırlayıb təsdiq olunmaq üçün AR-ın prezidentinə təqdim etsin;

- Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti və respublikanın maliyyə qurumları birlikdə müvafiq plan-qrafik tərtib edib latin qrafikası ilə yenidən nəşr olunması nəzərdə tutulan kitabların çapını təmin etsin;

- Azərbaycan Respublikasının aidiyyəti qurumları ilə birlikdə yenidən çapı nəzərdə tutulan kitabların mətnlərinin elektron daşıyıcıları və internet vasitələri ilə yayılmasını, latin qrafikasında Azərbaycan ədəbiyyatının virtual kitabxanasının yaradılmasını təmin etsin”.

Sərəncamda Azərbaycan dilində latin qrafikası ilə yenidən nəşri nəzərdə tutulan kitabların siyahısı içərisində ilk növbədə lüğət və ensiklopediyaların, Azərbaycan xalq ədəbiyyatı, klassik və müasir Azərbaycan ədəbiyyatı, dünya ədəbiyyatından seçilən nümunələrin nəşri planlaşdırılmışdır.

Təkrar nəşrlərin çapı sahəsində önəmli islahatlardan biri də AR Prezidentinin «Dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin Azərbaycan dilində nəşri nəzərdə tutulan əsərlərinin siyahısının təsdiq edilməsi haqqında» 30 dekabr 2007-ci il tarixli sərəncamıdır. Sərəncamda deyilir:

“Dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin əsərlərinin Azərbaycan dilində nəşr edilməsi haqqında” AR Prezidentinin 24 avqust 2007-ci il tarixli 2354 nömrəli Sərəncamına uyğun olaraq qərara alıram:

1. Dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin əsərlərindən ibarət 150 cildlik “Dünya ədəbiyyatı kitabxanası”na daxil olunmuş əsərlərin siyahısı təsdiq edilsin (siyahı əlavə olunur).

2. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası bu Sərəncamın I bəndi ilə təsdiq olunmuş Siyahıya daxil edilmiş əsərlərin tərcüməsi, tərtibatı, çapa hazırlanması barədə təkliflərini bir ay müddətində AR Prezidentinin İcra Aparatına təqdim etsin.

3. AR-ın Nazirlər Kabineti bu Sərəncamdan irəli gələn məsələləri həll etsin.

4. Bu Sərəncam imzalandığı gündən qüvvəyə minir. “Dünya ədəbiyyatı kitabxanası”na daxil olunmuş əsərlərin siyahısı içərisində isə klassik dünya ədəbiyyatı, müasir dünya ədəbiyyatı nümunələri, Nobel mükafatına layiq görülmüş müəlliflərin əsərlərindən seçmələr və dünya ədəbiyyatı üzrə antologiyalar yer almışdır.

Hal-hazırda bu kitabların böyük əksəriyyətinin latın qrafikasında təkrar nəşri həyata keçirilmişdir¹⁸⁴.

Ədəbiyyat

Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında // Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı. 12 yanvar 2004-cü il.

Dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin əsərlərinin Azərbaycan dilində nəşr edilməsi haqqında // Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı. 24 avqust 2007-ci il.

Антонова С и др. Редакторская подготовка изданий: Учебник. - Москва, Издательство МГУП., 2002, 468 с.

Стандарты по издательскому делу / Сост. А.А. Джиго, С.Ю. Калинин. М.: Юристъ, 1998. 376 с.

¹⁸⁴ Ətraflı məlumat üçün bax: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamları ilə nəşr olunmuş kitablar: annotasiyalı biblioqrafik göstərici, № 2.- Bakı, 2010.- 54 s.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında // AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN SƏRƏNCAMI. 12 yanvar 2004-cü il.

Dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin əsərlərinin Azərbaycan dilində nəşr edilməsi haqqında // AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN SƏRƏNCAMI. 24 avqust 2007-ci il.

Adilov M., Məmmədbağiroğlu Ə. Azərbaycan əlyazmalarında filiqranlar. - Bakı: Tural-Ə, 2001, 56 s.

Adilov M. Azərbaycan paleoqrafiyası və tarixi orfoqrafiya məsələləri. -Bakı: Nurlan, 2002, 199 s.

Adilov M. Türk mətninin transfoneliterasiya problemləri. – Bakı: Nurlan, 2003, 118.

Adilov M. Azərbaycan paleoqrafiyası. - Bakı: Elm, 2010, 223 s.

Allahverdiyev B. Ümumi kitab tarixi. - Bakı: “Azərbaycan Milli Ensiklopediyası” NPB, 2003, 383.

Axundov B., Mahmudov M. Nəşriyyat işinin əsasları. – Bakı: 2006. - 223 s.

Axundov., İmaməliyev R., Mahmudov M. Nəşriyyat-poliqrafiya və jurnalistika terminləri lüğəti. - Bakı: Aspöliqraf, 2009, 192 s.

Azərbaycan kitabı (biblioqrafiya). I cild. - Bakı: 1963 219 s.

Azərbaycan mətnşünaslığı məsələləri. – Bakı: Elm, 1979, 187 s.

Azərbaycanda nəşriyyat işi. – Bakı: Yeni nəsil, 2000. - 160 s.

Azərbaycan MEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu nəşrlərinin biblioqrafiyası (1950-2006) / Tərtib edən. A.Xəlilov. – Bakı: Nurlan, 2007, 34 s.

Babayev Z., Məmmədli R. Dövri nəşrlərin hazırlanma texnologiyası. Dərs vəsaiti. – Bakı, 2007, 152 s.

- Canıyeva U. Tədris ədəbiyyatının tipoloji xüsusiyyətləri və növləri // Bakı Universitetinin Xəbərləri, Humanitar elmlər seriyası, 2007, N 3, s. 193-197.
- Canıyeva U. Tədris ədəbiyyatının strukturu üzərində redaktor işi // Bakı Universitetinin Xəbərləri, Humanitar elmlər seriyası, 2005, N 2, s. 201-205.
- Canıyeva U. Dram əsərlərinin redaktəsi // Bakı Universitetinin Xəbərləri, Humanitar elmlər seriyası, 2008, N 4, s. 225-230.
- Canıyeva U. Əlyazmalarda orfoqrafiya qaydalarına əməl olunması // Bakı Universitetinin Xəbərləri, Humanitar elmlər seriyası, 2006, N 1, s. 171-177.
- Canıyeva U. Əlyazmanın dil və üslubu üzərində redaktor işi // Bakı Universitetinin Xəbərləri, Humanitar elmlər seriyası, 2005, N 1, s. 187-190.
- Dərslik necə olmalıdır / tərcümə ed. N.Qaramanlı, A.Həsənov və G.Məmmədova. – Bakı: Oka ofset, 2003, 88 s.
- Ələsgərova İ. Kitabın bədii və texniki tərtibatı. - Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 2010, 184 s.
- Əliyev E. Dərsliklərimizdə Avropa dəyərlərinin təbliği problemləri. – Bakı:, 2008, 108 s.
- Göyüşov N. Milli sənətin nəzəri təhlilinə giriş. – Bakı: Nurlan, 2006, 290 s.
- Həsənov H. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası. – Bakı: Maarif, 1988, 306 s.
- İlk Azərbaycan kitabı / tərtib edən: A.Xəlilov. - Bakı: Şərq-Qərb, 1995, 48 s.
- Kitabı necə satmalı. – Bakı: 2006. - 306 s.
- Musalı (Səmədova) V. Azərbaycanda ensiklopedik nəşrlər: tarixi və müasir vəziyyəti // Aydın dərgisi, 2002, sayı 3, s. 87-103.
- Musalı V. Elmi nəşrlər: mahiyyəti, tipoloji əlamətləri və redaktə prinsipləri // Dil və ədəbiyyat (beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal), Bakı, 2008, № 6 (66), s. 277-281.
- Musalı V. Uşaq kitablarının nəşrə hazırlanma prinsipləri // Türk Xalqları ədəbiyyatı (II) Beynəlxalq Uşaq Ədəbiyyatı konqresi. Materiallar. 2-ci kitab, Bakı: 2009, s. 447-451. Musayeva A. Əlyazma kitabı və XV-XVI əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı: problemlər, araşdırmalar. - Bakı: Nurlan, 2002, 340 s.
- Musayeva A. Mətnşünaslığın nəzəri və təcrübi əsasları. – Bakı: Elm, 2007, 200 s.

- Namazov Q. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. Dərslik. – Bakı: Maarif, 1983.
- Nəşriyyat işi / Tərcüməçilər F.Ağayev, B.Bayramov, Ş.Səlimov. – Bakı: Yeni nəsil Nəşriyyat-Poliqafiya mərkəzi, 2001, 218 s.
- Nurəliyeva T. Əlyazma kolleksiyaları kataloqu. – Bakı: Nurlan, 2006, 375 s.
- Orta əsr Azərbaycan kitab mədəniyyəti /Mətnin müəllifi və tərtibçi C.Qəhrəmanov. - Bakı: İşiq, 1991, 35 s.
- Rüstəmov T. Ədəbi redaktənin nəzəriyyə və təcrübəsi. – Bakı: 1981. - 165 s.
- Şərifli K. Əbdülqəni Nuxəvi Xalisəqarızadə. – Bakı: Nurlan, 2002, 158 s.
- Şərifli K. Mətnşünaslığın nəzəri əsasları. – Bakı: Nurlan, 2011, 345 s.
- Türk xalqları ədəbiyyatı (II) Beynəlxalq uşaq ədəbiyyatı konqresi materialları. Bakı: 2008, 610 s.
- Umudlu İ. Kitab nəşri bu gün. – Bakı: 2004. - 322 s.
- Vəliyev İ. Redaksiya-nəşriyyat işinin əsasları. – Bakı: 2004. - 140 s.
- Vəliyev İ. Ədəbi-bədii və uşaq kitablarının redaktəsi. – Bakı: 2002.- 200 s.
- Vəliyev İ. Redaktənin əsasları. – Bakı: Günəş, 2009, 399 s.
- Zərinəzadə H. Fars dilində Azərbaycan sözləri. Bakı: Azərbaycan Elmlər Akademiyası nəşriyyatı, 1962, 435 s.

Türk dilində

- Baltacıoğlu İ.H. Türklərdə Yazı Sanatı. – Mersin: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Besimoğlu C. Akademisyenlərin elektronik dergi kullanımında disiplinlər arasındakı fərqliliklər. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilgi-belge yönetimi anabilim dalı. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara, 2007, 176 s.
- Bozuyula M. Bilgisayar yardımı ilə kitab sonu indeksi hazırlanması. Pamukkale Üniversitesi Fen bilimleri enstitüsü, Yüksek lisans tezi. Denizli, 2011, 79 s.
- Coşkun S. Edebiyat sosyolojisi araştırmaları için bir yöntem denemesi / Edebiyat sosyolojisi. – Ankara, Hece yayınları, 2004.
- Day R. Bilimsel bir makale nasıl yazılır ve yayımlanır? / çeviren G.A.Alytay. - Ankara: TÜBİTAK 1996, 196 s.

Demirel İ.H., Erol B., Saraç C. Akademik yazım ihlalleri. – Ankara: TÜBİTAK, ULAKBİM, 2011, 132 s.

Erol A. Dünyada ve türkiyede elektronik yayıncılık. Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, işletme anabilim dalı. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Isparta, 2009, 138 s.

Esiner Ö. M. Türk Cilt Sanatı. – Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998.

İnuğur M.N. Basın ve yayın tarihi. - İstanbul: Der yayınları, 2005, 367.

Orhan M. Teknik ve bilimsel yayıncılıkta indeksleme süreci // Akademik Dizayn 2010, 4(1), s. 8-11.

Öztürk H.E. Tercüme çocuk klasiklerinde temel değerler. Marmara Üniversitesi, SBE, Yüksek lisans tezi, İstanbul, 1991, 164 s.

Pekmezci S.C. Resimli çocuk kitaplarında hayvan imgesi. Hacettepe Üniversitesi SBE, Yüksek lisans sanat eseri, 2004, 95 s.

Sabev O. İbrahim Müteferrika ya da ilk Osmanlı matbaa serüveni (1726-1746). - İstanbul: Yeditepe yayınları, 2006, 470 s.

Sağlık bilimlerinde süreli yayıncılık – 2011, 9. ulusal sempozyum /editör O.Yılmaz. Ankara, TÜBİTAK, 2011, 100 s.

Tarım, veteriner ve biyoloji bilimleri süreli yayıncılık. 2. editörler çalıştay. Ankara, ULAKBİM, 2008, 148 s.

Tez Z. Kağıdın ve matbaanın kültürel tarihi. – İstanbul: Doruk, 2008, 327 s.

Uslucan F. Hat, tezhip ve cilt terimleri sözlükleri // Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 4/4 Summer 2009, s. 978 – 994.

Uzun E. Güney Azerbaycan basın tarihi. - Trabzon: 2002, 191 s.

Yayın etiği sempozyumu. Ankara: TÜBİTAK, 1996, 138 s.

Yıldız N. Eski çağda yazı malzemeleri ve kitabın oluşumu. - Ankara: TTK, 2000, 329+75 s.

Yılmaz A. Türk kitap sanatları tabir ve istilahları. – İstanbul: Damla Yayınları, 2004.

Yurdadön B. U. Kitaplıkbilim Terimleri Sözlüğü. - Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1974.

Rus dilində

Адамов Е.Б., Кричевский В.Г. Оформление справочных изданий. - М., 1981, 110 с.

Антонова С.Г., Тюрина Л.Г. Современная учебная книга: Учебное пособие. - М., 2001.

Антонова С. и др. Редакторская подготовка изданий: Учебник. - Москва, Издательство МГУП., 2002, 468 с.

Антонова С., Соловьев В. Редактирование. Общий курс. - Москва: Издательство МГУП, 1999, 256 с.

Антонова С.Г., Тюрина Л.Г. Современная учебная книга: Учебное пособие. - М., 2001.

Барыкин В. Е. Проблемы переиздания художественной литературы // Книга. Исследования и материалы. М.: Книга, 1988. Вып. 55. С. 45-55.

Бельчиков И. Основы технического редактирования советской книги. - М.: Искусство, 1958, 239 с.

Бейлинсон В.Г. Арсенал образования: Характеристика, подготовка, конструирование учебных изданий. - М., 1986.

Бове К.Л., Аренс У.Ф. Современная реклама. - Тольятти, 1995. 704 с.

Болховитинова С.М. и др. Композиция изданий: Особенности проектирования различных типов изданий: Учебное пособие / Под ред. С. М.Болховитиновой. - М.: Изд-во МГУП, 2000, - 166 с.

Винокуров Д.И. Методика подготовки отраслевой энциклопедии: Опыт создания медицинских энциклопедий. - М., 1968. 175 с.

Винокуров Д.И. Методы подготовки отраслевого энциклопедического издания (по материалам 2-го издания БМЭ) // Книга: Исслед. и материалы. 1962. Сб. 7. С. 101-136.

Винокуров Д.И. О научно-справочном аппарате энциклопедических изданий (система ссылок) // Книга: Исслед. и материалы. 1965. Сб. 11. С. 117-127.

- Ганкина Э.З. Детская книга вчера и сегодня. По материалам зарубежной печати. - М., 1988.
- Гольцева Э.В., Александрова А.А. Типология справочных изданий // Книга: Исслед. и материалы. 1979. Сб. 38. С. 18-36.
- Гудовщикова И.В. Общие зарубежные энциклопедии. - Л., 1963. 87 с.
- Дашков. Книга для авторов. Как создать и издать книгу лучше, быстрее, дешевле. - М.: 2001, 384с.
- Добкин С. Редактору и автору об оформлении книги. - М.: Книга, 1971, 271 с.
- Добкин С. Основы издательского дела и книгоиздания. - М.: Книга, 1972, 255 с.
- Жарков И.А. Технология редакционно-издательского дела. Конспект лекций. - М.: Изд-во МГУП, 2002.
- Зуев Д.Д. Школьный учебник. - М., 1983.
- Казиев А.Ю. Художественное оформление Азербайджанской рукописной книги XIII-XVII вв. – Москва, 1977.
- Казиев А.Ю. Художественно-технические материалы и терминология средневековой книжной живописи, каллиграфии и переплетного искусства. – Баку: 1966.
- Кауфман И.М. Терминологические словари. - М., 1962. 419 с.
- Кохтев Н.Н. Реклама: искусство слова. Рекомендации для составителей рекламных текстов. - М., 1997. 96 с.
- Крупеникова И.А. Справочный аппарат научно-технического переводного словаря // Книга: Исслед. и материалы. 1974. Сб. 28. С. 47-58.
- Лебедев В.В. О рисунках для детей // Художники детской книги о себе и своем искусстве. М., 1987. 202 с.
- Мануйлов В.А. Персональная энциклопедия как тип издания // Книга: Исслед. и материалы. 1965. Сб. 11. С. 263-269.
- Миьчин А. Методика и техника редактирования текста. - М.: Книга, 1972, 320 с.

- Мильчин А. Э. Издательский словарь-справочник. - М.: Юристъ, 1998. 472 с.
- Панкратов Ф.Г., Серегина Т.К., Шахурин В.Г. Рекламная деятельность. - М., 1998. 244 с.
- Призмент Э.Л. Справочный аппарат справочных изданий // Предметизационные системы и аппарат книги (теория и практика). - М., 1999. С. 239-244.
- Проблематика определений терминов в словарях разных типов. - Л., 1976. 226 с.
- Прохоров Е.И. Текстология: Принципы издания классической литературы. - М.: Высш. школа, 1966.
- Редактирование отдельных видов литературы / Под ред. Н. Сикорского. – Москва: Книга, 1987, 370 с.
- Рейсер С.А. Основы текстологии: Учеб. пособие. - Л.: Просвещение, 1978.
- Сетин Ф.И. История русской детской литературы. Конец первой половины века: Учебник для вузов культуры. - М., 1990. 303 с.
- Современная текстология. Теория и практика: Сб. док. - М.: Наследие, 1997.
- Соловьев В.И.Рябинина Н.З.Редакторская подготовка периодических изданий: Учебное пособие. - М.: Изд-во МГАП «Мир книги», 1993. 100 с.
- Стандарты по издательскому делу / Сост. А.А. Джиго, С.Ю. Калинин. - М.: Юристъ, 1998. 376 с.
- Степанов В.Г. Редакционная подготовка изданий переводной литературы: Конспект лекций. - М.: Изд-во МГАП "Мир книги", 1997.
- Шмушкис Ю.Е. Советские энциклопедии: Очерки истории. Вопросы методики. - М., 1975. 191 с.
- Теория и практика редактирования: Хрестоматия / Сост. Сикорский Н.М., Толстяков А.П.; Под ред. Н.М. Сикорского. 2-е изд., перераб. - М.: Изд-во МПИ, 1990. 384 с.
- Тертычный А.А. Жанры периодической печати: Учеб. пособие. - М.: Аспект-Пресс, 2000. 312 с.

Якимович Ю.К. Типология словарных изданий // Книга: Исслед. и материалы. 1972. Сб. 25. С. 22-30.

Энциклопедия книжного дела. - М.: Юристь, 1998. - 536 с.

Энциклопедия книжного дела. – М.:Юристь 2004. - С. 536.

NƏŞRİYYATLAR*

1. "Azərbaycan". Mətbuat pr. 529-cu məhəllə. 5-ci mərt. "Azərnəşr". M.Hüseyn 61, dalan 3.
2. "Maarif" nəşriyyatı. Fəaliyyəti dayandırılıb.
3. "Yazıçı" nəşriyyatı. Mətbuat pr. 24.
4. "Gənclik" nəşriyyatı.
5. "Elm" MEA Redaksiya, Nəşriyyat və Poliqrifiya Mərkəzi. Hüseyn Cavid pr. 31.
6. "Nafta-Press" nəşriyyatı. H.Cavid pr. 29 A. Tel Hafiz , Qabil Abiyev (qardaşları)
7. "İşıq" nəşriyyatı. Mərdanov qardaşları 6. fəaliyyəti dayandırılıb.
8. "Azərbaycan Milli Ensiklopediyası" Elmi Mərkəzi. İçəri Şəhər, Böyük Qala küç. 41.
9. "Təhsil" NP Birliyi Şəhriyar küç. 6.
10. "Hərbi nəşriyyat". C.Hacıbəyli küç. 26.
11. "Təbib" nəşriyyatı. Azərbaycan Tibb Universiteti nəzdində yaradılmış nəşriyyatdır.
12. "Azərbaycan Tərcümə Mərkəzi" nəşriyyatı. A.Məmmədov küç. 27.
13. Xatirə Kitabı Azərbaycan Respublikası Nəşriyyatı. İçəri Şəhər, Böyük Qala küç. 41.
14. "Şərq-Qərb" nəşriyyatı. Aşıq Ələsgər 17 .
15. TQDK nəşriyyatı. Akad. H.Əliyev küç. 17.
16. "Nurlan" NPM. İçəri Şəhər, 3-cü Maqomayev, 8-ci döngə 4.
17. XXI - Yeni Nəşrlər Evi. Həzi Aslanov 80.
18. QAPP-POLİQRAF Korporasiyası. N.Rəfiyev küç. 24.
19. "Çaşıoğlu" nəşriyyatı. Badamdar qəsəbəsi, M. Müşfiq 2 a.
20. Ayna Mətbu Evi. Şərifzadə küç. 1.
21. "Pedaqogika" nəşriyyatı. S.Rəhimov küç. 108.
22. "Yeni Nəsil" Nəşrlər Evi. R.Behbudov küç. 10.
23. "Səda" nəşriyyatı. Böyük Qala 28.
24. "Mütərcim" NP Mərkəzi. Rəsul Rza küç. 125.
25. "Kitab aləmi" nəşriyyatı, BSU-nun nəzdində.
26. "Nasir" nəşriyyatı. Tağızadə 17.
27. "INDIGO". Print House. Salatın Əskərova 146.

* Nəşriyyat və mətbəələr haqqında məlumat Kitab Klubuna istinadən verilmişdir.
<http://www.kitabklubu.org/>

28. "Şuşa" nəşriyyatı. Mətbuat pr. 529. 3-cü mərtəbə, 117.
29. "Şirvannəşr" nəşriyyatı. Badamdar şossesi 77.
30. "Borçalı" NPM Mətbuat pr. 529. 4cü mərtəbə, "Şərqi səsi" redaksiyası.
31. "Yurd" NP Birliyi. Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Xaqani küç.25.
32. "OKA Ofset" Azərbaycan-Türkiyə şirkəti. Cavad Xan küç. 21 a.
33. "Qanun" nəşrlər evi. Ağa Nemətulla 44. Şahbaz Xuduğlu
34. "Hüquq ədəbiyyatı" nəşriyyatı. Məhərrəmov küç.4
35. "Digesta" hüquq firması. Mətbuat pr. 24.
36. "Patronat-S" şirkəti.
37. "MINIMAX MEDIA HOLDING" NPM Böyük Qala 13/15.
38. "BiznesMENin BÜLLeteni" nəşrlər evi. Xaqani 15.
39. "Araz" nəşriyyatı. Mətbuat pr. 529-cu məhəllə, 2-ci mərt.
40. "Əbilov, Zeynalov və oğulları", "APOSTROF" İTK. M.İbrahimov küç. 43.
41. "Adiloğlu" nəşriyyatı. Yeni ünvan – Süleyman Rəhimov 195, mənz. 17.
42. "Oskar" NPM Tbilisi pr. 3001 məhəllə.
43. "Məmmədli RH" şirkəti. Bakı, Qaraçuxur qəs. F.Kərimzadə 95 a.
44. "Mın bir mahnı" nəşriyyatı. F.Ağayev küç. 14.
45. "Nurlar" NP Mərkəzi Zərdabi, 78.
46. "İsmayıl" nəşriyyatı. Salatın Əskərova 85.
47. "ULU" istehsalat-kommersiya firması. Həzi Aslanov 47 A. T
48. "Qismət" NP şirkəti. H.Zərdabi pr. 78.
49. "Nağil evi" nəşriyyatı. Tramvay döngəsi 2/6.
50. "Kompas-Azərbaycan". Süleyman Rəhimov küç.178.
51. "Elm və həyat" nəşriyyatı. Rəsul Rza 26.
52. "Ozan" nəşriyyatı. H.Zərdabi 39 A.
53. "Tural" NP Mərkəzi. H.Zərdabi küç. 39a.
54. "OrXan" Nəşriyyat və Poliqrafiya Müəssisəsi. Dərnəgül, 3105 məhəllə.
55. "Günəş" uşaq və gənclər ədəbiyyatı nəşriyyatı. İstiqlaliyyət küç. 53.
56. "Qadın dünyası" nəşr. "Women's World" A.Şərifzadə 1.T
57. "Nərgiz" nəşriyyatı. 8-ci km, Rüstəmov 36.
58. "Tutu" uşaq mədəniyyət mərkəzinin nəşriyyatı. N.Nərimanov prosp. 127 mənzil 41.
59. "R.N.Novruz-94" İstehsalat Kommersiya Firması. L. Tolstoy küç. 175.
60. "Çinar-Çap" nəşriyyatı. 8-ci mkr. 21/83.
61. OREON Advertising Co. Son zamanlar bu nəşriyyatın fəaliyyəti zəifləmişdir.

62. "Bakı" nəşriyyatı. Əlövsət Quliyev 65/5.
63. "HERON" kartoqrafiya və poliqrifiya şirkəti. Əlövsət Quliyev 140.
64. "Ağrıdağ" nəşriyyatı. I.M.PRESS. Rəsul Rza 11, mənzil 38.
65. "Zaman - I" poliqrifiya firması. Süleyman Tağızadə 56.
66. "Parni iz Bakı" Nəşriyyat Evi. İçəri şəhər, 1-ci Qəsr döngəsi, 28.
67. "Çıraq" nəşriyyatı. Yeni Yasamal 1, bina 8, mənzil 45.
68. "Atilla" nəşriyyatı. Fəaliyyəti zəifdir. Bəşir Səfəroğlu 168.
69. Azərbaycan-Amerika Mədəniyyət Mərkəzinin nəşriyyatı. Ara-sıra kitablar nəşr edirlər.
70. "Şəms" nəşriyyatı. Mətbuat pr. 24.
71. "Sabah" nəşriyyatı. EA Nizami ad. Ədəbiyyat. Tel. 492-61-72.
72. "Boz Oğuz" nəşriyyatı. Buzovna qəsəbəsi. R. Axundov küç. 64.
73. "İrşad" İslam Araşdırmaları Mərkəzi.
74. "Avropa" nəşriyyatı.
75. "Bilik" nəşriyyatı. Fəaliyyəti zəifdir.
76. "Ay-Ulduz" nəşriyyatı. Fəaliyyəti zəifdir.
77. "Kür" nəşriyyatı. Fəaliyyəti zəifdir.
78. "Qorqud" nəşriyyatı. Fəaliyyəti haqqında məlumat əldə edilmədi.
79. VEKTOR Beynəlxalq Elm Mərkəzi.
80. "Bəstəkar" nəşriyyatı. Fəaliyyəti zəifdir.
81. "Qərənfil" nəşriyyatı. Fəaliyyəti zəifdir.
82. "Ergün" nəşriyyatı.
83. "Əkinçi" nəşriyyatı. Fəaliyyəti zəifdir. İzmir küç.1, 5-ci mərtəbə.
84. "Qartal" nəşriyyatı. Fəaliyyəti zəifdir.
85. "Agah" nəşriyyatı. Fəaliyyəti zəifdir.
86. "Dirçəliş" Nəşriyyat Evi. Fəaliyyəti zəifdir.
87. "Odlar Yurdu" nəşriyyatı. "Odlar Yurdu" universiteti nəzdində yaradılmışdır.
88. "Diplomat" nəşriyyatı. Hazırda fəaliyyəti zəifləmişdir. Akad.Həsən Əliyev küç. 135.
89. "Siyasət" nəşriyyatı. Lermontov küç. 74
90. "Təfəkkür" nəşriyyatı. "Təfəkkür" Universiteti nəzdində yaradılmışdır.
91. "Örnək" nəşriyyatı. MEA Əlyazmalar İnstitutu nəzdində yaradılmışdır. Hazırda fəaliyyətini dayandırmışdır.
92. "Səma" nəşriyyatı. AHY nəzdində fəaliyyət göstərmiş olduğu barədə məlumat var.
93. "Turan" nəşriyyatı. Son illərdə çap məhsullarına ara-sıra rast gəlinirdi. Hazırda fəaliyyəti görünmür.
94. "Oğuz eli" nəşriyyatı. MEA Coğrafiya İnstitutu təsis etmişdi. Hazırda fəaliyyəti dayanmışdır.

95. "Nicat" nəşriyyatı. Hazırda fəaliyyəti faktik olaraq dayanmışdır. Bülbül pr. 18.
96. "7 gün" nəşriyyatı. Eyniadlı qəzetin nəzdində yaradılmışdır.
97. "Əskəroğlu" nəşriyyatı. Gəncə şəhəri, Atatürk pr. 265.
98. "Sumqayıt" nəşriyyatı. Sumqayıt ş., 5-ci məhəllə, 14 A.
99. "CBS Polyqrafic production" nəşriyyatı
100. "Təknur" nəşriyyatı H.Cavid 29.
101. "Əl Huda" nəşriyyatı.
102. BDU nəşriyyatı tel., BDU-nin nəzdində
103. "Ərgünəş" nəşriyyatı Yasamal r-nu, Talıblı küç. 38.
104. "Altun Kitab" MMC nəşriyyatı 3-cü mkr.
105. Informasiya Texnologiyaları nəşriyyatı (mətbəəsi də var) F.Ağayev 9.
106. "Zəkioglu" nəşriyyatı, Neftçilər prospekti, 145/181.
107. "Zərdabi" nəşriyyatı, Keşlə prospekti, 45.
108. "Mars Print" nəşriyyatı, Əlibəy Hüseynzadə, 59.
109. Xəzər Nəşriyyatı MMC.

MƏTBƏƏLƏR

1. "Azərbaycan" nəşriyyatının mətbəəsi.
2. CBS polygraphic production. Ünvan: Şərifzadə küç. 3.
3. KRATON mətbəəsi. Ünvan: Zərdabi küç. 74.
4. "Qızıl Şərq" icarə mətbəəsi. Bakı ş., Həzi Aslanov küç. 80.
5. ULDUZ Polygraphy Service eksperimental-istehsalat müəssisəsi.
6. 3 saylı mətbəə. Fəaliyyəti zəifdir.
7. "Şərq-Qərb" mətbəəsi. Ünvan: Aşıq Ələskər 17.
8. "Şans" kiçik müəssisəsi.
9. "Çəngəzur" mətbəəsi. Sahibi İbrahim İskəndərovdur. Ünvan: Vidadi küç. 140.
10. "Çap evi".
11. "Aypara" mətbəəsi.
12. "Xəzər-Ətiket" mətbəəsi.
13. "Tural-F" firmasının icarə mətbəəsi.
14. "TS" firmasının mətbəəsi.
15. "Elnur-P" KM.
16. "Qələm" poliqrafiya mərkəzi. Ünvan: H.Hacıyev 1.

ƏLAVƏLƏR

İQTİBASLAR, ŞƏRHİLƏR, ƏLAVƏLƏR

I FƏSİL

¹ Bu əlyazmaların saxlandığı yerlər üçün baxın: Ч.А.Сторик. Персидская литература. Био-библиографический обзор. Перевел с англ., перераб. и доп. Ю.Э.Березин, ч. I, II, III, М., 1972.

² И.П.Петрушевский. Очерки по истории феодальных отношений в Азербайджане и Армении в XVI – начале XIX вв. Л., 1949, стр.19.

³ Каталог восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР, т. I, Душанбе, 1960, стр.141-144.

⁴ M.Y.Saitikov-Şedrin adına DƏK, B Dorman kataloqu, №301.

⁵ A.M.Mirzoev. Eine paz ob autore "Şaxanşax-nəmə". "Problemy vostoковедения", 1960, №4, стр.112-121.

⁶ Tارىx-i Həbib əs-siyur fi əxbar əfrad-i bəşar, təlif-i Qiyasəddin b. Hüseyinəddin əl-Hüseyni əl-mədəv ben Xondəmir, c. IV, Teheran, 1333, səh.434. (Hədsiz mərhəmət mənbəyi olan "Füuhət-i şah" da yazılmışdır ki...)

⁷ Tارىx-i ələm aray-i Abbasi, təlif-i İskəndər buy Türkman, c. I, Teheran, 1334, səh 14, 18, 20.

⁸ Xülasət əl-tovarix. Teheronda Məhdli İsmayilin kitabxanasındakı əlyazma, var.3a.

⁹ Ghulam Sarwar. History of Shah Ismail Safawi. Aligarh, 1939, pp.3-6.

¹⁰ Həbib əs-siyur, c. IV, səh.326-328; A.M.Mirzoev. Eine paz ob autore "Şaxanşax-nəmə", стр.113-116. Xondəmir, Əmininin doğulduğu tarixi göstərmir. Əmininin özünün Xorasanı hicri 927-ci ildə, həyatının 45-ci ilində tərk etməsi barədə məlumatı əsərsində A.M.Mirzoyev müəyyənləşdirir ki, müəlif hicri 882 (1477-1478)-ci ildə anadan olmuşdur.

¹¹ Birinci cildə, girişdə Əmini göstərir ki, o hər cildə Şah İsmayilin həyatının 12 ilini boyun etmək fikrindədir. Biz yuxarıda qeyd etdik ki, "Füuhət-i şah"nın bəzo qədər gəliş çatmış yalnız üç cildinin hər biri I Şah İsmayilin həyatının 12 ilini, yəni üst-üstə 24 ilini əhatə edir (1487-1514). İbrahim Əmini belə olan halda şahın ömrünün sonuncu 12 ilini (1513-1524) təsvir etməli olan üçüncü cild də yazmışdır? Bu hələlik məlumət qədir. Bax: A.M.Mirzoev. Eine paz ob autore "Şaxanşax-nəmə", стр.117-118.

¹² A.M.Mirzoev. Eine paz ob autore "Şaxanşax-nəmə", стр.121.

¹³ Müəlif və onun İranda mövcud olan əsərlərinin nüsxələri barədə bəzi əlavə məlumatlar haqqında bax: Ч.А.Сторик. Персидская литература, ч. II, стр.850-852; ч. III, стр.1467.

¹⁴ D.Ross. The Early Years of Shah Ismail, Founder of the Safawi Dynasty, JRAS, 1896, vol. 29, pp.249-340.

*Azərbaycanın xalq şairi
Rzaul Rzaman üzvü xatirəsinə
həsr edilmiş*

Müəllif

GİRİŞ

XVI əsr ümumdünya tarixinin yeni mərhələsinin başlanması ilə əlamətdardır. Bu, feodal cəmiyyətinin daxilində kapitalist istehsal üsulunun yaranması, feodal münasibətlərinin dağılması və Avropanın bir sıra inkişaf etmiş ölkələrində kapitalist istehsalın meydana gəlməsi, milli və çoxmillətli dövlətlərin təşəkkül tapması dövrü idi. Bu dövrdə Qərbi Avropa ölkələrinin aksəriyyətində milli azlıqların siyasi cəhətdən birləşməsi və mərkəzləşdirilmiş dövlətlərin təşəkkülü prosesi artq başa çatmışdı. Feodalizm şəraitində siyasi mərkəzləşdirmənin mükəmməl forması mütləq monarxiya idi.

Lakin Asiya ölkələrində dövlətin bir qədər spesifik tipi formalaşdı. Bu dövlətlər müəyyən dərəcədə feodal porakimliyini aradan qaldırsalar da, Avropanın feodal-mütləqiyyətçi dövlətlərindən əhəmiyyətli surətdə fərqlənirdilər. Sonunculardan fərqli olaraq Asiya ölkələrində siyasi birləşmə prosesi məbəuldar qüvvələrin nisbətən zəif inkişafı, feodal münasibətlərinin durğunlaşması, natural təsərrüfatın hökmranlığı və vilayətlər arasında iqtisadi əlaqələrin zəifliyi şəraitində baş verirdi. Bir sıra səbəblər üzündən Asiyanın feodal dövlətləri (onlardan bəziləri böttə güclü mərkəzi hakimiyyətə və çoxsaylı bürokratiyaya malik olsalar da) optimal daxili sabitlikdən məhrum idilər, onların ərazi bütövlüyünü sarsıdan mərkəzləşmə proseslərini tamamilə zərərsizləşdirə bilmirdilər.

Asiya ölkələrində siyasi qurumların cəmiyyəvi xüsusiyyətlərindən biri ondan ibarət idi ki, xarici istilalar noticəsində onlar sürətlə bir ölkə qarçivəsindən kamara çıxar, geniş regionları öz sərhədləri hüdudunda birləşdirirdilər.

Bəli dövlətlərdən biri XVI əsrin əvvəlində yaranmış, Osmanlı imperiyası və Böyük Moğollar dövləti ilə yanaşı, o dövrdən on iri Asiya dövlətlərindən olan Səfəvilər dövləti idi.

Səfəvilər dövləti onun tərkibinə daxil olmuş Cənubi Qafqaz, İran və digər ölkələrin xalqlarının tarixi taleyində əhəmiyyətli rol oynamışdı. Bu dövlət sosial-iqtisadi inkişafın müxtəlif pillələrində olan, dil, mədəniyyət və din baxımından fərqlənən bir çox xalqları və tayfaları vahid dövlət hakimiyyətində birləşdirmiş, tabeliyindəki ölkələrdə feodallaşma prosesini daha da sürətləndirmişdi.

5

əlavə 2

آنچه غیر سلطنت خود و از جانب او نشاءت پیدا میکند به سبب کسری درایت فریدون سلطنت شهید
 درایت انجام سپارد کردن با نگاه فراتر نومی کلک ملایجان فیصلح الیمان کاروان تهنیت جلو سبخت
 نوروز آمد و تجدد انکاد و دوستی نمود و مقدمه چند در اصلاح جانبین مذکور ساختند تا بر اصلاح و تهنیت
 قبول انجمنی نمود و موافق اصلاح بود و اصلاح محمد و حاکم محمد بن افلاط ایان میشد که بود که اکنون ایاس
 یکدیگر خبثت بینا مخالفت نمود و مخالفت فیما بین بیشتر از زمان حضرت شاه جنت مکان مملکت و شمشیر علی بود
 خان و عبد الوهن خان در چون گرفتاری ما در سر در راهم حکم گشت فرصت انجمنیت و نسبته بخیران آمده
 شهید محمد حسن سنی را حاضر نمودند و از استماع این خبر غمگین گشتند عساکر گشته عیان وقت تا خبر موجود
 نورمان کرده مملکت ری را غریب را در اقبال گشت بجهت غمگینت مو اجتناب و دست عرض هجوم آوردیم
 دوز سپاس و سپاس و سپاس بی تاب سپاس از شدت این حادثه غمگینان خود در خواب با خنده و غم
 سزای کرد و از غم نیز از طریق استقامت خورف گشته دست این عارضه بطله می کشید و این سبب چه
 در اسان و مقصد تا خیر افتاد و جمعی از همسواران نیز حرام نمکی نمود و بوجیب العبد بزرگ آمدند و در آن روز
 بله خوره سید اعاوی بنجله در آمد و قضیه دیگر رساند که کثافت نسبت کرد ایام که بنا به طایفه قرابان
 بی درج بود حکام کیلان و از زندان دست مدارک همیشه به حکام دیار خویش بنابر شواغج جمال توپان
 از انعامی معانات و تحقیق طریق السد و سالک و نور را جامه و کثرت ابگامه تراکم اشجار و تراکم
 حکام قلاع و توثیق حصون ستم ظنه در سر کشی و اراده که در کشی خود خاطر ساخته بودند باطن
 بیت ساطع بنا بر ایشان باطل گشته لشکری نرف تا این شکر فرود آمده نمودیم تا بیا من تو شفا
 هی و در عین بادشاهی مظلوم بر برابر بود احوال از فوت فعل آمده نام انما که نسبت به

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
akademik Z.M.BÜNYADOV adına ŞÖRQŞÜNASLIQ İNSTİTUTU

Əlyazması hüququnda

AİDƏ AĞAKƏRİM QIZI PAŞAYEVA

**ƏFSƏHƏDDİN HİDAYƏT "DİVAN"ININ
TEKSTOLOJİ-FİLOLOJİ TƏDQIQI**

10.01.02 – Türkc xalqları ədəbiyyatı
10.01.01 – Azərbaycan ədəbiyyatı

Filologiya elmləri namzədi alimlik dərəcəsi
almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKI – 2009

əlavə 5

GÖSTƏRİCİLƏR

Şəxs adları

A

Abbas mirzə 35
Abdullah bin Məhəmməd Saleh Yəqubi 27
Açıqgöz N. 66
Adil 164
Adni bəy 156, 158
Aftabi 98
Ağah Təbrizi 201
Ağzıvar xan Səmlü 144
Axsitan 191
Akponur Y. 54
Aktün O.F. 152, 153, 159,
Alabəy Mışki 201
Allahı 190
Alpay G. 66, 67
Altun Q. 41
Araslı H. 12, 14, 202, 208
Arif Çalabi 156, 205
Arif Şeyx Azəri 193
Arifi 158, 180, 202
Asım 11, 40, 67, 126, 129, 134, 135, 171, 213
Aşq Çalabi 7, 11, 29, 40, 47, 63, 95, 100, 102,
106, 107, 111-115, 118, 119, 122, 123, 125,
140, 152, 170, 173, 176, 180-183, 186-190,
200, 203, 204, 206, 209-212, 214
Aşq Əhməd 23
Aşq Hüseyn 20
Ata 187
Ata bəy 159
Atabəy Eldəgiz 194
Atağ Ə. 65
Ataşi 155
Ayan G. 54
Ayan H. 54
Ayqut sultan 149
Aypə xatun 187

B

Baba şah İsfahani 76
Baba Çalabi 189
Babinger F. 14, 49, 129
Babur şah 147
Bəgdədlə Qəlic bəy 209
Bağirov Ə. 14, 38, 60, 62
Bağırzadə T. 62
Bəzi 45, 66, 94, 169, 170
Bənuoğlu Təhsin 46
II Bəyazid 104
Bəyir Həlil 114, 153
Behişi 138, 158

Bertels Y. 29, 193
Bədr Sırvani 197
Bədri 139
Bəhəyi 133, 136, 137, 139
Bəhman mirzə 36
Bəhram mirzə 61, 163, 164, 201, 209
Bəxti Təbrizi 35
Bənnayı 188
Bəsiri 182, 203
Bəyani 7, 9, 11, 28, 40, 64, 122-124,
151, 152, 155, 171, 200, 202-204,
206, 209, 212
Bədri 202, 203
Bərgili Məstafin Əfəndi 126
Budaq bəy 201
Bürhan bin Zeynal-Hafı 92
Braun E. 51, 82, 146, 149

C

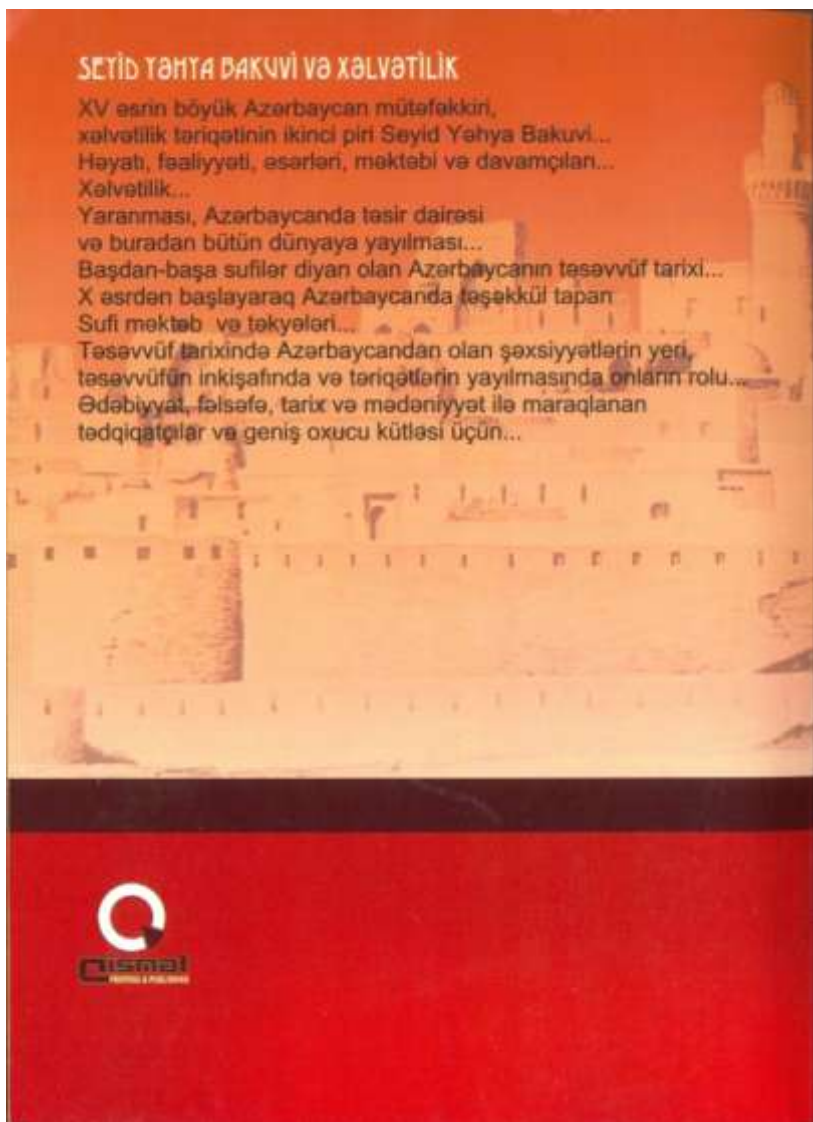
Cahanşah Həqiqi 12, 198, 200
Cahi 165, 209
Cənəm R. 57, 58, 103, 105, 107, 125
Cərnənz E. 54
Cəmi 33, 81, 84, 90, 97, 138, 149, 167,
168, 173, 174, 187
Cənabi 201
Cəbri 187
Cəfər bin Abdullaha 115
Cəlaləddin Rumi 187
Cəmaləddin Mülki 193
Cədidi 61, 149
Cəfər Təbrizi 35
Cəlaləddin Firuzşah 72
Cəməli 155, 183
Cəzbi 138
Cövdət paşa 27
Cinani 112
Cidəyi 158

Ç

Çapın Pərvin 46
Çetindəg Y. 48, 53, 172, 175
Çalabi İbrahim paşa 27
Çəganlı Sədi 38
Çuxa sultan Təkəli 144

D

Davud paşa 126
Demiroğlu A. 52
Demirtaş F.K. 68, 136

I ФӘСИЛ

¹ Плиний Секунд. Естественная история. Перев. В. В. Латшинева. ВДИ, 1949, т. 2.

² К. Птолемей. Географическое руководство. Перев. В. В. Латшинева. ВДИ, 1948, т. 2.

³ Ахмад ибн А'сам эл-Куфи. Книга завоеваний. Перев. с арабск. яз. З. М. Буниязова. Баку, 1981.

⁴ И. Ю. Крачковский. Избранные сочинения, т. IV. М.—Л., 1967.

⁵ В. Ф. Милорский. История Ширвана и Дербенда X—XI вв. М., 1963.

⁶ Абд ар-Рашид эл-Бакуви. «Сокращение (книги о) «Памитишак». Изд. де Гиня. Азербайджанский ИАТИАХ Институтунун элми архивинда Бакувинин асарини де Киши франсыз дилина тәрجمәсинде 1955-чи илде С. Б. Ашурбајли tərəfindən рус дилина тәрجمә едилсини нүسخәси сакланмишр; Абд ар-Рашид эл-Бакуви. Книга талкис эл-асар эл-аджиб эл-малли, эл-нахлар. Изд. З. М. Буниязова, М., 1971.

⁷ Искандер Мунши. Тарих-и алом арај-и Аббаси. Теһран, 1314 h.; L. L. Veilhan. Shah-Abbas I, sa vie, son histoire. (Les grandes figures de l'Orient, t. III). Paris, 1932 (conра — Беллаи); А. А. Рахмани. «Тарих-и алом арај-и Аббаси», как источник по истории Азербайджана. Баку, 1960.

⁸ Вах: Древности Дагестана. Махачкала, 1974.

⁹ Е. А. Пахомов. Краткий курс истории Азербайджана с приложением элекурса по истории ширваншахов XI—XIV вв. Баку, 1923.

¹⁰ З. Бунязов. Азербайджан Атабајлар devletи. Баки, 1989.

II ФӘСИЛ

§ 1

¹ Сусе Ахмад. Атлас Багдад, 1371—1952. Араб. текст.

² Баладзори (Балазурн). Книга завоевания стран. Текст и перев. с араб. П. К. Жузе. Материалы по истории Азербайджана, вып. 3. Баку, 1927, с. 5 (араб мөтні); Пакут. Изъяснение на географическое словаря Якута Хамаши. Перев. П. К. Жузе. Баку, 1942. ИЛИРИАНА, ина, 505, III, с. 282; Закаррия эл-Казвини. Аср эл-билад ва ахбар эл-ибад. Бейрут, 1960 (араб мөтні), с. 600—601; Картлис цховреба. Изд. С. Г. Кауцхцишвили (хүрчү мөтні), т. I—II. Тбилиси, 1955—1959, с. 344.

³ В. Ф. Милорский. История Ширвана и Дербенда X—XI веков. М., 1963, с. 34—35.

⁴ Армянская география VII в. Изд. К. П. Патканова. СПб., 1877, с. 50—51.

⁵ Балазурн, с. Б.

KISALTMALAR

A	: Ağah Sırrı Levend Nüshası
a. g. e.	: adı keçən eser
a. g. m.	: adı keçən makale
a. g. t.	: adı keçən tez
Ank.	: Ankara
AÖ	: Ankara Genel Kitaplığı Adnan Ötügen Nüshası
B	: Bayezid Devlet Kütüphanesi Nüshası
BE	: Berlin Nüshası
BR	: Bursa İl Halk Ktp Nüshası
Bkz.	: bakınız
C	: cilt
cm.	: santimetre
D	: İstanbul Divan Edebiyatı Müzesi Nüshası
Ens.	: Enstitü
F	: Fatih Millet Kütüphanesi Ali Emiri Nüshası
G.Ü	: Gazi Üniversitesi
GÜSBE	: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
H.	: Hicri
İ	: İzmir Milli Kütüphanesi Nüshası
İ.Ü	: İstanbul Üniversitesi
K	: Konya Koyunoğlu Müzesi Nüshası
K. S.	: Kaddesallahu Sırrıhu
Ktp.	: Kütüphane
L	: Londra Nüshası
M	: Mısır Kahire Nüshası
Mad.	: Maddesi
Nu.	: Numara
ö	: ölüm
P	: Paris Nüshası

§1 «Rövzətüs-şühədə»nin müəllifi haqqında

«Şühədanamə»nin orijinalı olan «Rövzətüs-şühədə»nin müəllifi **Kəmaləddin Hüseyn bin Əli Vaiz Kaşifi** (ölüm tarixi: 910/1504-05-ci il) indiki İran ərazisində yerləşən Səbzəvarda doğulmuş, ömrünün çoxunu Herat şəhərində keçirərək orada da vəfat etmişdir (144, 1, 126; 235, VI, 1526; 237, V-VI, 32). Herat şəhərinin vaizi (moizə oxuyanı, dini təbliğ edən ruhanisi) olmuş Kaşifi ərəb və fars dillərində çoxsaylı əsərlər yazmışdır ki, onlardan ən məşhurları Quran təfsiri («Məvahibi-aliyə» adı ilə tanınır), «Ənvari-Süheyli», «Əxlaqi-Möhsini» və «Rövzətüs-şühədə» sayılır (237, V-VI, 29-32).

Müəllifin fars dilində yazdığı bu üç əsəri hələ orta yüzilliklərdə bir sıra dillərə tərcümə olunmuşdur. Məşhur hind eposu «Kəlilə və Dimnə» əsasında qələmə alınan «Ənvari-Süheyli» hələ 1644-cü ildə fransız dilinə tərcümə olunmuşdur (234, 75). Kaşifinin bu əsərini türk mütərcimi Əbdül-Vasə Əlisi XVII yüzillikdə ana dilinə çevirmişdir. «Ənvari-Süheyli» XVIII yüzillikdə iki müxtəlif tərcüməçi tərəfindən gürcü dilinə də tərcümə olunmuşdur (99, 26). «Ənvari-Süheyli»nin özbək dilinə 1130/1717-18-ci il tarixli bir tərcüməsi də məlumdur (150, 85). Kaşifinin əxlaqa aid «Əxlaqi-Möhsini» əsəri də türk və özbək dillərinə tərcümə olunmuşdur (140, 43, 62). Əsərin ingilis dilinə bir tərcüməsi isə 1851-ci ildə Harvardda nəşr olunmuşdur (140, 62).

Kaşifi «Rövzətüs-şühədə» əsəri ilə daha çox tanınmış, böyük şöhrət qazanmışdır. Təkcə bunu qeyd etmək kifayətdir ki, «Rövzətüs-şühədə» ortaya çıxandan sonra imam Hüseynin (Ə.) Kərbəla müsibəti mövzusunda yazılan əsərlər daha çox «*rövzə*» adı ilə tanınmış, bu hadisə ilə bağlı keçirilən mərasimlərdə mərsiyə oxuyanları isə «*rövzəxan*» adlandırmışlar.

Qeyd edək ki, ərəb mənşəli «*rövzə*» sözünün əsl mənası

جوابہر الأخبار

بخش تاریخ ایران از فتیله قویونلو تا سال ۹۸۴ هـ. ق.

تألیف

بوداق مثنوی فتزویبی

مقدّمه، تصحیح و تعلیقات

محسن بھرام شراد

ĴAVĀHER AL-AXBĀR

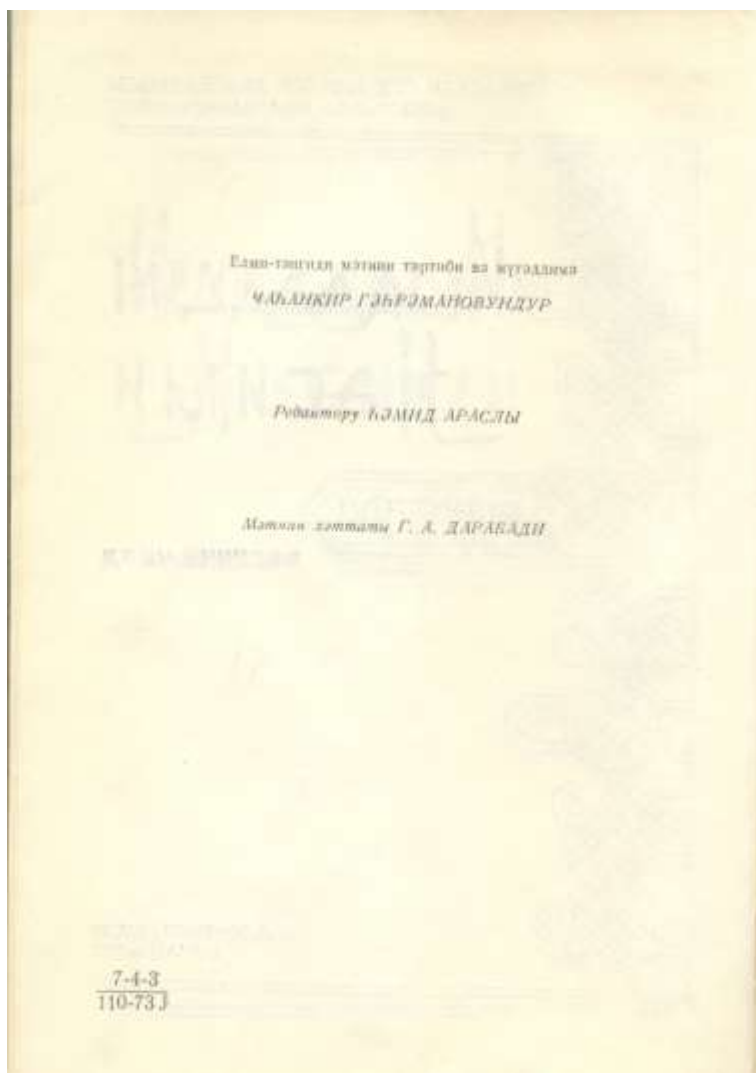
Budāq Mōnsi Qazvini

Edited by

Mōhsen Bahrāmneẓād

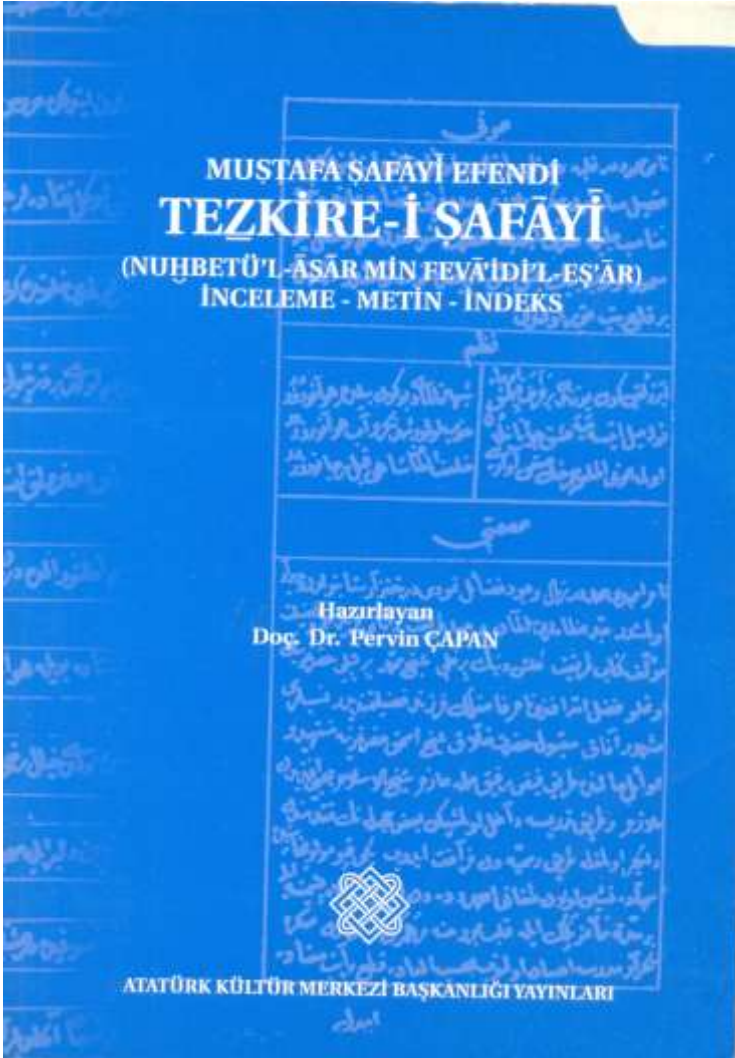

Āyene-ye Mirāğ
Tehran, 2000

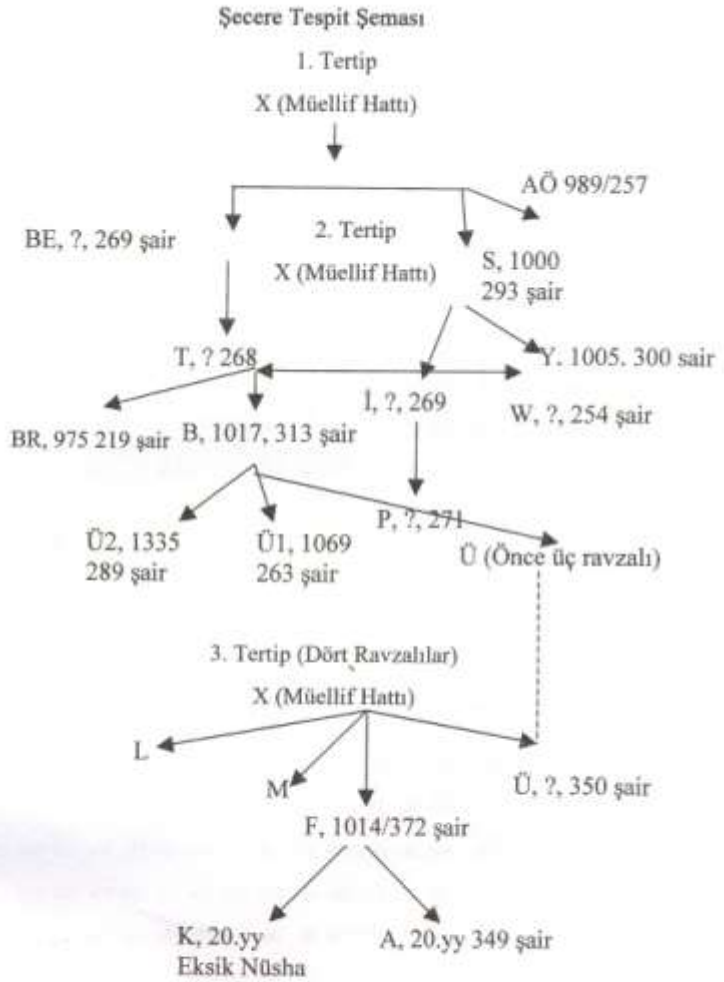
өлavə 13

240

əlavə 14

İÇİNDEKİLER	
Önsöz.....	VII
GİRİŞ	
Latifəyə Gəlinceyə Qadın Türk Tezkireciliği.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
LATİFİNİN HAYATI, EDEBİ KİŞİLİĞİ, ESERLERİ	
1. Hayatı.....	7
2. Edebi Kişiliği.....	8
3. Eserləri.....	11
İKİNCİ BÖLÜM	
TEZKİRETÜ'Ş-ŞUARĀ ve TABSİRATÜ'N-NUZAMĀ'NIN TANITILMASI	
1. Tezkire'nin Edebiyat Tarihi Açısından Önemi, Tezkireler Arasındaki Yer.....	15
2. Tezkiretül-Şuarā'nın Özellikleri.....	21
3. Tezkire'nin Kaynakları.....	35
4. Tezkire Nüshalarının Tanıtılması, Değerlendirilmesi ve Şecere.....	39
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
1. Metin ve Nüsha Farklarıyla İlgili Açıklamalar.....	72
2. Metin.....	73
3. Nüsha Farkları.....	592
4. Sözlük.....	817
5. Özel Adlar Dizini.....	883
6. Bibliyografya.....	901
7. Tıpkıbasımlar.....	905
TABLOLAR.....	913

əlavə 17

USAQ VƏ DİL	219
KEMALİTTİN TUĞCU'NUN ÇOCUKLAR İÇİN YAZMIŞ OLDUĞU HİKAYELERDEKİ DİL VE ANLATIM AKSAKLIKLARI <i>İst. Doç. Dr. Həsrətli AYAZ, Əhməd AKKAYA</i>	220
DİVANU LUGATİT-TÜRKTE GEÇEN ÇOCUKLA İLGİLİ KAVRAMLAR ÜZƏRİNƏ <i>Əmək ÜÇMƏZ</i>	224
ÇOCUKLAR İÇİN YAZILMIŞ EDEBİ METİNLERDE DİL ÖLÇÜSÜ <i>Doç. Dr. İsmail YÜREK</i>	228
ТӨРККӨ-ДАГЫСТАНКОЕ ЯЗЫКОВЫЕ КОНТАКТЫ В АЛТАЙСКОЙ ДОЛИНЕ <i>Н. А. ДИКИНОВ, М. Ф. ЧЕЛПОВИЧ, Г. МАКАЧЕВА, Л. А. ДИКИН, М. С. СЫЛДЫКОВ</i>	229
TÜRKMENCEDE ÇOCUKLARLA İLGİLİ DOLAYLI KELİMLER <i>Prof. Dr. Məhəmət KARA</i>	232
USAQ VƏ KLASSİK ƏDƏBİYYAT	235
BİR ÇOCUK EDEBİYATI TÜRÜ OLARAK MANZUM SÖZLÜKLƏR <i>İst. Doç. Dr. Həsrətli TƏKAR</i>	236
HÜSNÜ AŞK'TA TARDİYYE FORMUNDA YAZILAN BİR NİNNİ ÜZƏRİNƏ / UPON A LULLABY IN HÜSNÜ AŞIK WRITTEN IN THE FORM OF TARDİYYE <i>Doç. Dr. M. Məhəməd KƏLƏKÇİ</i>	243
FARL TÜRÜNÜN ÇOCUK EDEBİYATINDAKİ YERİ: "MEVLANÁ ÖRNEĞİ" <i>Prof. Dr. Kamran ALINTAJ</i>	248
KLASİK ŞAİRLƏRİN ÇOCUKLUK ANILARI VE EĞİTİMİ <i>Doç. Dr. Yasaj ÇETİNBAŞ</i>	253
USAQ ƏDƏBİYYATINDA ÇAĞDAŞ TƏMAYÜLLƏR	261
ÇOCUĞA "GÖRƏLİK İKESİ"NE GÖRƏ TÜRK ÇOCUK KİTAPLARINA ELEŞTİRİLƏN BİR BAKIŞ <i>Prof. Dr. AĞGÜL FƏRİN</i>	262
II. YÜZYIL TÜRK ÇOCUKLARININ MASALLARI: REKLAMLARI <i>Dr. Gəlib ÖGÜT KƏKƏ</i>	269
ÇOCUK TEKERLEMELERİNİN YAPISAL BOYUTLARININ PLASTİK DEĞƏRLER AÇISINDAN İNCELENMƏSİ <i>Dr. Əhsən ENVERƏLİ</i>	275
ÇOCUK EDEBİYATINDA BİLİM YAKLAŞIMI <i>Prof. Dr. İsmail YILMAZ</i>	288
ÇOCUKLAR İÇİN ÜRETLƏNƏN EDEBİYAT KİTAPLARINA FARKLI BAKIŞ AÇILARINDAN ÇÖZÜMLƏMƏCİ BİR YAKLAŞIM: MASAL, ÖYKÜ VƏ ŞİRLƏRLƏ DUYĞU EĞİTİMİ <i>Məhəməd FƏNƏR</i>	293
ÇOCUKLARA YÖNELİK NEOPAGANİST PROPAGANDA: "HARRY POTTER" <i>Arş. Gəib Məhəməd Əhməd ALINTAJ</i>	297
TELEVİZYON REKLAMLARI VƏ ÇOCUKLAR <i>Prof. Dr. Əhsən ÖZGƏN, Prof. Dr. F. Pınar ÇAKIRÖZÜLÜ</i>	300
POSTMODERN KÜLTÜRÜN ETKİSİYLƏ YERLƏSƏN ÇOCUK EDEBİYATINA SİDƏT VƏ KARSİ DÜRÜŞ YOLLARI <i>İst. Doç. Dr. Təlib AKKÖYÜN</i>	304
USAQ VƏ FOLKLOR	297
ÇOCUK EDEBİYATINDA SÖZLÜ GELENEĞİN BİR ANLATIM TÜRÜ: KARAGÖZ OYUNLARI (TASVİR YAPIMCILIĞI VƏ OYNATICILIĞI) <i>İst. Doç. Dr. Əgşin YÜZGƏN</i>	308
	318

8 may. Çərşənbə axşamı
Simpoziumun elmi bölmələri

I Bölmə: Qədim və orta əsrlərdə Qafqaz, Yaxın Şərqi və Orta Asiya tarixi və mənbəşünaslığı (Azərbaycan Tarix Muzeyi, Akt zalı)

İclas rəhbərləri: akademik Nailə Vəlixanlı,
akademik Karl Baypakov

09.30-11.00 Məruzələr

09.30 - Klyuştorni S.Q. (Sankt-Peterburq). Alban qaynağında qədim türk dininə dair verilən məlumat

09.45 - Mışvildadze M.Q. (Tbilisi). Şərqi Gürcüstanda yəhudi icmaları (erkən feodal dövrünün ilk mərhələsi (b.e. IV-VI əsrlər)

10.00 - Məlikov R. (Bakı). Azərbaycanda zərdüştiliyyətin tarixindən

10.15 - Orazayev H. M.-R. (Mahaçqala). Dağıstanın qədim türk toponimində dair: xəzər Anji qalasının adı

10.30 - Əsədov F.M. (Bakı). Sovet şərqşünaslarının polemikasında Cənubi Qafqazda xəzərlərin dominantlığı müddəti haqqında ərəb mənbələrinin materialları

10.45 - Ayqunova T.S., Ayqunova S.S. (Mahaçqala). Orta əsrlərdə Şimal-Şərqi Qafqaz ərazisində yəhudiliyyətin nüfuzu və yəhudi əhalisinin yayılması

11.00 – Məruzələrin müzakirəsi

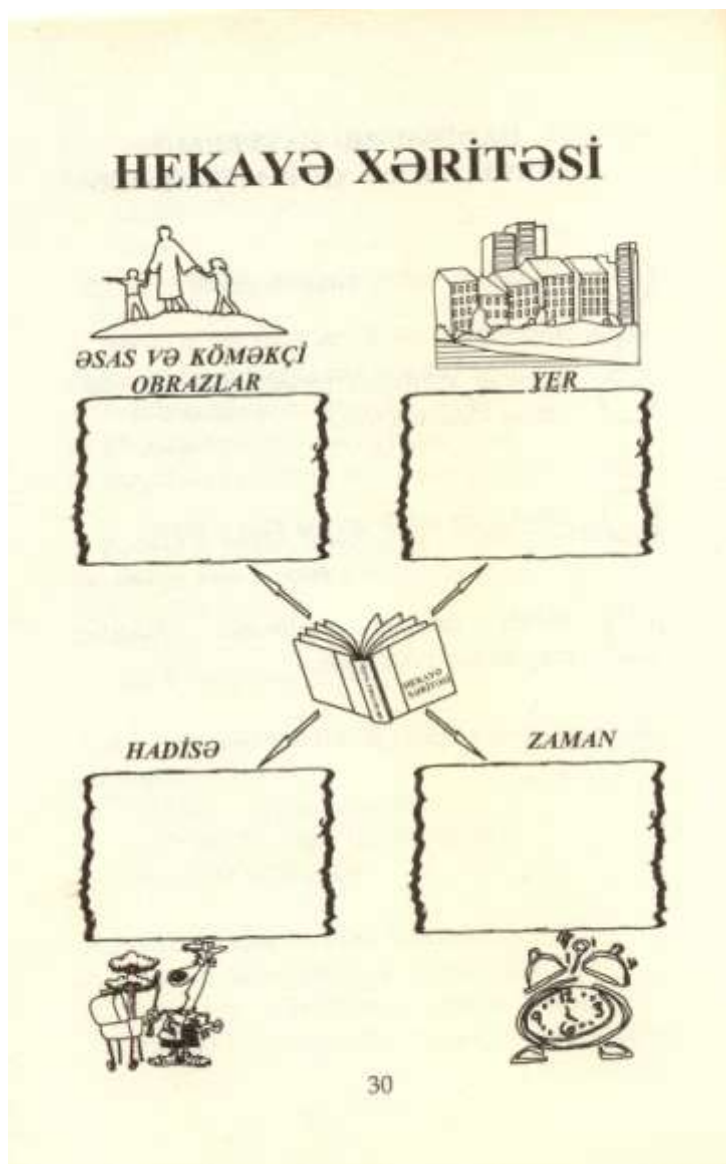
11.10 – 11.30 Kofe/çay

Sakacı Saksığanlar

Q sabah arkadaşları geldiğinde Ali Kerem oldukça mutsuzdu. Bugün misket oynamak için sözleşmişlendi. Fakat ne kadar aradıysa da misketlerinin bir kısmını bulamamıştı.

Büyük annesi. Kaya ve Sinan'ın geldiğini söylediğinde gözlerinde yaşlar birikti. Şimdi arkadaşlarına karşı mahcup olacaktı.

əlavə 22

İLK DƏFƏ TANIŞ OLDUĞUN SÖZLƏR

SÖZLƏR	MƏNALARI

ONLARIN MƏNASINI DOSTLARINLA MÜZAKİRƏ ET

VALİDEYNLƏRƏ MÜRACİƏT ET

MÜƏLLİMƏ MÜRACİƏT ET

LÜĞƏT, ENSİKLOPEDIYA VƏ DİGƏR MƏLUMAT MƏNBOLƏRİNƏ MÜRACİƏT ET

31 əlavə 23

əlavə 24

Vüsalə MUSALI

Bakı Dövlət Universiteti

OSMANLI TƏZKİRƏLƏRİ TƏRCÜMƏ SƏNƏTİ HAQQINDA

Tərcümə ədəbiyyatı ədəbiyyat tarixinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Orta əsr Osmanlı ədəbiyyatı tarixində ərəb və fars dillərindən tərcümə olunmuş əsərlərin özünəməxsus yeri vardır. Bunlara baxmayaraq, orta əsrlər Osmanlı tərcümə sənəti indiyədək öyrənilməmiş, yalnız onun ayrı-ayrı nümunələri haqqında ödəli sənəyi məlumatlar verilmişdir.

Müasir türk ədəbiyyatşünaslarından Hüseyn Ayan və Ağah Səmi Levend Şərq tərcümə sənətinin prinsipləri və növləri haqqında məlumat vermişlər. A.S.Levend orta əsrlərdə Türkcəyə edilmiş tərcümələrin 4 növü olduğunu yazır: 1. Əslini pozmadan üçün kəlimə-kəlimə edilən tərcümələr; 2. Mövzusu saxlanılmaqla sərbəst edilən tərcümələr; 3. Genişləndirilərək edilən tərcümələr; 4. Kəlimə-kəlimə olmamaqla birlikdə əslinə uyğun edilən tərcümələr (25, 80).

H.Ayan isə orta əsrlərdə "tərcümə" anlayışının müasir "çeviri" anlamından fərqləndiyini vurğulayır. Tədqiqatçı "Xəmsə" tərcümələrinin 3 növü olduğunu yazır: 1. Əslinə uyğun tərcümələr; 2. Mövzusu saxlanılmaqla sərbəst edilən tərcümələr; 3. Genişləndirilərək edilən tərcümələr.

F.İ.Ə. M.Nəziroğlu klassik Azərbaycan tərcümələrinin 3 növü ayrır: 1. Hərflər tərcüməsi; 2. Əslinə uyğun tərcümə; 3. Sərbəst-yaradıcı tərcümə (15, 21).

Yaxın və Orta Şərq ölkələrində klassik tərcümənin daha 2 növü məlumdur. Bunlardan birincisi poetik əsərlərin nəsrə tərcüməsi. Digəri isə əsərlərin poetik dillə tərcüməsi.

Orta əsr tərcüməçiləri əsasən orijinaldakı ön sözün əvəzinə özlərinin yazdıqları qısa ön sözü əlavə edirdilər. Burada əsasən tərcüməni doğuran səbəblərdən söz açirdilər. Tərcüməçilər çevirdikləri əsərə ənənəyə müvafiq sonluq da yazırdılar. Burada oxuculardan onlar üçün dua oxumalarını və bir yarışa rast gəlməmələrini, səhvlərini bağışlamalarını xahiş edirdilər (15, 47).

Klassik Şərq tərcümə əsərlərinin, xüsusilə də sərbəst-yaradıcı tərcümələrin çoxunun adları orijinal adından fərqlənir. Tərcüməçilər çevirdikləri bədii əsərləri öz yaradıcı qələminin məhəlu saydıqlarından onlara ad verməkdə də sərbəstliyə yol vermiş, orijinal adı dəyişdirməyə say göstərmişlər (15, 48).

Bəzi tərcüməçilər isə tərcümə etdikləri əsərin adına çox kiçik dəyişikliklər etmişlər. Bir çox klassik tərcümələrin adları isə farsca orijinallarından yalnız əvvəllərinə artırılmış "tərcüməyi" fiidəsi ilə seçilir. Tərcümənin adının əslindən tamamilə seçilməsi hallarına da təsadüf olunur. Tərcümələrin adı da əsasən ərəb və fars sözlərindən ibarət olurdu.

Osmanlı tərcümələrinin bir çoxu şahların, hökumdarların əmri ilə tərcümə edilmişdir. Bəzi tərcümə əsərlərini isə tərcüməçilərin özləri qatırları, hökumdarların adına yazmış, onlara həsr etmişlər. Yüksək vəzifə sahiblərinin, din xadimlərinin ətəyində, eləcə də tərcüməçilərin yaxın dostlarının xahişi ilə edilmiş tərcümələr də vardır (15, 49-50).

"Yusif və Züleyxa" Quruluş dövrü türk ədəbiyyatının (1250-1451) ən çox tərcümə olunan dini

MÜTƏRCİM

ədəbi, elmi, tərcümə jurnalı

Nº 1/2 (34-35) – 2007

Redaksiya heyəti

*Jurnal 1996-cı ildən
nəşr olunur.*

Təsisçilər:

Azərbaycan Yaxşılar Birliyi,
Bakı Slavyan Universiteti,
"Mütərcim" Tərcümə Mərkəzi

Baş redaktor:

Telman Vəlixanlı

Akif Abbasov

Kamal Abdulla

Zeydulla Ağayev

Anar

Nizami Cofetov

Fotah Fətayev (*mənal kitabı*)

Ramiz Əkbər

Məqsud Hacıyev

İlyas Həmidov

Qorxmaz Quliyev

Məmməd Qocayev

Lidiya Qranovskaya

Səfor Kəlbixanlı

Soyavuş Məmmədzadə

Əliş Mirzəli (*redaktor*)

Əliş Nisət

Rəfiq Novruzov

Ağarəhim Rəhimov

Səbir Rüstəmzadə

Oqtay Səmədov

Fəridə Vəlixanova

Fəxrəddin Yədigər

Cavanşir Yusifi

Təxənnis redaktor: Mətanət Qorxanlı

Korrektorlar: Nigar Rəhimova,
Aynur Abdullayeva

Redaksiyanın ünvanı:

Bakı şəh., Rəsul Rza küç., 125.

Tel./faks: (99412) 596 21 44

e-mail: mutarjim@mail.ru

Lisensiya: AB 022058

Çap tarixi: 08.10.07.

Format: 84x108 1/16.

Tiraj: 500 nüsxə.

"Mütərcim" jurnalının redaksiyasında
yığılıb, sahifələndirib və çap olunub.

Materialların istifadəsi ələrkən jurnalda istinad vacibdir.

© Mütərcim, 2007

əlavə 26

Bu ruba'i-i mestâne daği ol şâ'ir-i zibânüfîdur²²⁰⁴ şebt olundu²²⁰⁵.
Ruba'i

Der faşl-ı bahür horden-i büde hoş-est
Horden-i mey-i nüb bā-ruş-ı sâde hoş-est

Şağn-ı çemeni bāşed ü men bāşem ü yâr
Esbâb-ı şarab müdüm ümâde hoş-est²²⁰⁶

HAŞİRİ:²²⁰⁷ Şirvāniyyü'l-aşl ve şāhib-i nesl²²⁰⁸dür. Hāyli nezāket-i tab' ve zerāfet-i vaşfla ārāste ve esbāb-ı lehv ü lu'bla ol felāket-me'āb pirāste ve bir bi-riyā 'āşāq-ı şeydlā ve²²⁰⁹ perişān-menzil ü bi-me'vā²²¹⁰ olmağın büriyādan bi-ser-i bi-devletine bir tūc-ı pūr-revāc peydā idüp bi-şaydlığında şāhān-ı 'āleme ser-fürü' idüp²²¹¹ arz-ı ihtiyāc itmez ve hūb-rüyān-ı B53a cihānı şūfi gibi bāğ-ı cināna şatmaz. Bir nice müddet dārtü's-selām-ı Bağdād'da sākīn olup erbāb-ı nazm-ı ihtilāt-ı külli eylemegin kelimātına cüz'î irtibāţ virüp vādi-i F80a şi're sālīk ve emti'a-ı gūzeldēn hāyli māl ü menāle mālīk olmışlardur. Cümle elfāz-ı güher-nişārılarından bir iki beyt-i pūr-nikāţ bu cem'iyyet-i şurafā ya şebt olunması münāsib görüldi. Ebyātına eşhāş-ı 'āşāq-pişe tālibdür²²¹², Nazm²²¹³ :

Bize bir yār-ı vefā-dār gerek: z mi gerek
Olcağ yār-ı cefā-kār gerekmez mi gerek

[Diğer] : Türki-vārnca söylerem şi'ri
Kāfi arnca söylerem şi'ri

HFZİ: İbni 'Abdullah'dur. Dāniş-mend tā'ifēsindēndür W58a lākin İstanbul'da neşv ü nemā bulmuşdur. Zihni selimi ve tab'-ı müstākīmi hūb ü mergūbdur. Kemāl-i kābiliyyetden 'ilm-i zāhire meşgūl iken terk-i

²²⁰⁴ zibānūfîdur : bi-bāhānesindür Ü

²²⁰⁵ şebt olundu Ü

²²⁰⁶ Behar mevsihinde şarap içmek güzeldir. Saf şarabı güzel yitli binye içmek güzeldür. Yeşil bir bahçe olsun, hen odayım bir de yar olsun. Eğlence gereçlerinin sürekli lüzum olması güzeldir.

²²⁰⁷ Masri -BE, W

²²⁰⁸ nesl: neşh Ü

²²⁰⁹ ve': di B

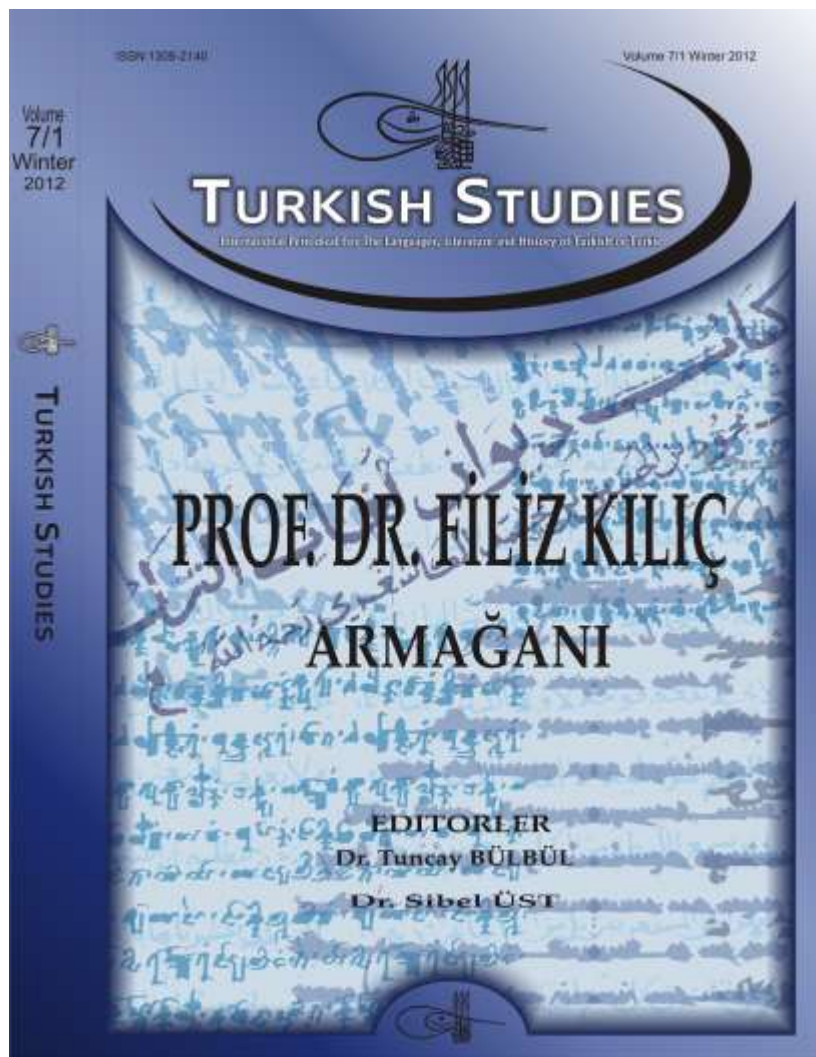
²²¹⁰ bi-me'vā -B

²²¹¹ idüp : eyleyüp B

²²¹² görüldü... şālibdür : diyü yarıldı B

²²¹³ Nazm -Ü Ş'r B

əlavə 27

əlavə 28

255

əlavə 29

می‌گردد.

و ترجمه

گفتنی به مسئله مسکن

مسئله مسکن بر ایران از مسائلی است که اخیراً به دلیل مشکلات اقتصادی بر شهرهای بزرگ و با کمبود مناطق آزاد شده، جنگل‌زد و نیز توسعه صنعتی و اجتماعی مکرراً در مجامع عمومی و مجلس مطرح می‌شود. اما اینکه چه مسائلی را باید بر گرفت تا با صرف کثرتین هزینه بر آن بخش به بیشترین بهره در ساخت مسکن و جذب مستشار گیت خصوصی، دست یافت شدنی است که کمتر به صورت صریح خصوصاً از دیدگاههای ارزشی و اجتماعی مورد توجه قرار گرفته است.

مسکن مسکن بقای یا مرگدای از جمله مسائلهایی است که پس از رفع مسائل نظامه روی کشور به کشورها چون انگلستان، هلند، سوئد و آمریکا به مسکن سال ۱۹۸۰ وارد گردیده است. این مسکن به همت مرکز پژوهش‌های بین‌المللی توسعه و رفاه جهانی تشکیل گردید. در این مقاله ضمن بررسی نظامی ساخت و فرآیند این مسکن و کوشش برای طبقه بندی مسکن‌های آنها با شرایط ایران، بر حسیه پاسخگویم به پرسش‌های زیر می‌نویسم:

۱. آیا مسکن مسکن حداقل استانداردها، علمی است و تحت هر شرایط زمانی و مکانی قابل استفاده است؟
۲. آیا می‌توان با اجرای مسکن مسکن مرگدای به چای متراکم عمومی و گفتنی هزینه‌های تکمیل و نگهداری مسکن پرداخت؟
۳. مسکن مسکن مرگدای چه نقشی در مسکن انگلستان زمین دارد؟

مسئله‌های ساخت مسکن

با توجه به تنوع مسائلهای زمین مسکن که در کشورهای مختلف اجرا شده است بطور کلی می‌توان چهار گونه مسکن کلان را

سیاسی تمثالی

۱. مسکن‌های آماده‌سازی زمین اگر و اگر برای زمین و همه فضاها که اصولاً توسط شرکت‌های عمومی مسکن ساخته به سازندگان اذیت انحصار می‌شود و این مسکن‌ها عمدتاً توسط مسکن‌ها ساخته می‌شود که در سال‌های اخیر از طرف وزارت مسکن و شهرسازی بر شهرهای مختلف اجرا شده است. در این شیوه با هر نظر گرفتن زمین وسیع و خصوصاً خارج از محدوده شهر، ابتدا آن را سطح می‌کنند سپس به تشکیل خیابان‌های، جدول‌گذاری و تهیه سند اولیه و تنظیم شرایط واگذاری آن می‌پردازند و در برخی موارد نیز بر آن تأسیسات شهرداری ایجاد یا پیش‌بینی می‌کنند. مخصوصاً مورد مذکور با قسمتی از آن را می‌توان جزو این مسکن تلقی نمود.

امروزه با سرعت عمل در پیاده‌سازی و زمین بودن هزینه سرمایه‌گذاری اولیه در نهایت با موفقیت کمی همراه بوده است زیرا اولاً این روشی از سرمایه‌گذاری دور نمی‌ماند و بسیاری از افرادی که بعنوان نخل یا زمین‌های برای ایجاد چنین زمین‌هایی را خریداری می‌کنند هیچگونه اقدامی در جهت ساخت و اشغال انجام نمی‌دهند. ثانیاً به دلیل باغچه‌های در اوله خدمات و تأسیسات شهری مناسب برای مسکن و نیز دوری از امکانات مرکزی شهر، تنها بعضی از افراد اولیه انگیزه طرح‌ها مورد بهره‌برداری قرار گرفته است.

در مورد مدارک عمل اصولی صدور سند و بودای انگیزه طرح‌هاست و نهایتاً باعث به غیر وقت‌شنی‌های اولیه و سررسید ملی می‌گردد.

۲. مسکن ساخته و بعد مسکنی کامل، از جمله مسکن‌هایی که همیشه مورد استقبال دولتی‌هاست بوده بر اساس فرآیند گرفتن وام مسکنی جانشین و شده بوده است. این مسکن‌ها طی رقم بالا بودن قیمت تمام شده و هزینه‌های برای دولت و نیز مشکلات اجرایی

● مسکن و مسکن‌های
بزرگی است برای سرمایه
انسان که شامل خدمات و
تسهیلات ضروری مورد
نیاز برای بهره‌مندی
اشتغال و آموزش و
تفریحی قرار خالصانه
باشد.

MÜNDƏRİCAT	
TOĞDİM	V
ÖKSÖZ	IX
I FOSİL, SEYİD VƏHYA BAKUVƏ QAYNAQLAR	1
Seyid Vəhyə Bakuvə hüquqda qaynaqlar	1
Öz mənbələri	3
II FOSİL, SEYİD VƏHYA BAKUVİNİN İBOYATI VƏ ƏSƏHLƏRİ	15
2.1. Seyid Vəhyə Bakuvinin həyatı	17
2.1.1. Doğum yeri və təhsil mərkəzi	17
2.1.2. Seyid Vəhyənin əhli, ailəsi, kəndi, ailəsi, nəvəsi və digər əsərləri	17
2.1.3. Seyid Vəhyənin əşya və gənclik illəri	19
2.1.4. Seyid Vəhyənin kəndindəki fəaliyyəti	22
2.1.5. Fəaliyyəti	24
2.1.6. Seyid Vəhyənin hüquqda məqəbləri	25
2.1.7. Seyid Vəhyənin əşya və gənclik illəri	30
2.2. Seyid Vəhyənin əhli-təhsil mərkəzi və əsərləri	34
2.2.1. Fəaliyyəti	40
2.2.2. Əhli-təhsil mərkəzi	41
2.2.3. Fəaliyyəti	42
2.3. Seyid Vəhyənin əhli-təhsil mərkəzi və əsərləri	50
III FOSİL, TƏSƏVVUF TARİXİNG ÜMUMİ BAXIŞ VƏ AZƏRBAYCANDA TƏSƏVVUFİ FİKİR	67
3.1. Təsəvvufün qədim və tarixi	69
3.2. Təsəvvuf tarixində mərkəzləri	71
3.3. Təsəvvuf mərkəzləri	73
3.4. Azərbaycanın təsəvvufi mərkəzləri	74
3.4.1. Əhli-təhsil mərkəzləri	74
3.4.2. Azərbaycan təsəvvuf tarixində mərkəzləri	77
3.5. Azərbaycan əhli-təhsilində təsəvvuf	83
3.6. Səhiyyə və əhli-təhsil mərkəzi. Seyid Vəhyənin qədim təsəvvufi əhli-təhsil	87
3.6.1. Seyid Vəhyənin əhli-təhsil	96
3.6.2. Əhli-təhsil əhli-təhsilində Azərbaycanın əhli-təhsil	104
3.8. Xəlvətlik tarixi və onun əhli-təhsilində	109
3.8.1. Xəlvətlik tarixi	109
3.8.2. Xəlvətlik tarixi	110
3.8.3. Xəlvətlik tarixi ilə bağlı əsərləri	112
3.8.4. Xəlvətlik tarixi, fəaliyyəti və əsərləri	113
3.8.5. Seyid Vəhyənin əhli-təhsilində gənclik illəri	117
3.8.6. Xəlvətlik tarixi	117
3.8.7. Əhli-təhsil	119
3.8.8. Seyid Vəhyənin əhli-təhsilində əhli-təhsil	120

əlavə 31

**TÜRK TƏZKİRƏÇİLİK ƏNƏNƏSİ PROF. DR. FİLİZ KILIÇIN
ARAŞIRMALARINDA**

Wüsələ MUSALİ

ÖZET

Şair təzkiyələri Doğu xalqlarının klassik ədəbiyyat və mədəniyyət tarixində önəmli kaynaklarındandır. Osmanlı ədəbiyyatında təzkiyəçilik gənliyi XVI yüzilin ilk yarısından başlayaraq gelişmiş və yaklaşık 400 yıllık bir dövəndə 30'dən fazla şair təzkiyəsi kalemə alınmışdır. Dəha XIX yüzilin ortələrindən itibaren Osmanlı təzkiyələrinin yayılmasına və araşdırılmasına yönelik ilk adımlar atılmış, bugünə qədər çox sayıda təzkiyələrin yayını gerçəkləştrilmiş, gerek Türk, gerekse də yabancı bilim adamları tərəfindən təzkiyələr üzərinə işləmələr yapılmışdır.

Prof. Dr. Filiz Kılıç 25 yıllık akademik kəriyerinin önəmli bir hissəsini Osmanlı şairə təzkiyələrinin tədqiqinə adanmış və Türk təzkiyəçilik gənliyinin araşdırılmasına katılımlar sunmuşdur. Kendileri bu süre ərzində XVI. asrın ünlü təzkiyəçisi Aşık Çelebi'nin Meşhurlar-Şuarā isimli əsərinin və XIX yüzilya şair Şeyxət Bağdadli təzkiyəsinin mənbəli mətnlərini hazırlayıp yayımlanmış və bu kaynakların Türk ədəbiyyat tarixi açılarından dəyərini ortaya çıxarmış, təzkiyələrin təsnif açılan işlənməsinə yönelik digər əsərlər və məqalələr kalemə almış, bu konudada konfranslar vermişdir. Məqalədə Filiz Kılıç'ın təzkiyələr üzərinə yürüttüyü işləmələr konusunda böyüq vermək və bu çalışmaları klassik ədəbiyyat araşdırmaçıları üçün bələkəmandan dəyərliyəndirilməsi amaçlanmışdır.

Anahtar kəlimələr: Təzkiyə, Türk, Filiz Kılıç, Aşık Çelebi.

**TURKISH TADHKIRA TRADITION IN THE RESEARCHES OF
PROF. DR. FİLİZ KILIÇ**

ABSTRACT

Poet tadhkiras are important sources of classical literary and cultural history of the East peoples. In the Ottoman literature tadhkira tradition takes development from XVI century and during 400 years were written more than 30 tadhkiras. Yet from middle of XIX century was began publishing and studying of Ottoman tadhkiras. Up today a lot of these tadhkiras was published. Both Turkish and foreign scholars carry out investigations on tadhkiras.

Prof. Dr. Filiz Kılıç devoted main part of her 25 years academic carrier to research of Ottoman tadhkiras and made presents to the

* Doç. Dr. Baki Devlet (İsivendesi: El-nak. tazkiyehes@yahoo.com)

MÜNDƏRİCAT

ÖN SÖZ.....

I Fəsil

NƏŞRLƏRİN NÖV-TİPOLOJİ TƏRKİBİ VƏ TƏSNİFATI.....

Nəşrin konsepsiyası və ümumi modeli.....

Nəşrlərin sistemləşdirilməsi.....

II Fəsil

ELMİ NƏŞRLƏR: MAHİYYƏTİ, TİPOLOJİ ƏLAMƏTLƏRİ VƏ NÖVLƏRİ.....

Hazırlıq mərhələsində redaktor işinin metodları.....

Elmi əsər üzərində redaktor işi.....

Elmi kitabların məlumat aparatının hazırlanması.....

Azərbaycanda elmi ədəbiyyatın nəşri məsələləri.....

III Fəsil

ELMİ-KÜTLƏVİ NƏŞRLƏR.....

Elmi-kütləvi nəşrlərin tipoloji xarakteristikası və redaktə xüsusiyyətləri

IV FƏSİL

KLASSİK ƏSƏRLƏRİN NƏŞRƏ HAZIRLANMASI VƏ REDAKTƏSİ...

Klassik əsərlər üzərində mətnşünaslıq tədqiqatı.....

Klassik ədəbiyyatın nəşr tipləri.....

Klassik ədəbiyyatın sorraq-məlumat aparatı.....

Azərbaycanda klassik əsərlərin nəşri vəziyyəti.....

V FƏSİL

DÖVRİ NƏŞRLƏRİN NÖV TİPOLOJİ ƏLAMƏTLƏRİ VƏ NÖVLƏRİ..

Jurnal janrları.....

Müəllif əlyazması üzərində redaktor işi.....

Elmi jurnalların aparatının redaktəsi.....

Azərbaycanda elmi jurnalların nəşri vəziyyəti və perspektivlər.....

VI FƏSİL

SORAQ-MƏLUMAT NƏŞRLƏRİ.....

Ensiklopedik nəşrlər.....

Ensiklopediyaların hazırlanması və onlar üzərində redaktor işi.....

Lüğətlərin tərtibi və redaktəsi.....

Soraq kitabçası.....

VII FƏSİL

TƏDRİS ƏDƏBİYYATI.....

Tədris ədəbiyyatının aparatının redaktəsi.....

Dərslərin nəşrə hazırlanması.....

Dərslərin soraq-məlumat aparatı.....

Azərbaycanda dərslərin nəşri məsələsi və müasir durum.....

VIII FƏSİL

UŞAQ ƏDƏBİYYATININ NƏŞRƏ HAZIRLANMASI.....

Uşaq ədəbiyyatı və onun növləri.....

Uşaq ədəbiyyatının janr və formaları.....

Uşaq ədəbiyyatının redaktəsi.....

IX FƏSİL

ƏDƏBİ-BƏDİİ ƏSƏRLƏRİN REDAKTOR HAZIRLIĞI.....

Ədəbi-bədii əsərlərin seçimi və redaktəsi məsələləri.....

İllüstrasiyalar üzərində iş.....

X FƏSİL

TƏKRAR NƏŞRLƏR.....

Təkrar nəşrlərin tipoloji xarakteristikası.....

Təkrar nəşrlərin çapa hazırlanması.....

Təkrar nəşrin aparatının redaktəsi.....

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT.....

NƏŞRİYYATLAR.....

MƏTBƏƏLƏR.....

ƏLAVƏLƏR.....